

Szegedi Tudományegyetem
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Uráli nyelvészeti program

Kubitsch Rebeka Judit

Evidencialitás az udmurt nyelvben

Doktori (PhD) értekezés

Témavezető: Dr. Sipőcz Katalin
egyetemi docens

Szeged

2022

Ezúton nyilatkozom, hogy az értekezés saját, önálló munkám.

Szeged, 2022. 08.

Kubitsch Rebeka Judit

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék.....	iii
Köszönetnyilvánítás	vi
Résumé	viii
Rövidítésjegyzék.....	ix
1. Bevezetés.....	1
1.1 A téma kijelölése és relevanciája.....	1
1.3 Általános információk az udmurt nyelvről	2
1.3.1 Vázlatos nyelvtani áttekintés	4
1.4 Átírás, glossza, kiemelés	5
1.5 Az értekezés felépítése	6
2. Az evidencialitás kategóriájának tipológiai jellemzői.....	7
2.1 Evidenciatípusok és evidenciálisrendszerek.....	7
2.2 Az evidencialitás mint areális jelenség és a kategória kulturális nyelvészeti megközelítése	12
2.3 Az evidencialitás kapcsolata más nyelvtani kategóriákkal.....	13
2.3.1 Az evidencialitás összefüggései a mondatípusokkal	14
2.3.2 Az evidencialitás összefüggései az idő kategóriájával	15
2.3.3 Az evidencialitás összefüggései az igemódokkal	16
2.3.4 Az evidencialitás kapcsolata a személy kategóriájával.....	17
2.4 Az evidencialitás kapcsolata a mirativitással	18
2.5 Az evidencialitás és az episztemikus modalitás	21
2.6 Összegzés.....	24
3. Evidencialitás az uráli nyelvekben	25
3.1 Evidencialitás az észtnben és a lívben	27
3.2 Evidencialitás a mari és a permi nyelvekben.....	28
3.3 Evidencialitás az obi-ugor nyelvekben	31
3.4 Evidencialitás a szamojéd nyelvekben	32
3.4.1 Az északi szamojéd nyelvek evidencialitása	32
3.4.2 Evidencialitás a szölkupban	34
3.5 Evidencialitás az uráli nyelvekben: összegzés	34
4. Az udmurt nyelv múltidő-rendszere.....	35
4.1 Az udmurt szintetikus múlt idők morfológiai felépítése	36
4.1.1 Az első múlt idő paradigmájának morfológiai ismertetése.....	36
4.1.2 A második múlt idő paradigmájának morfológiai ismertetése	37
4.2 Az udmurt analitikus múlt idők morfológiai felépítése és funkciói	39
5. Korábbi kutatások és megállapítások az udmurt nyelv evidencialitását és a második múlt időt illetően.....	45
5.1 Az udmurt első és második múlt idő Szerebrennyikov (1960, 1963) munkáiban.....	45
5.2 Az első és második múlt idő a GSzUJ-ban (1962).....	47
5.3 Az első és második múlt idő Tyepljashina és Lytkin (1976) munkájában.....	47
5.4 Az első és második múlt idő Csúcs (1990, 1998) munkáiban.....	47
5.5 A második múlt idő elemzése Leinonen és Vilku (2000) munkájában	48
5.6 A második múlt idő Winkler (2001, 2011) leíró nyelvtanaiban.....	49
5.7 Az első és második múlt idő Kozmács (2002, 2008) munkáiban	50
5.8 Az udmurt második múlt idő elemzése Siegl (2004) munkájában.....	50
5.9 Az első és második múlt idő Tarakanov (2011) munkájában	52
5.10 Újabb vizsgálatok az udmurt evidencialitásról.....	53
5.10.1 Az udmurt evidencialitás Szabó (2020) tanulmányában.....	53

5.10.2 Az udmurt evidencialitás Kubitsch (2018, 2019a, 2019b, 2020, 2021a, 2021b, 2022) munkáiban.....	54
5.11 Az udmurt evidencialitás megjelenése tipológiai munkákban	55
5.11.1 Aikhenvald (2004)	55
5.11.2 Skribnik – Kehayov (2018).....	56
5.11.3 Tamm et al. (2018).....	57
5.12 Összegzés.....	57
6. Az értekezés kutatási kérdései és a felhasznált vizsgálati anyag	59
6.1 Kutatási kérdések.....	59
6.2 Vizsgálati anyag	61
6.2.1 Szövegek.....	62
6.2.2 Interjúk.....	63
6.2.3 Kérdőív	66
6.3 Az eredmények ismertetésének menete.....	73
7. Az első és második múlt idő az evidenciátípus kifejezésének szempontjából.....	73
7.1 Az első múlt mint alapértelmezett múlt idő és összefüggései az általános tudás kifejezésével	74
7.2 A második múlt idő mint a közvetett evidencia jelölője	78
7.2.1 Nem-specifikált közvetett evidencia.....	80
7.2.2 A reportatív és kvotatív evidencia kifejezése a második múlt idővel.....	82
7.2.3 Az inferenciális evidencia kifejezése a második múlt idővel	89
7.2.4 Második múlt idő – perfekt vagy indirekt evidenciális?.....	97
7.3 Összegzés.....	100
8. Az első és második múlt idő összefüggései a mirativitás kategóriájával.....	101
8.1 Az első múlt idő az informativitás mértékének szempontjából.....	102
8.2 A második múlt idő a mirativitás kifejezésére	104
8.2.1 Az információ felismerése és informativitásának mértéke	105
8.2.2 A hallgatói nézőpont megjelenése	110
8.2.3 A létige második múlt idejű alakjainak szerepe a mirativitás kifejezésében.....	111
8.3 Összegzés.....	117
9. Az első és második múlt idő összefüggései az episztemikus modalitással.....	118
9.1 Az első múlt idő összefüggései a bizonyosság mértékének kifejezésével	119
9.2 A második múlt idő összefüggései a bizonyosság mértékének kifejezésével	122
9.3 Összegzés.....	125
10. Az első és második múlt idő kapcsolata az interjúk és a kérdőíves vizsgálat alapján	125
10.1 Különbségtétel az evidencia típusa szerint	126
10.2 Különbségtétel az informativitás mértéke szerint	129
10.3 Különbségtétel a bizonyosság, pontosság mértéke szerint.....	132
10.4 Az első és második múlt idő megkülönböztetése egyéb szempontok alapján	134
10.4.1 A beszélői elkötelezettség és a beszélői részvétel szerepe	135
10.4.2 Temporalitás és aspektus	136
10.4.3 Szövegtípus és stílus	138
10.5 Az interjúk és a kérdőíves vizsgálat összesített eredményei	142
10.5.1 Különbségtétel az első és második múlt idő között az interjúk alapján – összesítés	142
10.5.2 Különbségtétel az első és második múlt idő között a kérdőíves vizsgálat alapján – összesítés.....	150
10.5.3 A különbségtétel hiánya az első és második múlt idejű alakok között.....	160
10.6 Összegzés.....	164
11. Az indirekt evidenciálisjelölő és egyéb grammatikai kategóriák.....	165

11.1 Az indirekt evidenciálisjelölő és a <i>pe</i> kvotatív partikula.....	166
11.2 Az indirekt evidenciálisjelölő és az első személy kapcsolata.....	173
11.2.2 Az első személyű indirekt evidenciálisalakok értelmezése	174
11.2.3 Az ige alanyának tematikus szerepe	186
11.2.4 A többes szám első személyű indirekt evidenciálisalakok	187
11.3 Az indirekt evidenciájelölő és a mondatípusok.....	188
11.3.1 Az indirekt evidenciájelölő alárendelt mellékmondatokban.....	188
11.3.2 Az indirekt evidenciájelölő kérdő mondatokban	192
11.4 Az indirekt evidenciájelölő megjelenése nem-kijelentő módokban és modális szerkezetekben.....	204
11.4.1 A létige indirekt evidenciálisalakjának nem-modális használata	206
11.4.2 A létige indirekt evidenciálisalakjának modális használata.....	208
12. Összegzés	215
Irodalomjegyzék.....	219
Függelék.....	231
1. számú függelék – Az interjúban felhasznált mondatok és a résztvevők szociográfiai adatai	231
Az interjúban felhasznált mondatok	231
2. számú függelék – A felhasznált kérdőív udmurt és magyar nyelven, illetve a válaszadók szociográfiai adatainak összesítése.....	243
1. szakasz	243
2. szakasz	249
3. szakasz	253
4. szakasz	260
Szociográfiai adatok összesítése	262

Köszönetnyilvánítás

Legelőször is szeretném megköszönni témavezetőmnek, dr. Sipőcz Katalinnak, hogy hosszú évekkel ezelőtt a mesterdolgozat témaválasztásánál felhívta figyelmemet az evidencialitás jelenségére, és hogy a kutatómunka, valamint a dolgozat elkészítése során meglátásaival és precizitásával segítette az értekezés elkészítését. Mindig fordulhattam hozzá, amiért rendkívül hálás vagyok.

Szintén köszönet illeti a Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskoláját és Finnugor Nyelvtudományi Tanszékét, hogy biztosították a felételeket a kutatás megvalósulásához. Köszönöm a Finnugor Nyelvtudományi Tanszék volt és jelenlegi munkatársainak, hogy szakmailag és emberileg is számíthattam rájuk. Az általuk képviselt kutatói hozzáállás példaértékű számomra, és az elmúlt évek alatt elmondhatatlanul sokat tanultam tőlük. Külön köszönöm dr. Szeverényi Sándornak, akivel mindig lehetett ötletelni és spekulálni evidencialitásról, az anyaggyűjtés és elemzés nehézségeiről, és még sok minden másról. Ugyancsak köszönöm dr. Kozmács Istvánnak, aki elsőként javasolta, hogy blogszövegeket vegyek a vizsgálat alapjául, és mindig lényegre törően, új szempontból világította meg a kutatás során éppen aktuális problémákat. Nem tudom eléggé megköszönni Jekatyerina Szuncovának, hogy anyanyelvi kompetenciájával segített, akár nyelvi ellenőrzésről, akár a kérdőív összeállításáról, példák elemzéséről, vagy az adatközlők eléréséről volt szó. Mindig segítőkészen és türelmesen válaszolt az összes felmerülő udmurt nyelvi kérdésemre. Köszönettel tartozom prof. dr. Bakró-Nagy Marianne-nak a doktori képzéssel és az értekezés elkészülésével kapcsolatos ügyintézésért. Ezenkívül köszönöm, hogy rendkívül izgalmas óráival a kezdet kezdetén felkeltette és táplálta érdeklődésemet a tipológia iránt.

Köszönöm előopponenseimnek, dr. Asztalos Erikának és prof. dr. Gerson Klumppnak az értekezés alapos véleményezését, a szerkezeti átalakításokra, tartalmi kiegészítésekre és pontosításokra tett javaslataikat.

Az értekezés nem készülhetett volna el az Udmurt Állami Egyetem Udmurt Filológiai, Finnugrisztikai és Újságírás Intézetének segítségével nélkül. Minden munkatársuknak hálás vagyok, hogy segítették kutatásom. Külön köszönöm Natalja Kondratyevának és Galina Gluhovának, akik az anyaggyűjtés során az intézet vezetői voltak, és lehetővé tették, hogy intézetükben tanulhassak, és kint tartózkodásom során terepmunkát végezhessek. Szintén köszönöm Mira Szamarovának, az Általános és Finnugor Nyelvészeti Tanszék vezetőjének. Emellett rendkívül hálás vagyok Dmitrij Jefremovnak, akinek nem csupán szakmai segítségére számíthattam, hanem az oroszországi mindennapi boldogulásban is nagymértékben

közreműködött. Köszönöm minden udmurt adatközlőnek, akik interjút adtak vagy kitöltötték kérdőívemet. Köszönöm Kszenia és Szofia Hohrjakovának, Ljova Matvejevnek és Avgusztyna Mihajlovának, hogy mindig megválaszolták a különféle udmurt nyelvi kérdéseimet. Туж бадзым тау тйледлы!

Köszönöm a Nyelvtudományi Kutatóközpont Elméleti Nyelvészeti Osztály Nyelvtan és Pragmatikai Kutatócsoportjának, hogy támogatta az értekezés elkészültét. A kutatócsoport tagjainak köszönöm az eszmecseréket, javaslatokat. Külön köszönöm dr. Gyuris Beátának és dr. Hans-Martin Gärtnernek, hogy az egyes témák kapcsán lényeglátásukkal segítették kutatásomat.

Köszönettel tartozom a Tempus Közalapítványnak, amiért Campus Mundi ösztöndíjukkal biztosították a terepmunka anyagi feltételeit. Továbbá az értekezés egyes fejezetei az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

Több kollégámnak is hálás vagyok, akik a kutatás alatt és az értekezés elkészítésének egyes fázisaiban segítséget nyújtottak nekem. Lehetetlen volna mindenkit felsorolni, így a teljesség igénye nélkül szeretném megköszönni dr. Németh Zoltánnak, dr. Denys Teptiuknak és Mari Saraheimónak.

Köszönöm további kollégáimnak, családomnak és barátaimnak, akik végig támogattak. Külön köszönöm Kalla Viktóriának, Orbánné Kazán Ivettnek és Rálik Alexandrának, akik barátságára mindig lehetett számítani, és tartották bennem a lelket, amikor leküzdhetetlen feladatnak tűnt az értekezés elkészítése. Továbbá hálás vagyok Engyel Mártonnak, aki az elmúlt években nem egyszer segített át a disszertáció megírásával járó hullámvölgyeken.

Végül, de nem utolsó sorban, hálásan köszönöm szeretett férjemnek, Selmeczy Somának, aki odaadással és türelemmel viselte a dolgozat elkészítésének teljes folyamatát, figyelemmel hallgatta a különféle eszme-futtatásokat, lelkiismeretesen olvasta a fejezeteket, és gondoskodó szeretettel segített abban, hogy ez az értekezés megszülethessen.

Résumé

The aim of the thesis is to describe the evidential system of Udmurt from a functional-typological point of view. The research focuses on the morphological markers of the category. The relationship between evidentiality and other related concepts, such as mirativity and epistemic modality is also discussed. Interactions of evidential markers with other grammatical categories are included as well.

In Udmurt the morphological marking of source of information is possible only in the past tenses. Because of this, two types of past tenses are distinguished: the first past and second past tense. The status of the first past is unclear in previous studies and grammars – it is either considered a direct evidential (or witnessed past tense) or an evidentially neutral, default past tense. Second past tense is associated with indirect evidence and mirativity, as well as with perfectivity.

The research is based on contemporary language material. Research data comprise blog texts, interviews conducted with native Udmurt speakers, and a questionnaire. Primary research questions of the thesis are the following:

1. Based on the research data what types of evidence are expressed with the first and second past tenses?
2. What types of interactions can be established between evidentiality, mirativity and epistemic modality in Udmurt?
3. What factors can have an impact on the use of the first and second past tenses?
4. How does the second past tense interact with some grammatical categories considered relevant in the typological literature?

Results show that the first past should be considered a default, evidentially neutral past tense which contextually can be associated with direct evidence, factuality, known information and with a higher degree of certainty. The second past primarily expresses indirect evidence, hence it should be treated as a grammatical evidential marker. It has extensions to new information and can imply a lower degree of certainty. Considering the relationship between the two tenses it can be concluded that it is more complex than the previously postulated direct – indirect evidence opposition and the following factors can take role in their use: types of evidence, degree of informativity, degree of certainty, degree of commitment, temporal and aspectual notions, genre, and style.

Rövidítésjegyzék

1, 2, 3: első, második, harmadik személy
1PST: első múlt idő
2PST: második múlt idő
ABL: ablatívusz
ACC: akkuzatívusz
ADV: adverbálisz
ART: határozott névelő
ASS: asszertatív mód
ASSUM: feltételezést kifejező evidenciális
(*assumed*)
ATT: melléknévképző
AUD: auditívusz
AUX: segédige
CAR: fosztóképző
CAUS: műveltető képző
CE: várakozással ellentétes tartalom
(*counter-expectation*)
COMP: közép fok
CNG: konnegatív igealak
CNJ: kötőszó
COND: feltételes mód
CVB: konverbium
DAT: datívusz
DEM: demonstratív
DET: determinatív
DU: duális
EGR: egresszívusz
ELA: elatívusz
EV: evidenciális
F: nőnem
FRQ: gyakorító képző
FUT: jövő idő
GEN: genitívusz
ibid. ugyanott
IMP: felszólító mód
INDF: határozatlan névelő
INDIR: indirekt evidenciális
INF: infinitívusz
INFR: inferenciális evidenciális
INE: inesszívusz
INS: insztrumentálisz
INTR: intranzitív
INTS: intenzifikáló

ILLD: illatívusz
IRR: irreálisz
LOC: lokatívusz
MASC: hímnem
MIR: miratív
NEG: tagadás
NEUT: semlegesnem
NF: nem nőnemű
NMLZ: névszóképző
NONVIS: nem vizuális érzékelést kifejező
evidenciális
NONFIRSTH: nem elsőkézből származó
információt kifejező evidenciális
OPT: optatívusz
ORD: sorszámnev-képző
PN: tulajdonnév
PRS: jelen idő
PST: múlt idő
PL: többes szám
POSS: birtokos
PP: névutó
PROL: prolatívusz
PTC: partikula
PTCP: participium
PTCP.IMP: folyamatos participium
PTCP.NEC: necesszív participium
PTCP.PRF: befejezett participium
Q: kérdés jele
QUOT: kvotatív
REC.PST közelmúlt
REFL: reflexív
RENARR: renarratív
REP: reportatív evidenciális
SG: egyes szám
SJ: alanyeset
SIM: egyidejűség
SUP: felsőfok
TERM: terminatívusz
TOP: topik
VIS: vizuális evidenciális

1. Bevezetés

1.1 A téma kijelölése és relevanciája

Az értekezés célja az udmurt nyelv evidencialisrendszerének kortárs nyelvi anyagra épülő tipológiai szempontú leírása. Az értekezés vizsgálja a rendszer elemeinek összefüggéseit az evidencialitással kapcsolatban álló szemantikai és grammatikai kategóriákkal, továbbá a rendszer elemeinek egymáshoz való viszonyát is.

Az evidencialitás az információ forrásának és típusának nyelvi jelölése. Az információforrás kifejezésének vizsgálata az utóbbi évtizedekben népszerű kutatási téma a nyelvészet különböző területein. Az uráli nyelvek és ezen belül az udmurt nyelv evidencialitása több újabb tipológiai munkában is helyet kapott (Skribnik – Kehayov 2018, Tamm et al. 2018), ezek a leírások ugyanakkor a korábbi szakirodalom megállapításaira támaszkodnak. Kifejezetten az udmurt nyelvet a középpontba helyező, átfogó munka a témában az utóbbi időben nem született, és a legjelentősebbnek tekinthető leírás (Siegl 2004-es munkája), melyre a fenti munkák is támaszkodnak, csaknem húsz évvel ezelőtt íródott. Ez idő óta nem csupán az evidencialitás funkcionális, szemantikai és formai sajátosságairól alkotott ismereteink bővültek, hanem, elsősorban az internet adta lehetőségeknek és a nemzetközi kutatói ösztöndíjprogramoknak köszönhetően, az udmurt nyelv is „hozzáférhetőbbé” vált. Ennélfogva lehetőség nyílik arra, hogy az udmurt nyelv evidencialitását változatos és jelenkori nyelvi anyagon vizsgáljuk a tipológia újabb megállapításainak figyelembevételével.

1.1.2 Az evidencialitás kategóriájának meghatározásai

Az evidencialitás mibenlétének számos értelmezése és modellálása létezik a nyelvészet különféle területein. Aikhenvald (2004) alapján az evidencialitás olyan nyelvi kategória, melynek elsődleges jelentése az információ forrását fejezi ki. Eszerint az evidencialitás grammatikai kategória, mely csak azokban a nyelvekben található meg, melyekben létezik egy olyan grammatikalizálódott elem, melynek elsődleges jelentése az információforrást kódolja. Zárt grammatikai rendszert alkot és használata kötelező (2004: 209).¹ Azokban a nyelvekben, amelyekben az ismeret forrása csak egyéb módokon fejezhető ki (pl. lexikális elemek

¹ Aikhenvald ugyanakkor azt nem határozza meg egyértelműen, hogy mit ért kötelezőség alatt – monográfiájában (2004) olyan nyelveket is ismertet, melyekben, habár van grammatikalizálódott elem az információforrás kifejezésére, használata nem feltétele a mondat grammatikalitásának, hanem elsősorban pragmatikai tényezők határozzák meg (vö. észrt reportatív evidencialis).

segítségével, más kategóriák mellékjelentéseként) evidenciális stratégia található (Aikhenvald 2004: 144–145). Diewald – Smirnova (2010: 1) szemantikai-funkcionális kategóriaként határozza meg az evidencialitást, melyet változatos lexikális elemek is megjeleníthetnek, de ugyanakkor számos nyelvben az információforrás (jellemzően morfoszintaktikai) kódolása a nyelvtani rendszer részét képezi. Ekberg – Paradis (2009: 5) szerint az evidencialitás terminus a nyelvészetben arra vonatkozik, hogy az ismeret forrása hogyan fejeződik ki a kommunikáció során, akár grammatikailag, akár lexikailag kódolt. Vagyis tágabban értelmezve az evidencialitás az információforrás kifejezése a propozícióra vonatkozóan. Ennélfogva univerzális kognitív kategória, de a világ nyelveiben változatos módon realizálódik (Peterson et al. 2010: 1). Kugler (2017: 474) az evidencialitást mondatszemantikai kategóriának tartja és az evidencialitás körébe sorol minden olyan műveletet, mellyel a beszélő nyelvileg jelöltté teszi információjának forrását és típusát. De Haan (2005: 379) emellett érvel, hogy az evidencialitás elsősorban deiktikus kategória, mely a beszélő és az esemény közti relációt mutatja meg, azt, hogy a szóban forgó esemény és az ahhoz köthető információforrás a megnyilatkozó deiktikus tartományán belül helyezkedik-e el vagy sem.

Brugman és Macaulay (2015) az evidencialitás kategóriáját két fő kritérium mentén határozza meg. Az egyik, hogy az evidenciálisok az információ forrását jelölik, a másik, hogy a nyelvtani rendszer részét képezik és zárt osztályt alkotnak (2015: 202). Az értekezés ezt a meghatározást veszi alapul, mely az aikhenvaldi (2004) értelmezéshez áll közel. Ennélfogva az evidencialitás kategóriájának jellemzőit taglaló fejezetek a grammatikalizálódott jelölőkre fókuszálnak, illetve az udmurt evidencialitás kapcsán az információforrás morfológiai módon való kifejezésére vonatkozóan teszek megállapításokat.

A változatos meghatározások ellenére közös pont, hogy az evidencialitás kategóriája a tudás, ismeret forrásának kifejezéséhez köthető. A kategória emellett számos egyéb, a tudás reprezentálásához és kiértékeléséhez köthető kategóriával kapcsolatban áll, az egyes jelölők a pragmatika szintjén további konnotációval bírhatnak, és használatukat szociokulturális tényezők is befolyásolhatják.

1.3 Általános információk az udmurt nyelvről

Az udmurt az uráli nyelvcsalád finnugor ágán belül a permi ágba tartozik. A 2010-es oroszországi népszámlálás alapján a népesség száma 554 000, beszélők száma 340 000 fő körül mozog. A beszélők nagy része az Udmurt Köztársaság területén él, mely az Orosz Föderációban, az Uráltól nyugatra helyezkedik el. Az udmurtok a köztársaság népességének

28%-át teszik ki, az orosz lakosság aránya 62,2%, a maradék majdnem 10%-ot egyéb kisebbségek teszik ki (pl. tatár). A nyelvet az Udmurt Köztársaságon kívül a Kirovi területen, a Permi területen, Baskíriában, Tatárföldön és a Mari Köztársaságban is beszélik.

Az udmurtnak van irodalmi nyelvváltozata. Az orosz mellett a köztársaság hivatalos nyelve, ugyanakkor a gyakorlatban az udmurt nyelv használata a vidéki területekre jellemző, a városokban és a közigazgatásban az orosz dominál. Az udmurtok mindössze 62%-a beszél udmurtul, oroszul viszont mindenki tud (a délebbi területekre jellemző még a tatár nyelv ismerete is). Ennélfogva az udmurt-orosz kétnyelvűség általános jelenség (Salánki – Kondratieva 2018: 166–167). Az EGIDS² skála alapján az udmurt a veszélyeztetett nyelvek közé tartozik, mely szerint a nyelvet minden generáció aktívan használja, de a nyelvátadás egyre csökken (Ethnologue 2018). Az udmurt három nagyobb nyelvjárási régióra osztható: északi, déli és középső, melyek további nyelvjárás csoportokra és nyelvjárásokra bonthatók (Kelmakov 1998: 42–43).³ Az egyes nyelvjárás határok nehezen meghatározhatók, és nem minden nyelvjárás sorolható be egy adott csoportba. Az északi nyelvjárást egyrészt a köztársaság északi járásaiban beszélik, másrészt a Kirovi területen. A déli nyelvjárási régió két további csoportra osztható: a középső déli dialektust az Udmurt Köztársaság déli járásaiban, illetve Tatárföldön beszélik, Agriz és Mengyelejevsk környékén; a periferikus déli dialektus használata Tatárföldön, Baskíriában, a Mari Köztársaságban, illetve a Permi és Szverdlovszki terület egyes régióiban figyelhető meg (ibid.). A középső nyelvjárást Udmurtföld középső járásaiban beszélik (az északi és a déli nyelvjárási régió között) és a Kirovi terület néhány településén, Malmizsben és Vjatszkiye Poljaniban (ibid.). Az északi és déli nyelvjárás között különbségek a nyelvtan minden szintjén megfigyelhetők, míg a középső nyelvjárási régió átmenetet képez a kettő között (Kelmakov 1998: 35). Az udmurt irodalmi nyelvben az északi és a déli nyelvjárási sajátosságok is megtalálhatók (Salánki 2007: 56). Történeti szempontból az északi nyelvjárásban az orosz nyelv erőteljes hatása már korábbról kimutatható, mint a déli nyelvjárásban. A déli nyelvjárásban elsősorban tatár hatással számolhatunk (Edygarova 2014: 380).⁴

Az udmurt a Volga-Káma nyelvszövetség része (Helimski 2003: 159). A térségben (az oroszon kívül természetesen) finnugor és törökségi nyelveket beszélnek. Az udmurt mellett a

² Expanded Graded Intergenerational Disruption Scale. A 13 fokozatú skála a nyelvek státuszát mutatja a veszélyeztetettségét, a generációk közti nyelvátadás és a használat elterjedtségének szempontjait figyelembe véve.

³ Kelmakov (1998: 43) a beszermánt is az udmurt egy nyelvjárásnak tekinti. A beszermánok az északi nyelvjárási régióban helyezkednek el, etnikailag is különállók és a beszélők vélekedése alapján a beszermán külön nyelvnek tekinthető (Salánki 2007: 51).

⁴ Az udmurt evidencialitás nyelvjárási szempontból való vizsgálata habár rendkívül izgalmas terület, jelen értekezés nem fordított figyelmet az egyes nyelvjárások közötti lehetséges különbségekre a kategóriát illetően.

nyelvszövetségbe tartozik a mari (hegyi és mezei), a csuvas, a tatár és a baskír, míg a mordvin (erza és moksa), illetve a komi (zürjén és permják) a periférián helyezkednek el (ibid.). Az udmurt nyelvben ennél fogva orosz és törökségi hatások figyelhetők meg.

1.3.1 Vázlatos nyelvtani áttekintés

Jelen pont egy vázlatos nyelvtani áttekintést kíván adni az udmurt nyelv irodalmi változatának morfológiai és szintaktikai tulajdonságairól.⁵ A szakasz nem tér ki az udmurt evidencialitás általános ismertetésére – erre a 3.2-es pontban kerül sor. Az értekezés szempontjából releváns nyelvtani jelenségeket az egyes fejezetek részletebben ismertetik.

Az udmurt agglutináló nyelv, a szintaktikai viszonyok jelölése elsősorban szuffixomok révén megy végbe.

A névszónak egyes és többes számuk van. Az irodalmi nyelvben 15 eset található: nominatívusz, akkuzatívusz, genitívusz, datívusz, ablatívusz, karitívusz, insztrumentálisz, adverbialisz, illatívusz, inesszívusz, elatívusz, prolatívusz, terminatívusz, egresszívusz és approximatívusz. A mondatban az alany és a határozatlan tárgy jelöletlen, nominatívuszban állnak. Az egyes szám harmadik személyű birtokos személyrag viszont alkalmas a határozottság kifejezésére, illetve a határozott tárgyat⁶ jelölő akkuzatívusz szintén erre a toldaléokra vezethető vissza (Csúcs 2003:126). Birtokviszonyok kifejezésekor a birtokos genitívuszban (amennyiben a birtok a mondat tárgya, úgy ablatívuszban) áll, a birtok pedig birtokos személyjelekkel jelölt. A birtokos személyraggal ellátott tárgy minden esetben jelölt. Az egyes esetek és a birtokos személyjelek kombinálódása szegmentálhatatlan allomorfokat alkotnak tárgyesetben, illetve az illatívuszi-inesszívuszi alakoknál (utóbbiak ilyenkor egybeesnek).

Kiterjedt a névutók rendszere, melyek felvehetnek helyjelölő esetragokat és birtokos személyjeleket is. A névutók általában alanyesetű névszót vonzanak.

Az igéknek jelen, múlt és jövő idejük van. Az udmurt nyelv múltidő-rendszere komplex, szintetikus és analitikus alakok egyaránt megtalálhatók és a morfológiai evidenciajelölés is a múlt idők révén megy végbe (bővebben l. 4. fejezet). A tagadás a legtöbb igeidőben aszimmetrikus, az alakok a személyragozott tagadó segédigéből és az ige konnegatív alakjából

⁵ Részletes nyelvtani összefoglalóért l. Csúcs (1990), Kozmács (2002), angol és német nyelven Winkler (2001, 2011).

⁶ Ugyanakkor a határozottság mellett minden bizonnyal egyéb tényezők is szerepet játszanak a tárgy jelöltségének kérdésében, mint például a topikalitás, totalitás, rezultativitás vagy az élő-élettelen közti különbségtétel (Winkler 2011: 45–46).

épülnek fel. Az udmurtban négy igemód található: kijelentő, felszólító, feltételes és optatívusz, de utóbbit nem minden leíró munka tartja önálló igemódnak (pl. Csúcs 1990).

Az igenevek rendszere gazdag, a leíró munkák (Csúcs 1990, Kozmács 2002, Winkler 2001, 2011) több mint tíz különféle igenevet különböztetnek meg. Egyes igeneveknek tagadó alakjuk is van.

Az állítmány számban és személyben egyeztet az alannyal. Kijelentő mód jelen időben minden számban és személyben lehetséges a névszói állítmány. Az egyéb igeidőkben (továbbá tagadáskor jelen időben is) kopulaként a létige megfelelő alakja jelenik meg. A melléznevek állítmányi szerepben, többes számú alany esetén többes számú végződést kapnak. A jelzői szerepű melléznevet nem egyeztetjük a jelzett szóval (1.1), kivéve, ha a melléknévhez a korábban említett, determinatívuszi szerepű birtokos személyjel kapcsolódik (1.2). A jelző megelőzi a jelzett szót.

- (1.1) *ćeber* *nyl-jos-yn*
szép lány-PL-INST
'szép lányokkal'

(saját példa)

- (1.2) *ćeber-jos-yn-yz* *nyl-jos-yn*
szép-PL-INST-DET lány-PL-INST
'a szép lányokkal' (és nem másmlenyekkel)

(Kozmács 2002: 72)

Az udmurtra jellemző az igenevekkel végbemenő non-finit alárendelés, de a véges, kötőszavakkal történő alárendelés egyre gyakoribb jelenség (vö. Kaysina 2013). Az udmurtot jellemzően SOV szórendű nyelvnek tartják, de valószínűsíthető, hogy egy SVO szórendi típusváltás zajlik (Asztalos 2018: 187–189).

1.4 Átírás, glossza, kiemelés

Az értekezésben az udmurt nyelvű példák cirillről latin betűre való átírásához a *The Mari Web Project* keretében fejlesztett *Udmurt Transcription Tool* nevű oldalt használtam.⁷ Az itt használt átírástól két hang esetében tértem el: a felső nyelvállású, centrális, illabiális /j/ fonémát (<ы>) y, a középső nyelvállású, centrális, illabiális /e/ fonémát (<ө>) ö átírással jelölöm.

Az udmurt nyelvű példákat a lipcsei glosszázási szabályoknak megfelelően glosszáltam. A 2. és 3. fejezetben közölt egyéb nyelvi példákat az eredeti forrásban szereplő glosszával közlöm, de az egyes glosszákat, amennyiben lehetséges volt, a lipcsei glosszázási

⁷ <https://www.copius.eu/trtr.php?lang=udm> (utolsó látogatás: 2022. 07. 22.)

rövidítésekhez igazítottam. Amennyiben az eredeti forrásban nem állt rendelkezésre glossza, úgy ezeket saját magam láttam el glosszával. A rövidítések és glosszák feloldása a Rövidítésjegyzék szakaszban található.

A példákban félkövérrel a szakaszban aktuálisan elemzett igealakokat vagy nyelvtani szerkezeteket emelem ki. A táblázatokban a félkövérrel kiemelt értékek a legmagasabb értékeket jelölik. Az interjúrészletekben szintén kiemeléssel látom el a fejezet szempontjából lényeges meglátásokat, közléseket. Ezeket a részleteket nem glosszálva közlöm, hanem a magyar fordításban szögletes zárójelben jelzem az tárgyaltak tekintetében fontos grammatikai tulajdonságokat. Az interjúkból idézett részletek a standard nyelvváltozathoz közelítő fonemikus átírásban jelennek meg.

A példák, táblázatok és ábrák számozása az egyes fejezetekben újraindul, de számuk jelöli, hogy melyik fejezetben található. A példákhoz tartozó interjúrészleteket szintén külön számozással látom el.

A hivatkozásokban az eredetileg cirill betűs neveket a hivatkozott műben szereplő latin betűs átírással közlöm. Egyéb esetekben *A Cirill betűs szláv nyelvek neveinek magyar helyesírása* (1985) c. műben meghatározott átírási szabályokat követem.

1.5 Az értekezés felépítése

Az értekezés 12 fejezetből áll. Az első bevezető fejezet után a 2. fejezetben az evidencialitás kategóriájának tipológiai jellemzőit ismertetem, elsősorban azokra a sajátosságokra fókuszálva, melyek jelen kutatás szempontjából is relevánsak. A 3. fejezet röviden áttekinti az uráli nyelvek evidenciálisrendszereit. Az udmurt nyelv evidencialitásának általános ismertetésére is ebben a fejezetben kerül sor.

A 4. fejezet ismerteti az udmurt nyelv múltidő-rendszerét, mivel, ahogy az 1.3.1-es pontban is szerepelt, az evidencialitás morfológiai jelölése a múlt idők révén megy végbe. Az 5. pont a témában zajlott korábbi kutatások eredményeit összegzi. A 6. fejezet részletesen ismerteti a kutatási kérdéseket és a vizsgálati anyagot.

A további fejezetek a kutatási eredményeket közlik. A 7. fejezet az információforrás kifejezésében szerepet játszó múlt időket tekinti át az általuk megjelenített evidenciatípusokra fókuszálva. A 8. fejezet a múlt idők és a mirativitás, míg a 9. fejezet az igeidők és az episztemikus modalitás közti összefüggéseket ismerteti. A 10. fejezet az igeidők egymással való kapcsolatát vizsgálja. A 11. fejezet a második múlt idő és egyéb, az evidenciálisjelölők

tipológiai szempontú elemzésében is megjelenő nyelvtani kategóriákkal történő együttes előfordulását mutatja be. A 12. fejezet a kutatási eredményeket összegzi.

2. Az evidencialitás kategóriájának tipológiai jellemzői

Az alábbi fejezet áttekintést ad az evidencialitás kategóriájának főbb jellemzőiről, elsősorban az értekezés szempontjából releváns tipológiai sajátosságokra fókuszálva. Az evidencialitás részletes tipológiai leírása elsősorban Aikhenvald nevéhez fűződik, így a fejezet javarészt az ő monográfiáját (2004), illetve az általa szerkesztett kézikönyvet (2018) veszi alapul.

Az evidencialitás kategóriájának meghatározásait az 1.2.-es pont már ismertette. A 2.1-es pont az evidenciátípusokat és a világ nyelveiben megtalálható evidenciálisrendszereket foglalja össze, míg a 2.2-es pont az evidencialitást mint areális jelenséget, illetve a kategóriához fűződő kulturális nyelvészeti szempontú megállapításokat mutatja be. A 2.3-as pont az evidencialitás más nyelvtani kategóriákkal való formai és jelentésbeli kapcsolatát ismerteti. A 2.4-es és 2.5-ös pontok az evidencialitás és mirativitás, illetve az evidencialitás és episztemikus modalitás közti összefüggéseket taglalja.

2.1 Evidenciátípusok és evidenciálisrendszerek

Az evidencialitás mibenlétét illető, egymástól eltérő (de egymást nem feltétlenül kizáró) megközelítésmódoktól függetlenül alapvetően két fő evidenciátípust szokás megkülönböztetni. Az egyik a közvetlen evidencia, melynek forrása a beszélő tapasztalata (vizuális vagy egyéb érzékelés). A másik típus a közvetett evidencia, amely lehet értesülés (reportatív vagy kvotatív evidencia) vagy következtetés (inferenciális evidencia). Az egyes evidenciátípusok kategorizálása is a közvetlen-közvetett evidencia dichotómiáján alapul. Ezeket elsőként Willett (1988: 57) csoportosította. Felosztásában alapvetően fent említett típusok jelennek meg.

2.1. táblázat: Willett (1988) evidenciátípusai

közvetlen	tapasztalati (attested)	látás (vizuális)	
		hallás (auditív)	
		egyéb érzékelés	
közvetett	értesülés (reported)	másodkézből	>hallomás (hearsay)
		harmadkézből	
		folklor	
	következtetés (inference)	eredmény	
okfejtés			

Plungian (2010: 37) csoportosítása szintén a közvetlen-közvetett szembenállásra alapoz, de ezen felül elkülöníti a személyes és nem személyes evidenciát is. Személyes típus esetén

feltételezhető, hogy a beszélő személyesen tapasztalt tények alapján szerzett ismereteket az adott helyzetről, míg a nem személyes típusnál egy másik fél elmondása alapján (Plungian 2010: 29). A „közvetett, személyes” címke az inferenciális evidenciát foglalja magába, mely szerint a megnyilatkozó a szóban forgó eseményről csak közvetett módon szerez tudomást, viszont a tapasztalat, amelyen a következtetés alapul, közvetlen.

2.2. táblázat: Az evidenciátípusok felosztása Plungian (2010) alapján

közvetlen/személyes evidencia	általános tudás
	vizuális érzékelés
	nem vizuális érzékelés
közvetett/személyes evidencia	következtetés (az észlelt eredmény alapján)
	feltételezés (valószínű érvelésen vagy általános tudáson alapul)
közvetett/nem személyes evidencia	értesülés

Aikhenvald (2004: 63–64) monográfiájában hat evidenciátípust különít el. Ezek a típusok alapvetően nem különböznek a korábban bemutatottaktól. A felsorolás a legközvetlenebb információforrástól (vizuális érzékelés) halad a legközvetettebb felé (idézés):

- a) vizuális érzékelés
- b) nem-vizuális érzékelés (hallás, szaglás, tapintás)
- c) következtetés (inferenciális evidencia), mely tapasztalati evidencián vagy eredményen alapul
- d) feltevés, mely egyéb, nem látható bizonyítékon alapul – ez magába foglalhatja az okfejtést vagy az általános tudást is
- e) értesülés (reportatív evidencia) (a forrásra való hivatkozás nélkül)
- f) idézés (kvotatív evidencia) (a forrás pontos megnevezésével)

Emellett az evidenciáliskategóriák tipológiai felosztása hagyományosan az általános tudást nem tekinti külön típusnak. Kittilä (2019) munkájában amellel érvel, hogy az általános tudás önálló információforrásnak tekintendő. Általános tudásként tekinthető az az információ, amely a megnyilatkozó világtképének részét képezi, és amelyről abszolút szubjektív bizonyossággal rendelkezik, és nem szükséges, hogy bármilyen külső bizonyítékra utaljon, amikor kijelentésében általános tudásra utal (Kittilä 2019: 1277). A világ nyelveiben az általános tudás lehet jelöletlen, kifejezheti önálló jelölő, vagy a vizuális evidencia markere.

Az egyes evidenciátípusokat tekintve néhányról részletesebben is szükség szólni, mivel a későbbiekben az udmurt szempontjából is jelentőséggel bírnak. Ezek az értesülés (reportatív), idézés (kvotatív), következtetés (inferenciális) és feltételezés típusai.

Aikhenvald (2004: 64, 393, 394) meghatározásában a reportatív evidencia (*reported* vagy *hearsay*) elsősorban a verbális úton történő értesülésre vonatkozik az információ forrásának explicit megnevezése nélkül. Kvotatív evidencia esetén szintén értesülésről van szó, de annak forrása specifikált. Eszerint a meghatározás szerint a kvotatív terminus a reportatívhoz hasonló értelemben használt. Aikhenvald munkájában ugyanakkor a kvotatív megnevezés jelölheti azokat az elemeket is (tipikusan igealakokat vagy partikulákat), melyek szó szerinti idézést vezetnek be (2004: 394). Az utóbbi értelemben a kvotatív nem tekinthető evidenciálisnak – ahogy Boye (2012: 32) rámutat, a szóbeli idézés jelölése eltér az információforrás jelölésétől. Plungian (2001: 352) az értesülés révén szerzett információ típusokat együttesen kvotatívnak nevezi, melybe beletartozik a függőbeszéd (*reported speech*), azok az esetek is, amikor ismert az információ forrása, illetve az általános másodkézből származó információ, a szájhagyomány útján terjedő ismeret és az általános tudás is. Boye (2012: 20) a reportív terminust (*reportive justification*) használja gyűjtőnévként.⁸

Az inferencialitás kategóriájának megítélése szintén nem egységes a szakirodalomban. Ahogy fentebb is olvashattuk, Aikhenvald definíciója alapján (2004: 63) inferencia esetén a beszélő valamilyen tapasztalati evidencia vagy az észlelt eredmény alapján következtet. Külön kategóriaként kezeli a feltételezést, mely valamilyen nem vizuálisan észlelhető evidencián alapul, mely lehet okfejtés, feltevés vagy általános tudás. Kugler (2015: 55–56) episztenciális modellje alapján az inferencialitás nem feltételezi szükségszerűen a tapasztalati alapú evidenciát.

Azokban a nyelvekben, amelyekben az információforrás jelölése grammatikalizálódott elemekkel megy végbe, az egyes evidenciátípusok különféle módokon csoportosulhatnak és különülhetnek el önálló grammatikai elemmel. Az aikhenvaldi tipológia a grammatikalizálódott evidenciálisrendszerrel bíró nyelveket kvantitatív alapon osztályozza. A külön elemmel kódolt evidenciátípusok száma alapján léteznek ún. kis és nagy evidenciálisrendszerek. A 2.3-as táblázat (Aikhenvald 2004: 65 alapján; a magyar nyelvű változat forrása: Kugler 2015: 47) alapján látható, hogy a kevesebb információforrást elkülönítő nyelvekben egy jelölő több evidenciátípust is kifejezhet, míg egy nagyobb rendszer esetén ez a jelölés differenciáltabb.

⁸ A reportatív evidencialitás különféle elméleti megközelítéseiről l. Pacheco – Escribano (2019) munkáját.

2.3. táblázat: A grammatikalizálódott evidenciálisrendszerek típusai (Aikhenvald 2004)

	ÉRZÉKELES		INFERENCIA		ÉRTESÜLÉS	
	LÁTÁS	EGYÉB	EREDMÉNY	FELTEVÉS	HALLOMÁS	KVOTATÍV
2 elemű	első kézből		nem első kézből			
	első kézből	nem első kézből				
	első kézből		nem első kézből		nincs v. más rendszerbe tartozik	
	nincs	nem látási	nincs		értésülés	
3 elemű	közvetlen		inferencia		értésülés	
	látás	nem látási	inferencia		nincs	
	látás	nem látási	inferencia			
	látás	nem látási	nincs		értésülés	
	nincs	nem látási	inferencia		értésülés	
4 elemű	látás	nem látási	inferencia		értésülés	
	közvetlen		eredmény	feltevés	értésülés	
	közvetlen		inferencia		hallomás	kvotatív
5 elemű	látás	nem látási	eredmény	feltevés	értésülés	

Az alábbi példa a gyakran idézett tariana (Brazília, arawak) nyelvből való, mely egy differenciált, ötelemű rendszerrel bír. Az 2.1–2.5-ös mondatok jelentése minden esetben megegyezik, de a beszélő információforrása az egyes esetekben eltérő.

(2.1) *Juse irida di-manika-ka*
 José foci 3SGNF-játszik-REC.PST.VIS
 ‘José focizott.’ (láttuk)

(2.2) *Juse irida di-manika-mahka*
 José foci 3SGNF-játszik-REC.PST.NONVIS
 ‘José focizott.’ (hallottuk, pl. a labda pattogását)

(2.3) *Juse irida di-manika-nihka*
 José foci 3SGNF-játszik-REC.PST.INFR
 ‘José focizott.’ (következtetünk rá valamilyen vizuális evidencia alapján)

(2.4) *Juse irida di-manika-sika*
 José foci 3SGNF-játszik-REC.PST.ASSUM
 ‘José focizott.’ (feltételezzük korábbi tudásunk alapján)

(2.5) *Juse irida di-manika-pidaka*
 José foci 3SGNF-játszik-REC.PST.REP
 ‘José focizott.’ (mások elmondása alapján)

(Aikhenvald 2004: 2–3)

A fenti 2.3-as táblázatba foglaltakon túl léteznek olyan nyelvek, amelyekben ugyan található grammatikalizálódott elem az információforrás kifejezésére, de ezek egy alapértelmezett, az

evidencialitás szempontjából jelöletlen alakokkal állnak szemben, amely nem tesz utalást az információ forrására. Ezekben az esetekben a megnyilatkozó döntése, hogy az evidencialitás szempontjából jelölt vagy a neutrális alakot választja-e (Aikhenvald 2004: 75–76).⁹ Az ilyen típusú rendszerek jellemzően kételeműek, és az evidenciális tekintetben jelölt elem a közvetett evidenciát fejezi ki. Lazard (1999) ezeket a típusú jelölőket mediatívnek nevezi.

Látható tehát, hogy az evidencialitás kategóriájának leírása kapcsán az információ forrásának típusa kerül kitüntetett pozícióba. Ugyanakkor Kugler (2015: 54) funkcionális kognitív szempontú modelljében az evidencialitás dimenzióiként az információforrás típusán kívül egyéb összetevők is megjelennek:¹⁰

- a) a megnyilatkozó közvetlen tapasztalata (szubjektívizáció) vs. a megnyilatkozótól különböző személytől származó információ (perspektívizáció)
- b) a tapasztalat típusa (látás, hallás, egyéb érzékelés) összefüggésben a célszerkezeti esemény jellegével (látható, hallható, máshogyan tapasztalható) vs. van-e azonosítható informátor, ha van informátor, akkor annak jellemzője, továbbá, hogy milyen a kapcsolata az eseménnyel (résztevő, szemtanú, közvetítő)
- c) a megnyilatkozói elkötelezettség foka
- d) a forrás megbízhatósága
- e) az alkalmazott evidenciális nyelvi jelölőre vonatkozó tudás (a jelölők hálózatának aktiváltsága, kollokációk, asszociálódás műfajjal, stílusréteggel).

Ahogy az 1.2-es pontban szerepelt, Brugman – Macaulay (2015) az evidencialitás két kritériumaként az információ forrásának kifejezését és a jelölők nyelvtani rendszerbe való tartozását határozza meg. Így az evidencialitást az INFORMÁCIÓFORRÁS konceptuális kategóriájával azonosítják (angolul SOURCE OF EVIDENCE). Emellett az evidencialitást egyéb paraméterek mentén is taglalják, melyek változatos módon jelenhetnek meg a világ nyelveiben. Ezek a következők (Brugman – Macaulay 2015: 229–231):

1) Az evidenciálisjelölők összefüggései a BIZONYOSSÁG, az ELKÖTELEZETTSÉG és az INFORMATIVITÁS MÉRTÉKÉNEK konceptuális kategóriáival (angolul: DEGREE OF CERTAINTY, DEGREE OF COMMITMENT, DEGREE OF INFORMATIVITY).

⁹ Ennélfogva tekinthető az homályosnak az 1.1.2-es pontban megjelenő kötelezőség kritériuma. Ha a nyelvben van egy, az evidenciátípust nem specifikáló alak, akkor a jelölt evidenciális használata nem tartható grammatikai szempontból kötelezőnek (vagyis nem lesz agrammatikus a szerkezet). Az alakok megválasztását befolyásoló lehetséges pragmatikai tényezők pedig meglátásom szerint összetettebbek annál, semmint hogy egy „kötelező – nem kötelező” szembenállásban értelmezhetőek legyenek.

¹⁰ Habár az értekezés nem funkcionális kognitív szempontból tárgyalja az udmurt nyelv evidencialitását, az elemzés egyes pontjain hivatkozom a fenti modellre, mivel meglátásom szerint az egyes dimenziók az udmurt evidencialitás kapcsán is jól észlelhetők.

2) A beszélői deixis és a deiktikus origó elmozdulása. Az evidenciálisjelölők alapvetően a megnyilatkozó információforrását fejezik ki, de egyes nyelvekben a deiktikus origó elmozdulhat a beszédeseményben résztvevő másik félre (pl. a hallgatóra).

3) Az evidenciálisjelölők kötelező használata. Aikhenvald (2004: 209) evidencialitás-meghatározásában a kötelezőség kritériuma is megjelenik az jelölők használatára vonatkozóan, viszont, ahogyan már korábban is szerepelt, vannak nyelvek, amelyekben az evidenciálisjelölő a grammatikai rendszer részét képezi, használata mégsem kötelező (vö. észt).

4) Az evidenciálisjelölők jelentésbeli komplementáris disztribúciója. Számos nyelvben az evidenciálisrendszerben lévő jelölők szemantikája kiegészítő megoszlásban áll (vö. tariana), de található olyan nyelvek is, amelyekben az evidenciális markerek jelentései átfedésben vannak egymással.

A fenti változók közül az 1) pontban foglaltak kerülnek részletes tárgyalásra az udmurt kapcsán, különös tekintettel a BIZONYOSSÁG és az INFORMATIVITÁS MÉRTÉKÉRE. A BIZONYOSSÁG MÉRTÉKE az episztemikus modalitás, az INFORMATIVITÁS MÉRTÉKE a mirativitás szemantikai kategóriájával azonosítható (Brugman – Macaulay 2015: 207, 209). Az episztemikus modalitás és az evidenciális kategóriája közötti összefüggéseket a 2.4-es és a 2.5-ös pont részletesen ismerteti. Emellett, kevésbé részletesen, de megjelenik a deiktikus origó kérdése (l. 8.2.2-es és 11.3.2-es alpont), a beszélői elkötelezettség (l. 10.4.1-es alpont) illetve a jelölő használatának kötelezősége is.

2.2 Az evidencialitás mint areális jelenség és a kategória kulturális nyelvészeti megközelítése

A grammatikalizálódott evidenciajelölők meglétét areális jelenségnek tekintik (Aikhenvald – Dixon 1998: 244; de Haan 2013). A jelenség diffúz, könnyen terjed az egyes nyelvek között, így az esetek többségében evidenciálisrendszerek nyelvi kontaktus hatására alakulnak ki. Az Amazonas vidéke, illetve a Balkántól a Kaukázuson és Közép-Ázsián át egészen Szibériáig húzódó ún. evidenciális öv (*evidential belt*) a két legnagyobb terület, ahol evidenciálisrendszerek találhatóak. Míg az előbbi területen található nyelvek jellemzően nagyobb számú evidenciajelölővel bírnak, addig az evidenciális övben lévőkre a jelölők alacsonyabb száma jellemző.

A grammatikalizálódott evidenciálisjelölők kialakulására, fennmaradására, illetve a jelölők számában mutatkozó változatosságra Bernárdez (2017) kulturális nyelvészeti szempontú elmélete kísérel meg választ adni. Eszerint az alábbi tényezők mellett nagyobb valószínűséggel jönnek létre és maradnak fenn a (komplex) evidenciálisrendszerek:

1. Izolált környezetben élő kis közösség;
2. A külvilág nehezen hozzáférhető a földrajzi, éghajlati viszonyok miatt (pl. Amazónia esőerdői);
3. Az írásbeliség hiánya, a nyelv csak szóban létezik;
4. Nagyon szoros kapcsolatok a közösségen belül és a szomszédos csoportokkal.

Az ilyen izolált, kis beszélőközösségekben a közösség minden tagja kisebb-nagyobb mértékben ismeri egymást, és általában véve megbízik egymásban. Az igazmondás, a kimondott állításért való felelősség a közösség viselkedésmódjának fontos alapelve. Ennélfogva, amikor valaki nem tudja azt mondani, hogy az elbeszélteket saját maga tapasztalta meg, jelölni fogja, hogy az, amiről beszél értesülés, következtetés stb. Ebben a megközelítésben az evidencialitás a bizalom kulturális konceptualizációja, melynek funkciója a csoportkohézió fenntartása.

Ez a hipotézis magyarázhatja, hogy miért találhatók jellemzően komplex evidenciálisrendszerek az Amazonas vidékén és kevésbé differenciált rendszerek az evidenciális öv nem arktikus területein.

2.3 Az evidencialitás kapcsolata más nyelvtani kategóriákkal

Azokban a nyelvekben, amelyekben az evidencialitásnak van morfológiai jelölője, a markerek általában az igei paradigma részét képezik. Az evidencialitás és más, elsősorban grammatikai kategóriák szinkron kapcsolatát szemlélve az alábbi összefüggések állapíthatók meg (Aikhenvald 2015: 243):

1. Az evidencialitás jelölése fuzionálhat egy másik kategória jelölésével (pl. idő, mód, aspektus).
2. A lehetséges evidenciálisok száma függhet egy másik kategóriától (pl. több evidenciátípus kifejezése lehetséges kijelentő mondatokban).
3. Egy evidenciálisjelölőnek speciális jelentése lehet más kategóriákkal kombinálódva (pl. reportatív evidenciális udvariasságot fejezhet ki felszólító mondatokban).

Az alábbi pontok áttekintik az evidencialitás és a mondatípusok viszonyát, összefüggéseit az igeidővel, igemóddal, valamint a személy kategóriájával. Jelen szakaszban azon kategóriák kerülnek tárgyalásra, melyek az udmurt evidencialitás szempontjából relevánsnak tekinthetők. Az alább bemutatott kategóriákon kívül az evidencialitás más kategóriákkal is összefüggésben állhat, mint például az aspektus vagy a polaritás.¹¹

¹¹ Az értekezés nem mutatja be az evidencialitás és a tagadás tipológiai összefüggéseit, mivel az udmurt nyelvben nincs efféle megszorítás (vö. 4.1.2-es pont). Viszont a vizsgálat alakok túlnyomó része állító alak.

2.3.1 Az evidencialitás összefüggései a mondattípusokkal

Tipológiaiilag a legtöbb evidenciatípus kijelentő mondatokban különül el. A kérdő és felszólító mondatokat vizsgálva az evidencijelölő gyakran a hallgató információforrására utal, vagy a szerkezet valamilyen speciális, nem, vagy nem kizárólag az információforrásra vonatkozó jelentést vesz fel.

A kérdő mondatok (egészen pontosan az interrogatív szerkezetek) és az evidencialitás kapcsolatát San Roque et al. (2017) vizsgálta tipológiai szempontból. Az evidenciálisjelölők és az interrogatív szerkezetek együttes előfordulását tekintve vannak nyelvek, melyekben teljes vagy részleges megszorítás található. Tehát interrogatív szerkezetekben egyáltalán nem lehetséges az evidenciálisjelölők használata, vagy az evidenciálisrendszer redukált a kérdő mondatokban. A sájen nyelvben (Oklahoma/Montana, algonkin) például a reportatív evidencia jelölője nem kompatibilis a kérdő klitikummal, ezért evidenciális kérdések esetén egy külön klitikummal jelölt a kérdő mondat (San Roque et al. 2017: 123). Az interrogatív szerkezet típusa (eldöntendő vagy kiegészítendő) szintén befolyásolhatja a lehetséges evidenciálisok számát.

Egy másik fontos szempont a perspektíva, vagyis az, hogy a kérdő mondatban az evidenciálisjelölő melyik résztvevő információforrását jeleníti meg. Eszerint a kérdő mondatban szereplő jelölő lehet beszélőhöz horgonyzott (angolul *speaker-anchored*), így a kérdező információforrását fejezi ki. Más nyelvekben viszont az evidenciálisjelölő kérdésekben a címzetthez horgonyzott (*speaker-anchored*), tehát a hallgató információforrására utal, pontosabban, a beszélő feltételezésére a hallgató információforrásáról. Ezt a jelenséget az angol nyelvű szakirodalomban *interrogative flip*nek 'interrogatív fordulás' is szokás nevezni (Tenny–Speas 2013). Ez figyelhető meg a kuzco kecsuában (Peru, kecsua) (2.6-os példa).¹² Ehhez egyes nyelvekben társulhat továbbá válaszparallelizmus is, miszerint a válaszban ugyanazt az evidencijelölőt kell használnia a beszélőnek, mint amilyen a kérdésben szerepelt (Bhadra 2020).

(2.6) *Pi-ta-s* *Inés-qa* *watuku-sqa?*
ki-ACC-REP PN-TOP látogat-PTCP
'Kit látogatott meg Inés?' (az alapján, amit mondtak neked)
(Faller 2002: 230)

Az evidenciálisjelölők használata kérdő mondatokban a kijelentő mondatokban megfigyeltektől eltérő szemantikai és pragmatikai konnotációkkal bírhat (Aikhenvald 2004:

¹² A kuzco kecsuában ez a megnyilatkozás azt is jelentheti, hogy a beszélő valaki más kérdését ismétli meg (Roque et al. 2017: 133).

242). Ennek eredményeképp az így formált kérdések lehetnek nem információkérők (San Roque at al. 2017).

A felszólító mondatok kapcsán megállapítható, hogy a legtöbb nyelvben nem jelennek meg evidenciálisjelölők felszólító mondatokban. Néhány nyelvben ugyanakkor a reportatív evidencia jelölőjével kifejezhető, hogy a felszólítás másodkézből származik (az angol irodalomban *secondhand imperative*), vagyis ezen szerkezetek jelentése 'tedd meg valaki más utasítására' (Aikhenvald 2004: 250). Ez figyelhető meg a nganaszanban is, ahol a reportatív evidenciális (a nganaszan evidencialitás szakirodalmában gyakran renarratív) a jövő idő jelével kombinálva azt fejezi ki, hogy az utasítás valaki mástól származik.

(2.7) *ǾintǾ-gǿa-tǾ* *ǿi-ntǾ-b'ambi-ŋ* *koi-ʔ.*
 íj-ACC.PL2SG NEG-FUT-RENARR-2SG hagy-CNG
 'Ne felejtse az ijadat és a nyilaidat' (üzeni a gazda)
 (Gusev 2007: 437)

Ezen felül a kisebb evidenciálisrendszerekben megfigyelhető, hogy felszólító mondatokban a reportatív evidenciális finomabbá, udvariasabbá teheti a felszólítást (Aikhenvald 2015: 263).

Az evidencialitás és a mondatípusok szerkezeti alapon történő vizsgálata alapján megállapítható, hogy evidenciajelölők ritkán szerepelnek mellékmondatokban, illetve sosem lehetséges több evidenciális mellékmondatokban, mint főmondatokban (Aikhenvald 2015: 254). Azon nyelvekben, amelyekben mégis lehetséges az evidenciajelölők mellékmondatban történő használata, több evidenciális alrendszer szerveződhet a tagmondat típusára való tekintettel. A tarianában a fentebb is illusztrált ötelemű rendszer mellett (vö. 2.2-es alfejezet) a mondatípustól függően további négy alrendszer mutatható ki (Aikhenvald 2004: 256).

2.3.2 Az evidencialitás összefüggései az idő kategóriájával

Általános tendencia a világ nyelveiben, hogy a nem-múlt időkben soha nincs több evidenciálisjelölő, mint a múlt időkben (Aikhenvald 2015: 252). Vagyis önálló jelölővel a legtöbb evidenciátípus múlt időben különül el.

Az evidencialitás jelölése fuzionálhat az igeidő jelölésével, de azokban a nyelvekben, amelyekben az evidencialitás és az igeidő két külön rendszert alkotnak, az evidenciálisjelölő minden igeidőben megjelenhet. Mégis, jövő időben az evidenciálisok alapvetően ritkábbak és amennyiben megjelennek, gyakori, hogy valamilyen többlettartalmat vagy az evidencialitáshoz nem kapcsolható jelentést vesznek fel (pl. a vizuális evidencia jövő idejű igével bizonyosságot fejezhet ki).

Lehetséges, hogy evidenciálisrendszerről csak bizonyos igeidők kapcsán eshet szó. Kételemű rendszerek esetén gyakori, hogy evidenciális különbségtétel csak grammatikai múlt időkben lehetséges (Aikhenvald 2004: 263–264). Az evidencialitás (különösen az inferenciális evidenciális) és a múlt idő (ezen belül is leginkább a perfekt) között Comrie (1976: 110) szemantikai hasonlóságot állapít meg, miszerint mind az inferenciális evidenciális, mind a perfekt igeidő az eseményt nem önmagán, hanem annak eredményén keresztül mutatja be. Ennélfogva több nyelvben is a perfekt igeidők evidenciális funkciót vehetnek fel (Bybee et al. 1994: 97). Számos nyelvben (pl. bolgár, török) a perfekt alakok, vagy azon alakok, melyek történetileg valamilyen perfekt alakra vezethetők vissza, evidencialitást fejeznek ki (vö. Izvorski 1997, Aikhenvald 2015: 268).

A több evidenciálismarkerrel bíró nyelvekben alrendszerek szerveződhetnek az igeidőkkel való kompatibilitás tekintetében. A tukánó (Brazília, Kolumbia, tukánó nyelvcsalád) nyelvben egy négyelemű evidenciálisrendszer található, mely a vizuális, nem-vizuális, inferenciális és reportatív evidenciát különbözteti meg. Ugyanakkor jelen időben ezek közül csak a vizuális és nem-vizuális evidencia jelölői fordulhatnak elő (Aikhenvald 2004: 265).

Az evidencialitás és az idő kategóriájának egy másik típusú összefüggése az evidenciálisalak időreferenciája. Az evidenciálisalak igeideje vonatkozhat az esemény időpontjára, de vonatkozhat az információszerzés időpontjára is (Aikhenvald 2004: 99).

2.3.3 Az evidencialitás összefüggései az igemódokkal

Az evidencialitás és az igemódok kapcsolatának vizsgálatakor a 2.3-as pontban felsorolt összefüggések állapíthatók meg. Eszerint a nyelvekben az evidencialitás jelölése fuzionálhat a mód jelölésével. Továbbá vannak nyelvek, amelyekben a két kategória jelölése paradigmikus viszonyban áll, és a különféle evidenciálisokat igemódként írják le (vö. szamojéd nyelvek).¹³

A különféle evidenciajelölők módjelekkel kombinálódva, a kijelentő módban megfigyelhető használathoz viszonyítva speciális jelentéstartalmat alakíthatnak ki. A tipaj (Egyesült Államok, Mexikó, juma) nyelvben az inferenciális evidencia jele az irreális módjellel együttesen következtetést fejez ki egy olyan eseménnyel kapcsolatban, amely még nem történt meg.

- (2.8) *xu'maay-pe-ch* *nya-xemii* *kush-x-kex*
fiú-DEM-SJ mikor-nő van.magas-IRR-INFR
'az a fiú magas lesz, amikor felnő' (a fiú már most is magas a korához képest)
(Aikhenvald 2004: 257)

¹³ Ebben természetesen a nyelvleíró hagyománynak is szerepe lehet.

Általános tendencia viszont, hogy a nem-kijelentő módokban kevesebb evidenciátípus specifikálható, mint kijelentőben (Aikhenvald 2015: 254), illetve lehetnek megszorítások az evidenciálisok és az igemódok együttes előfordulását tekintve. Ez figyelhető meg az törökben, amelyben az indirekt evidenciális megjelenthet a necesszitatív (*necessitative*) és debitív (*debitive*)¹⁴ módban, de az optatívban nem (Aikhenvald 2004: 258).

Ugyanakkor azokban a nyelvekben, amelyekben az evidencialitás kifejezése nem grammatikalizálódott jelölők révén megy végbe, a nem-kijelentő módok alkalmasak az evidencia jelölésére (az aikhenvaldi terminológia szerint evidenciális stratégiaként funkcionálnak). Ez figyelhető meg a franciában, melyben a feltételes mód a megkérdőjelezhető bizonyosságú reportatív evidenciát fejezheti ki (Aikhenvald 2004: 105).

(2.9) *La flotte britannique aurait quitté*
 ART.F flotta brit AUX:COND.3SG elhagy:PTCP.PST
ce matin le port de Portsmouth.
 ez reggel ART.MASC kikötő POSS PN

'A brit flotta ma reggel elhagyhatta a portsmouth-i kikötőt.'

(Aikhenvald 2004: 106)

2.3.4 Az evidencialitás kapcsolata a személy kategóriájával

A nyelvekben a személy és az evidencialitás kategóriája között kölcsönös kapcsolat figyelhető meg – vannak nyelvek, melyekben egy bizonyos evidenciálisjelölő használata meghatározza a személy kategóriájának használatát, míg más nyelvekben egy bizonyos személy csak meghatározott evidenciálisjelölőkkel fordulhat elő (Aikhenvald 2015: 256–258).

A tipológiai kutatások az evidencialitás és az első személy kategóriájának kapcsolatára fordítanak nagyobb figyelmet, mivel a beszélő részvétele vagy részvételének hiánya a szóban forgó cselekvésben/állapotban befolyásolhatja az evidenciálisok használatát. A beszélő részvételének legtisztább esete, amikor ő maga az állítás grammatikai alanya. Az egyes nyelvek evidenciálisrendszerében a jelölők harmadik és első személyben történő használatát összevetve számos különbség található (Curnow 2002: 180).

Gyakori, hogy ha egy nyelvben az evidenciálisalakok használata korlátozott, akkor ez a megszorítás az első személyt foglalja magába. Ez a kategória természetéből fakad – bizonyos evidenciálisok használata természetellenesnek tűnhet, amikor az illető saját magáról beszél, mint például a nem elsőkézből származó információt, a nem-vizuális észlelés vagy értesülés

¹⁴ A necesszitatív módot kifejezetten a török és örmény nyelv kapcsán említik, az igemód a hortatív és a jusszív mód jelentéseit „ötvözi”, biztatást, szükségyszerűséget, szándékot vagy kívánságot fejezhet ki. A debitív mód szintén szükségyszerűséget fejez ki.

révén szerzett ismeretet kifejező evidenciálisoké. Azokban a nyelvekben, amelyekben az ilyen típusok használata mégis megengedett, az evidenciálisalak valamilyen egyéb jelentésárrnyalattal rendelkezik, mely elsődlegesen nem az információ forrását fejezi ki (Aikhenvald 2004: 219). Azt a jelenséget, amikor egy első személyű evidenciálisjelölőnek a harmadik személyű alaktól eltérő az értelmezése, a szakirodalom első személy hatásnak (*first-person effect*) is nevezi (Aikhenvald 2015: 259). Kisebb rendszerekben ilyen jelentésárrnyalat lehet a mirativitás (vö. 2.5-ös pont) vagy a kontroll hiánya (részegség, betegség, álm esetén), amely gondatlan, nem szándékos cselekvést eredményez, aminek a beszélő gyakran nincs teljesen tudatában (Curnow 2003: 39–59). Ez figyelhető meg a jukagirban (Oroszország), melyben a közvetett evidencia jelölője első személyű kontextusban a cselekvés nem szándékos jellegét mutatja.

(2.10) *met čohojo joŋža: -Pel-d'e*
én kés elfelejt-INFR-INTR:1SG
'elfelejtettem a késemet'
(Curnow 2003:51)

Az első személyű evidenciálisalak kifejezhet egyfajta késleltetett felismerést is, amikor a beszélő nincs tudatában a történéseknek egészen az esemény lefolyásának végéig (Curnow 2003: 47, Aikhenvald 2004: 220–222).

Habár a szakirodalom figyelmének középpontjában elsősorban az első személyű alakok állnak, az evidenciálisok második és harmadik személyű kontextusban is vehetnek fel többletjelentést. Például a szalár nyelvben (Kína, török) az indirekt evidenciális második személyben udvariasságot, tiszteletadást fejez ki (Aikhenvald 2004: 234).

2.4 Az evidencialitás kapcsolata a mirativitással

A mirativitást általában az információ újdonságértékének, váratlan mivoltának nyelvtani jelöléseként tartják számon (DeLancey 1997: 33). A mirativitás egyik első meghatározása a török nyelvhez kapcsolódik, Slobin – Aksu (1982) alapján a beszélő pillanatnyi tapasztalata nem korrelál annak korábbi elvárásaival. A világ nyelveiben a közvetett evidencia jelölői gyakran fejeznek ki mirativitást is (DeLancey 2001: 378). Csakúgy, mint az evidencialitás mibenlétének meghatározásánál, a mirativitást illetően is többféle megközelítés tartja magát a vonatkozó szakirodalomban.

Aikhenvald (2012: 437) szerint a mirativitás kategóriája az alábbi öt jelentéstípust foglalja magába (*mirative values*). Ezek a típusok az egyes nyelvekben eltérő módon valósulhatnak meg, továbbá lehetséges, hogy egyazon nyelven belül a különféle típusokat más és más módon fejezik ki.

1. hirtelen felfedezés, felismerés (*sudden discovery, realization*)
2. meglepődés (*surprise*)
3. mentális „felkészületlenség” (*unprepared mind*)
4. váráhozással ellentétes tartalom (*counterexpectation*)
5. új információ (*information new*)

Ezek vonatkozhatnak a) a beszélőre b) a hallgatóra c) a történet főhősére.

Az értekezés Mexas (2016: 10) mirativitás-definícióját veszi alapul, mely szerint a mirativitás központi jelentése a felismerés. Ez a tudatosság hiányának állapotából a tudatosság állapotába való átkerülésként jellemezhető. Mexas (ibid.) a mirativitáshoz kapcsolódó egyéb tartalmakat, különösen a meglepetést, csak implikációnak tartja. Fontos ugyanakkor a váratlanság (*unexpectedness*), illetve a váráhozással ellentéteség (*counterexpectation*) szerepe, melyek logikai értelemben megelőzhetik a felismerést.

Az evidenciálisok miratív értelmű jelentésbővülése a kételemű evidenciálisrendszerekben a nem elsőkézből származó információt jelölő evidenciálisnál, nagyobb rendszerek esetén az inferenciális típusnál, illetve ritkábban a reportatív evidenciális esetében figyelhető meg. Az alábbi példa az északi hantiból való, melyben egy kis evidenciálisrendszer található. A rendszerben egy indirekt evidenciális található, míg az evidencialitás szempontjából jelöletlen alakok nem tesznek utalást az információ forrására. A 2.11-es példában látható, hogy a közvetett evidencia markerének miratív értelmű jelentésbővülése is lehet – a beszélő nem várta, hogy az épülő ház cölöpjei vasból vannak.

(2.11) *s’i xɔt-ən wer-lə-ŋən pa xõti ul-lən*
 szóval ház-3DU készít-PRS-3DU és tehát cölöp-3DU
kurte-t ul-m-el
 vas-PL van-NONFIRSTH.PST-3SG
 ‘szóval építették a házakat, és kiderült, hogy a cölöpök vasból vannak’
 (Nikolaeva 1999: 148)

Előfordulhat továbbá, hogy a miratív jelentésárnyalat csak bizonyos szövegtípusokra (pl. találós kérdések), számra, személyre (pl. első személy, l. 2.3.4) vagy igeosztályra korlátozódik (Aikhenvald 2012: 465). A mirativitás számos nyelvben szemantikailag és pragmatikailag is kapcsolódik az evidencialitáshoz (Peterson 2010: 132). A köztük lévő kapcsolat alapja a „távolítás” (*distancing*) lehet: az indirekt evidenciálisok esetében fizikai távolságról van szó a beszélő és a szóban forgó esemény között, míg a mirativitás mentális távolságot jelez (Dickinson 2000).

A mirativitást sokáig nem önálló kategóriának, hanem az evidencialitás részének tartották. Lazard (1999: 106) amellett érvel, elsősorban az evidenciális övben található nyelvekre alapozva, hogy a mirativitás nem tekinthető önálló kategóriának, mivel a miratív tartalmat ezekben a nyelvekben az evidenciálisjelölő (Lazard terminusát használva mediatív) fejezi ki.¹⁵ DeLancey (1997, 2001) és Aikhenvald (2004, 2012) a mirativitást önálló kategóriának tartja, amely sok esetben mind szemantikai, mind paradigmaticai szempontból kapcsolódik az evidenciálisrendszerekhez. A mirativitás és az evidencialitás különválasztása azért is indokolt, mert vannak nyelvek, amelyekben a mirativitás nem az evidenciálisjelölőkön keresztül fejeződik ki. A !kung (Közép-és Dél-Afrika, koisza) nyelvben két miratív partikula található, az egyik a megnyilatkozói csodálkozást fejezi ki, míg a másik várakozással ellentétes tartalmat. A két partikula szemantikája egymással komplementáris disztribúcióban áll.

(2.12) a) *à* *má* *kòhà* *à* *è*
 2SG TOP MIR 2SG DEM
 'Ó, hát itt vagy!' (meglepődés)

b) *mtícē* *kwá* *bà* *kò* *ò*
 mit Q 2SG CE csinál
 'Mit csinálsz?' (ha a kérdés címzettje valami olyat csinál, amit nem lenne neki szabad csinálnia, pl. ellop valamit)

(König 2013: 83, 89)

A mirativitás és az evidencialitás külön kategóriaként való kezelésének álláspontját erősíti Peterson is (2015: 1345), mely szerint az evidenciálisok ugyan implikálhatják, de nem hordozzák magukban a miratív jelentést. A mirativitás kapcsán csakúgy, mint az evidencialitás esetében is, szintén különböző álláspontok léteznek azt illetően, hogy grammatikai vagy konceptuális kategóriáról van-e szó. Ahogyan fentebb is szerepelt, Aikhenvald (2004, 2012) a mirativitást grammatikai kategóriának tartja és azokat az elemeket, legyen akár lexikai vagy grammatikai, melyek csak implikálják a miratív olvasatot, miratív stratégiának nevezi.

Az evidencialitás és a mirativitás közti összefüggések kapcsán fontos szót ejteni a késleltetett felismerésről (*deferred realization*) is. A késleltetett felismerés egy post-factum következtetés egy olyan esemény kapcsán, amelynek a beszélő szemtanúja volt, vagy legalábbis lefolyásánál jelen volt, de valamilyen oknál fogva csak később ismeri fel, hogy mi történt

¹⁵ Lazard (1999: 98) alapján a mediatív jelölők használata nem kötelező, tehát a beszélő választhat, hogy a diskurzusban a jelöletlen, vagy az információforrás tekintetében jelölt alakot kívánja használni. Emellett ezek a jelölők nem specifikálják az evidencia pontos típusát. A legtöbb nyelvben, melyben Lazard meghatározása alapján megtalálható a mediativitás kategóriája, a jelölők olyan igealakok, melyek valamilyen perfekt alakból képzettek. A mediatívok elsősorban értesülést, következtetést és mirativitást fejeznek ki (ibid.). Ilyen rendszer található, többek között, a bolgárban, törökben, perzsában, és nem utolsósorban az udmurtban is.

pontosan (Aikhenvald 2012: 468). Az újonnan megértett információ így váratlan és meglepő lehet (Aikhenvald 2012: 471). A késleltetett felismerés ennél fogva szoros kapcsolatban áll az inferencialitással (mivel következtetési folyamatokat foglal magába) és a mirativitással is (a felismerés mozzanata és az ebből fakadó csodálkozás miatt), és meglátásom szerint átmenetet képez a két kategória között. A késleltetett felismerés szemantikai tartalma elsősorban az indirekt evidencia jelölőire jellemző, ezen belül is az első személyű indirekt evidenciálisalakokra (l. 2.4.4).

2.5 Az evidencialitás és az episztemikus modalitás

Az evidencialitás és más kategóriák kapcsolatának vizsgálatában talán az egyik leginkább kutatott téma az evidencialitásnak az episztemikus modalitással való összefüggései. Az episztemikus modalitás tipikusan, de nem szükségszerűen a megnyilatkozó vélekedését, valószínűsítését foglalja magába az adott tényállásra vonatkozóan (Kugler 2017: 486). Alapvetően háromféle megközelítésmód különböztethető meg a szakirodalomban az evidencialitás és az episztemikus modalitás kapcsolatát illetően: az inklúzió, a diszjunkció, illetve az a nézet, miszerint a két kategória egymással átfedésben van (Dendale–Tasmowski 2001: 241–242). Ezen felül Boye (2012: 2) egy negyedik értelmezést is javasol, miszerint az evidencialitás és az episztemikus modalitás az episztemicitás (*epistemicity*) felettes kategóriájába tartozik.

Az inklúzió képviselői szerint az egyik kategória magába foglalja a másikat. Az evidencialitást, elsősorban a kategória kutatásának kezdeti időszakában az episztemikus modalitás egyik alkategóriájának tekintették (Palmer 1986, Willett 1988). Ennek alapja, hogy az információ bizonyossági foka annak forrásától is függhet: a közvetlen evidencia a bizonyosság nagyobb mértékét vonja maga után, míg a közvetett evidencia kisebb mértékűt feltételez. Plungian (2001: 354–355) szerint viszont egy episztemikus jelölőben mindig észrevehető az evidenciális árnyalat (hiszen az, hogy a valószínűség kérdése felmerül, feltételezi, hogy a beszélőnek nincs közvetlen tapasztalata az eseményről),¹⁶ addig ez fordítva nem igaz, nem minden evidenciális jelölő hordoz episztemikus ítéletet. Másként: az ismeret megbízhatósága függhet attól, hogy milyen módon szerzett. Vagyis ebben az értelmezésben az episztemikus modalitás az evidencialitás egy alkategóriájának tekinthető. Azokban a nyelvekben, amelyekben a közvetett evidencia a bizonyosság kisebb mértékét vonja maga után

¹⁶ Boye (2012: 137) cáfolja ezt, munkájában feldolgoz olyan nyelveket, melyekben az episztemikus modális kifejezéseknek nincs evidenciális jelentéskiterjesztése.

modalizált evidenciálisrendszerekről beszélhetünk. Ugyanakkor vannak olyan rendszerek, amelyben a közvetettséghez nem társul a bizonyosság alacsonyabb foka.

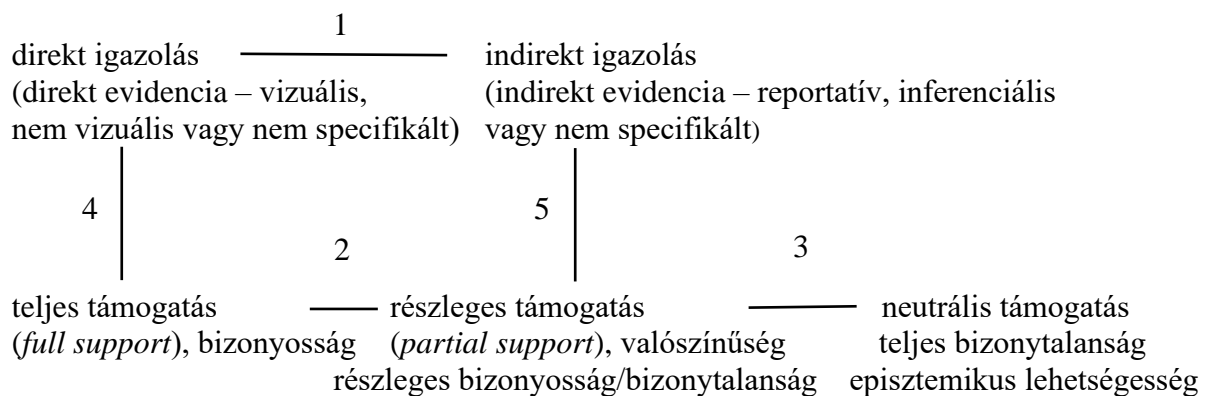
A másik álláspont a diszjunkció, miszerint az evidencialitás és az episztemikus modalitás két különálló kategória (Aikhenvald 2004; de Haan 1999). A kategóriák legfőképp szemantikájukban különböznek: míg az evidencialitás az információ forrásának típusát jelenti ki, addig az episztemikus modalitás azt fogalmazza meg, hogy a beszélő milyen mértékben köteleződik el saját állításának igazságtartalmához, mennyire tartja valószínűnek, hogy az állítás igaz (de Haan 1999: 25). Ebből kifolyólag az evidencialitás inkább objektív, hiszen egy, a beszélőtől független mozzanatot emel ki, míg az episztemikus modalitás inkább szubjektív, mivel a beszélő saját értékelését tükrözi az adott helyzetről. Habár a különbség szemantikai szempontból a legszembeötlőbb, a két kategória szintaktikai viselkedése is eltérő – például számos nyelvben evidenciális nem állhat tagadással, nem úgy, mint az episztemikus modalitáshoz köthető elemek (de Haan 1999). Továbbá vannak nyelvek, amelyekben az evidencialitás és az episztemikus modalitás kategóriája külön rendszert alkot (Dickinson 2000).

Aikhenvald szintén határozottan elkülöníti egymástól a két kategóriát és az egyes szemantikai átfedéseket az adott nyelv rendszeréhez köthető egyéni vonásnak tekinti. (Aikhenvald 2004: 7) Az evidencialitás és az episztemikus modalitás két külön kategóriaként való kezelése nem zárja ki azt, hogy evidenciajelölők episztemikus tartalmat is kifejezzenek. Az indirekt evidenciálisok alkalmasak arra, hogy kifejezzék a beszélő konceptuális távolságát a szóban forgó eseménytől, ennél fogva a közvetett evidencia jelölői számos esetben episztemikus jelentésárnyalattal is bírhatnak (Aikhenvald 2004: 156–157, 186). A diszjunkció álláspontját képviselők az ilyen jelentéskiterjesztéseket az adott nyelv egyéni vonásának tekintik, ebben a megközelítmódban az evidencialitásnak nincsen olyan inherens tulajdonsága, ami miatt elsődlegesen egy episztemikus állásfoglalást kellene feltételezni (de Haan 1999: 25).

A harmadik álláspont szerint az evidencialitás, ezen belül is elsősorban az inferenciális evidenciális és az episztemikus modalitás egymást átfedő kategóriák (van der Auwera – Plungian 1998, Faller 2002). A következtetésben mindig benne van a beszélő saját feltételezése az adott szituációról, illetve ugyanez igaz fordítva is: a beszélő feltételezése az esemény valószínűségéről sem függetleníthető a következtetési folyamatoktól. Éppen ezért az evidenciális és episztemikus tartományok közötti átfedő terület megnevezésére alkotta meg Faller az episztenciális (episztemikus és inferenciális) kifejezést (Faller 2002: 87–90). Kugler (2015) szemlélete némileg ehhez az állásponthez közelít, de nála az inferencialitás nem képezi részét az evidencialitásnak. Horváth (2013: 50–51) szerint az inferencialitás esetében

metaevidenciális műveletről van szó, mivel a megnyilatkozó nem az információ forrását vagy annak típusát adja meg, hanem azt jelzi, hogy a következtetés valamilyen evidencián alapul, vagyis kiértékeli a rendelkezésre álló forrásokat és az alapján következtet az eseményre. Kugler (2015: 50–52) ennél fogva leválasztja az inferencialitást az evidencialitásról és az episztemikus modalitással egyazon szemantikai tartományba helyezi el (episztenciális tartomány), mivel mindkét esetben megjelenik a szubjektívizáció, tehát a megnyilatkozó tapasztalati tudása, vélekedése szolgál kiindulópontként a következtetés számára. Az értekezésnek nem célja ezt az elméleti kérdést eldönteni, és az inferencialitást az evidencialitás kategóriájának részeként kezeli, szem előtt tartva, hogy az indirekt evidencijelölőknek lehet episztemikus jelentéskiterjesztése (Brugman – Macaulay 2015, Boye 2012).

Boye (2012) interpretációjában az evidencialitás és az episztemikus modalitás két külön kategória, de mindkettő az episztemicitás felettes kategóriájába tartozik. Az evidencialitás ebben az értelmezésben az episztemikus igazolás (*epistemic justification*), az episztemikus modalitás az episztemikus támogatás (*epistemic support*) fogalmának feleltethető meg. Az alábbi szemantikai térkép a fogalmi kapcsolatokat mutatja be a két kategória között (Boye 2010: 14; 2012: 130). Az összekötő vonalak a kategóriák között szinkrón és diakrón kapcsolatot is feltételezhetnek (de az egyes nyelvekben nem feltételezi szükségszerű ezen kapcsolatok meglétét).

2.1. ábra: Az evidencialitás és az episztemikus modalitás szemantikai térképe (Boye megfogalmazásában: episztemikus kifejezések)

Givón (2001: 326) implicit viszonyt feltételez az evidencialitás és az episztemikus modalitás között. Eszerint az evidencijelölők elsődlegesen az információ forrását hivatottak kódolni, és az elérhető evidencia „erősségét” (Givón a *strength* terminust használja), megbízhatóságát csak implicit módon jelölik. Ez implicit viszony az evidencia forrása és annak erőssége között kapcsolja az evidencialitást a szubjektív bizonyossághoz és így az episztemikus modalitáshoz.

Ennek értelmében pragmatikai kapcsolat fedezhető fel az evidencialitás és az episztemikus modalitás között, amely az alábbi oksági láncolatként írható le (Givón 2001: 326):

(2.13) az evidencia forrása → az evidencia erőssége → episztemikus bizonyosság

Az egyes evidenciatípusok erőssége az alábbi, univerzálisnak tartott hierarchikus viszonyok mentén osztályozható (Givón 2001: 327–328).

(2.14) A. Hozzáférhetőségi hierarchia

közvetlen érzékelés révén szerzett tapasztalat → inferencia → értesülés

B. Érzékelési alhierarchia

vizuális érzékelés → hallás → egyéb

C. A személyre vonatkozó deiktikus hierarchia

beszélő → hallgató → harmadik személy

D. Térbeli deixis

közel → távol

E. Temporális deixis

jelen → perfekt/közelmúlt → régmúlt

Az értekezés az evidencialitást és az episztemikus modalitást két külön kategóriaként kezeli, figyelembe véve a Boye (2012) és Givón (2001) által felvázolt összefüggéseket a kategóriák között.

2.6 Összegzés

A fejezet áttekintette az evidencialitás kategóriájának tipológiai jellemzőit. Bemutatta az egyes evidenciatípusokat, és áttekintette ezen típusok legnépszerűbb kategorizálási modelljeit (2.1-es alpont). A 2.2-es alpont az evidencialitást mint areális jelenséget ismertette, illetve itt kapott helyet a kategória kialakulásának és fennmaradásának kulturális magyarázata is. A 2.3-as alpont az evidenciális és egyéb grammatikai kategóriák kapcsolatát tekintette át. A pont azokra az interakciókra fókuszált, melyek az udmurt evidencialitás szempontjából is relevánsnak tekinthetők. Ezek a mondattípus (2.3.1), az idő (2.3.2), az igemód (2.3.3) és a személy (2.3.4) kategóriája.

A 2.4-es és 2.5-ös alpontok az evidencialitás kapcsolatát tekintették át a mirativitással és episztemikus modalitással. Látható, hogy a szakirodalomban egymástól eltérő álláspontok figyelhetők meg, nem csupán ezen kategóriák egymáshoz való viszonyát, hanem gyakran az adott kategória (különösen az evidencialitás és mirativitás) természetét illetően is. Az mindenesetre bizonyos, hogy az evidencialitás, mirativitás és az episztemikus modalitás

egymással kölcsönhatásban állnak, Peterson (2010: 6) megfogalmazásában ez a három kategória a beszélő fizikai, pszichológiai és temporális viszonyulását fejezi ki az adott esemény vagy állapot kapcsán. Ennek tükrében:

- a) az evidencialitás a beszélő tudásának forrását kódolja,
- b) az episztemikus modalitás a beszélő adott proposícióhoz való hozzáállását mutatja a bizonyosság és valószínűség tekintetében,
- c) az irrativitás a beszélő és a proposíció közti viszonyt kódolja, továbbá a beszélő általános elvárásait és feltételezéseit az adott beszédhelyzetben.

A következő fejezet röviden áttekinti az evidencialitás kategóriáját az uráli nyelvekben. A fejezetben csak azon nyelvek leírása kap helyet, melyekben az evidencialitás kódolása grammatikalizálódott jelölők révén meggy végbe.

3. Evidencialitás az uráli nyelvekben

Az uráli nyelvek evidencialitásáról a legrészletesebb leírást Skribnik és Kehayov (2018) adja. Emellett Tamm et al. (2018) egy tanulmány bevezetőjeként szintén összefoglalja az eddigi ismereteinket az uráli evidencialitásról. A két munka alapvetően ugyanazt az álláspontot tükrözi. Az alábbi fejezet Skribnik és Kehayov (2018) munkáján alapul, de egyéb szerzők megállapításai is megjelennek. Az udmurt evidencialitás általános tulajdonságai szintén ebben a fejezetben kapnak helyet.

Evidencialitásukat tekintve az uráli nyelvek nem mutatnak egységes képet, az információforrás kifejezésének lehetőségei közül több is reprezentált. A magyarban,¹⁷ az észti és lív kivételével a finnségi nyelvekben, a számi nyelvekben, továbbá az erzában és moksában (mordvin) nincsenek morfológiai evidenciajelölők, az információforrás kifejezése elsősorban partikulák, módosítószók révén, továbbá más kategóriák (igemódok, igeidők) jelentéskiterjesztéseként fejezhető ki. Jellemző továbbá a partikulákra és módosítószókra, hogy az episztemikus és az evidenciális jelentés nem minden esetben különíthető el egymástól, és hogy ezek az elemek az információforrásra való utalás mellett a beszélő felelősségvállalását is csökkentik a proposíció igaz voltával kapcsolatban. A fejezet a morfológiai evidenciálisjelölőket helyezi a középpontba, így nem taglalja az információforrás kifejezésének egyéb módozatait ezekben a nyelvekben.

¹⁷ Több vizsgálat kapcsán felmerült, hogy korábban a magyarban is lehetett grammatikai evidencialitás. Ezek szerint az *-á/-é* jeles múlt idő használata a szemtanúsággal, közvetlen tapasztalattal, míg a *-t* jeles múlt idő a szemtanúság hiányával, a tapasztalat közvetettségével hozható összefüggésbe (vö. Pomozi 2014, Tolcsvai Nagy 2017, Mohay 2018).

A többi uráli nyelvben az evidencialitás morfológiai jelölők révén fejeződik ki. Grammatikai evidencialitás található a finnugri nyelvek közül az észten és a lívben, a permi nyelvekben (komi permják/zürjén és udmurt), a volgai nyelvek közül a mariban, az obi-ugor nyelvekben (manysi, hanti)¹⁸ és a szamojéd nyelvekben (enyec, nyenyec, nganaszan, szölkup) (Skribnik – Kehayov 2018: 529).

Az uráli nyelvekben az evidenciajelölők, néhány kivételtől eltekintve, igeneves szerkezetekre vezethetők vissza (Jalava 2016). Tipológiailag a non-finit alakok számos nyelvben válnak evidenciálissá vagy vesznek fel evidenciális jelentést (Aikhenvald 2004: 117–120; Plungian 2010: 40). Az uráli nyelvekben az alábbi típusú evidenciálisok találhatók meg (Jalava 2016, Skribnik – Kehayov 2018):

1. reportatív evidenciális – észten, lív;
2. indirekt evidenciális – permi nyelvek, mari, obi-ugor nyelvek;
3. komplex evidenciálisrendszerek, melyekben több evidenciátípus különül el önálló markerrel (pl. auditív/szenzitív, indirekt, inferenciális evidenciális) – nyenyec, enyec, nganaszan, szölkup.

Az uráli nyelvekben az evidenciálisrendszerek megléte és az egyes nyelvekben a rendszerek hasonlósága nem feleltethető meg a nyelvek genetikai besorolásának, az uráli alapnyelvre nem rekonstruálható egységes evidenciálisrendszer.¹⁹ Kialakulásukat areális hatások és a nyelven belüli innovációk egyaránt befolyásolták. Az areális diffúziót alátámasztja, hogy az egyes rendszerek nem genetikai, hanem területi alapon mutatnak hasonlóságot – az észten és lív a balti nyelvi areához tartozik, evidenciálisrendszerük a lettchez és litvánéhoz hasonló; a mari és permi nyelvek a Volga-Káma nyelvszövetségbe tartoznak, rendszerük a térségben beszélt törökségi nyelvek (tatár, csuvas, baskír) hatását mutatja; az obi-ugor nyelvek (és valamelyest a szölkup) rendszere a tajgai övezetben beszélt nyelvekéhez hasonló, míg az északi szamojéd nyelvekben található komplex rendszer a tundrai nyelvekre jellemző (Szeverényi 2020). Másrészt annak ellenére, hogy az evidenciálisok javarészt participiumi alakokra vezethetők vissza, kialakulásuk módja meglehetősen heterogén (pl. igeidők reanalízise, inszubordináció (*insubordination*)²⁰ és nominalizációk) (Skribnik – Kehayov 2018: 553).

¹⁸ A manysi és a hanti is több dialektusra osztott, az obi-ugor nyelvek evidencialitásának leírása általában az északi nyelvjárásokon alapul.

¹⁹ Meg kell jegyezni, hogy Janhunen (1982: 36) az alapnyelvre rekonstruál olyan temporális jelölőket, melyek későbbi funkciójuk alapján egy finit múltnak (*-j) és egy befejezett participiumra épülő perfekt múlt időnek (*-mə) feleltethetők meg. Ez a perfekt múlt idő több mai uráli nyelvben evidenciális funkciót (is) ellát. Természetesen csak spekuláció, de nem kizárható, hogy az uráli alapnyelvben is lehetett valamilyen, az evidencialitáshoz kapcsolódó különbségtétel a két igeidő között.

²⁰ Az inszubordináció (egy-egy szakirodalomban deszubordináció vö. *de-subordination*) az a művelet, amelynek során egy alárendelő mellékmondatot konvencionálisan főmondatként használnak. Az inszubordináció lépései a

3.1 Evidencialitás az észtnben és a lívben

Az észtnben és a lívben a reportatív evidencia fejeződik ki grammatikalizálódott jelölővel (Skribnik – Kehayov 2018: 531–536). Az észtnben az egyes nyelvjárások egymástól eltérő képet mutatnak az evidencijelölőket illetően. A standard nyelvváltozatban a reportatív evidenciát jelen időben a *-vat* toldalék fejezi ki, mely eredetét tekintve az aktív participium partitívuszi alakja. Múlt időben a befejezett participium kopula nélküli használatával fejezhető ki az információforrás. Az észtn reportatív evidenciális szoros összefüggéseket mutat az episztemikus modalitással – nem csupán az evidenciát fejezi ki, hanem azt is, hogy a beszélő kevésbé vállal felelősséget a propozícióban foglaltak valóságtartalmáért (Tamm et al. 2018: 157–158). A modalitással való kapcsolat miatt megállapítható, hogy használatát nem csupán az információ forrása határozza meg, hanem a megnyilatkozási elkötelezettség alacsony foka, vagyis, hogy értesülés révén szerzett ismeret valószínűsége alacsony. A 3.1-es példában az evidencijelölő használata, annak ellenére, hogy a propozícióban foglaltakról nincs közvetlen tapasztalat, azt a benyomást kelti, hogy a megnyilatkozó kételkedik abban, hogy a Hold a Föld körül kering.

- (3.1) *Kuu tiirle-vat ümber Maa.*
Hold kering-EV körül Föld.GEN
'A Hold állítólag a Föld körül kering.'
(Tamm et al. 2018: 158)

Ezen felül az értesülés révén szerzett információ kifejezhető az infinitívuszi alakok használatával, egy deverbális névszóval (agentív nominalizáció, vö. lív evidenciális), illetve a déli észtnben megtalálható a *-na* szuffixum, mely valószínűleg a potenciális mód jelére (*-ne*) vezethető vissza (Skribnik – Kehayov 2018: 533, Metslang – Pajusalu 2002: 104–107).

A lív evidencialitás az észtnhez rendkívül hasonló képet mutat: szintén a reportatív evidenciának van morfológiai jelölője, továbbá az ilyen módon történő evidenciális megkülönböztetés jelen és múlt időben is lehetséges. Szintén közös vonás, hogy a lív evidencialitás is összefüggéseket mutat az episztemikus modalitással. A reportatív evidenciát jelen időben a *-jI* nomen agentis képző,²¹ múlt időben kopula nélküli participium fejezi ki (Skribnik – Kehayov 2018: 534).

következők: 1) alárendelés 2) ellipszis 3) konvencionizált ellipszis (a hiányos szerkezet általánosság válása) 4) a (korábbi) alárendelt tagmondat főmondatként történő reanalízise. (Evans 2007: 370)

²¹ A nomen agentis evidenciálissá történő grammatikalizációja areális jelenség a délnyugati észtn és lív dialektusokban (véltetően a lett nyelv hatására) (Skribnik – Kehayov 2018: 534).

3.2 Evidencialitás a mari és a permi nyelvekben

Ahogy korábban is szerepelt, a mari (hegyi és mezei mari) és a permi nyelvek (komi permják, komi zürjén és udmurt) a Volga-Káma nyelvszövetségbe tartoznak. A szövetség többi nyelve a tatár, baskír, csuvas és a mordvin (erza, moksa) (Helinski 2003: 159). Ezen nyelvek közül egyedül a mordvinban nem grammatikalizálódott az evidencialitás kifejezése.

Tekintve, hogy a grammatikalizálódott evidenciajelölők meglétét areális jelenségnek tekintik (l. 2.2-es pont), nem meglepő, hogy a térség nyelvei hasonló vonásokkal rendelkeznek evidencialitásukat illetően. A Volga-Káma vidék finnugor nyelveiben az információforrás morfológiai kódolását törökségi hatásnak vélik (Bartens 2000: 213–215). Közös sajátossága a mari és permi nyelvek evidencialitásának, hogy az információforrásra grammatikai jelölőkkel csak múlt időben lehet utalni és az evidencialitás jelölése fuzionált a morfológiai múlt idő jelölésével. Ennélfogva ezeknek a nyelveknek a múltidő-rendszere komplex, mind a szintetikus, mind az analitikus múlt idők "párokra" oszthatók. A szintetikus alakok esetében korábban a preteritum és perfektum terminusok voltak elterjedtebbek, de manapság a szakirodalomban gyakran első és második múlt néven hivatkoznak ezekre az alakokra.²² A tipológiai munkák alapján a két múlt idő közti különbségtétel evidenciális, az ún. első múlt a közvetlen evidenciát kódolja, míg az ún. második múlt a közvetett evidenciát (Aikhenvald 2004: 28, Skribnik – Kehayov 2018: 536–543). Azonban, az egyes nyelveket vizsgálva, a pusztán evidenciális szempontú szembenállás az igeidők között kérdéses, a két múlt idő egymáshoz való viszonya összetettebb kérdés, minthogy egy közvetlen – közvetett oppozícióval leírható legyen. Emellett, a számos közös pont ellenére, a permi nyelvek és a mari evidenciálisrendszerei eltérő elvek mentén szerveződnek.

A mariban Skribnik és Kehayov (2018: 536) bemutatása alapján az első múlt idő a közvetlen, míg a második múlt a közvetett evidenciát kifejezi ki. Spets (2020) szerint ugyanakkor a rendszerben az információforrásnak jóval kisebb a szerepe, mint ahogy az eddigi leírások mutatják. Az igeidők viszonyát vizsgálva az időméltség, az aspektus,²³ a modalitás, illetve pragmatikai tényezők is megjelennek és az evidenciális tartalom bizonyos kontextusokban neutralizálódhat.

Skribnik és Kehayov (2018) a permi nyelvek taglalásakor szintén a szemtanúságot határozza meg a legfontosabb szervezőelvként az első és második múlt idő (és az ezen alakok

²² Jelen értekezés szintén az első és második múlt idő megnevezéseket használja.

²³ Az aspektualitással való szoros kapcsolatot Skribnik és Kehayov (2018) is említi (Szerebrennyikov 1960 alapján).

révén létrejött analitikus múlt idők) közötti választást illetően, de ez a szembeállítás, csakúgy, mint a mari kapcsán, leegyszerűsíti az igeidők viszonyát (legalábbis az udmurtot illetően). Munkájuk szerint a második múlt „többnyire” a közvetett evidenciát fejezi ki, de nem evidenciális funkciókat is meghatároznak, mint például a rezultativitás. Siegl (2004) a komi-permjákban és komi-zürjénben a második múlt idő funkciói közé sorolja a perfekt időviszony kódolását,²⁴ továbbá más munkák a rezultativitást is megemlítik a közvetett evidencia kifejezése mellett (Leinonen 2000: 423; Leinonen – Cypanov 2009). A 3.2-es zürjén példában a második múlt idejű igealak az inferenciális evidenciát fejezi ki.

(3.2) *Ñe važön ku"öma yššö šonyt.*
 nem rég.INS meghal:2PST.3SG még meleg
 [A férfi kezébe veszi a róka tetemét és azt mondja:] Nemrég halhatott meg,
 (a teste) még meleg.

(Kehayov – Siegl 2007: 89)

Baker (1983) meglátása szerint a komiban a második múlt idő nem az első múlt idővel áll szemben, hanem mindhárom másik igeidőtől (jelen, első múlt, jövő) elkülönül mind megformáltságát, mind funkcióját tekintve (Baker 1983: 78). Baker szerint a múlt idejű értelmezés csak implikáció, az igeidő elsősorban a beszélő szándékos eltávolítását fejezi ki az igében kifejezett cselekvéstől (1983: 79–80). Ez a távolság egyaránt lehet időbeli és térbeli (például mivel a beszélő nem volt jelen – ez magyarázza a második múlt idő értesülés és következtetés révén szerzett információ esetén való használatát) vagy mentális (ez a miratív használatra kínál magyarázatot). Baker értelmezése tulajdonképpen megegyezik a Lazard (1999) által javasolt mediativitás (vö. 2.1-es és 2.4-es pont) koncepciójával (Siegl 2004: 32).

Leinonen (2000) tekinthető az elsőnek, aki az evidencialitás szempontjából vizsgálta a komi-zürjén második múlt időt, továbbá fontos érdeme, hogy adatközpontú elemzést végez. Leinonen kétségesnek tartja, hogy a második múlt időre perfekt múltként kellene tekinteni (2000: 436). Az igeidő jellemzésére a Johanson (1996) által, elsősorban a török indirekt evidencialitás kapcsán használt poszterminalitás (*postterminality*)²⁵ terminust javasolja.

Megemlítendő továbbá Cypanov (2002) munkája, aki a komi első és második múlt idő közti kapcsolatot vizsgálta. Munkájában elutasítja azt a leegyszerűsített magyarázatot,

²⁴ Siegl (2004: 140–141) az udmurt kapcsán is említi, hogy a második múlt idő perfektként is funkcionál, de meglátásom szerint a felsorakoztatott példák ezt az elemzést nem támasztják alá (l. 7.2.4-es alpont).

²⁵ A poszterminalitás az eseményt annak lefolyása után szemléli. Egyfajta indirekt nézőpontot alakít ki, mivel az eseményt annak eredményén keresztül prezentálja. Ez az indirekt nézőpont távolságtartást vagy bizonytalanságot is kifejezhet a szóban forgó esemény megvalósulásával kapcsolatban.

”*Postterminality, the view of the event after the transgression of its relevant limit, presents through the result, whatever it is, an indirect perspective on the event. The indirect view creates an element of distance and uncertainty concerning the actual realization of the event*” (Johanson 1996: 86, idézi Leinonen 2000: 436).

miszerint az első és második múlt idő között egy szemtanúsági alapú dichotómia lenne. Ehelyett megállapítja, hogy a komiban több tényező is befolyásolja a két múlt idő használatát, melyek közül az információforrás csak ez egyik. Megjelenik továbbá a rezultativitás, a beszélői távolságtartás, a bizonyosság és a felelősségvállalás komponense is (Cypanov 2002: 172).

Skribnik és Kehayov (2018: 541) az udmurt evidencialitás szemantikai jellemzőit a komiéval megegyezőként írja le. Az udmurt evidencialitás részletes leírására természetesen a későbbiekben sor kerül. A 3.3-as udmurt példa a reportatív evidencia kifejezését illusztrálja.

(3.3) *Pereš* *čužaj-e* *žuć* *gurt-yś* *vyl-em.*
 öreg anyai.nagymama-POSS.1SG orosz falu -ELA van-2PST[3SG]

Byž-em *udmurt-jos* *dor-y.*
 férjhez.megy-2PST[3SG] udmurt-PL oldal-ILL

'Az öreg anyai nagymamám egy orosz faluból származott. Udmurtokhoz ment férjhez.'

(vamentul.blogspot.ru; 2014.03.06., utolsó látogatás: 2018.11.19.)

A második múlt idejű alakok a permi nyelvekben mirativitást, illetve első személyben kontrollhiányt is kifejezhetnek. Azonban a mirativitás és kontrollhiány szemantikai tartalma az egyes nyelvekben és azok nyelvjárásaiban nem azonos mértékben jelenik meg. A komi-permjákból a második múlt miratív jelentéskiterjesztése kevésbé adatolható, mint a zürjénben vagy az udmurtban (Siegl 2004). A komi irodalmi változatában nem lehetségesek az első személyű második múlt idejű alakok (Skribnik – Kehayov 2018: 542), de elszórtan megjelennek a nyugati és északi dialektusokban, amelyekben mirativitást és kontrollhiányt fejeznek ki (Kozmács 2008: 171; Leinonen 2000: 429). Az izsmai komiban is lehetségesek ezek az alakok, de ott perfekt jelentéssel bírnak, míg más nyelvjárásokban rezultativitást is kifejezhetnek (Leinonen 2000: 430; Leinonen – Vilkuna 2000: 504).

A permi nyelvekben található továbbá egy evidenciális partikula is, mely a komiban *pö*, az udmurtban *pe*. A partikula vélhetően már a proto-permiben is létezett (Leinonen 2000: 420–421). A kvotatív evidenciát vagy az értesülés révén szerzett információt fejezheti ki, így alkalmas arra, hogy a beszélőt eltávolítsa saját megnyilatkozásától, mivel azt hangsúlyozza, hogy a megnyilatkozó más elmondására támaszkodik. Ennélfogva episztemikus konnotációval is bírhat és diskurzusjelölőként is funkcionál (Teptiuk 2019). Az udmurt *pe* partikuláról és a második múlttal való együttállásáról a 11.1-es pontban lesz szó részletesebben.

(3.4) *Anna* *šu-öma,* *myj* *lokt-a* *pö.*
 PN mond-2PST.3SG CNJ jön-FUT.2SG QUOT
 'Anna azt mondta, hogy jönni fog (szó szerint: jönni fogok).'

(Klumpp 2016: 570)

Összegezve tehát mind a mari, mind a permi nyelvekben a második múlt alkalmas a közvetett evidencia kifejezésére (főleg inferenciális, reportatív és kvotatív evidencia), továbbá ezek a jelölők mirativitást is kifejezhetnek, illetve első személyű alakokkal a cselekvő kontrollhiányát is. Eredetileg az igeidőknek rezultatív, perfekt funkciója lehetett, etimológiailag non-finit alakokra (a mariban konverbium, a permi nyelvekben participium) vezethetők vissza (Jalava 2016, Leinonen 2000).

3.3 Evidencialitás az obi-ugor nyelvekben

A manysi és a hanti több dialektusra osztott, az evidencialitás mint grammatikai kategória elsősorban az északi nyelvjárásokra jellemző (Sipőcz 2014, Csepregi 2014), a leírások is ezeket a nyelvjárásokat veszik alapul.

A manysi és hanti evidencialitás több közös sajátossággal rendelkezik. Mindkét nyelvben módként írják le az evidencialitást (abszertív, narratív, nem-szemtanúsági), rendszerükben a jelölt alak a közvetett evidenciát fejezi ki, de ezzel szemben a jelöletlen forma (tulajdonképpen a kijelentő mód) az információforrás szempontjából neutrális. Az indirekt evidenciajelölők az igevek predikatív használatából alakultak ki, melyeknek van jelen és múlt idejű, továbbá aktív és passzív igenemű alakja is (Csepregi 2014, Skribnik – Kehayov 2018: 543). A közös vonások ellenére morfológiai és szemantikai okokból egyaránt feltételezhető, hogy a manysi és hanti evidenciálisrendszer külön utakon fejlődött, kialakulásukban areális és kulturális tényezők is szerepet játszhattak (Csepregi 2014: 106).

Az északi manysiban az indirekt evidencia morfológiailag jelölt a jelen időben, aktív igenemben és a múlt időben aktív és passzív igenemben, alanyi és tárgyas ragozásban (Skribnik – Kehayov 2018). Skribnik és Janda (2012) szerint ezeknek az alakoknak ma már az elsődleges jelentése a mirativitáshoz köthető, az evidenciális tartalom csak afféle háttérként jelenik meg. Ugyanakkor a szakirodalomban nincs egyetértés azt illetően, hogy a Skribnik és Janda (2012) által miratívjelölőnek tartott alakok valóban egy egységes rendszert alkotnak (vagyis igemódként jelennek meg a nyelvben), továbbá, hogy ezek az alakok kizárólag mirativitást fejeznek ki (Bíró 2014: 116–119).

Az északi hantiban az indirekt evidencialitás aktív és passzív igenemben, jelen és múlt időben egyaránt megtalálható. Az északi manysihoz hasonlóan a jelölők a közvetett evidenciát kódolják, mely jellemzően reportatív vagy inferenciális evidencia, de nem differenciálnak az egyes típusok között (Nikolaeva 1999). Szintén jellemző a miratív jelentéskiterjesztés is. A 3.5-ös példában az evidenciajelölő következtetést fejez ki.

- (3.5) *Juwan jöχət-m-al.*
PN megjön-EV.PST-3SG
'Juvan megjött'. (látom a kabátját a fogason vagy a csónakját a parton)
(Nikolaeva 1999: 137)

A keleti hantiban az evidencialitás nem jelenik meg grammatikai kategóriaként, az igenevek állítmányként való használata csak az éneknyelvre jellemző, a beszélt nyelvre nem.

3.4 Evidencialitás a szamojéd nyelvekben

A szamojéd nyelvekben (nganaszan, nyenyec, enyec, szölkup) az eddig tárgyalt kételemű evidenciálisrendszerekhez képest komplexebb rendszer található.²⁶ Az északi szamojéd nyelvek (nganaszan, nyenyec, enyec) igemódokban gazdagok, az egyes evidenciálisokat gyakran az igemódok között tárgyalják, egyrészt mivel több nyelvben az evidenciális tartalom nem teljesen választható el az episztemikustól, másfelől a leíró hagyományoknak is szerepe van ebben (vö. nganaszan esetében Wagner-Nagy 2002).

Közös vonása az egyes evidenciálisrendszereknek az auditív (hallás útján szerzett) evidenciális. A jelölő a nyenyecben és a nganaszanban a halláson kívüli egyéb érzékelés révén szerzett információt is kifejezheti. Az auditív evidenciálisjelölő ugyanakkor vélhetően nem proto-szamojéd eredetű, az északi szamojéd és a szölkup marker külön utakon fejlődhetett (Siegl 2016: 197, 202).

3.4.1 Az északi szamojéd nyelvek evidencialitása

A szamojéd nyelvek evidencialitása nem mutat egységes képet, a különbség elsősorban az északi szamojéd nyelvek és a szölkup között markáns. Az egyes nyelvek evidencialitása nem formál koherens rendszert, a jelölők igemódokkal (pl. nyenyec, enyec), időjelekkel kombinálódhatnak, és ennél fogva (pl. az igeidő függvényében) evidenciális alrendszereket alakíthatnak ki.

A nyenyec rendszer tekinthető a legösszetettebbnek, Jalava (2016) alapján négy evidenciatípusnak van külön morfológiai jelölője, ugyanakkor a 4-es számú már erősen episztemikus is): 1) szenzitív (nem-vizuális érzékelés) evidencia 2) indirekt evidencia (differenciálás nélkül) 3) inferenciális evidencia (vizuális evidencián alapuló) 4) feltételezés (nem-vizuális evidencián alapuló, pl. logikai érvelés). Az egyes evidencijelölők különféle

²⁶ Az egyébként is összetett szamojéd evidencialitás kutatását megnehezítik az egymástól eltérő, egymásnak ellentmondó és hiányos leírások.

módjelekkel kombinálódhatnak, mint például a probabilitív vagy approximatív (Nikolaeva 2014).

A tundrai enyecben Künnap (2002: 146) szerint az auditív és a reportatív evidencia különül el önálló markerrel, továbbá több probabilitív modalitású elemhez társít inferenciális jelentést is. Ilyen például a participiumok és a szimilatív szuffixum kombinációja (a nyenyec inferenciális evidenciálisban szintén ez a szuffixum jelenik meg). Vagyis látható, hogy a nyenyechez hasonlóan az enyec evidenciálisrendszer is szoros összefüggéseket mutat a modalitással. Az erdei enyecben Siegl (2013: 300) az igemódok evidenciális kiterjesztését említi, de megjegyzi, hogy ezek nem tekinthetők „teljesértékű” evidenciális markereknek, mivel szorosan kapcsolódnak a modalitáshoz. Grammatikai evidenciálisnak az auditívot tartja (-*nu*, -*mnu*, -*munu*), mely a hallás útján szerzett információt és reportativitást fejez ki (ibid.). Emellett a perfektum jelének evidenciális jelentéskiterjesztését (inferenciális, reportatív, miratív) ismerteti, illetve a *mańu* [mond:ASS:3SG] (redukált formában *mań*) ige kvotatív partikulaként történő használatát mutatja be (Siegl 2013: 301).

A nganaszan rendszerben három evidenciatípus különül el, 1) a szenzitív,²⁷ 2) az inferenciális és 3) a reportatív evidencia (utóbbit általában renarratívnek nevezik). A renarratív evidenciálisnak létezik jövő idejű alakja is, mellyel felszólításokban kifejezhető, hogy az utasítás valaki mástól származik (vö. 2.4.1), illetve kérdő mondatokban használt alakja is, mellyel kérdések esetén jeleníthető meg ugyanaz a tartalom. Az inferenciális evidenciálishoz gyakran társul miratív konnotáció is. Lényeges különbség a nyenyecel és az enyecel szemben, hogy a nganaszanban az evidencijelölők nem kombinálódhatnak módjelekkel. A 3.6-os példa a szenzitív evidenciális használatát illusztrálja (Gusev auditívként glosszálja).

(3.6) *Ma-tənu hihia koly ńeluaĵ-műű-tu.*
ház-LOC főtt hal érez-AUD-3SG
'A házban főtt hal illata érződik.'

(Gusev 2007: 422)

A nganaszanban ezen kívül nagy számban található episztenciális jelentésű partikulák is (Szeverényi 2016, Wagner-Nagy 2019: 276).

Vagyis látható, hogy az északi szamojéd nyelvekben komplex, három- négyelemű evidenciálisrendszerek találhatóak. Szintén közös vonás, hogy több evidencijelölő is non-finit alakokra vezethető vissza (Jalava 2016). Ez alól az auditív (nganaszanban már szenzitív) képez kivételt, amelyről úgy vélik, hogy a **mun* 'hang' jelentésű főnévből grammatikalizálódott (Künnap 2002: 146). Tipológiai ritkának tekinthető, hogy egy főnév evidenciálisjelölővé

²⁷ A szamojéd nyelveket tagláló szakirodalomban gyakran auditívként szerepel.

váljon (Aikhenvald 2004: 284). Az etimológia viszont nem problémáktól mentes, ahogy arra Gusev felhívja a figyelmet (2017: 132–133).²⁸

3.4.2 Evidencialitás a szölkupban

A szölkup az északi szamojéd nyelvekhez képest látszólag kevésbé komplex rendszerrel bír, evidencialitása inkább az obi-ugor nyelvekéhez hasonló. A leírások elsősorban az északi szölkupra korlátozódnak (Szeverényi 2020: 295). Skribnik és Kehayov (2018: 546–547) összefoglalója alapján az evidenciálisrendszerben megtalálható egy eltűnőben lévő auditív és egy indirektív evidenciálisjelölő, továbbá az indirektív evidenciajelölővel alkotott több összetett alak. Az indirektív evidenciálislist a leíró munkák latetív módnak is nevezik. A latetív módnak a közvetett evidencia kifejezése mellett miratív jelentéskiterjesztése is lehet. A szölkupban az indirekt evidencia a *na* partikulával is kifejezhető, mely minden bizonnyal a latetív mód jeléből grammatikalizálódott (Wagner-Nagy – Budzisch 2017: 30f). A 3.7-es példában az indirekt evidenciajelölő reportativitást fejez ki.

- (3.7) *Apa-my momp-a qūty-nty.*
apa-1SG mond-AOR.3SG beteg-INDIR.3SG
'Az apám, azt mondják, beteg.'
(Skribnik – Kehayov 2018: 547)

Orlova (2018) emellett további partikulákat is említ, mint például a *monti*, mely jellemzően a vizuális evidenciát fejezi ki, illetve a *mita* és *mompa*, melyek a kvotatív és reportatív evidenciát jelölik.

Összességében véve megállapítható, hogy az északi szamojéd nyelvek evidencialitása között szorosabb a kapcsolat, komplexebb rendszerek találhatók bennük, míg a délebbre beszélt szölkup rendszer valamivel egyszerűbb (ugyanakkor a szölkup evidencialitásról tudjuk a legkevesebbet, továbbá ott is találhatók bizonytalan státuszú összetett jelölők). Az északi szamojéd nyelvek mindegyikében megtalálható az auditív/szenzitív, egy inferenciális és egy narratív/reportatív evidenciális (Szeverényi 2020: 296). A szölkupban is megtalálható az auditív, de használata rendkívül marginális (Gusev 2017: 145–146).

3.5 Evidencialitás az uráli nyelvekben: összegzés

Az uráli nyelvekben tipológiai szempontból különféle megoldásokat alkalmaznak az információforrás kifejezésére.

²⁸ Gusev (2017) problémaként hozza fel, hogy egy főnév és egy igei tő kombinációja egyáltalán nem jellemző a szamojéd nyelvekre. Emellett több fonológiai problémát is felsorakoztat.

A magyarban, finnben, a számi nyelvekben, továbbá az erzában és moksában (mordvin) nincsenek morfológiai evidenciajelölők, míg a többi uráli nyelvben grammatikai evidencialitás található. A leírások az evidenciajelölést általában az igeidő- (mari és permi nyelvek) vagy igemódszer (észti, lív, obi-ugor és szamojéd nyelvek) részeként jellemzik, de ebben szerepe lehet a leírói hagyománynak is. Ezekben a nyelvekben az evidencia morfológiai jelölői nagyrészt non-finit alakokra vezethetők vissza (participiumokra vagy konverbiúmokra), a grammatikalizálódásban az igevek verbalizációja, igeidők reanalízise (pl. mari és permi nyelvek) és az inszubordináció folyamata (pl. észti reportatív, északi szamojéd auditív evidenciális) tekinthető jelentősnek. Az uráli nyelvekben a közvetett evidencia és annak típusai jelöltek – a jelöletlen alakokat az evidencialitás szempontjából a legtöbb nyelvben neutrálisnak tekintik, bár a direkt érzékelés is megjelenik az értelmezések között.

Az egyes nyelvek evidenciálisrendszerét vizsgálva megállapítható, hogy az uráli nyelvekre a kételemű rendszerek jellemzők. Ez alól a szamojéd ág, különösen az északi szamojéd nyelvek képeznek kivételt, melyekben három- és négyelemű rendszerek adathatók. A szamojéd nyelvek evidencialitása illeszkedik Bernárdez (2017) kulturális magyarázatába az evidenciálisrendszerek meglétét és komplexitását illetően (l. 2.2-es pont). Az északi szamojédok kisebb létszámú, elzárt közösséget alkottak, így az ezekben a nyelvekben található komplex rendszer megléte magyarázható az evidencialitás kulturális interpretációjával (Szeverényi 2020).

A következő fejezetek az udmurt nyelv múltidő-rendszerét (4. fejezet), illetve az udmurt evidencialitáshoz kapcsolódó korábbi megállapításokat (5. fejezet) ismertetik.

4. Az udmurt nyelv múltidő-rendszere

A mari és permi nyelvek evidencialitásának általános jellemzőit röviden ismertető szakaszban (3.2) már szerepelt, hogy ezekben a nyelvekben komplex múltidő-rendszer található. A rendszerben több analitikus múlt idő is helyet kap, az információforrás grammatikai jelölése fuzionált a morfológiai múlt idő jelölésével, ennél fogva minden temporális viszony szintjén két alakról, tulajdonképpen múltidő-párokról beszélhetünk. Megjegyzendő, hogy az udmurt (továbbá a mari és komi) múltidő-rendszerben erőteljes törökségi hatás figyelhető meg (összetett múlt idők felépítése) (vö. Bartens 2000: 213–214).

4.1 Az udmurt szintetikus múlt idők morfológiai felépítése

A szintetikus múlt időket, az újabb udmurt leíró szakirodalomhoz alkalmazkodva, a disszertációban szintén első és második múlt időként nevezem meg.

Az udmurt nyelvben az igék tótani szempontból két csoportra oszthatók. Az első csoportba azok az igék tartoznak, melyeknek főnévi igenévi alakjában az infinitívusz képzője előtt *-y* szerepel, míg a második csoportba azok az igék sorolhatók, melyekben ugyanebben a pozícióban *-a* található (Kozmács 2002: 14). Ennélfogva a szintetikus múlt idők paradigmáját mindkét típuson ismertetem, mivel az igeidők jelölése eltérő az egyes tőtípusokban.

4.1.1 Az első múlt idő paradigmájának morfológiai ismertetése

Az első múlt idő (egyres munkákban preteritum) jele az első ragozási sorban *-i*, a második ragozási sorban nincs jele, a múlt időt a pusztá igető fejezi ki. Ez alól kivételt képeznek az egyes szám első személyű alakok, amelyekben még megtalálható a múlt idő jele, *-j* allomorfként (Bartens 2000: 190).²⁹ Az egyes szám első személyű alakokon nem jelenik meg igei személyrag, a többi esetben a ragok az első ragozási sorban a múlt idő jelét, a második ragozási sorban az igetővet követik. A tagadás az *ö-* tövű tagadó igével történik, mely személyben egyeztetve van az alannyal. A konnegatív alak a számbeli egyeztetést hordozza (Edygarova 2015: 267). A 4.1-es és 4.2-es táblázat az első múlt idő paradigmáját mutatja be a *mynyny* 'menni' és a *verany* 'mondani' igeiken.

4.1. táblázat: Az első múlt idő állító alakjai

1SG	<i>myn-i</i> megy-1PST[1SG]	<i>vera-j</i> mond-1PST[1SG]
2SG	<i>myn-i-d</i> megy-1PST-2SG	<i>vera-d</i> mond[1PST]-2SG
3SG	<i>myn-i-z</i> megy-1PST-3SG	<i>vera-z</i> mond[1PST]-3SG
1PL	<i>myn-i-m(y)</i> megy-1PST-1PL	<i>vera-m(y)</i> mond[1PST]-1PL
2PL	<i>myn-i-d(y)</i> megy-1PST-2PL	<i>vera-d(y)</i> mond[1PST]-2PL
3PL	<i>myn-i-z(y)</i> megy-1PST-3PL	<i>vera-z(y)</i> mond[1PST]-3PL

²⁹ A protopermiben a múlt idő jele **j* volt, mely még vélhetően az alapnyelvben vokalizálódott. A jelet rokonítják a finnugor és ugor nyelvek múlt idő jelével is (Bartens 2000: 190–191).

4.2. táblázat: Az első múlt idő tagadó alakjai

1SG	<i>ö-j</i> NEG.PST-1SG	<i>myn(y)</i> megy.CNG.SG	<i>ö-j</i> NEG.PST-1SG	<i>vera</i> mond.CNG.SG
2SG	<i>ö-d</i> NEG.PST-2	<i>myn(y)</i> megy.CNG.SG	<i>ö-d</i> NEG.PST-2	<i>vera</i> mond.CNG.SG
3SG	<i>ö-z</i> NEG.PST-3	<i>myn(y)</i> megy.CNG.SG	<i>ö-z</i> NEG.PST-3	<i>vera</i> mond.CNG.SG
1PL	<i>ö-m</i> NEG.PST-1PL	<i>myn-e</i> megy-CNG.PL	<i>ö-m</i> NEG.PST-1PL	<i>vera-le</i> mond-CNG.PL
2PL	<i>ö-d</i> NEG.PST-2	<i>myn-e</i> megy-CNG.PL	<i>ö-d</i> NEG.PST-2	<i>vera-le</i> mond-CNG.PL
3PL	<i>ö-z</i> NEG.PST-3	<i>myn-e</i> megy-CNG.PL	<i>ö-z</i> NEG.PST-3	<i>vera-le</i> mond-CNG.PL

4.1.2 A második múlt idő paradigmájának morfológiai ismertetése

Láthattuk, hogy az első múlt idő paradigmája egységes, az egyes morfémák és azok funkciója jól körülhatárolható. Ezzel szemben a második múlt idő ragozási sora kevert, sokféle elemet használ fel, illetve az egyes nyelvjárások között jelentős különbségek fedezhetők fel (Kozmács 2002: 84).

A második múlt idejű alakok nominális eredetűek, az *-(e)m* befejezett participiumra vezethetők vissza,³⁰ annak predikatív értelmű használatából alakulhatott ki az igeidő, mely vélhetően már a proto-permiben is létezett (Janhunen 1982: 36, Rédei 1988: 388, Bartens 2000: 202–203, Kozmács 2008: 130).³¹ A paradigma mindegyik elemén megtalálható az *-m* morféma, mely eredetét tekintve a befejezett melléknévi igenév jele.

A 4.3-as és 4.4-es táblázat alapján látható, hogy a tagadás szintetikus és analitikus módon is megvalósulhat. A szintetikus megoldás a tagadó *-mte* szuffixummal jön létre, mely a befejezett participium tagadó alakjából eredeztethető. Analitikus megoldás esetén az *ö-öl* tagadó partikula használatos (Edygarova 2015: 269–270). A szintetikus tagadás a déli nyelvjárási régióra,³² az analitikus tagadás az északi területekre jellemző (Kel'makov – Hännikäinen 1999: 181). Az alábbi táblázatok Tarakanov (2011: 194–195) és Kozmács (2002:

³⁰ Az *-Vm* jellel alkotott igenév számos rokon nyelvben megtalálható a befejezett cselekvések kifejezésére. A jelet az uráli alapnyelvig vezetik vissza (Janhunen 1982, Bartens 2000: 203).

³¹ A harmadik személyű második múlt idejű alakok homonimák a befejezett melléknévi igenévvel. A második múlt idő egy áttekinthetőbb paradigmája az ún. bavlai típus, amely a befejezett melléknévi igenevek birtokos személyjelekkel ellátott alakját használja (Kozmács 2002: 84).

³² Bartens (2000: 203) törökségi hatásnak tartja, hogy a déli nyelvjárásokban a második múlt idő tagadása a tagadó participiummal megy végbe.

85) alapján ismertetik a paradigmát.³³ Ezt a ragozási sort az udmurt nyelvészetben kirikmaszi³⁴ típusnak nevezik.

4.3. táblázat: A második múlt idő állító alakjai

1SG	<i>myni-škem(-e)</i> megy-2PST-1SG	<i>vera-škem(-e)</i> mond-2PST-1SG
2SG	<i>myn-em-ed</i> megy-2PST-2SG	<i>vera-m-ed</i> mond-2PST-2SG
3SG	<i>myn-em</i> megy-2PST[3SG]	<i>vera-m</i> mond-PST[3SG]
1PL	<i>myni-škem-my</i> megy-2PST-1PL	<i>vera-škem-my</i> mond-2PST-1PL
2PL	<i>myn-em-dy // myni-šlam-dy</i> megy-2PST-2PL	<i>vera-m-dy // vera-šlam-dy</i> mond-2PST-2PL
3PL	<i>myni-šlam(-zy)</i> megy-2PST-3PL	<i>vera-šlam(-zy)</i> mond-2PST-3PL

4.4/a táblázat: A második múlt idő analitikus tagadása (északi nyelvjárási régió)

1SG	övöl <i>myni-škem(-e)</i> NEG megy-2PST-1SG	övöl <i>vera-škem(-e)</i> NEG mond-2PST-1SG
2SG	övöl <i>myn-em-ed</i> NEG megy-2PST-2SG	övöl <i>vera-m-ed</i> NEG mond-2PST-2SG
3SG	övöl <i>myn-em</i> NEG megy-2PST[3SG]	övöl <i>vera-m</i> NEG mond-2PST[3SG]
1PL	övöl <i>myni-škem-my</i> NEG megy-2PST-1PL	övöl <i>vera-m-my // övöl vera-škem-my</i> NEG mond-2PST-1PL
2PL	övöl <i>myni-šlam-dy</i> NEG megy-2PST-2PL	övöl <i>vera-m-dy // övöl vera-šlam-dy</i> NEG megy-2PST-2PL
3PL	övöl <i>myni-šlam(-zy)</i> NEG megy-2PST-3PL	övöl <i>vera-šlam(-zy)</i> NEG megy-2PST-3PL

³³ A második múlt idejű alakok szegmentálásban az 1SG/PL alakokon megjelenő *-šk-*, illetve a 2/3PL alakokon megjelenő *-šla-* elemeket a leíró munkák különválasztják az *-m* jeltől. A mai udmurt nyelvben az *-šk-* elem, többek között, reflexiváló és intranszitiváló, az *-šla-* elem pedig frekventatív képző. Ugyanakkor, szinkrón szempontból vizsgálva, ezek az elemek a paradigmában nem ebben a funkcióban jelennek meg (szinkrón szinten nem is lehet grammatikai funkciót társítani hozzájuk a második múlt paradigmájában), ennél fogva nem tartom indokoltnak, hogy az *-m* elemtől külön szegmentáljam, hanem együttesen fogom őket kezelni. Az *-šk-* és *-šla-* képzők szerepe természetesen nyelvtörténetileg magyarázható (vö. 35-ös lábjegyzet).

³⁴ A korábban említett bavlai, és az itt bemutatott kirikmaszi típus Udmurtföldön és Tatárföldön található folyókról van elnevezve.

4.4/b táblázat: A második múlt idő szintetikus tagadása (déli nyelvjárási régió)

1SG	<i>myni-škynte(-je)</i> megy-NEG.2PST-1SG	<i>vera-škynte(-je)</i> mond-NEG.2PST-1SG
2SG	<i>myny-mte(-jed)</i> megy-NEG.2PST-2SG	<i>vera-mte(-jed)</i> mond-NEG.2PST-2SG
3SG	<i>myny-mte(-jez)</i> megy-NEG.2PST-3SG	<i>vera-mte(-jez)</i> mond-NEG.2PST-3SG
1PL	<i>myni-škynte-my</i> megy-NEG.2PST-1PL	<i>vera-mte-my // vera-škynte-my</i> mond-NEG.2PST-1PL
2PL	<i>myny-mte-dy // myni-llamte-dy</i> megy-NEG.2PST-2PL	<i>vera-mte-dy // vera-llamte-dy</i> mond-NEG.2PST-2PL
3PL	<i>myni-llamte(-zy)</i> megy-NEG.2PST-3PL	<i>vera-llamte(-zy)</i> mond-NEG.2PST-3PL

A paradigmában a személyre utaló végződések alakilag megegyeznek a birtokos személyjelekkel. Ez szintén az igeidő nominális eredetét mutatja. A személyre utaló végződések azonban, egyes déli nyelvjárásokat kivéve, a beszélt nyelvben (és sokszor az írottban is) elmaradnak (Kelmakov 1998: 151).³⁵

4.2 Az udmurt analitikus múlt idők morfológiai felépítése és funkciói

Az udmurtban kétszer négy összetett múlt idő található, melyek a főige jelen, jövő, első vagy második múlt idejű személyragozott alakjából és a létige első vagy második múlt idejű alakjából tevődnek össze. Ezek az összetett igeidők nem csupán időviszonyokat, hanem aspektuális tartalmat is kódolhatnak (pl. duratív és frekventatív aspektus). Mielőtt rátérnék az összetett múlt idők alakjaira, röviden ismertetem a bennük szereplő létige múlt idejű alakjainak felépítését is, mivel ezek nem szabályosan képződnek.

Az udmurtban két létige található: az egyik a **vylyny* 'van.INF', melynek infinitívuszi formája a mai udmurt nyelvben csak frazémákban található meg, a másik a *luyny* 'lesz.INF' létige (Bartens 2000: 265–267). Az összetett múlt időkben a **vylyny* létige múlt idejű alakjai

³⁵ A paradigmában első személyű alakokon látható *-šk-* képző az udmurtban számos funkcióval bír – elsősorban a reflexiváláshoz kötik, de a reciprok és az intranszitiv igeik is az *-šk-* képzővel kódoltak (Kozmács 2008: 185), továbbá a jelen idő paradigmájában is megjelenik az első és második személyű alakokon. A többes szám második és harmadik személyű alakokon megtalálható *-lla-* képző gyakorító funkcióval bír, mely széles körben használt multiplikatív szerepben is, amikor többen vagy több tárgyra irányuló cselekvést végeznek. Kozmács (2008: 169, 173) szerint a második múlt paradigmájában is minden bizonnyal ebben a funkcióban szerepel, a többes számú alakok jelölésére. Kozmács (2008: 175–177) magyarázata szerint történeti szempontból a második múlt ragozási sorában a két képző közül elsőként az *-šk-* morféma jelent meg az első személyű alakokon az alany elnyomását kódolva (az első személyű második múlt idejű alakok a cselekvő kontrollhiányát fejezik ki (vö. 3.2-es pont, részletesen: l. 11.2-es pont), majd ezután jelenhetett meg a multiplikatív képző a többes szám második és harmadik személyű alakokon a többesség jelölésére, afféle jelöltségi rendszerként).

vesznek részt. Az ige paradigmája erősen hiányos, „valós” ragozott alakjai csak múlt időben fordulnak elő (Winkler 2011: 92).³⁶

Az első múlt időben csak a *val* forma létezik, mely nyelvtörténetileg az első múlt idő egyes szám harmadik személyű alakja (Bartens 2000: 266). A második múltban a létige paradigmásora teljes, ezek közül az összetett múlt időben a *vylem* alak játszik szerepet, mely a *val* alakhoz hasonlóan a létige egyes szám harmadik személyű formája. A *val* és *vylem* az analitikus múlt idők képzésén túl egyéb funkcióban is megtalálható az udmurt nyelvben (vö. 11.4.2-es pont).

A nyelvkönyvek és leíró munkák alapján az udmurt (irodalmi) nyelvben az alábbi összetett múlt idők találhatóak (Kel'makov – Hännikäinen 1999: 244–246, Kozmács 2002: 86, Tarakanov 2011: 195–201):

4.5. táblázat: Összetett múlt idők az udmurtban³⁷

	főige	segédige	példa		funkció
1. régmúlt ³⁸ (plusquamperfekt)	1. múlt	1. múlt (<i>val</i>)	<i>myn-i-z</i> megy-1PST-3SG	<i>val</i> van.1PST	egy múltbéli cselekvésnél korábbi cselekvés; folyamatra koncentrál
2. régmúlt	2. múlt	1. múlt	<i>myn-em</i> megy-2PST[3SG]	<i>val</i> van.1PST	egy múltbéli cselekvésnél korábbi cselekvés; eredményre koncentrál
	2. múlt	2. múlt (<i>vylem</i>)	<i>myn-em</i> megy-2PST[3SG]	<i>vyl-em</i> van-2PST[3SG]	
duratív múlt idő	jelen	1. múlt	<i>myn-e</i> megy-PRS.3SG	<i>val</i> van.1PST	egy már zajló cselekmény előzménye, kerete; folyamatos jelentéstartalom
	jelen	2. múlt	<i>myn-e</i> megy-PRS.3SG	<i>vyl-em</i> van-2PST[3SG]	
frekventatív múlt idő	jövő	1. múlt	<i>myn-o-z</i> megy-FUT-3SG	<i>val</i> van.1PST	múltban zajló, rendszeres cselekvés
	jövő	2. múlt	<i>myn-o-z</i> megy-FUT-3SG	<i>vyl-em</i> van-2PST[3SG]	

Ezen felül a leírások megemlítenek további két összetett múlt időt, melyek elsősorban az északi nyelvjárásokra jellemzők (Naszibullin 1984: 40, Kel'makov – Hännikäinen 1999: 213, Bartens 2000: 237–238). Az egyik a befejezett participium (*-em*) birtokos személyjellel ellátott

³⁶ A jelen idejű birtokos szerkezetekben és egzisztenciális mondatokban használt *van' van'* alakot Bartens (2000: 265) nominálisnak tartja.

³⁷ Az igeidőknek többféle elnevezése található a szakirodalomban. Jelen megnevezés a Kel'makov és Hännikäinen (1999) által használt terminusok. A plusquamperfekt megnevezést régmúltként magyarítottam.

³⁸ Kozmács (2002: 86) leírásában megjelennek olyan szerkezetek, melyekben a főige első, a segédige pedig második múlt időben szerepel. Kel'makov – Hännikäinen (1999: 244) és Tarakanov (2011: 196) szerint a *vylem* nem használható első múlt idejű főigével. Németh (2019) munkája alapján ugyanakkor az adatközlők képesek voltak értelmezni ezeket az alakokat.

alakjából és az egzisztenciális segédigéből *vań* 'van' tevődik össze, és a múltban lezajlott, befejezett cselekvést fejezi ki.

- (4.1) *kyl-em-e* *vań*
 hall-PTCP.PRF-POSS.1SG van
 'hallottam' (szó szerint: hallásom van)
 (Naszibullin 1984: 38)

Naszibullin (1984: 40) ezen felül olyan alakokat is közöl, melyekben vagy a fent említett teljes szerkezet (participium és egzisztenciális segédige), vagy közvetlenül a participium után a létige múlt idejű *val* vagy *vylem* alakjai szerepelnek. Ezek a szerkezetek jelentésükben vélhetően megegyeznek a régmúlttal. Leinonen és Vilkuna (2000: 508–509) a 4.2-es példában látható konstrukciót experienciális perfektnek, az 4.3-as példában láthatót experienciális régmúltnak nevezi (*experiential perfect/pluperfect*).

- (4.2) *kyl-em-e* *vań* *val*
 hall-PTCP.PRF-POSS.1SG van van.1PST
 'hallottam'
 (Naszibullin 1984: 40)

- (4.3) *kyl-em-e* *val*
 hall-PTCP.PRF-POSS.1SG van.1PST
 'hallottam'
 (Naszibullin 1984: 40)

Az összetett múlt időket elsősorban morfológiai felépítésük tekintetében vizsgálták, funkcionális szempontból kevésbé kutatottak, bár az utóbbi időben készültek tanulmányok, melyek az utóbbi aspektusból elemezték ezeket az igeidőket (vö. Németh 2019, Saraheimo 2022). Használatukat tekintve a duratív és frekventatív múlt idők által kifejezett tartalom jól elkülöníthető a többi analitikus múlt időtől. A 4.4-es példában a duratív múlt idő, a 4.5-ös példában a frekventatív múlt idő látható.

- (4.4) *Ogpol* *ńules* *dur-ti* *škola-je* *myni-škom* *val.*
 egyszer erdő oldal-PROL iskola-ILL megy-PRS.1PL van.1PST
Šöd-tek *šor-yš* *ńules* *kuš-e* *ludkeč* *byžy-sa* *pot-i-z*
 érzés-CAR közép-ELA erdő tisztás-ILL nyúl fut-CVB kimegy-1PST-3SG
noš *so* *šör-y* *žičy* *ujisk-e.*
 és ő hátsó_rész-ILL róka üldöz-PRS.3SG
 'Egyszer az erdő mentén az iskolába mentünk. Váratlanul a tisztásra kifutott egy nyúl, és egy róka hátulról üldözte.'

(Kel'makov – Hännikäinen 1999: 246)

- (4.5) *So žyt-jos-y lykt-o-z val tatčy.*
 ő este-PL-ILL jön-FUT-3SG van.1PST ide
 'Estéknként mindig ide járt.'

(Kel'makov – Hännikäinen 1999: 247)

Az 1. és 2. régmúlt között a különbség már kevésbé egyértelmű. Tarakanov (2011: 195–197) leírása alapján egymás szinonimáiként használhatók, jelentésüket tekintve a különbség csak árnyalatnyi. A 4.5-ös táblázatban is szereplő különbséget (folyamatra vs. eredményre történő fókuszálás) Kel'makov – Hännikäinen (1999: 245) jegyzi. Ezen felül megemlítik, hogy a 2. régmúlt gyakrabban használatos akkor, amikor a beszélő hallomás útján szerzett információt fejez ki. Ezt Németh (2019: 525) vizsgálata is megerősítette, mely szerint a 2. régmúlt használata az evidencia indirektségét fejezi ki. A 4.6-os példában az 1. régmúlt *val* segédigés, a 4.7-es példában a 2. pluskvamperfekt *vylem* segédigével ellátott alakja látható.

- (4.6) *So tolon ton-e utča-z val,*
 ő tegnap te-ACC keres[1PST]-3SG van.1PST
no ö-z šed'ty.
 de NEG.1PST-3 talál.CNG.SG
 'Tegnap keresett téged, de nem talált.'

(Kel'makov – Hännikäinen 1999: 245)

- (4.7) *Stud'ent-jos dor-azy šot-em už-ez*
 diák-PL otthon-ILL.POSS.3PL ad-PTCP.PRF feladat-DET
tolon ik bydesti-l'am vyl-em.
 tegnap PTC elkészít-2PST[3PL] van-2PST[3SG]
 'A diákok állítólag már tegnap elkészítették a házi feladatot.'

(ibid.)

Saraheimo (2022) rávilágít, hogy mindkét régmúltnak³⁹ nem csupán temporális, hanem adverbatív funkciója is van: alkalmasak arra, hogy két cselekvés vagy esemény közti kontrasztot fejezzenek ki.⁴⁰

³⁹ Saraheimo (ibid.) a 2. régmúlt alakjai közül azt a szerkezetet vizsgálja részletesebben, amelyben mind a főige, mind a segédige második múlt időben áll.

⁴⁰ Véleményem szerint a 4.6-os példában is megfigyelhető az adverbatív funkció.

(4.8) *Kirpič šukk-on zavod-yn köña ke uža-m-ez bere*
tégla ver-NMLZ gyár-INE hány ha dolgozik-PTCP.PRF-POSS.3SG után

burdjašk-i-z val Iževsk-e jake Kazan-e, no jegit
fellelkesül-1PST-3SG van.1PST PN-ILL vagy PN-ILL de fiatal

murt-e dyšetsk-em-ez övöl-en
ember-ACC tanul-PTCP.PRF-POSS.3SG nincs-INST

nokytčy no kuti-l'lamte.
sehova PTC vesz-NEG.2PST.3PL

'Miután egy ideig a téglagyárban dolgozott, fellelkesült, hogy Izsevszkbe vagy Kazanyba menjen, de tanulmányok híján a fiatalembert sehova se vették fel.'
(Udmurt duńne, 2013.12.03.; idézi: Saraheimo 2022)

A fenti példában az első régmúlt használata előrevetíti, hogy a cselekvés nem valósult meg. A kontrasztív funkción túl a régmúlt használata a narratívában mutatkozó „törést” is kifejezheti (vö. Leinonen – Vilkuna 2000: 511).

A paradigmában kérdéses továbbá a 2. régmúlt *val* segédigével ellátott alakja is. Ebben az esetben a főige második múltban, míg a segédige első múlt időben szerepel. A nyelvkönyvek, grammatikai leírások következetesen szerepeltetik ezeket az alakokat (Keľmakov – Hännikäinen 1999, Kozmács 2002, Bartens 2000). Paradigmáját tekintve eltér a 2. régmúlt *vylem* segédigével ellátott alakjaitól, mivel első és többes szám harmadik személyben a főigék nem a személyüknek megfelelő második múlt idejű alakokra épülnek, hanem a második múlt idő egyes szám harmadik személyű alakjaira (Keľmakov – Hännikäinen 1999: 245). A személyjelölés birtokos személyjelekkel történik (l. 4.6-os táblázat)

4.6 táblázat: A 2. pluskvamperfekt *val* segédigével ellátott, állító alakjai

1SG	<i>myn-em</i> megy-2PST	<i>val</i> ⁴¹ van.1PST
2SG	<i>myn-em-ed</i> megy-2PST-2SG	<i>val</i> van.1PST
3SG	<i>myn-em</i> megy-2PST	<i>val</i> van.1PST
1PL	<i>myn-em-my</i> megy-2PST-1PL	<i>val</i> van.1PST
2PL	<i>myn-em-dy</i> megy-2PST-2PL	<i>val</i> van.1PST
3PL	<i>myn-em-zy</i> megy-2PST-3PL	<i>val</i> van.1PST

⁴¹ Tehát egyes szám első személyben nem **myniškem val*, ahogyan a második múlt idő paradigmája alapján várható lenne (l. 4.3-as táblázat) és ahogyan a 2. pluskvamperfekt *vylem* segédigés alakjainál is látható (*myniškem vylem*) (l. 4.5-ös táblázat).

Saraheimo (2022) megállapítása szerint annak ellenére, hogy a főige második múlt időben szerepel, ezek az alakok nem indirekt evidencialitást fejeznek ki. Tarakanov (2011: 197) kiemeli, hogy jelentésükben szinte semmi különbség nincs az 1. régmúlt és a 2. régmúlt *val* segédigés alakjai között. Saraheimo (ibid.) felveti továbbá, hogy célszerű-e a főigét ezekben az esetekben egyáltalán a második múlt idejű ige egyes szám harmadik személyű alakjának tartani, hiszen ezek alakilag megegyeznek a befejezett participiummal. Az értekezésnek nem célja ezen alakok státuszát eldönteni, de a felvetést magam is helytállónak tartom, hiszen Naszibullin (1984) is közöl egy befejezett participiumból és *val* segédigéből álló szerkezetet, mely szintén régmúltként funkcionálhat (l. 4.2-es és 4.3-as példa). Meglátásom szerint az ágensek vizsgálata adhat támpontot: birtokos személyjellel ellátott participiumok esetén az ágens genitívusban áll, míg amennyiben igeidőről van szó, alanyesetben. Mindazonáltal csak kis számban található olyan példák, amelyekben az ágens egyben a mondat grammatikai alanya is. A 4.9-es példában az alany első személyű.

- (4.9) *Pisejgurt-yn mon angli-ze dyšet-em val,*
 PN-INN én angol-ACC.DET tanul-2PST van.1PST
soin ik vyl-ez kyl tuž šug jöt-i-z.
 ezért új-DET nyelv nagyon nehéz eljut-1PST-3SG
 'Piszejguriban angolt tanultam, ezért az új nyelv nagyon nehezen ment.'
 (korpuszadat: Udmurt duńne, 2008.10.31.)

Ez a kérdéskör mindenképp további kutatásokat kíván. A vizsgálatot nehezíti, hogy ezek az alakok, a néhány harmadik személyű példától eltekintve, rendkívül ritkák, illetve, hogy a többi személy esetében az ágens gyakran nincs explicit módon jelölve. Saraheimo (2022) javaslata alapján számos példában az *-em* végződésű alakok inkább értelmezhetők alanyként a mondatban és nem predikátumként.⁴²

Látható tehát, hogy az összetett múlt idők, különösen az 1. és 2. régmúlt kapcsán több megválaszolatlan kérdés is fennáll. Az elmondható, hogy az 1. régmúlt *val* (tehát első múlt idejű), illetve a 2. régmúlt *vylem* (második múlt idejű) segédigével ellátott alakjai között megfigyelhető az evidenciális különbségtétel, a 2. régmúlt közvetett evidencia esetén preferáltabb. A duratív és frekventatív múlt idők esetében a *val* és *vylem* segédigés alakok között hasonló összefüggések fedezhetők fel, vagyis a második múlt idejű *vylem* segédige alkalmas az információforrás közvetett mivoltának kifejezésére. A 2. régmúlt *val* segédigés alakjának mind a múltidő-rendszerben való státusza, mind funkciója további vizsgálatokat

⁴² Az általam megkérdezett anyanyelvi beszélők ezeket az alakokat furcsának vagy helytelennek vélték. Természetesen néhány beszélő meglátása nem tekinthető reprezentatívnak, ugyanakkor ez is mutathatja, hogy amennyiben igeidőről is van szó, vélhetően kevésbé elterjedt, mint a többi összetett múlt idő.

kíván. Evidenciális tartalmát tekintve is eltérés mutatkozik a szakirodalomban: Saraheimo (2022) és Siegl (2004) szerint ezeknek az alakoknak nincs evidenciális tartalma, Kel'makov – Hännikäinen (1999) és Németh (2019) alapján viszont kifejezhetik az evidencia közvetettségét.

5. Korábbi kutatások és megállapítások az udmurt nyelv evidencialitását és a második múlt időt illetően

Az udmurt nyelv evidencialitásának vizsgálata elválaszthatatlan a második múlt idő vizsgálatától, lévén az indirekt evidencia a második múlt idő (vagy a második múlt idejű alakokat magukba foglaló összetett igeidők) révén fejeződik ki. Az első múlt idő státusza, ahogyan az alábbi pontokban látható lesz, nem egységes a szakirodalomban. Alapvetően két álláspont jelenik meg: az első múlt idő mint direkt evidenciális és az első múlt idő mint általános múlt. Mivel az evidencialitás jelensége az uráli nyelvekben csak az utóbbi két évtizedben kezdett nagyobb figyelmet kapni, számos korábbi leírás értelemszerűen nem az evidencialitás tipológiájára jellemző szempontok szerint tárgyalja a második múlt idő funkcióit. Továbbá jellemző, hogy néhány kivételtől eltekintve a munkák elsősorban a komi nyelvekre (elsősorban a zürjénre) fókuszálnak, és az ezek kapcsán született megállapításokat vonatkoztatják az udmurtra, illetve írnak permi jelenségekről. Tagadhatatlan, hogy az udmurt és a komi közel állnak egymáshoz, továbbá az evidencialitás tekintetében is sok közös vonást mutatnak. Evidenciálisrendszereik azonban nem teljesen feleltethetők meg egymásnak.

Az alábbi fejezet áttekinti az udmurt második múlt idő és evidencialitás kutatásának szempontjából legjelentősebb munkák megállapításait. Az első múlt idő kapcsán kevés meglátás született ebben a tekintetben, de amennyiben az egyes művek foglalkoztak az első múlt idővel, észrevételeik természetesen helyet kapnak az egyes alpontokban. A fejezet végén az 5.1-es táblázat összegzi az itt bemutatott munkák megállapításait.

5.1 Az udmurt első és második múlt idő Szerebrennyikov (1960, 1963) munkáiban

Szerebrennyikov (1960) elsősorban a komi múlt időkre vonatkozó megállapításai alapján ír az udmurt múlt időkről. Használatukat a komi-zürjénnel megegyezőnek tartja. Megállapításai évtizedekre meghatározóvá váltak az udmurt második múlt idő értelmezése kapcsán.

Az első múlt idő taglalásakor Szerebrennyikov nem említi a szemtanúságot (1960: 117–118), inkább az igeszemlélet szempontjából tárgyalja az igeidőt és megállapítja, hogy befejezett és nem befejezett cselekvések esetén is, illetve akár perfekt értelemben is használatos.

A második múlt idő paradigmájaként az ún. bavli típushoz hasonló alakokat közöl (vö. 31 sz. lábjegyzet) – az első személyű alakok kivételével a befejezett participium birtokos személyjellel ellátott alakjait. Funkcióját tekintve perfekt igeidőnek tartja (1960: 118) (l. 5.1-es példa).⁴³

- (5.1) *Kwaž* *sajkyt* *val.* *Töl* *čalm-em*
 időjárás tiszta van.1PST szél megnyugszik-2PST[3SG]
more *čašet-em-yš* *dygd-em.*
 tenger zaj-PTCP.PRF-ELA abbahagy-2PST[3SG]
 'Az idő tiszta volt. A szél csillapodott, a tenger elcsendesedett.'
 (Szerebrennyikov 1960: 118)

Szerebrennyikov példáiban nagyrészt időjárási, természeti jelenségek szerepelnek, melyek leírása gyakran második múlt időben történik (l. 7.2.3-as pont). Kontextus hiányában nehéz ezen példák pontos értelmezése, bár meglátásom szerint az indirektség ezekben az esetekben is megjelenhet, mivel a természeti folyamatoknak gyakran csak az eredményét észleljük. Ahogyan a 3.2-es pontban szerepelt, a permi és a mari nyelvekben a második múlt idő eredeti funkciójának a perfektivitás és rezultativitás kifejezését tartják. A későbbi pontokban (l. 5.2–5.10) olvasható, hogy nincs egyetértés azt illetően, hogy a mai udmurt nyelvben a második múlt időnek van-e perfekt használata, evidenciális funkció nélkül.

Az evidencialitáshoz köthető jelentéstartalmak másodlagos használati körként jelennek meg, vagyis Szerebrennyikov a második múlt időt funkcionális szempontból kettéosztja. Az általa modálisként leírt jelentés a perfektre épül. Ekkor az igeidő a szemtanúság hiányát (oroszul a *неочевидность* 'nem-szemtanúság' terminus használt) fejezi ki. Az evidenciátípusok közül megjelenik az értesülés és az eredményen/tapasztalaton alapuló következtetés. Utóbbi figyelhető meg az 5.2-es példában.

- (5.2) *Žus* *vad's-yš* *jun* *kort* *rešetka-jo* *ukno-jez* *šed't-i-z...*
 priccs szemköz-ELA erős vas rács-ATT ablak-DET talál-1PST-3SG
Ažlo *tatyn* *kladovka* *vyl-em,* *šödsk-e.*
 régen itt raktár van-2PST[3SG] érződik-PRS.3SG
 'A priccsel szemközt egy erős vasrácsos ablakot talált. Úgy tűnik, régen itt egy raktár volt.'

(Szerebrennyikov 1960: 120)

Továbbá kiemeli, hogy ez az igeidő használatos történetmondáskor is. Ezenfelül a miratív funkció leírása is szerepel, de Szerebrennyikov szerint (1960: 120) ezen jelentéstartalom

⁴³ A komi-zürjén második múlt időről értekezve Baker (1983) és Leinonen (2000) is cáfolja Szerebrennyikov állítását, miszerint a második múlt idő elsősorban perfekt igeidő lenne (l. 3.2-es szakasz).

kifejezésére csak a második múlt idejű létige (*vylem*) alkalmas. Az összetett igeidők esetében a *vylem* segédigével létrehozott alakokat abszertívnek nevezi.

Szerebrennyikov egy későbbi munkájában (1963) történeti szempontból is értekezik a második múlt időről – úgy véli, hogy az általa perfektnak nevezett igeidő még nem létezett a proto-permiben (1963: 258–259). Ezt a felvetést viszont több kutató is elveti, mivel a konstrukció mindhárom leánynyelvben azonos felépítéssel található meg (Bartens 2000: 202–203, Kozmács 2008: 130).

5.2 Az első és második múlt idő a GSzUJ-ban (1962)

A GSzUJ (*Grammatika sovremennogo udmurtskogo jazyka* 'A mai udmurt nyelv nyelvtana') egy háromkötetes sorozat, mely felöleli az udmurt nyelvtan különböző területeit. Az első és második múlt idővel a fonetikát és morfológiát bemutató kötet foglalkozik. A két múlt idő között aspektuális és evidenciális szempontból is különbséget tesz. Eszerint az első múlt idő azt fejezi ki, hogy a cselekvés a múltban zajlott, míg a második múlt idő egy lezajlott cselekvés eredményét jelzi (GSzUJ 1962: 205). Evidenciális szempontból az első múlt idővel kifejezett cselekvésnek a beszélő szemtanúja volt, vagy úgy tesz, mintha szemtanúja lett volna. A második múlt idő használata azt mutatja, hogy a megnyilatkozó nem volt szemtanúja az eseményeknek, arról csak annak eredménye, vagy másik elmondása alapján értesült (ibid.). Megemlíti még, hogy a második múlt idő használatos olyan cselekvések elmondásakor is, melynek a beszélő szemtanúja volt – ezekben az esetekben az igeidő nem a cselekvés idejét fejezi ki, hanem a cselekvés eredményét hangsúlyozza (GSzUJ 1962: 206). Mindezek mellett a második múlt időt folklórszövegek jellemzőjének tartják (ibid.).

5.3 Az első és második múlt idő Tyepljashina és Lytkin (1976) munkájában

Tyepljashina és Lytkin (1976) leíró munkájában az első és második múlt jellemzése szinte szóról szóra megegyezik a GSzUJ-ban (1962) olvasottakkal. Az igeidők elnevezése viszont eltérő: az első múlt időt szemtanúsági, míg a második múlt időt nem-szemtanúsági múltnak nevezik.

5.4 Az első és második múlt idő Csúcs (1990, 1998) munkáiban

Csúcs 1990-es *Chrestomathia votiatca* c. munkájában az első múlt időt *praeteritumnak*, míg a második múlt időt *perfectumnak* nevezi (1990: 50). Leíró munkája alapján a *praeteritum* a

múltban lezajlott cselekvést fejezi ki, anélkül, hogy utalna annak eredményére. A *perfectum* a múltbéli cselekvés eredményét hangsúlyozza, illetve azt, hogy a beszélő az eseményeknek nem volt szemtanúja (ibid.). A *The Uralic Languages* c. kötetben szereplő fejezetében (1998) az igeidők meghatározása megegyezik a fentiekkel, annyi különbséggel, hogy az angol nyelvű munkában *primary past* ('elsődleges múlt') és *secondary past* ('másodlagos múlt') néven szerepelnek az igeidők (1998: 289).

5.5 A második múlt idő elemzése Leinonen és Vilkuna (2000) munkájában

Leinonen és Vilkuna (2000) a permi múlt időket taglalva tér ki a második múlt idő evidenciális funkciójára. Ez az első olyan munka, amely a komi és udmurt múlt idők (elsősorban a második múlt idő) összehasonlító elemzését kínálja. Formai és funkcionális szempontból is a korábban már ismertetett tulajdonságokat sorolja fel, tehát a második múlt idő nem-szamtanúságot, mirativitást és kontrollhiányt fejezhet ki. Múltbéli események kapcsán az első múlt időt alapértelmezettnek tekinti (Leinonen–Vilkuna 2000: 495), de megállapítja, hogy mind a komiban, mind az udmurtban a két múlt idő közti választás alapja elsődlegesen a szemtanúság (2000: 497). Ugyanakkor indirekt evidencia esetén mindkét múlt idő használata lehetséges, annak függvényében, hogy a beszélő hangsúlyozni kívánja-e az információ megbízhatóságát, illetve saját felelősségvállalását az információ megbízhatóságával kapcsolatban (2000: 497–498). A komi és az udmurt evidencialitást összevetve kiemelik, hogy elbeszélésekben az udmurtban a második múlt idő használata a komihoz képest jóval gyakoribb (2000: 500–501), továbbá míg a komiban a második múlt idő rezultatív funkcióban is használt, addig az udmurtban nem (2000: 504).⁴⁴

A leghangsúlyosabb különbség a zürjén és udmurt evidencialitás között, hogy míg a komiban a második múlt időnek lehet nem-evidenciális értelmezése is (rezultatív), addig az udmurtban a második múlt idő használata mindig valamilyen indirektséget fejez ki (2000: 512). Vagyis ez alapján az udmurt második múlt idő elsősorban indirekt evidenciális.

⁴⁴ Az udmurtban a rezultatívítás kifejezésére a befejezett participium inesszívuszi alakja használt, mely a mondatban állítmányi szerepben áll (Csúcs 1990: 56).

(5.3) *busy gur-em-yn*
mező szánt-PTCP.PRF-INE
'a mező fel van szántva'

(5.4) *žök šobyrt-em-yn val*
asztal megterít-PTCP.PRF-INE van.1PST
'az asztal meg volt terítve'

5.6 A második múlt idő Winkler (2001, 2011) leíró nyelvtanaiban

Winkler lényegesen eltér a korábbi szakirodalomtól (és a későbbitől is) abban a tekintetben, hogy az udmurtban az evidencialitást igemódként írja le, mely lexikai és morfológiai módon is kifejeződhet (2001: 49–50). A morfológiai úton történő kódolás megnevezése szerint a perfekt igeidővel történik, amely azokat az alakokat foglalja magába, amelyeket az egyéb munkák második múlt időként írnak le. A perfektet mint igeidőt ugyanakkor nem taglalja az igeidőrendszer bemutatásakor, hanem csak az úgynevezett evidenciális mód kapcsán jelenik meg. A kérdéses paradigma módként való értelmezését Winkler azzal indokolja, hogy morfológiai megformáltságában eltér a többi igeidőtől (Winkler 2001: 49). Javarészt Szerebrennyikov (1960) példái alapján bemutatja a korábban is ismertetett funkciókat (reportatív és inferenciális evidencia kifejezése, illetve miratív használat). Az evidenciális mód lexikai kifejezőiként a *pe* kvotatív partikulát jelöli meg, illetve a *vylem* alakot, amelyet a létige befejezett melléknévi igenévi alakjaként elemez.

A korábbi szakirodalomtól eltérő elemzések mellett Winkler említést tesz két olyan szerkezetről, amelyekről korábban nem esett szó (2001: 51). Az egyik a felszólító módú ige és a *vylem* kombinációja, mely révén a direkt parancsból indirekt hozható létre és ezáltal csökkenthető a megnyilatkozás illokúciós ereje (a jelenség részletesebb tárgyalásához l. Kubitsch 2020, 2021a, illetve a 11.4.2-es fejezetet). A másik a *vylem* alak *pe* kvotatív partikulával történő előfordulása – meglátása szerint ezekben az esetekben a kvotatív partikula tovább specifikálja a *vylem* által kifejezett, egyébként nem meghatározott indirekt evidenciát (vagyis hangsúlyozza, hogy a megnyilatkozó más szavaira támaszkodik).

Winklernek 2011-ben megjelent egy kidolgozottabb, német nyelvű udmurt leíró nyelvtana is. Ebben a munkájában perfekt igeidőként írja le a második múlt időt, mely a cselekvés befejezettségét fejezi ki, annak eredményére koncentrálva, és melynek lehet evidenciális jelentésárnyalata is (2011: 97–98). Az evidencialitást taglaló fejezetben, 2001-es munkájától eltérően, azt írja, hogy az udmurtban az evidencialitásnak nincsen morfológiai jelölője, csak lexikai (a *pe* kvotatív partikula és a *vylem* elem). Munkája alapján a perfekt múlt időnek lehet evidenciális jelentésárnyalata, de elsődlegesen temporális tartalmat kódol (2011: 104). Az egyes evidenciátípusok jellemzése megegyezik a korábbi munkájában leírtakkal.

5.7 Az első és második múlt idő Kozmács (2002, 2008) munkáiban

Kozmács 2002-es leíró nyelvtanában az első múlt idő ismertetésekor (2002: 41–42) nem jelenik meg a szemtanúság. A második múlt idő használata kapcsán (2002: 86) a cselekvés befejezettsége, eredményessége kap helyet, illetve a szemtanúság hiánya. Az evidenciatípusok közül a következtetés és az értesülés szerepel. Megjegyzi továbbá, hogy a mesék, történetek elmondásának is ez az alapvető igeideje (ibid.).

Kozmács 2008-as munkájában egyetért Baker megállapításával a komi nyelv második múlt ideje kapcsán, miszerint az igeidő nem az első múlttal, hanem a másik három igeidővel áll szemben (Kozmács 2008: 169, 1. 3.2-es pont). Nem ért egyet viszont Winkler (2001) azon megállapításával, hogy az evidencialitás módként jelenne meg az udmurt nyelvben. Kozmács (2008: 128) felhívja a figyelmet arra, az igeidők tárgyalásakor Winkler több olyan alakot is bemutat, melyek szintén a befejezett participiumra épülnek (2001: 47–49) – ezek azok az alakok, melyeket Leinonen és Vilkuna (2000) experienciális múlt időknek nevez (1. 4.2-es pont, 4.2-es és 4.3-as példa). A módként való értelmezést az sem támogatja, hogy ezek az alakok nem modális tartalmat fejeznek ki, hanem tényt közölnek (Kozmács 2008: 128).

Mindezek mellett Kozmács történeti szempontból is értekezik az igeidő paradigmájáról. Mivel az értekezésnek nem célja történeti szempontból elemezni az igeidőt, ezeket a megállapításokat itt nem ismertetem részletesen. Rövid összefoglalásuk viszont megtalálhatók a 4.1.2-es pontban.

5.8 Az udmurt második múlt idő elemzése Siegl (2004) munkájában

Leinonen és Vilkuna (2000) megközelítésmódját alapul véve Siegl (2004) munkája tekinthető az eddigi legátfogóbb elemzésnek mind a komi, mind az udmurt második múlt időről és annak evidenciális funkcióiról. Ezen felül a komi-permják, zürjén és udmurt második múlt idő összehasonlító elemzését is elvégzi, amelyre az addigi szakirodalomban nem (és tudomásom szerint azóta sem) volt példa. Siegl (2004) megállapításai meghatározóvá váltak az újabb tipológiai munkákban, továbbá jelen doktori kutatás megalapozásában is fontos szerepet tölthettek be. Ennélfogva az alábbi pontban részletesebben ismertetem az udmurt nyelvre vonatkozó állításokat. Ugyanakkor azt maga Siegl is megjegyzi, hogy munkájában az udmurt második múlt idő tárgyalása kevésbé nyugszik szilárd alapokon a komi-permják és zürjén

elemzéshez képest, mivel munkája elkészültekor még jóval kevesebb udmurt nyelvű szöveg állt rendelkezésre, és ezek javarészt folklórszövegek voltak (Siegl 2004: 128).⁴⁵

Leinonen és Vilkuna (2000: 498) megállapításához hasonlóan, Siegl is általános múltként jellemzi az első múlt időt (2004: 12). Tekintve viszont, hogy munkájának középpontjában a második múlt idő vizsgálata állt, a két igeidő kapcsolatára nem tér ki.

Siegl (2004) az aikhenvaldi osztályozás alapján határozza meg a permi nyelvek második múlt idejének funkcióit. Ez alapján az információforrás kifejezéséhez köthetően az értesülés és következtetés típusai különíthetők el. Az igeidő egyéb használati köreiként a perfekt értelmű használatot (Siegl az *anterior*⁴⁶ terminust használja), az elbeszélési keretként való megjelenést, a mirativitást és az akaratlanságot (csak első személyű kontextusban) jegyzi (Siegl 2004: 128–141).

Megállapítja, hogy az udmurtban a folklórszövegek szinte kizárólag második múlt időben narráltak (Siegl 2004: 129). A második múlt idő ezen funkcióját keretadásként (*framing*) jellemzi. Az udmurt nyelv ezen tulajdonsága különbséget mutat a komi nyelvekhez viszonyítva, amelyekben a tradicionális műfajokban a kezdősorok után már nem a második múlt idő használt (Siegl 2004: 100).

Az evidencialitáshoz köthető funkciók közül az inferenciális és a reportatív evidencia kifejezését taglalja. Mindkét típushoz bőségesen kínál példákat, a reportatív evidencia kifejezésénél továbbá megállapítja, hogy másod- és harmadkézből származó információ is kifejezhető a második múlt idővel (2004: 134). Bemutatja a miratív értelmű használatot, illetve nagyon röviden megjelenik az első személyű második múlt idejű alakok révén kódolt kontrollhiány. Az alábbi példa (5.5) a miratív használatot illusztrálja, melyben a beszélőt egy ember aludni hívja magához. A vendéglátáról kiderül, hogy egy víziszellem. Amikor leviszi vendégét a víz alá, az meglepődve tapasztalja, hogy a víz alatt is ugyanúgy élnek, mint a föld fölött.

(5.5) *so mon-e vu ul-e pyrt-i-z otyñ no soos-len*
ő én-ACC víz alj-ILL bevisz-1PST-3SG ott is ők-GEN
muzjem vyl-yn kad' ulon-zy vyl-em
föld felső_rész-INE mint élet-POSS.3PL van-2PST[3SG]

'Levitt engem a víz alá. Ugyanolyan életük volt ott, mint a föld felett.'

(Keľmakov – Saarinen 1994: 168)

⁴⁵ Elsődleges vizsgálati anyaga Fokos-Fuchs és Munkácsi (1952) *Volksbräuche und Volksdichtung der Wotjaken* (Az udmurtok népköltészete és népszokásai) és Keľmakov – Saarinen (1994) *Udmurtin murteet* (Udmurt nyelvjárások) c. munkái voltak. Ezen felül a komi és udmurt evidencialitás összehasonlító elemzéséhez V. Gubarev *Pavlik Morozov* c. regényének fordításait használta fel.

⁴⁶ Bybee et al. (1994: 54) az *anterior* terminust használja a perfekt helyett. Meghatározása szerint azt fejezi ki, hogy az esemény megelőzi a referenciaidőt és releváns a referenciaidőben fennálló beszédhelyzetben.

Siegl (2004: 140) ismertet pár olyan példát is, melyekben meglátása szerint a második múlt idő nem evidenciális jelentéstartalmat kódol (l. 5.6-os és 5.7-es példa). Ezekben az esetekben a második múlt idejű alakokat anteriorként (perfektként) értelmezi.

- (5.6) *Pöja-sal* *ke, pöja-sal,* *dyr, no pöjal'laš-k-on*
 becsap-COND[1SG] ha becsap-COND[1SG] PTC de becsap-NMLZ
pijy-me *gurt-e* *ke'ti-škem.*
 táská-ACC.POSS.1SG otthon-ILL hagy-2PST[1SG]

'Hát csalnék én, csalnék, persze, de a csalós táskámat otthon hagytam.'

(Keľmakov–Saarinen 1994: 194)

- (5.7) *Mon tot-ko* *na: apa kwiń* *čask-yn*
 én tud-PRS.1SG még néni három óra-INE
kotyrt-ny *myn-em* *no yš-i-z.*
 körbejár-INF megy-2PST[3SG] és eltűnik-1PST-3SG

'Emlékszem még: a néni háromkor elment körbejárni és eltűnt.'

(Keľmakov–Saarinen 1994: 226)

Siegl vélhetően ezekre a példákra alapozva állapítja meg, hogy a permi nyelvekben nincs grammatikai evidencialitás, mivel a második múlt idő nem kizárólag az evidencialitás kifejezésére szolgál (2004: 162). Az evidencialitás mint a második múlt idejű alakok egy lehetséges értelmezése jelenik meg, ennél fogva csak evidenciális stratégiáról van szó (l. még 7.2.4-es pont). Viszont hangsúlyozni kell, hogy az a megállapítás, hogy a permi nyelvekben nincs grammatikai evidencialitás, attól is függ, hogyan definiáljuk a grammatikai evidencialitás és az evidenciális stratégia fogalmát. Siegl nem definiálja külön ezeket a fogalmakat, ugyanakkor mivel ez a különbségtétel tudomásom szerint Aikhenvald munkáiban jelenik meg, feltételezem, hogy Siegl is ebben az értelemben használja.

Láthattuk, hogy az udmurt második múlt idő perfekt értelmezése Szerebrennyikovnál (1960) és Winklernél (2011) is megjelenik. A komi nyelvek kapcsán korábban már szerepelt, hogy a második múlt idejű igealakokhoz nem csupán evidenciális funkciót társítanak (l. 3.2 és 5.5). Ugyanakkor Leinonen és Vilkuha úgy látja, hogy az udmurt második múlt idő mindig valamilyen indirekt jelentéstartalmat kódol (2000: 512).

5.9 Az első és második múlt idő Tarakanov (2011) munkájában

Tarakanov a 2011-ben megjelent udmurt nyelvű *Udmurt kyllen veraškon'ľukettodosez* ('Udmurt morfológia') c. munkában ír az első és második múlt időről. Ezeket *todmo ortč'em dyr* 'ismert

múlt idő' és *tođmotem ortćem dyr* 'ismeretlen múlt idő' névvel illeti. Az első múlt idő (vagyis ismert múlt idő) szemtanúsági múltként jelenik meg (2011: 189). A második múlt (vagyis ismeretlen múlt) nem-szemtanúságot fejez ki, illetve még az értesülés szerepel a lehetséges információforrások között. Mesék, illetve régen történt események elmondásakor használatos (2011: 193),

5.10 Újabb vizsgálatok az udmurt evidencialitásról

Az alábbi alponban néhány, a közelmúltban megjelent, főként magyar nyelvű tanulmányokat mutatok be, melyek az udmurt evidencialitás különböző aspektusait vizsgálták.

5.10.1 Az udmurt evidencialitás Szabó (2020) tanulmányában

Szabó 2020-as tanulmányában saját gyűjtésen vizsgálja a második múlt idő használatát. A vizsgálatban emellett a *pe* kvotatív partikula is helyet kap. A kutatás az egyetemista diákok nyelvhasználatára fókuszál. A vizsgálat interjúkra épít, melyek képi stimulus és irányított beszélgetés által készültek (2020: 224–228).

A vizsgálat eredményei nem erősítik meg a szemtanúsági szembenállást az első és második múlt idő között (2020: 243). Az interjúk során az adatközlők jellemzően a következtetés révén, vagy hallomásból szerzett információ, illetve a régi történetek, legendák elmondásakor használták a második múlt időt, míg a miratív használat csak kisebb mértékben jelent meg a vizsgálati eredményekben (2020: 244). A tanulmány emellett megemlíti a rezultatív és perfekt értelmű használatot is, ugyanakkor a vizsgált példáknál ezekben az esetekben a reportatív evidencia sem kizárható a második múlt idő használatát motiváló tényezők közül (2020: 244–245). Így Szabó meglátása szerint az udmurtban nem beszélhetünk evidenciális rendszerről, csupán evidenciális stratégiáról, mivel a második múlt idő az indirekt evidencia kifejezésén kívül egyéb funkciókat is betölt (2020: 223–224). Mindazonáltal az evidencialitást grammatikai kategóriának tartja az udmurtban (ibid.).

Meg kell még említeni, hogy az itt ismertetett, tipológiai szempontokon alapuló tanulmány mellett Szabó lexikális-funkcionális grammatikai keretben is vizsgálta a második múlt időt (2017, 2019a, 2019b).

5.10.2 Az udmurt evidencialitás Kubitsch (2018, 2019a, 2019b, 2020, 2021a, 2021b, 2022) munkáiban

Az értekezés szerzője számos tanulmány keretén belül foglalkozott az udmurt evidencialitással. Ezen tanulmányok megállapításai természetesen az értekezésben is helyet kapnak a releváns fejezetekben, így az alábbiakban csak röviden összegzem őket.

Kubitsch (2018) a második múlt idő blogszövegekben való használatát vizsgálja. Az igeidő által kifejezett evidenciatípusok és jelentéskiterjesztések tekintetében nem szerepel a korábbi szakirodalomban ismeretlen tartalom, ugyanakkor a kortárs, a beszélt nyelvhez közel álló anyagtípuson történő vizsgálatra eddig nem volt példa. Emellett kvantitatív alapon is csoportosítja a vizsgálatban megjelenő evidenciatípusokat (következtetés, feltételezés és értesülés), jelentéskiterjesztéseket (mirativitás, kontrollhiány első személyben) és használati köröket (a műfaj jelölője folklórszövegekben).

A szerző (2019a) tanulmánya a második múlt idő miratív használatára fókuszál. A 8.2-es pont részletesen bemutatja az igeidő szerepét a mirativitás kifejezésében, melyben jelen tanulmány eredményei is helyet kapnak. A tanulmányban a szerző két típusra osztja a második múlt idő miratív értelmű használatát. Az egyik típus a késleltetett felismerés, míg a másik az információ újszerű, meglepő mivolta. Továbbá történeti kapcsolatot feltételez a második múlt idő inferenciális használata és a mirativitás között, miszerint a második múlt idő először késleltetett felismeréskor fejezhető ki mirativitást (ez a típusú használat még magába foglal inferenciális folyamatokat is), és ez a használat terjedhet ki azokra az esetekre, amikor már a második múlt idő pusztán az információ újszerű, meglepő mivoltát jelzi. A tanulmány kitér továbbá az első személyű második múlt idejű alakokra, melyek értelmezését jellemzően a kontrollhiánnyal azonosítják, viszont szoros kapcsolat mutatható ki a mirativitással is.

A 2019b tanulmány az első személyű második múlt idejű alakokat vizsgálja. A vizsgálat korpuszalapú. A 11.2-es pont szintén a második múlt idő és az első személy kapcsolatát mutatja be, de meg kell jegyezni, hogy a 2019b tanulmány jelen értekezésnél nagyobb számú példán mutatja be ezen alakok jellemzőit. A tanulmány a tipológiai vizsgálatokban is használt szempontok szerint elemezte az első személyű második múlt idejű igéket. A tanulmány megállapításai helyet kapnak az értekezésben, így ezeket nem ismertetem részletesen (l. 11.2-es pont).

A 2020 és 2021a tanulmányok nem kifejezetten a második múlt idő evidenciális használatával, hanem létege első és második múlt idejű alakjait (*val* és *vylem*) funkcióit ismerteti a nem-kijelentő módokban és modális szerkezetekben. Megállapítható, hogy a nem-kijelentő módokban ezek az alakok modális partikulaként viselkednek, melyek funkciója a modális

erősség értékének csökkentése. A vizsgált modális szerkezetekben a létige múlt idejű alakjainak nem-modális és modális használata figyelhető meg. A tanulmányok emellett különbséget állapítanak meg az első és második múlt idejű létige modális értelmű használata között, melyet igei használatukkal hoz összefüggésbe. Az értekezésben csak a második múlt idejű létigére vonatkozó megállapítások jelennek meg. Mivel ez a típusú használat kevésbé köthető az evidencialitáshoz, a tanulmányok új megállapításai kevésbé kidolgozottan kapnak helyet az értekezésben (l. 11.4-es pont).

A 2021b tanulmány a második múlt idejű alakok interrogatív szerkezetekben történő használatára fókuszál. A vizsgálat a tipológia vonatkozó szempontjait érvényesíti (San Roque et al. 2017). A tanulmány megállapításai a 11.3.2-es alpontban szerepelnek, így ezeket itt nem ismertetem.

Emellett a szerzőnek 2022-ben megjelent egy angol nyelvű tanulmánya, mely szintén blogszövegekben, de nagyobb anyagon vizsgálta a második múlt idő funkcióit. Ezenfelül röviden kitér a második múlt idő és a *pe* kvotatív partikula, a modális operátorok, és a felszólító mód kapcsolatára is.

5.11 Az udmurt evidencialitás megjelenése tipológiai munkákban

Az uráli nyelvek evidencialitásának szisztematikus, tipológiai szemléletű elemzése csak az utóbbi évtizedben jelent meg (Skribnik – Kehayov 2018; Tamm et al. 2018), ugyanakkor már Aikhenvald 2004-es monográfiájában, eltérő részletességgel, de több uráli nyelv is szerepel. Az udmurt kapcsán megfigyelhető, hogy ezek a leírások elsősorban Siegl (2004) munkájára építenek, mivel ez az egyetlen olyan mű, amely részletesebben foglalkozott az udmurt második múlt idő evidenciális használatával. Emellett gyakori, hogy a komi nyelvek (főleg zürjén) evidenciálisrendszerének leírását érvényesnek tekintik az udmurt nyelvre vonatkozóan is.

Az alábbi pontok röviden áttekintik, hogy ezek a munkák milyen megállapításokat tartalmaznak az udmurt evidencialitás vonatkozásában.

5.11.1 Aikhenvald (2004)

Aikhenvald (2004) monográfiájában az udmurtról több helyen is szó esik (2004: 28, 68, 112, 156, 264). A monográfia jellegéből fakadóan új megállapításokat nem közöl az udmurt nyelvről. Az udmurt nyelv evidenciálisrendszerét Tyepljasina és Lytkin (1976: 179–180) munkája alapján kategorizálja.⁴⁷ Eszerint az udmurtban egy kis evidenciálisrendszer található,

⁴⁷ Ez a szakirodalom is Szerebrennyikov (1960, 1963) megállapításait mutatja be.

mely az elsőkézből és a nem elsőkézből származó információt különbözteti meg (2004: 28), és amely fuzionált a morfológiai múlt idő jelölésével (2004: 68). Továbbá az evidencialitás, a perfekt múlt idő és a rezultatívitas kapcsolatát vizsgálva megemlíti, hogy az udmurtban az evidenciális jelentés kötelezően megjelenik („*as an obligatory grammatical meaning*”) a második múlt időben (2004: 112). Habár itt hivatkozást nem közöl, feltételezhető, hogy az állítás Leinonen és Vilkuna (2000) munkáján alapul.

5.11.2 Skribnik – Kehayov (2018)

Aikhenvald szerkesztésében 2018-ban jelent meg egy kézikönyv (*The Oxford Handbook of Evidentiality*), melyben egy fejezet az uráli nyelvek evidencialitását taglalja (Skribnik – Kehayov 2018). A permi nyelvek evidencialitásának leírása főleg Siegl (2004) és Leinonen – Vilkuna (2000) alapján történik. Hangsúlyozandó, hogy az alfejezet nem csupán funkcionális, hanem formai jellemzőket is közöl (vö. 2.3-as alpont; pl. az evidenciálisalakok kérdésekben, tagadásban, igemódokban).

Megfigyelhető viszont, hogy a permi nyelveket bemutató alfejezet elsősorban a komi nyelvek kapcsán született megállapításokat ismerteti és terjeszti ki az udmurtra (2018: 541), vagyis a „permi második múlt idő” jellemzői tulajdonképpen a komi (elsősorban zürjén) második múlt idő tulajdonságai. Eszerint a permi második múlt időnek csak többnyire vannak evidenciális funkciói, nem-evidenciális funkcióként pedig a rezultatívitást említik. Ez az állítás az udmurt kapcsán vitatható, hiszen már Leinonen és Vilkuna is megállapítja, hogy a második múlt idő, a komi zürjénnel ellentétben, az udmurtban nem használt rezultatív értelemben (2000: 504; vö. 5.5-ös alpont). Skribnik és Kehayov (2018: 541) a legfőbb funkcionális különbségnek a komi és udmurt evidencialitás között a narratív szövegekben megfigyelhető használatot tartja (vö. 5.8-as pont).

A szintaktikai sajátosságok taglalásakor megjelenik, hogy a második múlt idő ritkán szerepel kérdésekben és nem szerepelhet felszólító és feltételes módban. Röviden szó esik arról, hogy az alakok szerepelhetnek tagadó mondatokban, de az evidencialitás mindig a tagadás hatókörén kívül áll (2018: 542).

Habár az alfejezet nyilvánvalóan korszerűbb munkákra épít, sajnálatos módon egyetlen udmurt példát sem szerepeltet.⁴⁸ Meglepő módon még az első személyű második múlt idejű

⁴⁸ Ennek oka az lehet, hogy a korábbi munkákban a komi nyelvek evidencialitásának leírására nagyobb hangsúlyt fektettek, mint az udmurtra, így értelemszerűen kevesebb példa található a szakirodalomban. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy azokban a munkákban, amelyekre a fejezet épít, szerepelnek udmurt példák.

alakok bemutatásánál is komi-zürjén példát hoznak, holott hangsúlyozzák, hogy ezek az alakok az udmurtban jóval elterjedtebbek, míg a zürjén irodalmi változatában nem találhatók meg.

5.11.3 Tamm et al. (2018)

Tamm és társai az észti evidencialitásra fókuszáló tanulmányukban közölnek egy rövidebb tipológiai áttekintést az uráli nyelvek evidencialitásáról. Az udmurt nyelv tekintetében részben Winkler (2001), részben Siegl (2004) megállapításai jelennek meg. Leírásuk szerint az udmurtban csak evidenciális stratégia figyelhető meg és az információforrás kifejezése analitikus megoldások révén mehet végbe a *pe* partikula és a *vylem* elemek segítségével. Utóbbit participiumi alakként elemzik. A második múlt időre nem térnek ki, bár megjegyzik, hogy az udmurtban és a komiban is megfigyelhető egy "másik grammatikai alakra" épült evidenciális stratégia is (Tamm et al. 2018: 151).⁴⁹ Ezalatt minden bizonnyal a perfekt participiumot értik.

5.12 Összegzés

Az alábbi táblázat összegzi az eddigi megállapításokat az udmurt első és második múlt időről. A táblázatban a külföldi tipológiai munkák (tehát az 5.11-es pontban szereplők) nem kapnak helyet, mivel ezek a már korábban ismertetett leírásokat veszik alapul, tehát új funkciót nem említenek.

5.1 táblázat: Az első és második múlt idő funkciói a korábbi szakirodalomban

	első múlt idő		második múlt idő	
	elnevezés	funkció	elnevezés	funkció
Szerebrennyikov (1960: 117–120)	első múlt idő	általános múlt idő	második múlt (perfekt)	elsősorban perfekt + modális használat (nem-szemtanúság – értesülés, eredmény; mirativitás)
GSzUJ (1962: 202–206)	első múlt idő (szemtanúsági – <i>очевидный</i>)	általában szemtanúsági (a beszélő jelen volt, vagy úgy nyilatkozik, mintha jelen lett volna)	második múlt (nem-szemtanúsági – rezultatív; <i>неочевидный-результативный</i>)	eredmény hangsúlyozása; nem-szemtanúsági – értesülés, eredmény); folklór
Tyepljasina – Lytkin (1976: 177–180)	szemtanúsági múlt	általában szemtanúsági (a beszélő jelen volt, vagy úgy	nem-szemtanúsági múlt	eredmény hangsúlyozása; nem-szemtanúsági – értesülés, eredmény)

⁴⁹ „Previous Udmurt sources do not categorize the participle phenomenon as evidentiality, but recent sources treat the Udmurt and also Komi (Leinonen 2000, Siegl 2004) as having an evidential strategy built upon another grammatical form” (Tamm et al. 2018: 151).

	első múlt idő		második múlt idő	
	elnevezés	funkció	elnevezés	funkció
		nyilatkozik, mintha jelen lett volna)		
Csúcs (1990: 50)	preterit	általános múlt (nem utal befejezettségre vagy eredményre)	perfekt	eredményre utal; gyakran nem-szemtanúsági
Csúcs (1998: 289)	elsődleges múlt (<i>primary past</i>); preterit	általános múlt (nem utal befejezettségre vagy eredményre)	másodlagos múlt (<i>secondary past</i>); perfekt	eredményre utal; gyakran nem-szemtanúsági
Leinonen – Vilkuna (2000)	első múlt	általános múlt; szemtanúsági; beszélői felelősségvállalás	második múlt	indirekt evidencia (értesülés, következtetés; mirativitás; folklór; kontrollhiány - 1SG)
Winkler (2001: 47–51)	preterit	általános múlt	perfekt (módként írja le) <i>vylem</i> (különválasztja a perfektől)	nem-szemtanúsági – értesülés, következtetés; mirativitás pragmatikai funkciók
Kozmács (2002: 42; 84–86)	első múlt (imperfekt)	általános múlt	második múlt idő	eredményre utal; nem-szemtanúsági (értesülés, tapasztalható eredmény) mesék, történetek igeideje
Siegl (2004)	első múlt idő	általános múlt	második múlt idő	perfekt (<i>anterior</i>) indirekt evidencia (értesülés, következtetés) folklór mirativitás kontrollhiány (1SG)
Tarakanov (2011: 189–195)	ismert múlt idő (<i>тогда орчем дыр</i>)	szemtanúsági	ismeretlen múlt idő (<i>тодмотэм орчем дыр</i>)	nem-szemtanúsági (eredmény, értesülés) mesék, történetek igeideje
Szabó (2020)	első múlt idő	nem foglal állást, de a szemtanúsági funkció nem megerősített	második múlt idő	rezultatív, perfekt indirekt evidencia (értesülés, következtetés) történetek, legendák mirativitás
Kubitsch (2018, 2022)	első múlt idő (<i>first past</i>)	nem foglal állást, de a szemtanúsági funkció nem megerősített	második múlt idő (<i>second past</i>)	indirekt evidencia (értesülés, következtetés) műfaji sajátosság (mesék, folklór) mirativitás kontrollhiány (1SG)

	első múlt idő		második múlt idő	
	elnevezés	funkció	elnevezés	funkció
				pragmatikai funkciók

A táblázat alapján látható, hogy a második múlt idő kapcsán az indirektség, a szemtanúság hiánya minden esetben megjelenik, viszont eltérés mutatkozik abban a tekintetben, hogy az indirekt evidencia kifejezésén túl bír-e az igeidő egyéb funkciókkal (pl. perfekt idő, rezultativitás), illetve, hogy mi tekinthető az igeidő alapértelmezett jelentésének. Az evidencialitás vonatkozásában ez ahhoz a kérdéshez vezet, hogy az udmurtban beszélhetünk-e grammatikai evidencialitásról.

Az első múlt időt vizsgálva látható, hogy alapvetően kétféle személelmód tartja magát a szakirodalomban: az első múlt idő az alapértelmezett igeidő múltbéli események leírása kapcsán, illetve szemtanúsági múlt idő. Ezek az álláspontok nem feltétlenül zárják ki egymást – Leinonen és Vilkuna (2000: 498), Szabó (2020) illetve saját vizsgálataim (Kubitsch 2022) is azt mutatják, hogy az első múlt idő nem csak direkt evidencia esetén használatos. Az első múlt idő evidenciális szempontú neutralitásának kérdése és a második múlt idővel való viszonyának részletes elemzése hozzájárul az udmurt evidenciálisrendszer megfelelő tipológiai besorolásához.

6. Az értekezés kutatási kérdései és a felhasznált vizsgálati anyag

Az értekezés célja, hogy kortárs nyelvi adatok alapján adjon leírást az udmurtban található evidenciálisrendszer használatáról a kategóriáról alkotott tipológiai megállapítások tükrében, egyaránt bővítve ezzel az evidencialitásról és az udmurt nyelvről alkotott ismereteket. További célkitűzés a második és az első múlt idő viszonyának elemzése és az első múlt idő státuszának meghatározása az evidenciálisrendszerben.

6.1 Kutatási kérdések

A vizsgálat nagyobb hangsúlyt fektetett a második múlt időre, mivel a tipológiai kutatások is elsősorban azon alakok funkcióira, szerkezeti sajátosságaira, egyéb (az evidencialitás szempontjából releváns) kategóriákkal történő összefüggéseire fókuszálnak, melyek az indirekt evidencia kifejezésével hozhatók összefüggésbe. Az egyéb nyelvtani kategóriákkal történő összefüggések tárgyalása során szintén a közvetett evidencia kifejezésével összefüggésbe hozható jelölő áll a középpontban. Mindezek kapcsán az alábbi kutatási kérdések fogalmazhatók meg:

1) A ma elérhető nyelvi adatok (szövegek, anyanyelvi beszélők közlései) alapján kifejez-e valamilyen evidenciátípust az első múlt idő, és amennyiben igen, melyek ezek? Milyen evidenciátípusokat fejez ki a második múlt idő? Hogyan viszonyul ez az udmurt evidencialitáshoz a korábbi megállapításokhoz?

Ahogy az 5. fejezetben olvasható volt, a korábbi munkák elsősorban a két múlt idő által (különös tekintettel a második múlt időre) kifejezett evidenciátípusokra fókuszáltak. Az evidencialitásra vonatkozó tipológiai szempontok alapján Leinonen és Vilkuna (2000), Siegl (2004), Szabó (2020), illetve Jomagam (Kubitsch 2018, 2022) vizsgálta a permi nyelveket. A 2000-es évek elején született nagyhatású munkák óta lényeges változás, hogy ma már jóval többféle és könnyebben hozzáférhető autentikus szöveg található udmurt nyelven, továbbá lehetőség nyílik az anyanyelvi beszélőkkel való személyes együttműködésre is. Ennélfogva az értekezés egyik központi feladata, hogy többféle vizsgálati anyagot felhasználva áttekintse, hogy milyen evidenciális (és nem-evidenciális) jelentéstartalmak fejezhetők ki ezekkel a markerekkel. Ezt a kérdéskört a 7. fejezet taglalja.

2) Milyen összefüggések mutathatók ki az evidencialitás, a mirativitás és az episztemikus modalitás között az udmurtban?

Ahogy a bevezető fejezetekben is szerepelt, az evidencialitás jelölői az információforrás kifejezésén túl jelölhetik az informativitás (mirativitás) és a bizonyosság (episztemikus modalitás) mértékét is (vö. Brugman – Macaulay 2018). Az udmurt nyelv kapcsán a szakirodalom több ponton kitér ezekre a kapcsolatokra (vö. Siegl 2004, Kozmács 2008, Winkler 2001, 2011). Mindazonáltal átfogó, a tipológia szempontjait hangsúlyosan érvényesítő leírás nem készült még ezekről. Ezeket a kapcsolatokat elsősorban a 8. és 9. fejezet ismerteti.

3) Hogyan viszonyul egymáshoz az első és második múlt idő az evidencialitás, mirativitás és episztemikus modalitás kifejezésének tekintetében? Milyen tényezők befolyásolhatják az első és második múlt idő használatát? Miként befolyásolja ez az udmurt nyelv evidencialitásának tipológiai besorolását?

Mind az udmurt nyelv igeidőrendszerére (Tarakanov 2011: 189), mind az udmurt evidencialitásra vonatkozó tipológiai leírások (Leinonen – Vilkuna 2000, Aikhenvald 2004: 28; Skribnik–Kehayov 2018: 539) a két igeidő közti választás alapjaként az elsőkezés vagy szemtanúság meglétét határozzák meg és ennek alapján tekinti több leíró munka is az első múlt időt direkt, a második múlt időt indirekt evidenciálisnak (vö. 5.1-es táblázat az 5.12-es alpontban). Ugyanakkor több munka megállapítása alapján (Leinonen – Vilkuna 2000, Siegl

2004) az első múlt idő inkább tekinthető alapértelmezettként használt, semmint szemtanúsági múlt időnek. Ennélfogva a két igeidő egymással való kapcsolatának részletes elemzését kiemelt fontosságúnak tartom (nem csupán az evidencialitás, hanem a mirativitás és az episztemikus modalitás szempontjából is). A két igeidő kapcsolatát a 10. fejezet tekinti át.

4) Miként jelenik meg a második múlt idő más grammatikai kategóriákkal együtt?

Ahogy a 2.3-as pontban is szerepelt, az evidenciajelölők a grammatika számos területével kapcsolatban állnak. Jellemző a világ nyelveire, hogy a morfológiai evidenciajelölők formai megszorításai gyakran valamilyen jelentésbeli specifikusságot eredményeznek. Ezen kérdéskör kapcsán az indirekt evidenciálisjelölő áll az elemzés középpontjában. A dolgozatban a következő kapcsolatokat vizsgálom: i) az indirekt evidenciálisjelölő és a *pe* kvotatív partikula együttes használata ii) az evidencialitás és az első személy kapcsolata, iii) az indirekt evidenciálisjelölő használata különféle mondatfajtákban (alárendelő és kérdő mondat) iv) az indirekt evidenciálisjelölő használata nem-kijelentő módokban és modális szerkezetekben (az *-ono/-ano* képzős *neccesszív participiumos* és a *kule* 'kell' segédigével formált deontikus szerkezetek, a *pote* 'akar' segédigével formált dezideratív, és a *jara* 'szabad' segédigével formált permisszív szerkezet). Ezek a 11. fejezetben kapnak helyet.

6.2 Vizsgálati anyag

A vizsgálat három adattípust foglal magába: szövegek elemzését, anyanyelvi beszélőkkel készült félstrukturált interjúkat és kérdőívvel gyűjtött nyelvi adatokat. Ezenfelül, kiegészítésképp, az online Udmurt corpora⁵⁰ (Arkhangelskiy 2019) segítségével gyűjtött adatok is megjelennek az értekezésben, elsősorban olyan speciális funkciók elemzése kapcsán, melyek csak kis mértékben vagy egyáltalán nem adatolhatók a fent említett vizsgálati anyagból.

Az udmurt nyelvű szövegek kvalitatív és kvantitatív szempontú elemzése képet adhat az evidenciajelölők általános funkciójáról, illetve arról, hogy azok miként használhatók bizonyos műfajú szövegekben és beszédhelyzetekben. Továbbá a kvantitatív elemzés az egyetlen módja annak, hogy az egyes jelölők gyakoriságáról információt kapjunk (Kittilä et al. 2018). Az udmurt evidencialitás kapcsán az adatközlőkkel készült interjúk elsősorban egy mondat- és beszédhelyzet-értelmezési feladatokat foglaltak magukba, de egyben lehetőséget

⁵⁰ Az Udmurt corpora (Arkhangelskiy 2019) egy fő- és két alkorpuszból áll. A főkorpusz, mely javarészt sajtó- és blogszövegekből, illetve az Új Testamentum udmurt fordításából épül fel, 9,57 millió tokent tartalmaz. Az egyik alkorpusz a közösségi médiáról származó bejegyzésekből áll, és 2,66 millió udmurt nyelvű tokent tartalmaz. A másik alkorpusz 11 ezer szövegszavas, hanganyagot is magába foglal és elsősorban a dialektális nyelvváltozatot reprezentálja.

adtak a résztvevők nyelvezetének megfigyelésére is. A korpuszadatok elemzésénél elkerülhetetlen, hogy a kutató szubjektív megítélése is szerepet kapjon az egyes evidenciálisjelölők és beszédhelyzetek értelmezésében – a terepmunka keretében végzett vizsgálatok ezen tényező hatását csökkenthetik, továbbá szociolingvisztikai szempontok figyelembe vételét, illetve az egyes evidenciajelölők pragmatikai bővüléseinek megfigyelését is lehetővé teszik (Kittilä et al. 2018: 285–286, 291). A kérdőíves kutatás nagyszámú adatközlő bevonásával szisztematikus gyűjtést biztosít, ezen felül alkalmas arra, hogy kiegészítse az egyéb módszerekkel gyűjtött eredményeket (Kittilä et al. 2018: 297–298).

A változatos vizsgálati anyag és az eltérő adatgyűjtési módszerek hozzájárulnak ahhoz, hogy pontosabb képet kapjunk az udmurt második múlt idő funkciójáról és használatáról, továbbá az első múlt idővel való viszonyáról. A háromféle anyaggyűjtés tartalmában és megvalósításában is egymásra épült. Megjegyzendő, hogy az udmurt evidencialitáshoz kapcsolódó eddigi kutatásoknak nem volt módjuk ilyen mennyiségű és összetételű anyagon dolgozniuk, így maga a nyelvi anyag is újdonság.

A következő pontokban részletesen ismertetem a kutatásban felhasznált vizsgálati anyagokat, illetve azt, hogy milyen mértékben képesek a fentebb felsorolt kutatási kérdések megválaszolására.

6.2.1 Szövegek

A kutatás során háromszáz udmurt nyelvű blogbejegyzés került elemzésre, melyek összesen 86 571 szövegszót tartalmaznak. A szövegelemzés alkotta a kutatás első fázisát, melynek célja a második múlt idő kortárs szövegekben megfigyelhető funkcióinak megállapítása, továbbá a tipológiai vizsgálatok szempontjából is releváns grammatikai kategóriákkal történő kapcsolat (pl. első személy, mondatípusok) feltárása volt. A szövegek elemzése emellett az egyes funkciók kvantitatív alapú osztályozását is lehetővé teszi. A blogszövegek kiterjedt vizsgálatát indokolja, hogy műfajuknál fogva kötetlenebbek és közelebb állnak az udmurt beszélt nyelvi változathoz, mint az egyéb udmurt nyelven elérhető szövegtípusok (pl. a folklórszövegek, melyek műfajiságuk miatt alkalmatlanok az evidencialitás átfogó vizsgálatára, illetve publicisztikai szövegek, melyek erősen standardizáltak és szerkesztettek).

A blogszövegek kiválasztására az online Udmurt corpora (Arkhangelskiy 2019) keresőjének segítségével, illetve internetes kereséssel került sor. A kiválasztás véletlenszerűen történt, de mivel a cél az indirekt evidenciajelölő funkcióinak vizsgálata volt, mindegyik kiválasztott szöveg tartalmazott legalább egy ilyen igealakot. A szövegek gyűjtése manuálisan

ment végbe.⁵¹ A bejegyzések tizenhat udmurt nyelvű blogról származnak, tizenöt szerzőtől, a 2011 és 2018 közötti időszakból. A blogszövegek elsősorban a szerzők mindennapjait jelenítik meg, de néhány fiktív történet és mese is szerepel a bejegyzések között.

A második múlt idővel kifejezett evidenciatípusok és az evidenciálisalakok jelentéskiterjesztéseinek elkülönítése a szöveggörnyezet elemzésével, illetve egy anyanyelvi adatközlő bevonásával történt, aki jelenleg a Szegedi Tudományegyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének udmurt nyelvi lektora. Meg kell jegyezni, hogy ennek a módszernek megvannak a maga hiányosságai is – az írott szövegek elemzése nem alkalmas az episztemikus modalitással történő lehetséges összefüggések, illetve a pragmatikai funkciók feltárására.

6.2.2 Interjúk

Szintén a vizsgálati anyag részét képezi huszonhét⁵² félstrukturált interjú, melyek rögzítésére 2019 és 2020 tavaszán került sor az Udmurt Köztársaság területén. Az interjúztatás a fővárosban, Izsevszkben és egy észak-udmurtiai faluban, Iszakovóban zajlott.⁵³ Az interjúk átlagosan negyvenöt perc hosszúak, az összes rögzített hanganyag 21 óra 39 perc. Az interjúk anonim módon zajlottak. Az adatközlők leglényegesebb szociográfiai adatait itt is közlöm, részletesen pedig az 1. számú függelékben szerepelnek.

Az adatközlők többségében fiatal egyetemista nyelvhasználók. A korcsoportos megoszlást az alábbi táblázat (táblázat száma) mutatja.

⁵¹ Ennek oka, hogy habár a korpusz keresőjének segítségével jóval több adathoz lehetne hozzáférni, sajnálatos módon a morfológiai elemző nincs egyértelműsítve. Mivel a második múlt idő és a befejezett participium jele homonimák (-m), továbbá szintén homonímia figyelhető meg az -m denominális képző és egyes igék (az ún. második, -a tőtípus) többes szám első személyű, első múlt idejű alakjai között, a keresések nagy arányban irreleváns találatokat eredményeznek. Ezen felül a korpuszban egy találat csak néhány mondatos kontextusra bővíthető, a teljes szöveg nem hozzáférhető. Az evidencijelölő megfelelő vizsgálatához elengedhetetlen a beszédhelyzet minél pontosabb ismerete. Ennélfogva döntöttem úgy, hogy célszerűbb a szövegeket manuálisan összegyűjteni és az Udmurt corpus adatait csak a vizsgálati anyagból kevésbé adatolható szerkezetek/funkciók részletesebb elemzéséhez használni.

⁵² A huszonhét interjúból egy eredményei közvetett módon hasznosíthatók, mivel egy nyelvhasználó csak felnőttként sajátította el magas szinten az udmurt nyelvet (családja udmurt, ő ugyanakkor a nyelvet csak kismértékben használta, elsődleges anyanyelvének az oroszot tartja). Meglátásai ugyanakkor érdekes adalékul szolgálhatnak, ennélfogva ezen interjú tanulságai is röviden bemutatásra kerülnek a 10.4.3-as szakaszban.

⁵³ A terepmunka tervei között szerepelt Alnasi (dél-udmurtiai falu) felkeresése is, de a 2020 tavaszán kitört koronavírus-járvány miatt, sajnálatos módon, a terepmunkát félbe kellett szakítani.

6.1. táblázat: Az interjú adók életkori eloszlása

18<	2
20-29	16
30-39	1
40-49	2
50-59	3
>65	3
Átlagéletkor	32,2

Az adatközlők mindegyike vagy már felsőfokú végzettséggel rendelkezett, vagy felsőfokú tanulmányokat folytatott az interjú készítése során. Mindannyian értelmiségiek, többen udmurt filológiát, nyelvészetet tanulnak/tanultak, illetve az udmurt nyelv aktív használói.

Az interjú során az adatközlők 35 udmurt nyelvű mondatot kaptak, melyek múlt idejű alakokat tartalmaztak. A mondatok között mind az első, mind a második múlt idő megjelent, de utóbbi erősen túlsúlyban volt. A mondatok, két kivétellel, autentikusak, blogokból és publicisztikai szövegekből származnak, illetve néhány esetben kisebb mértékben módosításra kerültek a könnyebb érthetőség kedvéért. A mondatok kiválasztása a fentebb leírt szövegek vizsgálata során kapott eredményeken alapult (l. 7. fejezet), szemantikai és szintaktikai szempontokat egyaránt érvényesítve. Megjelennek az egyes evidenciatípusok (inferenciális és értesülési evidencia), illetve a második múlt idejű alakok speciális használata (pl. mirativitás és kontrollhiány). Ezenfelül szerepelnek a második múlt idejű alakok és az egyéb nyelvtani kategóriák együttállását reprezentáló mondatok (vö. második múlt idő és a *pe* kvotatív partikula együttes használata, modális szerkezetekben, kérdő mondatokban való előfordulás).

Az interjú során a beszélőknek kontextus nélkül kellett értelmezniük a megadott mondatokat és megadniuk egy lehetséges beszédhelyzetet, amelyben, meglátásuk szerint, az adott mondat elhangozhat. Ennek célja egyrészt annak meghatározása volt, hogy a beszélők hogyan értelmezik a második múlt idejű alakokat, továbbá, hogy milyen jelentést, használati kört társítanak hozzájuk (pl. különféle nyelvtani szerkezetekben). Ezenfelül az adatközlők által leírt beszédhelyzet révén abba is betekintést nyerhetünk, hogy milyen, főképpen pragmatikai tényezők (pl. a beszélő elkötelezettsége az információ igazságtartalmával kapcsolatban, a beszélő részvételének mértéke az eseményekben) befolyásolják a második múlt idő használatát. Ahogyan korábban is szerepelt (l. 6.2.1), a szövegek elemzése számos kérdésre választ adhat, ám az egyes beszédhelyzetek értelmezésénél (különösen, mivel egy nem-differenciált evidenciajelölőről van szó), a körültekintő elemzés ellenére is a kutató szubjektív megítélése is óhatatlanul szerepet kap. Ennélfogva fontosnak tartottam, hogy az interjú során az adatközlők szolgáltassák a kontextust, továbbá, hogy lehetőségük legyen részleteiben kifejtetni az adott

mondathoz társított beszédhelyzet jellemzőit és saját személyes megítélésüket (utóbbinak olyan szerkezetek esetén különösen nagy a szerepe, melyek a szövegek elemzésekor csak kis számban fordultak elő, és feltételezhető, hogy használatuk nem széles körben elterjedt).

A kapott mondatok értelmezése után több esetben az adatközlők a mondat egy általam módosított verziójával dolgoztak tovább. Leggyakrabban a második múlt idejű ige helyett első múlt idejű szerepelt. Ezekben az esetekben a beszélőknek azt kellett meghatározniuk, hogy módosul-e a jelentés vagy a beszédhelyzet, és ha igen, milyen tekintetben. Ezáltal képet kaphatunk a két igeidő kapcsolatáról, és közvetett módon a használatukra ható tényezőkről is. Ugyanakkor a vizsgálati módszer jellegéből fakadóan az interjúkban adott válaszok torzítanak az első múlt idő funkcióit illetően, mivel az adatközlőknek a második múlt idejű alakokhoz képest kellett értelmezniük őket. Egy kontrasztív szituációban nagyobb valószínűséggel jelennek meg a két igeidőt egymással szembeállító értelmezések, hiszen a beszélők elsősorban a két igeidő közti különbségekre fókuszálnak.

Továbbá fontos megjegyezni, hogy nem minden adatközlővel volt lehetőség a módosított mondatok tárgyalására.⁵⁴ Amennyiben szükséges volt, az adatközlőknek további, pontosító kérdésekre kellett választ adniuk. Az interjúkban szereplő mondatok teljes elemzése szintén az 1. számú függelékben található meg. Az értekezésben az egyes mondatok elemzése nem ugyanolyan mértékben jelenik meg.

Ahogy fentebb is szerepelt, az adatközlők mindegyike magasan iskolázott. Többségük tanulmányai kisebb-nagyobb mértékben kapcsolódik az udmurt nyelvhez, de hangsúlyozni kell, hogy nem minden adatközlőnek volt filológiai előismerete. Ennélfogva szükséges kitérni arra, hogy iskolázottságuk mennyiben befolyásolhatta a válaszadást. Az interjúztatás során törekedtem arra, hogy az iskolázottság és az esetleges filológiai képzettség minél kevesebb szerephez jusson. Az interjúk során nem alkalmaztam tudományos terminusokat és többször jeleztem, hogy az alanyok saját meglátása, véleménye, megérzése érdekel. Az első utasítástól eltekintve (ti. mesélje el, hogy szerinte milyen beszédhelyzetben lehet az adott mondatot mondani), más instrukció nem hangzott el, de kiegészítő kérdéseket feltettem (pl. az adatközlő szerint csodálkozott-e a mondatot kimondó személy; vár-e választ a kérdésére, stb.). Ritka esetben került sor arra, hogy a beszédhelyzetet nem az interjúalany adta, hanem egy, a korábbi vizsgálatok eredményei alapján odaillesztett beszédhelyzetet kellett értékelniük. Az igeidők módosítására sem metanyelvi szinten került sor, hanem minden ilyen esetben elhangzott a módosított mondat. Emellett az interjúk során nem gyakoroltam nyomást

⁵⁴ Ennek oka, hogy volt olyan beszélő, akinek láthatóan nehézséget okozott a mondatokhoz illő beszédhelyzet kitalálása, így a mondatok manipulálása további zavart okozott volna.

az alanyokra, hogy feltétlen az evidenciális olvasattal kompatibilis beszédhelyzetet adjanak meg, vagy arra vonatkozóan, hogy különbséget fedezzenek fel a két igeidő között. Emellett az interjúkban felhasznált mondatokat, azok sokfélesége miatt, nem is minden esetben lehetne megfeleltetni a második múlt idő oktatásban hagyományosan megjelenő értelmezéseihez.⁵⁵

Természetesen még így sem kizárható, hogy valaki a helyes válaszadás kényszerétől vezérelve inkább előzetes ismereteire támaszkodott, és nem saját meglátásait adta át nekem, de mindemellett úgy vélem, hogy még mindig ezzel a módszerrel sikerült a legközelebb kerülni ahhoz, hogy rálátásunk legyen azokra a szempontokra, amelyek befolyásolhatják az indirekt evidenciálisalakok használatát.

Az interjúk segítségével sikerült árnyalni a szövegelemzés eredményeit, illetve a 2019 tavaszán végzett beszélgetések kiindulópontként szolgáltak a 2019 decemberétől 2020 februárjáig tartó kérdőíves kutatás összeállításához. Az értekezésben számos ponton közlök interjúrészleteket, a vizsgálat eredményei a releváns fejezetekben kerülnek közlésre, udmurt és magyar nyelven egyaránt. Emellett a 10.5-ös pont összesített eredményeket is közöl. A rögzített hanganyagra való hivatkozás az alábbi módon történik:

(példa száma) a rögzítés dátuma, az adatközlő azonosítója, a rögzítés helye.

6.2.3 Kérdőív

A kérdőíves kutatás online formában zajlott 2019 decembere 2020 februárja között. Elsődleges célja az volt, hogy több beszélő bevonásával sikerüljön meghatározni, hogy van-e különbségtétel az első és második múlt idő használata között, és ha igen, ez milyen szempontok szerint megy végbe. A kérdőív kialakítása a korábban elkészült interjúk eredményei alapján történt, és a válaszlehetőségek az interjúk alapján valószínűsíthető különbségtételi szempontokat tesztelték. A kérdőívet összesen 76 adatközlő töltötte ki. A kitöltés anonim módon zajlott. A 6.2-es táblázat az adatközlő életkori megoszlását mutatja. A teljes kérdőív udmurt és magyar nyelven, illetve az adatközlők szociográfiai adatainak összesítése a 2. számú függelékben tekinthető meg. A felmérés nem volt reprezentatív. Az eredmények kiértékelése kvantitatív módon zajlott, de statisztikai elemzés nem készült.

⁵⁵ Ilyen például a mirativitás, melyről legutóbbi értesüléseim szerint a második múlt idő kapcsán az oktatásban nem esik szó, a legújabb udmurt morfológia, melyből tanítanak (Tarakanov 2011) szintén nem említi, de ennek ellenére bizonyos mondatok kapcsán következetesen megjelent az interjúk során (l. 8.2-es pont).

6.2. táblázat: A kérdőív kitöltőinek életkori eloszlása

18<	10
20-29	18
30-39	26
40-49	9
50-59	9
>65	4
Átlagéletkor	34,4

A kérdőívben, az interjúkhoz hasonlóan, mondatértékelési feladatok szerepeltek. Az adatközlőknek a mondatokhoz kapcsolódó állítások közül kellett kiválasztaniuk azokat, amelyeket relevánsnak véltek. A válaszlehetőségek az evidencia típusára, annak bizonyosságára és az információ újszerűségének mértékére vonatkoztak. Egyszerre több választ is meg lehetett jelölni, illetve nem volt kötelező minden kérdésre felelni.⁵⁶ Ezen felül a beszélőknek minden esetben egy egytől hatig terjedő skálán értékelniük kellett, hogy meglátásuk szerint az adott mondatot kijelentő személy igaznak tartja-e a mondatban foglaltakat. Ennek célja az igeidők esetleges episztemikus jelentéskiterjesztésének megállapítása volt. A kérdőívben olyan mondatok szerepeltek, melyeket az interjúk során is tárgyaltunk, és az egyes válaszlehetőségek a korábban elkészült interjúk alapján kerültek meghatározásra, így, a korábbiakhoz képest, az igeidők közti választásban valószínűsíthetően szerepet játszó tényezők célzottabb vizsgálata valósulhatott meg.

A kérdőív négy részből állt. Az első és a harmadik szakaszban a beszélőknek öt mondatához kapcsolódóan kellett a megadott állítások közül választani, illetve a fentebb említett skálán az állítás igazságértékét meghatározni. A két szakaszban szereplő mondatok és a hozzájuk tartozó állítások megegyeztek, különbség csupán azok sorrendjében és igeidejében volt (első vagy második múlt idő).⁵⁷ Ezzel a módszerrel abba is betekintést nyerhetünk, hogy az egyes beszélők esetén kimutatható-e valamilyen rendszerszerűség a két igeidő használata kapcsán. Az egyes mondatokhoz kapcsolódó kérdésekben az ige mindig ugyanabban az időben állt, mint a vizsgált mondat igeideje. Az alábbi 6.1-es példa az egyik felhasznált mondatpárt mutatja be (a kérdőívben ezek a mondatok nem egymás után jelentek meg, 1. 2. számú függelék).

⁵⁶ Ennek következtében sajnos nem minden kérdésre adtak választ az adatközlők, ugyanakkor, véleményem és tapasztalatom szerint, ha a kitöltőnek nincs lehetősége „átugrani” egy számára nemkívánatos kérdést, nagy eséllyel az egész kérdőív kitöltését abbahagyja. Ebből a megfontolásból célszerűnek láttam nem kötelezővé tenni az egyes kérdések megválaszolását.

⁵⁷ Az igeidőket tekintve a mondatok „kevert” sorrendben szerepeltek, vagyis egyes mondatoknál a beszélők a kérdőív első felében az első múlt idejű verzióval, más mondatoknál a második múlt idejű verzióval találkoztak. Így lehetőség volt arra, hogy az első múlt időt ne csupán a második múlt idővel való összefüggésében értékeljék.

(6.1) Туннэ гуртын тылээ кысйллям.

1. Кыззы малпаськоды, та предложениез верась аядми, кытысь тодыны быгатэ, тылээ кысйллям шуыса?

- 1) Со умой тодэ, ку но малы тыл кысэмын вал.
- 2) Со но кинлэсь ке кылйз но мадиз Тйледлы.
- 3) Солэн гуртаз тыл жуатэмез потэ вал но тыл ой вал.
- 4) Со умой уг тоды, ку но малы тыл кысэмын вал.
- 5) Другой:

2. Та предложениез верась аядми азьло ик тодэ ни вал, тылээ кысозы шуыса?

- 1) Бен, со азьло ик тодэ ни вал.
- 2) Уг, со али гинэ валаз, тыл өвөл шуыса.
- 3) Уг тоды вал, со көнә ке паймыса вера.
- 4) Предложения валантэм, со азьло ик тодэ ни вал яке уг тоды вал, тылээ кысозы шуыса.
- 5) Важно өвөл, со тодйз-а, өз-а, со котькинлы тодмо факт сярысь вераське.
- 6) Другой:

3. Тйляд малпамдыя, предложениез верась аядми малпа, зэм ик но тылээ кысйллям шуыса?

озы уг малпа

озы малпа

1

2

3

4

5

6

Ma a faluban lekapcsolták[2PST] az áramot.

1. Mit gondol, az ezt a mondatot mondó ember honnan tudhatja, hogy lekapcsolták az áramot?

- 1) Jól tudja, hogy miért kapcsolták le az áramot.
- 2) Valakitől hallotta, és most elmondja magának.
- 3) Otthon megpróbálta felkapcsolni a villanyt, de nem volt áram.
- 4) Nem jól tudja, hogy miért kapcsolták le az áramot.
- 5) Egyéb: (szabadon kitölthető)

2. A mondatot mondó személy előre tudta, hogy le fogják kapcsolni az áramot?

- 1) Igen, már előre tudta.
- 2) Nem, csak most értette meg, hogy nincs áram.
- 3) Nem tudta, és kicsit csodálkozva mondja.
- 4) A mondatból nem derül ki, hogy előre tudta-e, hogy le fogják kapcsolni az áramot.
- 5) Lényegtelen, hogy tudta-e előre vagy sem, egy mindenki számára ismert tényről közöl.
- 6) Egyéb:

3. Véleménye szerint a mondatot mondó személy úgy gondolja, hogy tényleg lekapcsolták az áramot?

nem úgy gondolja

úgy gondolja

1

2

3

4

5

6

Туннэ гуртын тылээ кысйзы.

4. Кыззы малпаськоды, та предложениез верась адями, кытысь тодыны быгатэ, тылээ кысйзы шуыса?

- 1) Со умой тодэ, ку но малы тыл кысэмын вал.
- 2) Со но кинлэсь ке кылйз но мадиз Тйледлы.
- 3) Солэн гуртаз тыл жуатэмез потэ вал но тыл ой вал.
- 4) Со умой уг тоды, ку но малы тыл кысэмын вал.
- 5) Другой:

5. Та предложениез верась адями азыло ик тодэ ни вал, тылээ кысозы шуыса?

- 1) Бен, со азыло ик тодэ ни вал.
- 2) Уг, со али гинэ валаз, тыл өвөл шуыса.
- 3) Уг тоды вал, со көня ке паймыса вера.
- 4) Предложения валантэм, со азыло ик тодэ ни вал яке уг тоды вал, тылээ кысозы шуыса.
- 5) Важно өвөл, со тодйз-а, өз-а, со котькинлы тодмо факт сярысь вераське.
- 6) Другой:

6. Тйляд малпамдыя, предложениез верась адями малпа, зэм ик но тылээ кысйзы шуыса?

озыы уг малпа

озыы малпа

1

2

3

4

5

6

Ma a faluban lekapcsolták[1PST] az áramot.

4. Mit gondol, az ezt a mondatot mondó ember honnan tudhatja, hogy lekapcsolták az áramot?

- 1) Jól tudja, hogy miért kapcsolták le az áramot.
- 2) Valakitől hallotta és most elmondja magának.
- 3) Otthon megpróbálta felkapcsolni a villanyt, de nem volt áram.
- 4) Nem jól tudja, hogy miért kapcsolták le az áramot.
- 5) Egyéb:

5. A mondatot mondó személy előre tudta, hogy le fogják kapcsolni az áramot?

- 1) Igen, már előre tudta.
- 2) Nem, csak most értette meg, hogy nincs áram.
- 3) Nem tudta, és kicsit csodálkozva mondja.
- 4) A mondatból nem derül ki, hogy előre tudta-e, hogy le fogják kapcsolni az áramot.
- 5) Lényegtelen, hogy tudta-e előre vagy sem, egy mindenki számára ismert tényt közöl.
- 6) Egyéb:

6. Véleménye szerint a mondatot mondó személy úgy gondolja, hogy tényleg lekapcsolták az áramot?

nem úgy gondolja

úgy gondolja

1

2

3

4

5

6

A második szakasz három mondatot tartalmazott. Ezek az indirekt evidenciajelölő formai szempontból sajátos használatára fókuszáltak: az első személyű alakokra, illetve a létige második múlt idejű alakjára a felszólító módú ige és a necesszív participium mellett. Ezeknek a mondatoknak a kérdőívben nem szerepelt első múlt idejű párja, mivel a cél nem a két igeidő közti kapcsolat feltárása, hanem a második múlt idő funkcióinak pontosabb megismerése volt. Az alábbi 6.2-es példa az első személyű második múlt idejű alakot tartalmazó mondatot és a hozzá kapcsolódó válaszlehetőségeket mutatja.

(6.2) Уйин мон вераськыны кутскиськем, эшшо киме валес улысь шлөп! карыса пол вылэ куштйськем.

1. Та предложениез лйдзыса, верась адыми кытысь тодыны быгатэ мар со уйин кариз?

- 1) Со лы та сярись чюказяз мукет адыми маде.
- 2) Со ачиз тодаз вае, мар со уйин кариз шуыса.
- 3) Со уйин вераськыса сайказ.
- 4) Предложения валантэм, кытысь со тодэ уйин мар каремез сярись.
- 5) Другой:

2. Кыззы малпаськоды, верась адыми уйин юри-а вераськыны кутскиз?

- 1) Бен, солэн мар ке верамез потэ вал.
- 2) Өз, со ачиз но өз шөдылы, өз тоды, мар со кариз уйин.
- 3) Другой:

3. Тйляд малпамдыя, предложениез верась адыми малпа, уйин зэм ик но вераськыны кутскем шуыса?

озыы уг малпа

озыы малпа

1

2

3

4

5

6

Éjjel beszélni kezdtem[2PST], és a karomat is egy hangos csattanással a padlóhoz csaptam[2PST].

1. A beszélő honnan tudhatja, hogy mit csinált éjszaka?

- 1) Egy másik ember mesélt róla neki.
- 2) Éjjel felébredt, miközben beszélt.
- 3) A mondatból nem derül ki, honnan tudja, hogy mit csinált éjszaka.
- 4) Egyéb:

2. Mit gondol, a beszélő szándékosan kezdett el beszélni éjszaka?

- 1) Igen, mert valamit mondani akart.
- 2) Nem, ő maga nem volt tudatában annak, hogy mit csinált éjjel.
- 3) Egyéb:

3. Ön szerint a mondatot mondó személy úgy gondolja, hogy éjjel tényleg beszélni kezdett?

nem úgy gondolja

úgy gondolja

1

2

3

4

5

6

A kérdőív negyedik részében ugyanazon mondat módosított alakjai kapcsán kellett meghatározni egy 1-6-ig terjedő skálán a mondat igazságértékét (pontosabban, hogy a megnyilatkozó milyen mértékű igazságértéket társít a mondathoz). A mondatok első és második múlt idejű igéket tartalmaztak, két esetben kiegészítve a *pe* kvotatív partikulával, melynek episztemikus használata ismeretes a korábbi szakirodalomból (Teptiuk 2019). A cél annak megállapítása volt, hogy az igeidő megválasztása hatással van-e az információ hihetőségére vagy sem, illetve, hogy az egyes múlt idők és egy egyébként episztemikus jelentésű partikula kombinációja miként módosít ezen. Az alábbiakban a teljes negyedik szakaszt közlöm (6.3).

(6.3) Предложениосты лыдје но пусье вал, Тйляд малпамдыя, макем оскымон информация сэтэм предложеносын.

Olvassa el a mondatokat és jelölje be, hogy Ön szerint mennyire megbízható a mondatokban szereplő információ.

Иднакарысь шедьтйзы крезь, кудйзлэн струна бервылэз туж мур вал.

оскымон өвөл

зол оскымон

1

2

3

4

5

6

Иднакарысь, шедьтйллям крезь, кудйзлэн струна бервылэз туж мур вылэм.

оскымон өвөл

зол оскымон

1

2

3

4

5

6

Иднакарысь, пе, шедьтйллям крезь, кудйзлэн струна бервылэз туж мур, пе, вылэм.

оскымон өвөл

зол оскымон

1

2

3

4

5

6

Иднакарысь, пе, шедьтйзы крезь, кудйзлэн струна бервылэз туж мур, пе, вал.

оскымон өвөл

зол оскымон

1

2

3

4

5

6

Idnakarban találtak[1PST] egy krezst,⁵⁸ aminek a húrja alapján nagyon mély hangzása volt[1PST].

nem megbízható						erősen megbízható
1	2	3	4	5		6

Idnakarban találtak[2PST] egy krezst, aminek a húrja alapján nagyon mély hangzása volt[2PST].

nem megbízható						erősen megbízható
1	2	3	4	5		6

Állítólag Idnakarban találtak[2PST] egy krezst, aminek a húrja alapján nagyon mély hangzása volt[2PST].

nem megbízható						erősen megbízható
1	2	3	4	5		6

Állítólag Idnakarban találtak[1PST] egy krezst, aminek a húrja alapján nagyon mély hangzása volt[1PST].

nem megbízható						erősen megbízható
1	2	3	4	5		6

A 2. számú függelékben a teljes kérdőívet közlöm, ugyanakkor nem az összes kérdés kapcsán született eredmény kerül kiértékelésre az értekezésben. Ennek egyik oka, hogy néhány választ ki kellett zárni, mivel a válaszok alapján nyilvánvalóvá vált, hogy a kérdésfeltevés nem volt megfelelő. A másik ok, hogy míg az interjúk alapján bizonyos szempontok relevánsnak tűntek a két ígeidő közti különbségtételben, a kérdőíves vizsgálat eredményei ezt nem erősítették meg.

A kérdőív eredményeit bemutató ábrákon elsősorban százalékos adatokat közlök – a 100 százalék az adott kérdésre kapott összes válasz. Ez nem egyezik meg a válaszadók számával, mivel egy adatközlő több válaszlehetőséget is megjelölhetett. Az ábrákon az százalék a válaszlehetőség százalékos arányát mutatja a mondatra kapott összes választ figyelembe véve (egy tizedesjegyre kerekítve), a mögöttük lévő szám pedig az adatközlők számát, akik az adott válaszlehetőséget választották.

⁵⁸ Udmurt tradicionális hangszer.

6.3 Az eredmények ismertetésének menete

A 7–9. fejezetekben, melyek elsősorban az első és második múlt idő funkcióit, illetve a mirativitással és episztemikus modalitással való kapcsolatát hivatottak bemutatni, az egyes eredmények tematikus alapon kerülnek bemutatásra. Az eredmények szintén tematikus alapon jelennek meg a 11. fejezetben is, melyben a második múlt idő és néhány grammatikai kategória kapcsolatát ismertetem. Tehát ezekben a fejezetekben vegyesen szerepelnek példák és eredmények a szövegekből, az interjúkból és a kérdőívből is. Fontos leszögezni, hogy így az egyes vizsgálatianyag-típusok eltérő arányban jelennek meg. Ennek egyik oka, hogy minden esetben törekedtem az adott jelenséget legjobban reprezentáló példák szerepeltetésére. A másik ok, hogy a fejezetekben megjelenő funkciókat és összefüggéseket nem minden anyagtípuson vizsgáltam.

A 10. fejezetben viszont, mely az első és második múlt idő használati körében megjelenő különbségekkel és az igeidők egymáshoz való viszonyával foglalkozik részletesen, az eredmények a vizsgálati anyagtípus alapján jelennek meg, mivel az interjú és a kérdőíves kutatás fő célja a két igeidő kapcsolatának feltárása volt. Ezért a 10. fejezet ezekre a vizsgálati anyagokra épít, és összesítve is be fogja mutatni ezeket az eredményeket az 10.5-ös pontban.

7. Az első és második múlt idő az evidenciatípus kifejezésének szempontjából⁵⁹

Az alábbi fejezet az első és második múlt időt, illetve az első és második múlt idejű létigével képzett múlt időket az információforrás kifejezésének szempontjából mutatja be. A kutatási eredmények azt mutatják, hogy az első múlt idő alapértelmezett múlt időként funkcionál az udmurtban (l. 7.1-es alpont), míg a második múlt idő elsősorban a közvetlen evidencia hiányát fejezi ki (l. 7.2-es alpont). Az elemzés ennél fogva nagyobb hangsúlyt fektet a második múlt idő funkcióira. Habár a közvetett evidencia egyes típusai (inferenciális, reportatív és kvotatív evidencia) nem alapkategóriaként jelennek meg a nyelvben (tehát nem rendelkeznek külön morfológiai jelölővel), a fejezet ismerteti, hogy a második múlt idő miként fejezheti ki ezeket az információforrás-típusokat. A fejezet emellett a 7.2.4-es pontban kitér az evidencialitás és perfekt kapcsolatára az udmurtban.

⁵⁹ Az első és második múlt idő megnevezés az egyes fejezetcímekben gyűjtőfogalomként használatos, és magukba foglalja az első és második múlt idejű létigével formált összetett múlt időket is (l. 4.2).

7.1 Az első múlt mint alapértelmezett múlt idő és összefüggései az általános tudás kifejezésével

A kutatási eredmények azt igazolják, hogy az udmurtban az első múlt idő tekinthető az alapértelmezett választásnak a múltban történt események kifejezésére. Az eddigi leírások nem mutatnak egységes képet az igeidő funkcióját illetően (l. 5.12-es pont). Több munka nem tesz külön említést a szemtanúságról, így feltételezhető, hogy ezekben az esetekben általános múlt időnek tekintik. Leinonen – Vilkuna (2000), illetve Siegl (2004) kifejezetten alapértelmezett múltként jellemzi, míg vizuális (vagy legalábbis direkt) evidenciálisként való megjelenése elsősorban az oroszországi szerzők munkáira jellemző. A GSzUJ (1962) illetve Tyepljasina – Lytkin (1976) szemtanúsági múlt időként hivatkozik rá, igaz, a GSzUJ megjegyzi, hogy a beszélő vagy szemtanú volt, vagy úgy csinál, mintha jelen lett volna, vagyis nem szükséges a ténylegesen közvetlen evidencia megléte (1962: 205). Tarakanov (2011) szintén szemtanúsági múltként írja le. Jelen értekezés Leinonen – Vilkuna (2000) és Siegl (2004) meglátásával ért egyet, de azt jelen vizsgálatok is megerősítették, hogy az első múlt idejű alakokhoz kontextuálisan társulhat az evidencia közvetlensége is (l. még 10.1-es pont).

Az első múlt idő alapértelmezetttségét támogatja, hogy a második múlt időhöz viszonyítva szélesebb körben használt a múltban történt események jellemzésére (Leinonen – Vilkuna 2000: 495). Az alábbi szövegrészlet az Udmurt Duńne c. udmurt nyelvű újságból való. A részlet Donald Trump és Kim Dzsongun 2019-es találkozásjáról ad hírt.

(7.1) *Ta-in valće 2 kun-jos-len kivaltiś-jos-sy Donald Tramp*
 ez-INS miatt 2 ország-PL-GEN vezető-PL-POSS.3PL PN
no Kim Ćen Yn pumiśk-i-zy. Soos-len ta kyk-eti-jez
 és PN találkozik-1PST-3PL ők-GEN ez kettő-ORD-DET
vaće śin keńeś-em-zy. Kylem gužem
 együtt szem tanácskozik-PTCP.PRF-POSS.3PL előző nyár
pumiśk-on-azy ogkyl-e vu-i-zy űni val (...)
 találkozás-INE.POSS.3PL megállapodás-ILL jut-1PST-3PL már van.1PST

’Emiatt találkozott a két ország vezetője, Donald Trump és Kim Dzsongun. Ez a második négy szemkört zajló találkozásuk. A tavaly nyári találkozásukon már megállapodásra jutottak.’

(Udmurt Duńne, 2019.02.28. utolsó látogatás: 2021.03.08.)

A fiktív szövegtípusokban (ezalatt elsősorban mesék, legendák értendő), amelyek műfajuknál fogva második múlt időben narráltak (Siegl 2004: 129), ugyancsak gyakoriak a váltások az első múlt időre (erről bővebben l. még 10.4.3-as pont). Az Újszövetség udmurt nyelvű fordítása

szintén az első múlt időt használja a cselekmények leírásakor. Meglátásom szerint ez is az első múlt idő alapértelmezettségéből fakad.

(7.2) *Mate* **vu-e** **val** *iud'ej-jos-len* *Pasxa* *prazd'nik-sy*;
közeli jön-PRS.3SG van.1PST zsidó-PL-GEN húsvét ünnep-POSS.3PL

Iisus *Ijerusal'im-e* **lykt-i-z.** **Ad'z-i-z,** *kyzy* *χram-yn*
PN PN-ILL jön-1PST-3SG lát-1PST-3SG hogyan templom-INE

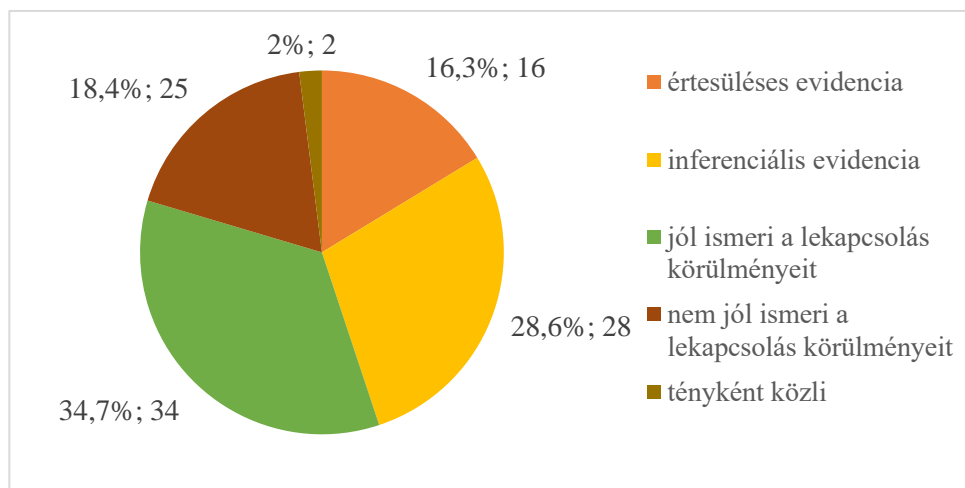
oš-jos-ty, *yž-jos-ty,* *dydyk-jos-ty* *vuza-sa* *ul-o,*
ökrök-PL-ACC birka-PL-ACC galamb-PL-ACC árul-CVB él-PRS.3PL

otyn *końdon* *vošjas'-jos* **puk-i-zy.**
ott pénz váltó-PL ül-1PST-3PL

'Közeledett a zsidók húsvétja; Jézus is felment Jeruzsálembe. Láta, ahogy a templomban ökröket, birkákat és galambokat árultak és hogy pénzváltók ültek ott.'
(János evangéliuma, 2;13–14. utolsó látogatás: 2021.03.08.)

Az evidenciátípus tekintetében, alapértelmezett múlt idő révén, az első múlt használata a közvetlen és közvetett evidencia meglétét is megengedi. A kérdőívben az információ forrására irányuló kérdések válaszlehetőségei között közvetett evidenciátípusok szintén megjelentek.⁶⁰ Az alábbi ábra a kérdőívbeli származó eredményeket mutatja be a 7.3-as mondat kapcsán.

(7.3) *Tunne* *gurt-yn* *tyl-ez* **kys-i-zy.**
ma falu-INE áram-ACC lekapcsol-1PST-3PL
'Ma a faluban lekapcsolták az áramot.'

7.1 ábra: A *Tunne gurtyn tyl-ez kys-zy.* 'Ma a faluban lekapcsolták az áramot.' mondat kapcsán született válaszok aránya az evidencia típusára és a körülmények ismeretére vonatkozóan (98 válasz; 72 adatközlő)

A mondathoz kapcsolódó kérdésre adott válaszok 16,3%-ában első múlt idejű ige esetén is az értesülés jelenik meg mint az információ forrása. Az inferenciális evidenciális (a kérdőívben

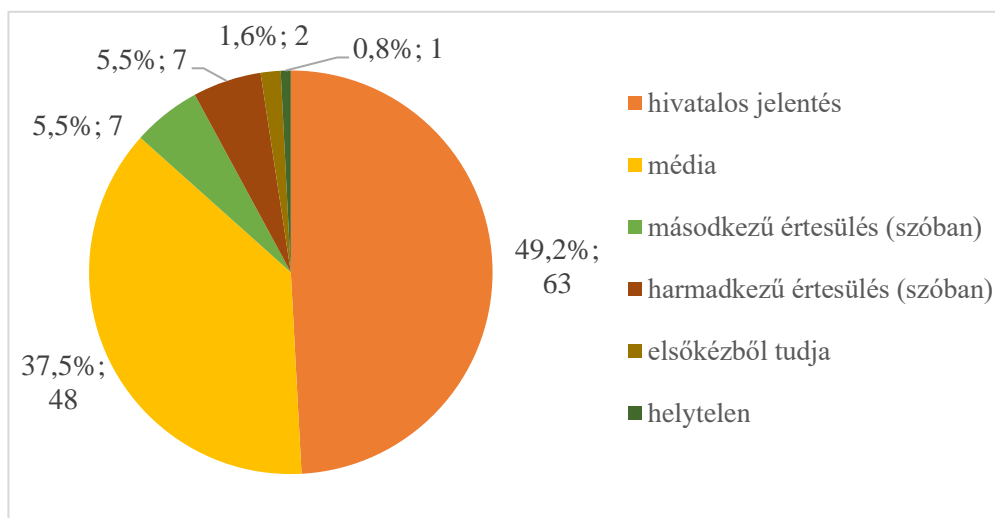
⁶⁰ Meg kell jegyezni, hogy a második múlt idejű igealakokhoz viszonyítva kisebb arányban jelentek meg a közvetett evidenciátípusok.

szereplő helyzet: a beszélő maga próbálja felkapcsolni a villanyt, de az nem gyullad fel) a válaszok 28,6%-ban jelent meg. A többi válaszlehetőség a körülmények ismeretére vonatkozott. Az összes válasz 34,7%-a a körülmények pontos ismeretét társította az első múlt idejű alakokhoz, de a körülmények ismeretének hiánya 18,4%-ban szintén megjelent. Ezen felül két válasz hangsúlyozta, hogy az első múlt idejű igealak tényként prezentálja az elhangzott információt. A fenti ábrán látható, hogy a kérdőíves vizsgálatban az információ forrása mellett egyéb szempontok is megjelentek – a jól ismert körülmények (pl. mikor és miért kapcsolták le az áramot) alapján tett kijelentés nem az információ közvetlenségével, hanem annak pontosságával és megbízhatóságával hozható összefüggésbe. Ezeket a szempontokat a 9.1-es és a 10.3-as szakaszok tárgyalják.

Hasonló figyelhető meg a kérdőív egy másik vizsgált mondatánál is, melynek eredményeit a 7.2-es ábra mutatja. Lényeges különbség az előző esethez viszonyítva, hogy az alábbi mondatnál az információ forrása értelemszerűen közvetett, hiszen valószínűtlen, hogy valaki szemtanúja az egész orosz lakosság éves sörfogyasztásának.

(7.4) *Kylem ar kusp-yn Rossi-yn uliś-jos*
 előző év köz-INE Oroszország-INE lakos-PL
 8 *milliárd* *litr* *sur* **ju-i-zy.**
 8 milliárd liter sör iszik-1PST-3PL

’A tavalyi év alatt az oroszországi lakosok nyolc milliárd liter sört ittak meg.’

7.2. ábra: A *Kylem ar kuspyn Rosśiyn uliśjos 8 milliárd litr sur juizy.* ’A tavalyi évben az oroszországi lakosok 8 milliárd liter sört ittak meg.’ mondat kapcsán született válaszok aránya az evidencia típusára és jellegére vonatkozóan (128 válasz, 76 adatközlő)

A kérdőívre adott válaszok során legnagyobb arányban (49,2%, 63 adatközlő) az jelent meg, hogy a beszélő valamilyen hivatalos dokumentumot alapul véve teszi meg kijelentését. Második helyen a média révén szerzett (újság vagy televízió) információ állt (37,5%, 48

adatközlő). Kis arányban szerepelt az az értelmezési lehetőség is, miszerint a beszélő valaki más elmondása alapján nyilatkozik (másod- és harmadkézből származó információ). Ezek egyike sem tekinthető közvetlen információforrásnak. Két válasz az elsőkézből származó információval azonosította az első múlt idő használatát: a megnyilatkozó vagy maga készítette a statisztikát, vagy úgy nyilatkozik „mintha látta volna az eseményeket”. Utóbbi esetben az első múlt idő a szemtanúság meglétéhez kapcsolódik. Egy adatközlő helytelennek minősítette az első múlt idő használatát, mivel senki nem tudja teljes bizonyossággal alátámasztani, hogy pontosan nyolc milliárd liter sört fogyasztottak, még akkor sem, ha statisztika alapján nyilatkoznak. Vagyis ebben az esetben az első múlt idő az információ bizonyosságával hozható összefüggésbe (l. 9. fejezet).

A fenti eredmények alapján látható, hogy az első múlt idő, jelentését tekintve, nem a szemtanúság vagy közvetlen evidencia jelölője, hiszen az anyanyelvi beszélők számára közvetett evidencia esetén is elfogadható a használata. Ugyanakkor a két fenti ábra előrevetíti, hogy az igeidő használatát a körülmények pontos ismeretével, az ismeret megbízhatóságával és esetenként a szemtanúsággal azonosították (erről bővebben l. 9.1-es, illetve 10.3-as és 10.5-ös pontok).

Tehát az első múlt idő használata nem zárja ki a megnyilatkozó közvetett evidenciáját. Emellett, az információforrásától függetlenül, ez az igeidő használt az általános tudásként megjelenő ismeretek leírásakor is (pl. biográfia, történelmi tények).

(7.5)	<i>1712-ti</i>	<i>ar-yśen</i>	<i>1918-ti</i>	<i>ar-oź</i>	<i>Sankt-Peťerburg</i>
	1712-ORD	év-EGR	1918-ORD	év-TERM	PN
	<i>Rossijskoj</i>	<i>imperi-len</i>	<i>řorkar-ez</i>	<i>lydjařk-i-z.</i>	
	orosz	birodalom-GEN	főváros-POSS.3SG	számít-1PST-3SG	

‘1712-től 1918-ig Szentpétervár az Orosz Birodalom fővárosa volt.’

(udmurt nyelvű Wikipedia Санкт-Петербург szócikke; utolsó látogatás: 2022.01.04.)

Amennyiben elfogadjuk, hogy az általános tudás önálló információforrás (l. Kittilä (2019), 2.1-es pont), úgy az első múlt idő az információforrások típusai közül leginkább ezzel hozható összefüggésbe (természetesen a múltban történt eseményekre vonatkozóan). Ebben az értelemben az udmurtban az általános tudás jelöletlen, hiszen az első múlt egyébként az alapértelmezett választás a múltban történt események leírására. Az első múlt időnek az általános tudással való összefüggései továbbá magyarázatot adhatnak arra, hogy bizonyos kontextusban a beszélők miért azonosítják a szemtanúsággal, illetve egyéb, az információforrás típusához nem közvetlenül köthető (bár implicit módon azzal kapcsolatban álló) konceptuális kategóriákkal, mint például az információ tényszerűsége, bizonyossága vagy a beszélői

elkötelezettség nagyobb mértéke (ezekről bővebben l. 8. 9. és 10. fejezet). Aikhenvald (2004: 77–78) szintén említi, hogy egy indirekt evidenciálisból és egy evidenciálisan neutrális elemből álló rendszerekben kialakulhat egy bináris megkülönböztetés, melyben a neutrális alak a közvetlen evidenciát kódolja. Hasonló folyamatot ír le Johanson (2003) több törökségi nyelv kapcsán is. Fentebb láthattuk, hogy az első múlt idő nem direkt evidenciális, de konceptuálisan az általános tudás és a közvetlen evidencia képzete kapcsolatban áll egymással – számos nyelvben az általános tudás a közvetlen evidencia markerével fejeződik ki (Kittilä 2019).⁶¹ Lehetséges, hogy az udmurtban is a törökségi nyelvekben megfigyeltekhez hasonló jelenség figyelhető meg, ugyanakkor elmélyült nyelvtörténeti vizsgálatok nélkül nem állapítható meg, hogy mi volt az első múlt idő korábbi státusza, és hogy ehhez képest milyen változások zajlottak le a paradigma használatában.

Az mindenesetre leszögezhető, hogy az első múlt idő az alapvető választás a múltban történt események leírására, és az igeidő emellett az általános tudás kifejezésére is használatos, mivel alkalmas arra, hogy az eseményeket tényként prezentálja. Az eredmények alapján látható, hogy mivel az első múlt idő közvetett evidencia esetén is használatos, így nem tekinthető szemtanúsági múlt időnek, és az első és második múlt idő funkcionális különbsége sem csupán az információforrás típusában keresendő.

7.2 A második múlt idő mint a közvetett evidencia jelölője

A második múlt idő használata elsősorban a közvetlen evidencia hiányához kapcsolódik. A korábbi leírások megegyeznek abban a tekintetben, hogy a második múlt idő funkciói között minden esetben megjelenik a szemtanúság hiánya (l. 5. fejezet). Emellett gyakran szerepel még a perfekt jelentéstartalom vagy az eredményre fókuszáltság kifejezése is, de az egyes leírások eltérnek abban, hogy ezeket az igeidő szemantikájának részeként kezelik-e. Nincs egyetértés abban a tekintetben sem, hogy a fentiek közül mit tartanak az igeidő elsődleges funkciójának, továbbá, hogy a második múlt idő grammatikai evidencialitásnak tekinthető-e.⁶²

Hangsúlyozandó, hogy habár minden leíró és elemző munka (l. 5.12-es pont) a második múlt időt az indirekt evidencia kifejezésével hozza összefüggésbe, a közvetett evidencia kódolása nem szükségszerűen csak ezzel az igeidővel megy végbe. Ennek oka egyrészt az, hogy az első múlt idő tekinthető alapértelmezettnek, vagyis egyaránt alkalmas a közvetlen és közvetett evidencia kifejezésére is, továbbá az, hogy az információforrás típusán túl egyéb

⁶¹ Plungian (2010: 37) például a közvetlen/személyes evidenciatípusok közé sorolja (l. 2.1-es pont).

⁶² Utóbbi kérdés eldöntése nem csupán a második múlt idő funkcionális elemzésén, hanem az evidencialitás kategóriájának és a grammatikai evidencialitás mibenlétének értelmezésétől is függ.

tényezők is befolyásolhatják a két igeidő közti választást (vö. 10. fejezet). Ennélfogva a második múlt idő funkcióit taglaló pontok elsősorban arra fókuszálnak, hogy az adott beszédhelyzetben, amennyiben a második múlt idő megjelent, úgy milyen funkciót látott el, illetve, hogy milyen következtetések vonhatók le ebből az udmurt evidencialitásra vonatkozóan. Annak tárgyalására, hogy egy adott szituációban milyen tényezők befolyásolhatják az első vagy második múlt idő használatát, a 10. fejezetben kerül sor.

Az alábbi pontokban a második múlt idő által kódolt evidenciatípusokat ismertetem. Ez főként a vizsgált szövegek révén történik és a nyelvi példák is elsősorban innen származnak, de természetesen a kutatás során felhasznált egyéb anyagok is szerephez jutnak. Az udmurtban az indirekt evidencia jelölője szemantikailag komplex, a pontos evidenciatípus megállapítása csak a kontextus ismeretével lehetséges, a második múlt idejű igealak csupán az evidencia közvetettségét jelzi. Tehát az indirekt evidenciatípusok tekintetében nem specifikált.

Tipológiaiailag a kis evidenciálisrendszerekben gyakori, hogy az egyes evidencijelölők nem bírnak egyértelmű jelentéssel (Aikhenvald 2004: 155–156). Így az egyes példák bemutatásakor minden esetben röviden szerepelni fog a kontextus is, amelyben az adott megnyilatkozás szerepelt. Továbbá, a vizsgált szövegekben szereplő második múlt idejű alakok funkcionális megoszlását tekintve a kapott értékek inkább tendenciákat írnak le, vagyis a számszerűsített eredmények nem tekinthetők teljesen egzaktoknak. Ennek oka egyrészt a korábban említett szubjektivitás (l. 6.2-es pont), vagyis, hogy korpuszadatok elemzésekor nem zárható ki a kutató szubjektív megítélése az evidenciálisalakok értelmezésekor. A másik ok, hogy nem minden esetben állt rendelkezésre elegendően tág kontextus ahhoz, hogy kétségtávol megállapítást nyerjen a pontos evidenciatípus.⁶³

A közvetett evidenciatípusok közül leggyakrabban a kvotatív, reportatív és az inferenciális (beleértve a feltevést is) evidencia fejeződik ki második múlt idejű alakokkal, ugyanakkor ezek az evidenciatípusok a rendszerben nem alapkategóriák, tehát nem különülnek el önálló grammatikai markerrel (l. 2.1-es pont). A vizsgált szövegekben a második múlt idejű alakok 1152 előfordulásból 852 (74%) esetben az evidencia közvetettségét fejezték ki. Ezekben az esetben a második múlt idő fizikai közvetettséget kódol, mivel a beszélő nem volt jelen az adott esemény lefolyásánál. Habár csak később kerül kifejtésre, meg kell jegyezni, hogy a második múlt idő nem csupán a megnyilatkozó és az evidencia közti fizikai kapcsolat

⁶³ Ezekben az esetekben a már korábban említett anyanyelvű konzulens bevonására került sor, illetve a második múlt idejű alak besorolása a beszédhelyzet alapján valószínűsíthető funkcióhoz történik. Amennyiben nem állt rendelkezésre ilyen, úgy azok az alakok nem kerültek besorolásra, hanem „nem-specifikált közvetett evidencia” jelöléssel lettek ellátva.

közvetettségét fejezi ki, hanem a megnyilatkozó és az információ tartalma közti mentális közvetettséget is megjelenítheti (l. 8.2-es alfejezet, illetve Baker (1983) a komi indirekt evidenciálistól az 3.2-es pontban).

7.2.1 Nem-specifikált közvetett evidencia

A második múlt idejű alakok alapvetően azt jelzik, hogy a beszélő a kijelentésében szereplő információt valamilyen közvetett evidenciára alapozza. A közvetlen evidencia hiánya gyakran a szemtanúság hiányával azonosítható. Korábban szerepelt (7.2), hogy a kontextus alapján a legtöbb esetben azonosítható az indirekt evidencia típusa, de az udmurt a jelöltség tekintetében nem differenciálja a különféle közvetett evidenciatípusokat. Ennélfogva a felhasznált szövegek elemzésekor nem minden esetben állapítható meg egyértelműen, hogy milyen típusú evidenciáról van szó. Ez figyelhető meg a 7.6-os példában, amelyben a beszélő lemaradt a számára érdekes programokról egy fesztiválon. A kontextus alapján nem eldönthető, hogy ezt a megérkezésekor valaki más elmondása alapján tudja vagy saját maga következtet rá, ám a közvetettség komponense megtalálható – a beszélő nem volt jelen ezen események lefolyásakor.

(7.6) Kontextus: A megnyilatkozó későn érkezik egy fesztiválra, és több olyan program is lezajlott már, melyek érdekelték volna.

<i>Samoj</i>	<i>tunsyko-ze</i>	<i>keł'ti-škem.</i>	<i>Brangurt</i>	<i>pešanaj-jos</i>	
SUP	érdekes-DET.ACC	kihagy-2PST.1SG	PN	nagymama-PL	
<i>kyrža-ł'lam</i>	<i>ińi</i>	<i>(vuž sostav-ez),</i>	<i>trad'icionnoj</i>		
énekel-2PST[3PL]	már	régi felállítás-DET	tradicionális		
<i>mořiv-jos-yn</i>	<i>diš-en</i>	<i>pokaz</i>	<i>vyl-em</i>	<i>ńi,</i>	
minta-PL-INS	ruha-INS	bemutató	van-2PST[3SG]	már	
<i>trad'icionnoj</i>	<i>no</i>	<i>kořtum-jos-yn</i>	<i>pokaz</i>	<i>vyl-em</i>	<i>ińi...</i>
tradicionális	is	viselet-PL-INS	bemutató	van-2PST[3SG]	már

'A legérdekesebből lemaradtam. A buranovói nagymamák énekeltek már (a régi felállítás), a hétköznapi-tradicionális mintájú ruhák bemutatója megvolt már, a hagyományos viselet bemutatója is megvolt már...'

(udmurto4ka.blogspot.ru; 2014.12.13. utolsó látogatás: 2021.02.25.)

Nem kerültek egy adott evidenciatípus besorolása alá az olyan típusú szövegek sem, amelyekben történelmi információkat, adatokat közölnek, ám nincs utalás azok megszerzési módjára (például a megnyilatkozó olvasta vagy valaki mondta neki). Ezekben az esetekben feltételezhető, hogy a beszélő forrása értesülés, de ez csupán implikáció. Arra sem található utalás, hogy ez az ismeret egy vagy több forrásból származik-e. Így a különféle történelmi

adatok, régi történetek (pl. falvak alapításának, múltjának története) nem hasonlíthatók azokhoz az esetekhez, amelyekben a megnyilatkozó egy adott ismeretet egy másik személy elmondása alapján szerez meg. Ezt a típust a 7.7-es példa illusztrálja.

(7.7) Kontextus: Alekszandrovó város alapításának története.

<i>1850-ti</i>	<i>ar-yn</i>	<i>Pižmanka</i>	<i>šur</i>	<i>dor-y</i>	<i>bōlak</i>	<i>Apač-yš</i>
1850-ORD	év-INE	PN	folyó	oldal-ILL	szomszéd	PN-ELA
<i>gurt-o-os</i>	<i>lykti-P'am</i>	<i>no</i>	<i>nyryš-eti</i>	<i>korka-os</i>		
falu-ATT-PL	jön-2PST[3PL]	és	először-ORD	ház-PL		
<i>pukty-ny</i>	<i>kutski-P'am.</i>	<i>Vyl'</i>	<i>ulon</i>	<i>inty-zes</i>		
épít-INF	kezd-2PST[3SG]	új	élet	hely-ACC.POSS.3PL		
<i>soos</i>	<i>Kužamuvyr,</i>	<i>čyrsa-m</i>		<i>muzjem,</i>	<i>šuy-sa</i>	<i>ńima-P'am.</i>
ők	PN	savanyodik-PTCP.PRF	föld	szól-CVB	nevez-2PST[3PL]	
<i>1895-ti</i>	<i>ar-yn</i>	<i>gurt-yn</i>	<i>kyk</i>	<i>klass-jem</i>	<i>škola</i>	<i>uštisk-em.</i>
1895-ORD	év-INE	falu-INE	két	osztály-ATT	iskola	nyílik-2PST[3SG]
<i>Pinal-jos</i>	<i>tatyn</i>	<i>kwat' ar</i>	<i>čože</i>	<i>dyšetski-P'am.</i>		
gyerek-PL	itt	hat év	alatt	tanul-2PST[3PL]		

'1850-ben a Pizsmanka folyóhoz a szomszédos Apacs falusiak jöttek és megépítették az első házakat. Új lakhelyüket, Kuzsamuvyrnek, vagyis savanyú földnek nevezték. 1895-ben a faluban egy kétosztályos iskola nyílt. A gyerekek hat éven át tanultak ott.'
(marjamoll.blogspot.ru; 2014.07.29. utolsó látogatás: 2020.01.06.)

A 7.1-es pontban szerepelt, hogy a történelmi adatok jellemzően első múlt időben szerepelnek. Azokban az esetekben, amelyekben mégis a második múlt idő szerepel, a szemtanúság hiánya és az információ közvetettsége a hangsúlyos.⁶⁴

A szemtanúság hiányának kitüntetett szerepe megfigyelhető az interjúk során vizsgált mondatok értelmezésénél is.⁶⁵

(7.8)	<i>Lymy</i>	<i>vyl-yn</i>	<i>kyll'y-sa,</i>	<i>kynmy-ny</i>	<i>kutsk-em</i>	<i>no</i>
	hó	felső_rész-INE	fekszik-CVB	fázik-INF	kezd-2PST[3SG]	és
	<i>kopak</i>	<i>vyl'i</i>	<i>diškut-se</i>		<i>kušt-em.</i>	
	teljesen	felső	ruházat-ACC.POSS.3SG	levesz-2PST[3SG]		

'A havon fekve fázni kezdett és a teljes felsőruházatát levetette.'

⁶⁴ Ebben továbbá a beszélői szubjektivitás is szerepet kap. Azokban a rendszerekben, amelyekben egy indirekt evidenciálisalak és egy neutrális elem található, az indirekt elem használatában az is szerepet játszik, hogy a megnyilatkozó hangsúlyozni akarja-e az evidencia közvetettségét (vö. Aikhenvald 2004: 76).

⁶⁵ A válaszokban az adatközlők többször próbálják specifikálni az információforrást, mivel sok esetben a kiegészítő kérdések között szerepelt olyan kérdés, mely arra vonatkozott, hogy honnan szerezhette az ismeretet a megnyilatkozó.

(7.8/1) *um todiške, kin ke mynym veraz, mon soje öj adžy, ěetočno, potomu čto mi soje om adže*
'nem tudjuk, valaki mondta nekem, **én ezt nem láttam**, nem pontos, mert nem láttuk'
(190522_02_Izsevszk)

(7.8/2) *kin ke no mynym mad'iz i börys todiško so informcijez, mon ačim otyň öj val*
'valaki mesélte nekem és csak később tudom meg ezt az információt, **én magam nem voltam ott**' (190529_09_Izsevszk)

(7.8/3) *tatyn mon svid'er'el' övöl, mon svid'er'el' övöl, todiško čto so kuštiz... Uže dogadavaju so kynmiz i mon dogadovaju čto so lymy vylın kyll'ysa...lykti i mon adži so čto so ozy kuštiz, mon bygatiško šuyňy ozy...pukiz, kynmiz i diškutse kuštiz myňam lykteme ažlo*

'itt én **nem vagyok szemtanú, nem vagyok szemtanú**, tudom, hogy levetkőzött... Gondolom, hogy megfagyott és gondolom, hogy a havon fekvé...jöttem és láttam, hogy levetkőzött, ezért tudom mondani...ült, fázott és levetette a ruháját, **mielőtt jöttem volna**' (200318_24_Izsevszk)

Megfigyelhető továbbá, hogy a második múlt idő megjelenhet fiktív események leírásakor is, bár meg kell jegyezni, hogy a vizsgálati anyag nem mutat egységes képet ebben a tekintetben (l. 10.4.3-as pont). A második múlt idő ezen karaktere mondákban, mesékben figyelhető meg, melyek tradicionálisan második múlt időben narráltak (Siegl 2004: 129, Kozmács 2002: 86). Habár a második múlt idő fiktív szövegekben való használatának alapja a közvetlen evidencia hiánya (Willett 1988 a folklórt a közvetett evidenciátípusokhoz sorolja, l. 2.1-es pont, 2.1-es táblázat), meglátásom szerint az igeidő használatát ezekben a szövegtípusokban ma már inkább stilisztikai fogásként célszerű értékelni (vö. Siegl 2004: 99 és 10.4.3-as pont).

7.2.2 A reportatív és kvotatív evidencia kifejezése a második múlt idővel

Az értekezésben az udmurt második múlt idő kapcsán a reportatív és kvotatív evidencia alatt az Aikhenvald-féle evidenciátípusok értendők (l. 2.1-es pont). Aikhenvald monográfiája továbbá külön fejezetet szentel az információszerzés újabb módozatainak (telefon, újság, rádió, televízió) és itt említést tesz az olvasás és a reportativitás közti kapcsolatról az információszerzés modern módozatai kapcsán (Aikhenvald 2004: 351). Az információforrás típusa szerinti kategorizálás során a verbális közlésen túl az egyéb közvetítőn keresztül szerzett információt is a reportatív/kvotatív evidencia kategóriájába soroltam.⁶⁶ Ezt a kategorizálást a kérdőíves kutatás és az interjúk eredményei is támogatják. A fenti értelemben a második múlt idő alkalmas a reportatív és a kvotatív evidencia kifejezésére. Ebbe az evidenciátípusba azok

⁶⁶ Összefoglaló névként használom még az értesülés megnevezést, mivel véleményem szerint ez jól kifejezi, hogy nem csupán verbális közlés révén szerzett információt fejezhet ki a második múlt idő.

az esetek sorolhatók, amelyekben a megnyilatkozó valaki más elmondása révén vagy valamilyen egyéb közvetítőn keresztül szerezte az információt.

Vizsgálataim alapján az értesülés révén szerzett információ kódolása (megnevezett forrással vagy anélkül) tekinthető a második múlt idő legprominensebb funkciójának az udmurtban. A vizsgálati anyag alapján az értesülés forrása egyaránt lehet személy vagy valamilyen egyéb közvetítő (pl. könyv, televízió). Az interjúk során a beszélők a második múlt idejű alakokat tartalmazó mondatok kapcsán, amennyiben specifikálniuk kellett az indirekt információforrást, jellemzően az értesülést adták meg (nem csupán szóbeli közlést, hanem egyéb közvetítőt is), továbbá a kérdőívre adott válaszokban is nagy arányban értelmezték a második múlt idejű igealakot tartalmazó mondatban szereplő információt értesülés révén szerzettként. A vizsgált szövegekben szintén ez a funkció adatolható a legnagyobb arányban – a teljes vizsgálati anyagban 1152 előfordulásból 439 esetben (38,1%) állapítható meg, hogy a második múlt idejű alak értesülés révén szerzett információt fejez ki, míg csak azokat az eseteket számolva, amelyekben a második múlt idő valamilyen közvetett információforrást kódol (852), ez az arány 51,5%.

Az alábbi táblázat a második múlt idejű alakoknak az információforrás kifejezésére vonatkozó funkcionális megoszlását mutatja be a vizsgált blogszövegekben. Fontos hangsúlyozni, hogy az itt szereplő értékek elsősorban tendenciákat írnak le, mivel a jelölő szemantikai komplexitása miatt nem minden esetben állapíthatók meg teljes bizonyossággal az egyes evidenciátípusok.

7.1. táblázat: A második múlt idő révén kifejezett közvetett evidenciátípusok aránya a vizsgált szövegekben

Közvetett evidenciátípusok		Százalékos arány
Értesülés (reportativitás, kvotativitás)	439	51,5%
Következtetés (inferencialitás)	224	26,3%
Nem specifikált közvetett evidencia	189	22,2%
Összesen	852	

Az értesüléssel szemben magas aránya nem meglepő, tekintve, hogy egy értesülés révén szerzett eseménysorozat leírása értelemszerűen több ige használatát vonja maga után, mint például a következtetés kifejezése. Ez látható a 7.9-es példában, amelyben a szöveg szerzője a történetben következetesen a második múlt időt használja az értesülés révén szerzett információ tudósításakor.

(7.9) Kontextus: A beszélő édesapja Moszkvában elvesztette a telefonját. A beszélő ennek körülményeit mondja el (írja le) újra.

<i>Už-ze</i> munka-ACC.POSS.3SG	<i>lešt-em</i> csinál-2PST[3SG]	<i>no,</i> PTC	<i>myn-em</i> megy-2PST[3SG]	<i>so</i> ő
<i>Krasnoj</i> vörös	<i>plošad'-e.</i> tér-ILL	<i>Kotyrsk-em.</i> körbemege-2PST[3SG]		
<i>Sere</i> azután	<i>miľym-en</i> palacsinta-INS	<i>čaj</i> tea	<i>ju-em.</i> iszik-2PST[3SG]	
<i>Miľym-ze</i> palacsinta-ACC.POSS.3SG	<i>teľefon-az</i> telefon-ILL.POSS.3SG	<i>tus</i> kép	<i>pukt-em,</i> tesz-2PST[3SG]	
<i>karman-az</i> zseb-INE.POSS.3SG	<i>ut'alt-em.</i> őríz-2PST[3SG]	<i>Sere</i> azután	<i>eššo</i> még	<i>porj-am</i> sétál-2PST[3SG]
<i>B. Němcov-ez</i> PN-ACC	<i>bydt-em</i> megöl-PTCP.PRF	<i>vyž</i> híd	<i>vyle</i> felső_rész-ILL	<i>no</i> PTC
<i>Karman-az</i> zseb-ILL.POSS.3SG	<i>pyr-e</i> benyúl-ILL	<i>no –</i> PTC	<i>teľefon -ez</i> telefon-POSS.3SG	<i>övöl.</i> NEG
<i>Utč-am–</i> keres-2PST[3SG]	<i>utč-am</i> keres-2PST[3SG]	<i>övöl</i> NEG	<i>šed't-em.</i> talál-2PST[3SG]	

'Elintézte a dolgát és elment a Vörös térre. Körbejárta. Aztán ivott egy teát palacsintával. A telefonjával lefényképezte a palacsintát és a zsebébe tette. Aztán megint sétált egyet. Még ahhoz a hídhöz is elért, ahol V. Nyemcovot megölték. Belenyúlt a zsebébe, hát nincs meg a telefonja. Kereste, kereste – nem találta.'

(vuflower.blogspot.ru; 2015.03.11.; utolsó látogatás: 2020.01.07.)

A második múlt idő reportatív funkciója az interjúkból is jól adatható. A vizsgált mondat az alábbi volt:

(7.10) *Tunne gurt-yn tyl-ez kysi-l'am.*
ma falu-INE áram-ACC lekapcsol-2PST[3PL]
'Ma a faluban lekapcsolták az áramot.'

A mondatnak kontextus nélkül többféle értelmezése is lehetséges. Szó lehet értesülésről, vagyis a beszélő másoktól tudja meg, hogy lekapcsolták az áramot; inferenciáról, amennyiben a beszélő maga próbálja felkapcsolni a villanyt, de a miratív értelmezés is több esetben megjelent, miszerint a beszélő nem tudta előre, hogy ki fogják kapcsolni az áramot. Az interjúk során a beszélők 42%-a adott meg olyan beszédhelyzetet, amelyben az információ forrása értesülés⁶⁷ –

⁶⁷ Ez nem jelenti azt, hogy ezek az adatközlők ne adtak volna meg olyan beszédhelyzetet is, amely az inferenciális evidencia meglétét vagy miratív értelmű használatot jelenítene meg. Az érték csupán azt mutatja, hogy a beszélők 42%-nál az értesülés is megjelent mint lehetséges információforrás.

ez tekinthető a legnagyobb aránynak, az egyéb értelmezési lehetőségek mind kisebb mértékben jelentek meg.⁶⁸

(7.10/1) *anaje zvoňtiz i veraz tunne tylyz kysill'am i mon veraško muket ad'amily*

'az anyám telefonált és mondta, hogy ma lekapcsolták az áramot és én elmondom egy másik embernek' (190528_04_Izsevszk)

(7.10/2) *kuke anajenym taňi veraško i so mynym veraloz kysizy, kinly ke ešely uže veralo...kinlen ke veramze veralo*

'amikor édesanyámmal beszélgetek, azt mondja nekem, hogy lekapcsolták és valamelyik barátomnak megint elmesélem ...valaki más elmondását mondom el' (190530_10_Izsevszk)

(7.10/3) *gurtyn kysill'am tože kinleš ke kylemze verasa vera iní...možno so kytyn ke val...todmo övöl zemze no kysemyn-a övöl-a...kinleš ke kylemze vera ní*

'a faluban lekapcsolták, itt is valakitől való hallomását mondja már...lehet, hogy volt valahol...nem lehet tudni, hogy tényleg lekapcsolták-e vagy sem...valakitől származó értesülését mondja' (200312_17_Iszakovó)

A második múlt idő formai megkülönböztetés nélkül egyaránt kifejezheti a másod- és harmadkézből származó információt is (Siegl 2004: 134).⁶⁹ Másodkézből származó információ esetén a beszélő forrásának közvetlen tapasztalata van a szóban forgó eseményről, míg harmadkézből származó információ esetén a beszélő forrása maga is valamilyen közvetett evidenciával rendelkezik. A kérdőívben az erre irányuló kérdésre adott válaszok alapján a második múlt idejű alaknál megfigyelhető, hogy nagyobb arányban jelent meg az a választípus, miszerint a beszélő forrásának sincs közvetlen tapasztalata a szóban forgó információval kapcsolatban.

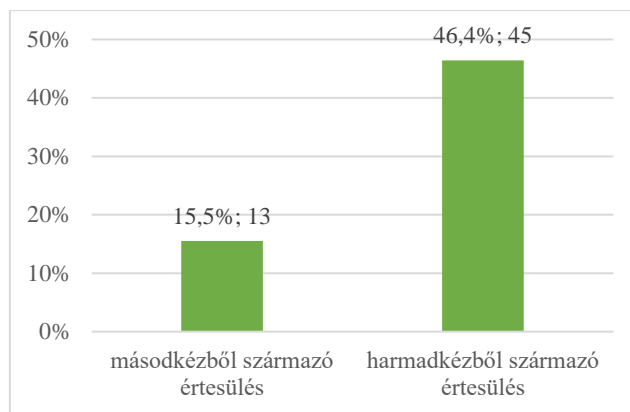
(7.11) *Vorgoron muvöj bizhies-en no vyr-em ní.*
férfi kőolaj biznisz-INS is foglalkozik-2PST[3SG] már
'A férfi a kőolaj bizniszben is dolgozott már.'

Ezen mondat kapcsán az interjúk során is az adatközlők 19%-a adott meg olyan beszédhelyzetet, amelyben magától a szóban forgó személytől származik az információ, míg

⁶⁸ Az inferenciális értelmezés az adatközlők 11,5%-ánál jelent meg, csakúgy mint a szemtanúság hiányának hangsúlyozása. Az adatközlők 27%-a adott meg miratív értelmezést (ez természetesen nem zárja ki az indirekt evidenciát). Emellett előfordult még a körülmények ismeretének hiánya (7,7%), illetve a bizonyosság alacsonyabb mértéke (7,7%). A százalékos értékek össze nem 100%-ot ad ki, mivel egy adatközlő többféle értelmezést is megadhatott.

⁶⁹ A Willett-féle felosztás (2.1-es táblázat a 2.1-es pontban) megkülönbözteti és a másodkézből származó információt *reported evidence* és a harmadkézből származó információt *hearsay evidence* névvel illeti. Előbbit magyarul értesülésnek, míg utóbbit hallomásnak lehet fordítani. Aikhenvald a *reported* és *hearsay* terminusokat egymás szinonimáiként használja. A fejezet a terminológia szintjén nem tesz különbséget az értesülés és hallomás között.

61%-uk szerint az értesülés forrása egy harmadik ember vagy valamilyen egyéb közvetítő (pl. életrajz, újság). A kérdőívben a válaszok 15,5%-a azt mutatja, hogy a beszélő magától a férfitől értesül annak foglalkozásáról, míg 46,4%-a szerint az információ forrása egy harmadik fél elmondása (vagy valamilyen egyéb forrás, pl. dokumentum) (l. 7.3-as ábra).

7.3 ábra: A *Vorgoron muvøj bizñesen no vyrem ñi*. 'A férfi a kőolaj bizniszben is dolgozott már.' mondat kapcsán született válaszok az evidencia típusára vonatkozóan (97 válasz, 67 adatközlő)⁷⁰

Azt, hogy harmadkézből származó információ esetén a második múlt idő preferált, az alábbi interjúrészlet is mutatja (7.11/1). Az adatközlő szerint a második múlt idő használatos, ha harmadkézből származó értesülésről van szó, míg másodkézből származó esetén az első múlt idő preferáltabb. Ennek oka vélhetően az, hogy a másodkézből származó értesülés a harmadkézből származóhoz viszonyítva közvetlenebb információforrás, mivel ezekben az esetekben az értesülés forrása közvetlen tapasztalattal rendelkezik.

(7.11/1) *mynam eše Moskvaje mynem – mon so šaryš kytyš ke no todi, mynym so šaryš öz vera, čto so mynoz...a mon jes' i kinly ke veraj ke, myniz šuyny mon ug bygatišky, mynym so öz vera aćiz so šaryš*

'a barátom Moszkvába *mynem*[megy:2PST:3SG] – én ezt **valahonnan megtudtam, ő nem mondta nekem**, hogy el fog menni...és **ha én valakinek elmesélném**, azt, hogy *myniz*[megy:1PST:3SG] **nem tudom mondani**, mert nekem ő maga nem mesélt erről' (200317_22_Izsevszk)

Az 7.12-es példa kapcsán az is megfigyelhető, hogy a második múlt idejű alakok nem csupán szóbeli értesüléskor használatosak, hanem azokban az esetekben is, amikor a beszélő valamilyen egyéb közvetítőn keresztül szerez tudomást olyan eseményekről, melyeknek nem

⁷⁰ Az ábra csak a válaszok egy részletét mutatja, így a százalékos értékek összege nem 100.

volt tanúja. Ez a közvetítő továbbá írott forrás is lehet – a 7.12-es példa szövegkörnyezetéből kiderül, hogy olvasott információról van szó.

(7.12) Kontextus: A beszélő Ferenci Sándor pszichoanalitikusról olvasott és az ott megismerteket vezeti be az alábbi módon (az olvasottak részletesebb kifejtése orosz nyelven szerepel).

So *Žigmund Frejd-len* *malpan-jos-yn-yz*
ő PN-GEN gondolat-PL-INS-POSS.3SG

soglaš *luy-l-em.*
egyetértő válik-FRQ-2PST[3SG]

Noš *ogpol* *soos* *kereti-l'am.*
de egyszer ők összeveszik-2PST[3PL]

'Ő Sigmund Freud gondolataival egyetértett. De egyszer összevesztek.'
(marjamoll.blogspot.ru; 2013.10.11.; utolsó látogatás: 2021.01.11.)

A kérdőíves kutatás és az interjúk is azt erősítik, hogy a könyvben vagy interneten olvasott, de akár a rádióban hallott, televízióban látott információ is közvetettként értékelhető.

Habár a jelen pont elsődleges célja a második múlt idő használatának ismertetése az értesüléssel szembe fordított kifejezésére, az alábbiakban röviden bemutatok egy, az interjú során tárgyalt mondatot, mely jól ábrázolja, hogy az információszerzés modern eszközei révén szerzett ismeret nem egységesen reprezentált az adatközlők körében. Ez némileg előrevetíti az evidenciák típusa és annak megbízhatósága közti összefüggést, mely szerepet játszik az első és második múlt idő viszonyában, és melyet a 9. és 10. fejezet fog részletesen taglálni. Az 7.13-as a) mondatban az indirekt evidenciálisalak, a b) mondatban pedig az első múlt idejű alak szerepel.

(7.13) a) *Kalašnikov* *kul-em.*
PN meghal-2PST[3SG]
'Kalasnyikov meghalt.'

b) *Kalašnikov* *kul-i-z.*
PN meghal-1PST-3SG
'Kalasnyikov meghalt.'

A második múlt idejű igét tartalmazó mondat kontextus nélkül többféle interpretációt is megenged, viszont mivel egy híres ember haláláról van szó, az információforrást tekintve a reportatív evidenciák a legkézenfekvőbb értelmezés, továbbá az információ jellegéből fakadóan az értesülés forrása egyaránt lehet egy személy verbális közlése, illetve valamilyen médium tudósítása is. A következőkben néhány adatközlő értelmezése olvasható. A 7.13/1-es, 7.13/2-es és 7.13/3-as példában a médián keresztüli értesülés szintén kifejezhető az indirekt

evidenciálissal, míg az 7.13/4-es és 7.13/5-ös példákban az első múlt idő használatát részesítették előnyben.

A médián keresztül szerzett információ közvetettként jelenik meg:

(7.13/1) *kylysal rad'ioys', jake lydzysal kytyś ke*

'a rádióból hallanám vagy olvasnám valahol' (190529_06_Izsevszk)

(7.13/2) *kyliz novost'ijez, soly verazy*

'hallotta a híradóban, mondták neki' (190529_08_Izsevszk)

(7.13/3) *mon kinlyś ke no kylysal, int'erhetyś lydzysal, mon öj val otyn*

'valakitől hallanám, az interneten olvasnám, én nem voltam ott' (190529_10_Izsevszk)

A médián keresztül szerzett információ nem indirekt közvetettként jelenik meg:

(7.13/4) *kulem... ešely kin ke tože veraz, no so mynym vera, so mon (sic!) vera; kuliz...ačiz adžiz t'el'evizor pyr no vera mynym*

'kulem[meghal:2PST:3SG]...a barátomnak is valaki mondta és ő mondja nekem, nekem mondja...kuliz[meghal:1PST:3SG]...ő maga látta a tévében és elmondja nekem' (190522_02_Izsevszk)

(7.13/5) *kuliz - bol'eje točnyj...t'el'evizoryś; mamajedyś – kulem*

'kuliz[meghal:1PST:3SG] – pontosabb...tévéből; anyukádtól – kulem[meghal:2PST:3SG]' (200312_18_Iszakovó)

A 7.13/5-ös magyarázat alapján látható, az egyes adatközlőknél a verbális értesülés nem ugyanolyan módon értékelt, mint a televízióból szerzett információ. Véleményem szerint azon nyelvhasználóknál, akik a második múlt idejű alakot kizárólag a verbális értesüléshez társították, a televízió pontosabb, megbízhatóbb információforrásként értékelődik (pl. egy átlagembertől kapott információhoz képest), az ott elhangzottak tényként kezelendők, ennél fogva az így szerzett ismeret kifejezhető az első múlt idővel (vö. 7.1-es pont).

A második múlt idő révén kifejezhető továbbá a kvotatív evidencia is. Aikhenvald (2004) alapján kvotatív evidencia esetén nyilvánvaló utalás található az értesülés forrására. A 7.14-es példában az idézett diskurzusszegmens igéje második múlt időben szerepel.

(7.14) kontextus: A beszélő az nagyanyjától értesül, hogy a falujukban régen a Tyuragaj ági rokonokból voltak a legtöbben.

<i>Nenej</i>	<i>šu-e</i>	<i>val,</i>			
nagymama	mond-PRS.3SG	van.1PST			
<i>T'uragaj</i>	<i>vyžy-len</i>	<i>bö'ak-jos-yz</i>	<i>ta</i>	<i>gurt-yn</i>	
PN	nemzetség-GEN	rokon-PL-POSS.3SG	ez	falu-INE	
<i>samoj</i>	<i>tros</i>	<i>vyli-l'am,</i>	<i>noš</i>	<i>al'i</i>	<i>ta'ni</i>
SUP	sok	van-2PST[3PL]	de	most	PTC
<i>kuat'</i>	<i>korka</i>	<i>šana</i>	<i>kyl'em-yn</i>	<i>övöl</i>	<i>ni.</i>
hat	ház	kívül	marad-PTCP.PRF-INE	NEG	már

'Nagyanyám mindig mondta, hogy ebben a faluban a Tyuragaj nemzetség rokonai voltak a legtöbben, de hát most, hat házat leszámítva, nincsenek már.
(marjamoll.blogspot.ru, 2013.10.22. utolsó látogatás: 2021.03.09.)

Megfigyelhető továbbá, hogy amennyiben az értesülés forrása is megnevezett, a szövegekben gyakran megjelenik a *pe* kvotatív partikula is. A partikula minden igeidővel állhat, de a múltban történt események elmondása kapcsán jellemző, hogy a mondat igéje első múlt időben szerepel. A második múlt idejű alakok és a *pe* kvotatív partikula együttes használatáról a 11.1-es pont ad részletesebb leírást.

A második múlt idejű alakok a vizsgálati anyagban nagy arányban használatosak a reportatív és kvotatív evidencia, tehát az értesülés révén szerzett információ kódolására. A kvantitatív elemzés alapján ez tekinthető a második múlt idő leggyakoribb funkciójának, illetve az indirekt evidenciátípusok közül jellemzően ezekkel a típusokkal azonosították a vizsgált igealakokat az adatközlők. A reportatív és a kvotatív evidencia formailag nem különül el, de meg kell jegyezni, hogy kvotatív evidencia esetén a szövegkörnyezetben jellemzően megjelenik a *pe* kvotatív partikula is.

Emellett nem csupán a verbális közlés tudósítása valósulhat meg a második múlt idővel, hanem az egyéb közvetítőn keresztül (könyv, újság, rádió, televízió, dokumentum) szerzett információé is. Az értesüléssel evidencia második múlt idővel történő kifejezésében minden bizonnyal nem csupán az evidencia típusa jut szerephez, hanem annak episztemikus kiértékelése is (l. 9. és 10. fejezet).

7.2.3 Az inferenciális evidencia kifejezése a második múlt idővel

Az írott szövegekben az értesülés révén szerzett információ kifejezése mellett az inferenciális evidencia kódolása a második múlt idő leggyakoribb funkciója, a 852 előfordulásból, amelyben a második múlt idő az evidencia közvetettségét fejezi ki, az inferenciális használat 224 (26,3%)

esetben adathozható. Az udmurt nem tesz különbséget az inferencia altípusai között, a második múlt idő egyaránt alkalmas az eredményen/tapasztalaton (7.15-ös példa) és az okfejtésen alapuló következtetés (7.16-os) kifejezésére is. A 7.15-ös példában a megnyilatkozó tapasztalati evidenciája, hogy senki sincs jelen a szobában, így arra következtet, hogy mindenki hazament. A 7.16-os példában inkább okfejtésről van szó – a megnyilatkozó a falu mérete és a rokonuk által vélhetően megtett távolság alapján következtet arra, hogy milyen hosszú volt az út.

- (7.15) Kontextus: A megnyilatkozó a kollégiumban későn ébred. Azt tapasztalja, hogy senki nincs már ott, így arra következtet, hogy mindenki hazament, amíg ő aludt.

<i>Sajka-j,</i> felébred-1PST[1SG]	<i>konnata-yn</i> szoba-INE	<i>nokin</i> senki	<i>övöl,</i> NEG
<i>vań-zy</i> minden-POSS.3PL	<i>dor-azy</i> otthon-ILL.POSS.3PL	<i>berti-l'am.</i> visszatér-2PST[3PL]	

'Felébredtem, senki nincs a szobában, mindenki hazament.'

(udmurto4ka.blogspot.ru; 2014.11.28. utolsó látogatás: 2022.07.26.)

- (7.16) Kontextus: A blogbejegyző egyik idős rokonának nagyon felment a vérnyomása. Ennek oka, hogy a rokon elkezdte a skandináv gyaloglást, és első alkalommal az egész falut megkerülte. A megnyilatkozó azt számolja ki magában, hogy mennyit sétálhatott ez a rokon.

<i>Gurt-my</i> falu-POSS.1PL	<i>mi'am</i> GEN.1PL	<i>pići</i> kicsi	<i>övöl,</i> NEG	<i>kenak-e-leš</i> nagyénéni-POSS.1SG-ABL
<i>vetl-em</i> jár-PTCP.PRF	<i>šures-se</i> út-ACC.POSS.3SG	<i>lydja-ny</i> számol-INF	<i>ke, og</i> ha körülbelül	<i>6</i> 6
<i>iškem</i> kilométer	<i>lukašk-o-z.</i> gyűlik-FUT-3SG	<i>Olo</i> lehet	<i>tros-ges</i> sok-COMP	<i>no lu-o-z,</i> PTC lesz-FUT-3SG
<i>no oglom</i> de teljesen	<i>so</i> ő	<i>vetl-em</i> jár-2PST[3SG]	<i>odig</i> egy	<i>čas.</i> óra

'A mi falunk nem kicsi, ha kiszámoljuk, hogy a néném mekkora utat tett meg, az körülbelül 6 kilométer. Lehet több is, de összességében véve egy órát ment.'

(muketulon.tumblr.com, 2014.11.10., utolsó látogatás: 2018.07.17.)

A második múlt idejű alakok megjeleníthetik a beszélő által nem látott esemény vagy folyamat eredményét. Vagyis ezekben az esetekben az észlelt eredmény a hangsúlyos és nem a következtetési folyamatok. Az írott szövegekben a második múlt idő inferenciális értelmű használatakor nagy arányban szerepeltek olyan esetek, amelyekben a cselekvés befejezettsége, eredményessége szolgál bizonyítékul a cselekvés megtörténtére (85 eset, 38,2%). Ez figyelhető meg a 7.17-es példában, melyben a beszélő a feldíszített utcát és a karácsonyi vásárt látva szerez bizonyítékot arról, hogy az utcát feldíszítették és a vásárt megnyitották. Ebben, és az ehhez

hasonló példákban a második múlt idő, meglátásom szerint, rendkívül közel áll ahhoz a típusú használathoz, amit, többek között, Szerebrennyikov (1960, l. 5.1-es pont) perfektként ír le. Mindazonáltal az eredmény hangsúlyozása mellett a megnyilatkozó nem volt jelen az adott esemény lefolyásánál – 7.17-es példában a megnyilatkozó nem volt szemtanúja a feldíszítésnek és a vásár megnyitásának – vagyis a közvetettség komponense továbbra is megtalálható (vö. Leinonen–Vilkuna 2000). A második múlt idő és a perfekt kapcsolatáról a 7.2.4-es pont szól.

(7.17) Kontextus: A beszélő Rigába látogat.

<i>Piospuos</i> ⁷¹	<i>pužmert-emyn,</i>	<i>Vyl' ar</i>	<i>vu-em-en</i>	<i>Riga-jez</i>
fa-PL	deresedik-PTCP.INE	új	év	érkezik-PTCP.PRF-INS
<i>girlanda-os-yn</i>	<i>čeberma-ti-P'am.</i> (...)	<i>Vuž</i>	<i>gorod-yn</i>	
girland-PL-INS	díszít-CAUS-2PST[3PL]	régi	város-INE	
<i>«krismas market»</i>	<i>ušti-P'am</i>	<i>ni.</i>		
karácsony	piac	nyit-2PST[3PL]	már	

'A fák megderesedtek, az Újév közeledtével Rigát girlandokkal díszítették fel. (...) Az óvárosban a karácsonyi vásárt megnyitották már.'

(<http://zangarik.ru/blog/riga/>; 2014.12.01. utolsó látogatás: 2021.01.13.)

Az interjúk során néhány mondat esetében a cselekvés eredményének hangsúlyozása figyelhető meg a második múlt időhöz társított tartalomként, ám a szemtanúság hiánya és a következtetési folyamatok szintén megjelennek. Az adatközlők által adott magyarázatok alapján is látható, hogy az első múlt idejű alakokhoz a folyamat teljes megfigyelése társul.⁷²

(7.18) *Kotyr vož nules-jos gordekty-sa syl-o,*
 környék zöld erdő-PL vöröslík-CVB áll-PRS.3PL
pispu-os kuli-P'am.
 fa-PL meghal-2PST[3PL]

'A környékbéli zöld erdők vörösen állnak, a fák meghaltak.'

(7.18/1) *vot mon soje oĵ adžy i učkiško al'i i soos kulil'P'am in'i, okončal'nyj, no soos uže všo kemalaš kulemyň, i mon sylysal otyn kot'kud nunal mon adžyško kyžy so kwašme, soku mon šuo kuliz*

'hát, én azt nem láttam és most nézem és azok *kulil'P'am*[meghal:2PST.3PL] már, végleges, és már régóta teljesen halottak, és ha ott állnék minden nap és látnám, ahogy elszáradnak, akkor azt mondanám, hogy *kuliz*[meghal:1PST:3SG]' (190530_10_Izsevszk)

⁷¹ Helyesen *pispuos* lenne, vélhetően elírás.

⁷² Kef'makov – Hännikäinen (1997: 187) az első és második múlt rövid összevetésénél megemlíti, hogy míg a második múlt idő a cselekvés eredményét, addig az első múlt annak folyamatát ábrázolja. A folyamat vs. eredmény szerinti különbségtétel a vizsgálati anyagban is megjelent, ugyanakkor ez a megkülönböztetés nem volt szisztematikus a két igeidő között. Továbbá, mivel az első múlt idejű alakok az eseményben a megnyilatkozó nagyobb mértékű részvételét feltételezik (vö.10.4.1-es és 10.4.2-es pont), így természetes, hogy az igeidőhöz inkább a teljes folyamat megtapasztalása társul.

(7.18/2) *syče vyvod tak d'erevja pogib'li [...] kulil'lam: ny mon tatyn adžiško rezultatse a jes'li mon šuysal ke kulizy mon tože adžisal processe*

'ilyen következtetés, a fák elpusztulak [...] *kulil'lam*[meghal:2PST.3PL]: **hát én itt az eredményét látom** és ha azt mondanám, hogy *kulizy*[meghal:1PST:3PL], akkor a folyamatát is láttam volna' (200317_22_Izsevszk)

(7.18/3) *šures kuža myniškod i adžiškod čto nulesjos...soos gordektysa sylo vid'imo potomu čto so kwašmemyn šuysa i soos gordeš luo [...] i ton leštiškod opjat' vyvod čto soos kulil'lam*

'mész az úton és látod, hogy az erdők...azok vörösen állnak, láthatóan, mert elszáradtak és vörösesek [...] **és visszamenőleg következtetsz, hogy meghaltak**' (200319_26_Izsevszk)

Korábban már említésre került (5.1), hogy a természeti jelenségek leírása gyakran második múlt időben történik – ennek oka vélhetően az, hogy ezen folyamatoknak gyakran valóban csak az eredményével szembesülünk. Meglátásom szerint a fentihez hasonló előfordulások közel állnak egy perfekt értelmezéshez. Habár az értekezésnek nem célja a második múlt idő jelentésfejlődését bemutatni, a tipológia vonatkozó megállapításait is figyelembe véve (Comrie 1976, Bybee et al. 1994; l. 2.3.2-es pont), valószínűnek tartom, hogy egy nem látott folyamat eredményének észlelését kódoló használat lehetett az első evidenciálisnak tekinthető funkció.

A fentiekől eltérőek azok az esetek, amikor a beszélő nem a cselekvés eredményének észlelése révén, hanem valamilyen egyéb tapasztalati evidencia vagy okfejtés alapján következtet egy tényállásra. A 7.19-es példában a beszélő tapasztalati evidenciája a kötény mintázata és minősége, mely alapot szolgáltat a következtetésre, miszerint egy ünnepi kötényről van szó. Ahogyan korábban is szerepelt, a szubjektívizáció nem zárható ki ezekben az esetekben, hiszen a megnyilatkozó háttértudása (pl. hogyan néz ki általában egy hétköznapi és egy esküvői kötény) szintén szükséges a következtetés levonásához.

(7.19) Kontextus: A beszélő megtalálja a nagymamája egy kötényét. A mintázata és a kidolgozottsága alapján arra következtet, hogy ez az esküvői kötény volt.

Pužjat-emyn roza-os-yn, mylo-kydo čil'ep ul-az.
hímez-RES rózsá-PL-INS aprólékos csipke alj-INE.POSS.3SG

Tuž sabyr-ly fartuk, nokyče
nagyon méltóságteljes-DAT kötény semmilyen

l'išnij vur-em l'ihija-os-tek.
felesleges varrt-PTCP.PRF szál-PL-CAR

So šuan ajšet-ez ik vyl-em.
az esküvő kötény-POSS.3SG PTC van-2PST[3SG]

'Rózsákkal kihímzett, finom csipke az alján. Nagyon méltóságteljes kötény, feleslegesen varrt szálak nélkül. Az esküvői kötényének kellett lennie.'

(udmurto4ka.blogspot.ru; 2015.02.05.; utolsó letöltés: 2018.07.17.)

Továbbá az inferenciális értelmezés esetén a szövegekben megfigyelhetők különféle modális operátorok, mint például a *leša* 'talán, valószínűleg, látszólag', *vyldy* 'lehet, úgy látszik, bizonyára', *šat* 'vajon, talán', vagy *olo* 'lehet, valószínűleg' (összesen 32 esetben). Ezek az operátorok a második múlt idejű alakok értelmezése során egy kivétellel csak az inferenciális evidencia kifejezésénél jelentek meg, amikor valamilyen tapasztalható evidencián, korábbi ismereten alapuló logikai érvelésről van szó. A modális operátorok használata kifejezi, hogy a tapasztalat és annak kiértékelése között nagyobb mentális távolság található (vö. Kugler 2015: 49), ezenfelül a szubjektivizációt is erősíti, mivel jelzi, hogy az adott következtetés csak a megnyilatkozó értelmezése. A következtetés alapja általában valamilyen jól érzékelhető evidencia (vö. a fotók hiánya a 7.20-as példában, vagy a tény, hogy egy másik név szerepelt a könyvben a 7.21-es példában), de ezek kiértékelésében szerepe lehet a beszélő korábbi tudásának is. A modális módosítószó a kiértékelés valószínűségére vonatkozik.

- (7.20) Kontextus: A beszélő egy gyerekkori fotóalbumról mesél. A beszélőről és testvéréről gyermekkorukban az édesapjuk sok fényképet készített, melyeket ő maga hívott elő. Viszont azok a képek, amik első osztályos korában készültek, már nincsenek előhívva, csak a filmek vannak meg. Ez az ismeret szolgál a beszélő következtetésének alapjául.

So dyr-ly papa-je-len in'eres-ez
 az idő-DAT apa-POSS.1SG-GEN érdeklődés-POSS.3SG

foto-jen vyry-ny byr-em vyldy.
 fotó-INS foglalkozik-INF elfogy-2PST[3SG] úgy_tűnik

'Úgy tűnik, hogy addigra már megcsappant az érdeklődése a fotózás iránt.
kepics.tumblr.com⁷³ (utolsó látogatás: 2020.01.06.)

⁷³ Ez a típusú platform nem jelzi a bejegyzés dátumát.

- (7.21) Kontextus: A megnyilatkozó a nagy udmurt tollbamondás eredményhirdetésén vesz részt. A rendezvényen egy híres udmurt író azt mondja, hogy neki is ajánlotta a könyvét, de mégsem a megnyilatkozó vezetékneve szerepel a könyvben.

<i>Ar-Sergi</i>	<i>lično</i>	<i>ymnyr-am</i>	<i>ik</i>	<i>vera-z,</i>
PN	személyesen	arc-ILL.POSS.3SG	PTC	mond[1PST]-3SG
<i>tynyd</i>	<i>no</i>	<i>kńiga-me,</i>	<i>pe,</i>	<i>siž -i:</i>
te.DAT	is	könyv-ACC.POSS.1SG	Q	ajánl-1PST[1SG]
« <i>BUD,</i> ⁷⁴	<i>gaža-sa, ...»</i>	<i>No so</i>	<i>sura-m,</i>	<i>leša,</i>
PN	szeret-CVB	de ő	összekever-2PST[3SG]	valószínűleg
<i>mynam</i>	<i>Vekšina</i>	<i>famil'ija,</i>		
én.GEN	PN	vezetéknév		
<i>mon</i>	<i>ug</i>	<i>todky,</i>	<i>kin so</i>	<i>Kiršina.</i>
én	NEG.PRS.1SG	tud.CNG.PRS.SG	ki az	PN

'Ar-Szergi személyesen az arcomba mondta: a könyvemet neked is ajánlom „Nagy Udmurt Tollbamondás (alkalmából), szeretettel...” Valószínűleg összekeverte, az én cselédnevem Veksina, nem tudom, ki az a Kirsina.

(marjamoll.blogspot.com; 2013.04.11. utolsó látogatás: 2021.01.18.)

Az interjúban szintén megfigyelhető, hogy amennyiben a második múlt idejű ige mellett egy modális módosítószó is található, az adatközlők nagy része következtetésként értelmezi az elhangzottakat. Az alábbi mondat kapcsán az adatközlők 73%-a adott meg olyan beszédhelyzetet, melyben tapasztalaton vagy okfejtésen alapuló következtetésről van szó.

(7.22)	<i>So</i>	<i>šulmašk-em</i>	<i>leša,</i>	<i>piči</i>	<i>nunok-jos-yž</i>
	ő	aggódik-2PST[3SG]	valószínűleg	kicsi	unoka-PL-POSS.3SG
	<i>budon-ja-zy</i>	<i>no</i>	<i>tolalte</i>	<i>kynmy-sa</i>	<i>medam vetl-e.</i>
	felnő-ADV-POSS.3PL	is	télen	fázik-CVB	NEG.OPT jár-CNG.PL

'Aggódhatott, hogy a kisunokái évről évre nehogy fázzanak a télen.'

(7.22/1) *kyče ke no ad'ami tuž šulmaškem, mi malpaškom, čto so šulmaškiz [...] so, dyr, kyče ke no šunyt kurtka soosly baštiz*

'valamilyen ember nagyon aggódott, **mi azt gondoljuk**, hogy aggódott [...] **ő talán valamilyen meleg kabátot vett nekik**' (190518_01_Izsevszk)

(7.22/2) *tatyn piči pinaljos šudo, soos umoj, kyžy dišaškemyn, kyče ke no umoj ižy pešanajzy kerttiz jake šunyt, pös [...] ad'ami adže, so malpa*

'itt **kicsi gyerekek** játszanak, **ők valahogyan jól fel vannak öltözve**, a **nagymamájuk valamilyen jó sapkát kötött nekik** vagy meleg, nagyon meleg [...] **az ember látja és gondolja**' (200311_13_Izsevszk)

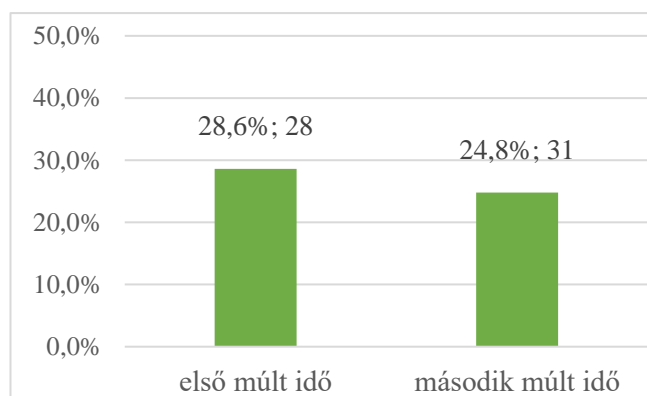
⁷⁴ A *Badžym udmurt d'iktant* 'Nagy Udmurt Tollbamondás' rövidítése.

(7.22/3) *nu vid'imo diškut vurem šunyt kerttem noski jake mar [...] ton syče rassužd'énije kad', so vot vid'imo šulmaškem, so šulmaškem leša [...] ton syče vyvod leštiškod kak bydto*

'hát láthatóan a megvarrt ruha, meleg, kötött zokni vagy valami más [...] mintha érvelnél, hogy hát láthatóan aggódott, aggódhatott [...] mintha ilyen következtetést vonnál le' (200319_26_Izsevszk)

A második múlt idő tehát megjelenik az inferenciális evidencia kifejezésekor is. Leggyakrabban egy olyan folyamat eredménye fejeződik ki a második múlt idejű igealakokkal, melynek a beszélő nem volt szemtanúja. Ez a típusú használat összefüggésbe hozható egy esetleges korábbi perfekt funkcióval, továbbá magyarázatul szolgálhat arra, hogy miért tartja több munka is alapvetően perfekt igeidőnek a második múltat. A második múlt idő használható továbbá a tapasztalati evidencia kiértékelésekor, valamilyen okfejtés megkonstruálásakor. Jellemző, hogy ezekben az esetekben valamilyen modális elem is szerepel a megnyilatkozásban, melynek oka a szubjektívizáció hangsúlyozása.

Meg kell jegyezni továbbá, hogy a kérdőíves vizsgálat és az interjúk alapján az első múlt idő is megjelenhet az inferenciális evidencia kifejezésekor. A 7.1-es pont 7.1-es ábráján látható, hogy az inferenciális evidencia kifejezése az első múlt idejű alakoknál is megjelenik (28,6%). Ezt összevetve ugyanazon mondat második múlt idejű igét tartalmazó változatára kapott válaszokkal az figyelhető meg, hogy megközelítőleg ugyanolyan arányban választották mindkét igeidőt az inferenciális evidencia kifejezésére, sőt a második múlt idejű alaknál a mondatra érkezett összes választ figyelembe véve arányaiban kevesebbszer jelölték meg az inferenciális evidenciát (7.5-ös ábra).

7.5. ábra: A *Tunne gurtyn tylez kysizy//kysil'lam* 'Ma a faluban lekapcsolták az áramot.' mondatok kapcsán kapott válaszok aránya az inferenciális evidencia kifejezésére vonatkozóan (A mondatra érkezett összes válasz száma: első múlt idejű mondat – 98 válasz; második múlt idejű mondat – 125 válasz.)

Az interjúkban ezen mondat kapcsán 18 adatközlőből három (16,6%) az inferenciális evidencia⁷⁵ kifejezésére az első múlt idejű igét tartalmazó változatot preferálta, tíz (55,5%) a második múlt idejűt, míg öt (27,7%) adatközlő szerint mindkét alak használata megfelelő. A kifejezetten első múlt időt preferáló adatközlők azzal érveltek, hogy a lekapcsoláskor ők maguk is a faluban tartózkodtak, tehát nem csupán más elmondása alapján értesültek az eseményekről. Azok, akik szerint mindkét igeidő használata megfelelő, a két igeidő közötti különbséget nem az evidencia típusában, hanem egyéb tényezőkben látták, mint például a beszélői részvétel (az első múlt idejű alak esetén otthon van, amikor lekapcsolják az áramot, míg második múlt idejű ige esetén csak hazaérkezve észleli) vagy az informativitás mértéke (első múlt idejű alak esetén előre tudta, hogy le fogják kapcsolni az áramot, második múlt idejű alak használata esetén váratlan eseményről van szó). Az adatközlők válaszaiban megfigyelhető eltérések vélhetően az inferenciális evidencia „kettős” természetéből fakadnak, mely szerint a megnyilatkozó a szóban forgó eseményről csak közvetett módon szerez tudomást, viszont a tapasztalat, amelyen a következtetés alapul, közvetlen (vö. Plungian 2010). De Haan (2001) elemzése alapján az egyes evidenciálisrendszerek csoportosíthatók aszerint, hogy az evidenciátípusok kategorizálásában a deiktikus (a beszélő direkt vagy indirekt tapasztalata) vagy a szemtanúsági komponens (elsőkézből vagy nem elsőkézből szerez tudomást az eseményekről)⁷⁶ játszik-e szerepet. Ez a komponens határozza meg egy adott rendszerben az inferenciális evidencia státuszát is. Azokban az evidenciálisrendszerekben, amelyekben a deiktikus komponens játszik szerepet, az inferenciális evidencia közvetlenként értékelődik (mivel a beszélő tapasztalata, amelyre következtetését alapozza, közvetlen), míg a szemtanúsági komponens esetén közvetettként (mivel a kikövetkeztetett tényállásról a beszélő nem elsőkézből szerez tudomást). A korábbi leírások és a fenti példák alapján úgy tűnik, hogy az udmurtban a szemtanúsági komponens a hangsúlyos (vö. 7.2.1), és így az inferenciális evidencia is közvetettként értékelődik. Viszont látható, hogy ez nem egységes az udmurt nyelvhasználók körében. Az inferenciális evidencia nem-közvetett evidenciaként való értékelése utalhat arra, hogy a deiktikus komponens egyre hangsúlyosabb szerephez jut a rendszerben.

⁷⁵ Ebben az esetben inferenciális evidencia alatt az a beszédhelyzet értendő, hogy a beszélő maga próbálta felkapcsolni a villanyt vagy épp valamilyen tevékenységet végzett, miközben elment az áram.

⁷⁶ De Haan (2001) a deiktikus és szemtanúsági komponens kapcsán két érték mentén jellemzi az egyes evidenciátípusokat. Az egyik a direkt érték, mely a beszélő direkt vagy indirekt tapasztalata vonatkozik (DIR+, DIR-), a másik az elsőkezűség értéke, mely arra vonatkozik, hogy a beszélőnek a szóban forgó eseményről nincs első kézből származó evidenciája (-1st +1st) (de Haan a *firsthand* terminus alatt elsősorban érzékeléshez köthető tapasztalatot ért), az eseményről csak annak lefolyása után vagy hallomás útján szerez tudomást.

7.2.4 Második múlt idő – perfekt vagy indirekt evidenciális?

Az előző pontban láthattuk, hogy a második múlt idő alkalmas arra, hogy megjelenítse egy nem látott folyamat eredményét (l. 7.17-es példa). A könnyebb érthetőség kedvéért a példát még egyszer közlöm.

(7.17) Kontextus: A beszélő Rigába látogat.

<i>Piospuos</i> fa-PL	<i>pužmert-emyn,</i> deresedik-PTCP.INE	<i>Vyl' ar</i> új év	<i>vu-em-en</i> érkezik-PTCP.PRF-INS	<i>Riga-jez</i> Riga-ACC
<i>girlanda-os-yn</i> girland-PL-INS	<i>čeberma-ti-l'am. (...)</i> díszít-CAUS-2PST[3PL]	<i>Vuž</i> rég	<i>gorod-yn</i> város-INE	
<i>«krismas market»</i> karácsony piac	<i>ušti-l'am</i> nyit-2PST[3PL]	<i>ni.</i> már		

'A fák megderesedtek, az Újév közeledtével Rigát girlandokkal díszítették fel. (...) Az óvárosban a karácsonyi vásárt megnyitották már.'

(<http://zangarik.ru/blog/riga/>; 2014.12.01. utolsó látogatás: 2021.01.13.)

Az eredményre fókuszáltság nem csupán az inferencialitás, hanem a perfekt igeidők esetében is hangsúlyos. Az 5. fejezetben látható volt, hogy nincs egyetértés azt illetően, hogy a második múlt idő mindig indirekt evidenciálisként funkcionál-e, vagy a nem-szemtanúság kifejezése csak egy kontextuális kiterjesztése-e egy egyébként perfekt igeidőnek. Több leírás az udmurt második múlt időt alapvetően perfekt igeidőnek tartja és funkciói között megemlíti az eredmény hangsúlyozását is (vö. 5.1-es táblázat az 5.12-es pontban). Nyelvtörténetileg is perfekt funkciót társítanak a második múlt idejű alakokhoz (Bartens 2000: 202–203; Izvorski 1997: 236), tekintve, hogy az igeidő paradigmája a perfekt participiumra épül. Emellett tipológiai szempontból is kapcsolat fedezhető fel az inferencialitás és a perfekt funkciók között (vö. 2.4.2-es pont), mely épp az eredményre való fókuszáltságban gyökerezik.

Ennélfogva a második múlt idő és a közvetett evidenciátípusok, különösen az inferencialitás kapcsán érdemes kitérni az inferencialitás, a perfekt és a rezultativitás kapcsolatára, és ezzel összefüggésben arra a kérdésre is, hogy a második múlt idő képes-e pusztán perfekt igeidőként funkcionálni, evidenciális tartalom nélkül. A kérdés azért fontos, mert lényegesen befolyásolhatja az udmurt evidencialitás tipológiai kategorizálását, nevezetesen, hogy grammatikai evidencialitás vagy evidenciális stratégia található-e benne.

Leinonen és Vilkuna (2000: 507) szerint az udmurtban a közvetettség komponense mindig megtalálható a második múlt idejű alakok használatakor, míg ez a komi-zürjénre például nem mindig igaz (l. 7.23-as példa), mivel telikus igékkel a második múlt idejű alakok rezultativitást fejeznek ki és nem közvetett evidenciát.

(7.23) *Toña akañ kod: šödov juršisö mitšaa*
 PN baba mint sötét haj:ACC szép
synalöma, kösa kyöma.
 fésül:2PST:3SG fonat fon:2PST:3SG

'Tonya olyan, mint egy szép baba: a haja szépen meg van fésülve és be van fonva.'

(Leinonen–Vilkuna 2000: 507)

Az udmurtban a rezultativitást a befejezett participium inesszívuszi alakja fejezi ki. Siegl (2004) összehasonlító munkája alapján azokban az esetekben, amelyekben a zürjénben (7.24) a második múlt idő rezultativitást fejez ki, az udmurtban ez a szerkezet szerepel (7.25).

(7.24) *Morös-s-ö viž-ön vyšivajt-öma.*
 mellkas-POSS.3SG-ACC zöld-INST kivarr-2PST
 A mellkasa zölddel hímzett.

(Siegl 2004: 148)

(7.25) *Gad' vyl-yn vož-en pužyjat-em-yn.*
 mellkas felső.rész-INE zöld-INST kivarr-PTCP.PRF-INE
 A mellkas zölddel hímzett.

(ibid.)

Winkler (2001) a második múlt időt alapvetően a perfekttel hozza összefüggésbe (l. 5.6-os alpont). Emellett leválasztja a létige egyes szám harmadik személyű második múlt idejű alakját a második múlt idő paradigmájáról és lexikai evidenciálisjelölőként ad róla számot. Nem tartom indokoltnak a *vylem* alak „leválasztását” és lexikai evidenciálisjelölőként való értelmezését, illetve participiumként történő elemzését sem. A *vylem* alak sosem áll jelzői szerepben és az evidenciális jelentéstartalom kifejezésekor, a paradigma többi eleméhez hasonlóan, predikátumként viselkedik, vagyis meglátásom szerint ezekben az esetekben igeként célszerű elemezni.

Siegl (2004) szinkrón szinten is szoros kapcsolatot lát a perfekt és az inferencialitás között az udmurtban, és dolgozatában olyan példákat is közöl, melyekben elemzése szerint a második múlt idő nem fejez ki evidencialitást (l. 5.8-as pont, 5.6-os és 5.7-es példa). Erre alapozva állapítja meg, hogy az udmurtban nem grammatikai evidencialitás, hanem evidenciális stratégia található.

Meglátásom szerint viszont a második múlt idő perfekt használatára felsorakoztatott példák egy része eltérő elemzést is megenged. A 7.26-os példában Siegl (2004: 140) szerint a második múlt idejű első személyű ige temporális viszont fejez ki. Véleményem szerint viszont

ebben az esetben az igealak az alany által végrehajtott nem szándékos cselekvést jelöli (ti. hogy nem szándékosan hagyta otthon a csaláshoz használt táskáját).

(7.26) *Pöja-sal* *ke,* *pöja-sal,* *dyr, no* *pöjall'ašk-on*
 becsap-COND[1SG] ha becsap-COND[1SG] PTC de becsap-NMLZ
píjy-me *gurt-e* ***ke'ti-škem.***
 táska-ACC.POSS.1SG otthon-ILL hagy-2PST[1SG]

'Hát csalnék én, csalnék, persze, de a csalós táskámat otthon hagytam'

(Kel'makov–Saarinen 1994: 194)

Az érzékelő kontrollhiánya valóban nem konkrétan az információforráshoz köthető, de az első személyű indirekt evidenciálisok egyik jellemző jelentéstartalma. Leinonen–Vilkuna (2000: 501–502) ezt a példát miratívként, a beszélő hirtelen felismeréseként értelmezi. Ez az értelmezés is lehetséges, továbbá a második múlt idejű első személyű alakokhoz gyakran társul a felismerés tartalma is (l. 8.2.1-es pont és Kubitsch 2019a), ugyanakkor a bevezető *pöjasal* 'csalnék' azt sugallja, hogy nem hirtelen felismerésről van szó.

A 7.27-es példában szereplő *bertymte* alak értelmezésem szerint nem a *bertem* (visszatér:2PST:3SG) második múlt idejű harmadik személyű ige tagadó alakja, hanem a rezultatív *bertemyn* (visszatér:PTCP.PRF:INE) tagadása (mely valóban homonim a befejezett participium és így a második múlt idejű harmadik személyű alakok tagadásával vö. Sutov 2011: 293–294). Ezt az értelmezést támogatja, hogy a megelőző tagmondatban is a rezultatív *lukaškemyn* 'össze vannak már gyűlve' alak szerepel.

(7.27) *Nyl-me* *šoti-ško* *val.* *kalyk*
 lány-ACC.POSS.1SG ad-PRS.1SG van.1PST tömeg
lačak *šuldyrjašk-o:* *šuan* *bere* *šuan* *ni.*
 rengeteg szórakozik-PRS.3PL esküvő után esküvő már
vaň *radňa-mi* *lukašk-em-yn,* *stanci-yš* *pi-je*
 összes rokon-POSS.1PL összegyűlik-PTCP.PRF:INE állomás fiú-POSS.1SG
gine ***berty-mte*** – *jöl* *nu-sa* *myn-i-z* *val.*
 csak **visszatér-NEG.PTCP.PRF:INE** tej hoz-CVB megy-1PST-3SG van.1PST

'A lányom adtam férjhez. Nagyon sok az ember, szórakoznak: végtére is esküvő van. A teljes rokonság összegyűlt, csak a fiam nem tért vissza az állomásról – elment tejért.'

(Kel'makov–Saarinen 1994: 197)

Siegl (2004) fenti elemzéseinek kritikájával természetesen nem azt akarom állítani, hogy a második múlt idő soha, semmilyen körülmények között nem fejezhet ki perfekt tartalmat, illetve

a perfekt, rezultatívitás és evidencialitás közötti szoros összefüggések is tagadhatatlanok. Viszont saját vizsgálataim és az anyanyelvi adatközlőkkel folytatott konzultációk alapján a második múlt idejű alakok értelmezésben mindig megjelenik a szemtanúság hiánya, vagyis a mondatok konvencionalizálódott olvasata evidenciális. Ez alól kivételt a miratívitás és a kontrollhiány esetei jelentenek, de ezek speciális használatnak tekinthetők, illetve tipológiailag is az evidencialitás kategóriájára jellemző kiterjesztések (l. 2.3–2.5-ös alpontok). Azokban az esetekben, amelyekben a megnyilatkozó a második múlt időt egy cselekvés eredményének észlelésekor használja, a közvetettség komponense is megtalálható – a megnyilatkozó a szóban forgó cselekvés eredményével szembeül, de magának a cselekvésnek nem volt tanúja. Siegl a szemtanúság hiányának nem minden esetét azonosítja az evidencialitással – példaként hozza a svéd perfektet, illetve a finn és észt analitikus perfekt múlt időket, melyek evidenciális stratégiaként funkcionálnak (2004: 96–97). Véleménye szerint a permi második múlt idők kérdése sem áll távol a svéd, finn, észt perfekt igeidők evidenciális használatától. Azt a kérdést, hogy egy adott igealak „meddig” inkább perfekt és „megtől” inkább evidenciális, vélhetően sohasem lehet teljes bizonyossággal megválaszolni.⁷⁷

Aikhenvald definíciója szerint egy morféma akkor nevezhető evidenciálisnak, ha elsődleges, központi jelentése az információ forrásának kifejezése (Aikhenvald 2004: 3), míg evidenciális stratégia esetén egy adott kategória másodlagos jelentése kapcsolódhat az információforrás kifejezéséhez (2004: 105). Ugyanakkor jelen kutatás eredményei azt mutatják, hogy az udmurtban az evidenciális tartalom nem egy egyébként perfekt múlt jelentéskiterjesztéseként jelenik meg, hanem a közvetett evidenciára való utalás és a múlt idejű tartalom együttesen fejeződik ki (vö. 2.3.2-es alpont az evidencialitás és az idő kategóriájának összefüggéseiről). Így Brugman – Macaulay (2015) kritériuma alapján (l. 1.2-es pont) a második múlt idő grammatikai evidenciálisnak tekinthető, egyrészt mivel ezen alakok a nyelvtani rendszer részét képezik, másrészt mivel elsődleges használatuk a szemtanúság hiányának kifejezése, továbbá egyéb funkciói (l. 8. és 9. fejezet és 11.2-es pont) is levezethetők az igeidő indirekt evidenciális funkciójából.

7.3 Összegzés

A fejezet áttekintette az első és második múlt idő használatát az információforrás kifejezésének szempontjából. Az első múlt tekinthető az alapértelmezett választásnak múltbéli események

⁷⁷ Ennek kapcsán természetesen felmerül a kérdés, hogy milyen mértékben választható szét egymástól a perfekt és az inferencialitás, szükséges-e, szét lehet-e őket választani minden esetben.

leírásakor, de, ahogyan látható volt, ez az igeidő jellemző az általános tudás kódolására is. Az első múlt idő utóbbi értelmű használata a korábbi szakirodalomban nem jelent meg. Az eredmények alapján az első múlt idő szemantikájának nem része a szemtanúság kifejezése, inkább evidenciális stratégiának tekinthető.

A második múlt idő az információforrás kifejezésének tekintetében az indirekt evidenciatípusokat kódolhatja, melyek jelölése nem differenciált. Ez összhangban van a korábbi szakirodalom megállapításaival, és az evidenciatípus kifejezésének tekintetében jelen vizsgálat nem talált eddig nem azonosított használati kört. Korábbi ismereteink viszont kiegészíthetők azzal, hogy amennyiben kontextuálisan meghatározzuk az egyes evidenciatípusokat, a második múlt idő leggyakrabban az értesülés révén szerzett információ kifejezésére használt. Az interjúk során szintén megfigyelhető, ahogy amennyiben több evidenciatípus is rendelkezésre állhat, a beszélők azokat a beszédhelyzeteket preferálják, ahol az ismeret forrása értesülés. Inferenciális evidencia esetén az udmurt nem differenciál az egyes altípusok között, de megfigyelhető, hogy amennyiben valamilyen evidencia kiértékeléséről vagy okfejtésről van szó, jellemzően modális operátorok is megjelennek az igealak mellett. Ezek a bizonyosság mértékét módosítják, illetve hangsúlyozzák, hogy a következtetés a beszélő szubjektív értékelése.

A második múlt idő és a perfekt kapcsolatát vizsgálva elmondható, hogy jelen kutatás alapján a második múlt idejű alakok értelmezése elsődlegesen evidenciális, így az udmurtban a második múlt idő indirekt grammatikai evidenciálisnak tekinthető.

8. Az első és második múlt idő összefüggései a mirativitás kategóriájával

Az alábbi fejezet az első és második múlt idő és a mirativitás kapcsolatát tekinti át. A fejezet a második múlt időre fókuszál.

A mirativitás Brugman és Macaulay (2015) elemzése alapján az INFORMATIVITÁS MÉRTÉKÉNEK fogalmi tartományához társítható. A mirativitás kategóriájának különféle meghatározásait, illetve az evidencialitással való kapcsolatát a 2.4-es pont tekintette át. A második múlt idő használatos az informativitás magas fokának kifejezésére, tehát megjelenítheti a beszélői felismerését és az ebből fakadó csodálkozást is. Ennélfogva alkalmas arra, hogy az új információt jelölje. Az első múlt idő, az evidenciatípus kifejezéséhez hasonlóan, ebben a tekintetben is neutrális, de a második múlt idő miratív használatából fakadóan, a két igeidőt kontrasztba állítva, inkább a már ismert, tényszerű információval hozható összefüggésbe.

8.1 Az első múlt idő az informativitás mértékének szempontjából

Az első múlt idő önmagában nem reflektál az informativitás mértékére. A második múlt idejű alakokkal összevetve az adatközlők az érzelmi neutralitással, tényyszerűséggel, illetve a már ismert információval hozták összefüggésbe ezeket az alakokat (l. 8.1/1–3-as részletek). Ez kapcsolatban áll azzal is, hogy az általános, objektív tudás jellemzően az első múlt idővel fejeződik ki (vö. 7.1-es pont). Az első múlt idejű alakok ezen értelmezési lehetősége kontextuális és ezen belül is elsősorban az indirekt evidenciálisalakokhoz viszonyítva figyelhető meg. Ezeket az implikációkat az alábbi részlet illusztrálja:

(8.1) **Vu-i-zy** *voštišk-on-jos!*⁷⁸
érkezik-1PST-3PL változik-NMLZ-PL
'Változások érkeztek!'

(8.1/1) *veran gine, **prosto fakta** [...] *vuil'lam – čemyš bolej emocional'nyjges* [...]*

'csak mondja, **egyszerű tény** [...] *vuil'lam*[érkezik:2PST:3PL] – gyakran sokkal érzelmesebb'
(190530_11_Izsevszk)

(8.1/2) *prosto **veraškod** kyče ke **fakt**, a tatyn *vuil'lam* so kyče ke no pajmon všo-taki, emocional'noj*

'csak valamilyen **tényt közölsz**, de itt a *vuil'lam*[érkezik:2PST:3PL] ez végül is valamilyen csodálkozás, érzelmes' (200310_12_Izsevszk)

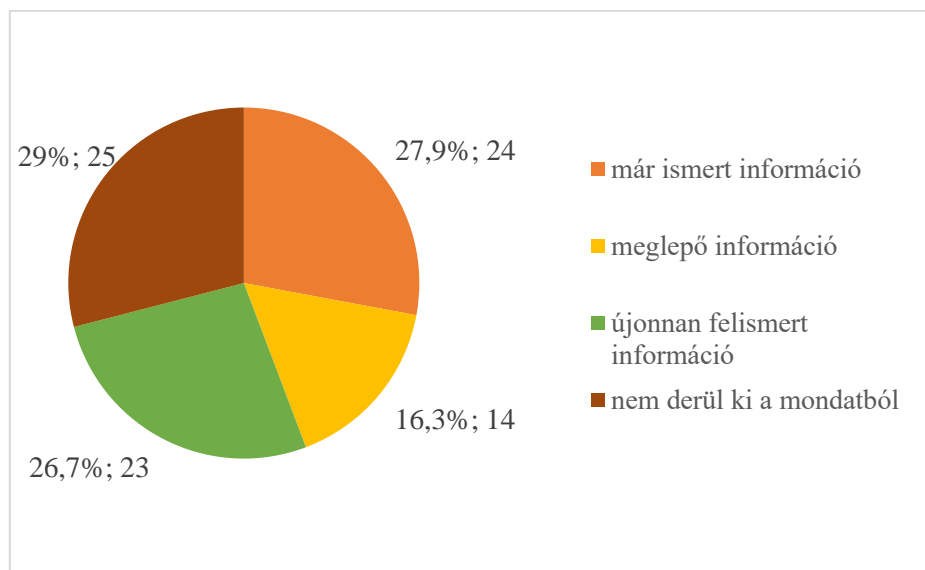
Az igeidő mirativitás szempontjából való neutralitását az is támogatja, hogy egy első múlt idejű igét tartalmazó megnyilatkozás is reflektálhat az informativitás magas mértékére. Ennek egyik oka, hogy a beszélő kognitív (és gyakran érzelmi) állapotának kifejezésében az igeidők mellett egyéb nyelvi elemek is megjelennek, például különféle nyomatékosító partikulák. Emellett természetesen a mondat modalitása is szerepet kap az értelmezés kialakításában. Utóbbi látható a 8.1/3-as részletben, mely szintén a 8.1-es mondathoz kapcsolódik. Mivel a mondatok átalakítása szóban történt, az eredeti mondat végén álló felkiáltójelet az adatközlők továbbra is látták. Ez hatással volt a mondat értelmezésére is, de az is látható, hogy ennek ellenére az adatközlő szerint az első múlt idejű alakkal formált mondat esetén az információ nem újszerű.

⁷⁸ Az interjúk során elsőként a második múlt idejű alakot tartalmazó mondatot kapták meg az adatközlők. Az eredeti mondat szintén második múlt időben szerepelt, a mondatvégi felkiáltójel a megnyilatkozás emocionális töltetét erősíti. Mivel a mondatok módosítása szóban történt, így jelen példában az első múlt idejű változat közlésénél is megtartom az eredeti írásjelet.

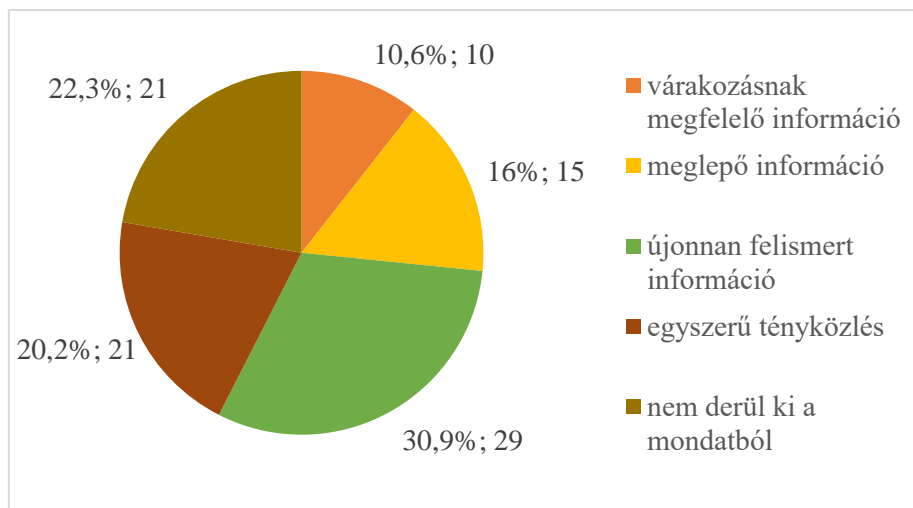
(8.1/3) *mon malpaško [...] tože ik kiškon pusen gožtiškod ke, šumpoton [...] kak bydto by uže todid [...] a vuillam – ton ali todid, adžysa gine*

'szerintem [...] ha itt is felkiáltójellel írod, akkor öröm [...] mintha már tudtad volna [...] de vuillam[érkezik:2PST:3PL] – most tudod meg, csak amikor látod' (200313_20_Izsevszk)

Nem szabad továbbá megfeledkezni a kontextus fontosságáról sem. Véleményem szerint ez magyarázhatja azt, hogy az interjúk során előfordult, hogy az adatközlők az első múlt idejű igealakot tartalmazó mondatokban szereplő információt is újként, meglepőként értékelték. Hasonló figyelhető meg a kérdőíves kutatásban is, ahol az első múlt idejű igés mondatok kapcsán is megjelentek a mirativitás kategóriájához kapcsolódó képzetek (felismerés, meglepetés, l. 8.1-es és 8.2-es ábra). Ezen felül a 8.1-es ábra mondata tartalmánál fogva már önmagában is meglepő lehet az adatközlők számára. Hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy a második múlt idejű alakokhoz képest kisebb mértékben társult az újszerűség, meglepetés komponense az első múlt idejű alakokhoz – a két igeidő összehasonlítását a kérdőív eredményei alapján a 10.5.2-es pont ismerteti.

8.1. ábra: A *Kylem ar kuspyn Rosšijn ulišjos 8 milliárd l'itr sur juizy*. 'A tavalyi évben az oroszországi lakosok 8 milliárd liter sört ittak meg[1PST].' mondat kapcsán született válaszok aránya az információ újszerűségére és meglepő mivoltára vonatkozóan (86 válasz, 76 adatközlő)

8.2. ábra: A *Tunne gurtyn tylez kysizy*. 'Ma a faluban lekapcsolták[1PST] az áramot.' mondat kapcsán kapott válaszok aránya az információ újszerűségére és meglepő mivoltára vonatkozóan (94 válasz, 72 adatközlő)

8.2 A második múlt idő a mirativitás kifejezésére

Az udmurtban a közvetett evidencia jelölője az aikhenvaldi terminológia alapján miratív stratégiaként működik, vagyis egy alapvetően nem miratív jelentésű jelölő kontextuális-pragmatikai kibővülésének eredményeként bizonyos beszédhelyzetben miratív olvasattal bír (Aikhenvald 2012: 472). A kis evidenciálisrendszerekben tipológiailag gyakori, hogy a közvetett evidencia jelölője miratív konnotációval is rendelkezik (Aikhenvald 2012: 465).

A második múlt idejű alakok képesek jelölni a beszélő felismerését egy olyan információval kapcsolatban, mely eddig nem képezte a beszélő világképének részét, vagyis mentális közvetettséget jeleníthetnek meg a megnyilatkozó pillanatnyi tapasztalata és a világról alkotott előzetes tudása között (vö. Baker 1983 a zürjén második múlt idővel kapcsolatban, illetve Lazard 1999 és Dickinson 2000). A mirativitás az esetek többségében csak kontextuálisan jelenik meg az igeidő által kifejezett temporális-evidenciális tartalom mellett. Jellemző továbbá a nyomatékosító partikulák (*ik*, *uk*) előfordulása is. Ezekben az esetekben továbbá a mondat modalitása is tipikusan felkiáltó vagy óhajtó, illetve az anyanyelvi beszélők elmondása alapján a megnyilatkozás érzelmileg telített. A miratív jelölők emocionális értékéről Aikhenvald is említést tesz (2012: 473). Kiemelendő továbbá, hogy a második múlt idejű alakok nem minden esetben a megnyilatkozó nézőpontot jelenítik meg, azokban az esetekben is megjelenhetnek, amikor a beszélő felételezi, hogy az adott információ a hallgató számára nagy mértékben informatív, vagyis jelezhetik, hogy nem egy általánosan ismert információról van szó. A hallgatói nézőpont megjelenéséről részletesen a 8.2.2 pontban lesz szó.

Az indirekt evidenciális miratív funkciója már az udmurt nyelv korábbi leírásaiban is megjelent, bár ezek egy része csak a létige második múlt idejű alakját, a *vylem* formát tartja alkalmasnak erre (l. Szerebrennyikov 1960, 5.1-es pont és Winkler 2001, 5.6-os pont). Ezt Siegl (2004) és saját kutatásaim is cáfolják, de fontos hangsúlyozni, hogy a *vylem* alak prominens szerepet tölt be a mirativitás kifejezésében. Ez az alak jelenik meg a legnagyobb arányban a vizsgált szövegekben a mirativitás kifejezésekor (az esetek megközelítőleg 55%-ában). A létige második múlt idejű alakjainak a mirativitás kódolásában betöltött szerepéről a 8.2.3 pontban esik részletesen szó.

Tekintve, hogy a mirativitás szemantikailag és pragmatikailag is kapcsolódik az evidencialitáshoz (Peterson 2010: 132), a szövegek elemzésekor nem minden esetben lehetett egyértelműen megállapítani, hogy a második múlt idejű alak elsősorban az evidencia indirektségét vagy mirativitást fejez ki (meglátásom szerint nem is várható el minden esetben a pontos kategorizálás, hiszen ezek a jelentéstartalmak, funkciók szorosan kapcsolódnak egymáshoz). Az eredmények alapján az 1152 előfordulásból 132 esetben (11,4%) a második múlt idő használata elsősorban mirativitást fejezett ki, és 27 (2,3%) esetben a miratív tartalom az evidenciális jelentéssel együttesen jelent meg (hiszen egy adott információ az evidencia szempontjából származhat indirekt forrásból és ezzel egyidőben lehet új vagy meglepő). Emellett a felismerés és az inferencialitás is összefüggésben áll egymással, elsősorban a késleltetett felismerés kapcsán.

8.2.1 Az információ felismerése és informativitásának mértéke

Mexas (2016) a mirativitás központi jelentésének a felismerést tekinti, melyet a tudatosság hiányának állapotából a tudatosság állapotába való átkerülésként jellemez. Az udmurt vizsgálati anyag is azt mutatja, hogy a második múlt idő miratív értelmű használata esetén a felismerés mozzanata (a fentiek szerint értelmezve) közös elem. A 8.2-es példában a második múlt idejű alakok a megnyilatkozó felismerését fejezik ki.

- (8.2) Kontextus: A megnyilatkozó pedagógus. A pedagógusnapi ünnepséggel kapcsolatban csalódott, mert sok tanár nem ment el, passzívak voltak. Ennek kapcsán ismeri fel, hogy milyen más is belülről szemlélve a pedagóguslét (korábbi vélekedéséhez képest).

<i>Kyče</i>	<i>muket</i>	<i>vyl-em</i>	<i>pušk-yšen</i>	<i>dyšetis-len</i>	<i>ulon-ez.</i>
milyen	más	van-2PST[3SG]	belül-ELA	tanár-GEN	élet-POSS.3SG
<i>Muket</i>	<i>šinm-yn</i>	<i>učky-ny</i>	<i>kutski-ško.</i>		
más	szem-INS	néz-INF	kezd-PRS.1SG		

’Milyen más belülről a tanár élete. Más szemmel kezdem nézni.’

(vuflower.blogspot.ru, 2014.10.06., utolsó látogatás: 2021.03.19.)

A fenti példában továbbá az is megfigyelhető, hogy habár a *vylem* elem morfológiailag múlt idejű, a teljes megnyilatkozás a jelenbéli eseményekre vonatkozik. A beszélő a megnyilatkozás pillanatában is pedagógus, hiszen épp a számára is rendezett ünnepségen vesz részt. Vagyis ezekben az esetekben a *vylem*, egy morfológiailag múlt idejű elem, nem múlt időt fejez ki (erről bővebben 8.2.3-as pontban lesz szó).

Az információ felismerése késleltetett is lehet. A késleltetett felismerés (angolul *deferred realization*) egy post-factum következtetés egy olyan esemény kapcsán, amelynek a beszélő szemtanúja volt, vagy legalábbis lefolyásánál jelen volt, de valamilyen oknál fogva csak később döbönt rá, jellemzően valamilyen evidencia alapján levont következtetés útján, hogy mi történt pontosan (Aikhenvald 2012: 468). Az újonnan megértett információ így váratlan és meglepő lehet (Aikhenvald 2012: 471). A késleltetett felismerés és a következtetés egymással összefüggésben áll, az evidencialitás és a mirativitás kategóriája közti átmenetként fogható fel. Fontos ugyanakkor, hogy késleltetett felismeréskor a beszélő jelen van az adott esemény lefolyásánál, tehát ezekben az esetekben a második múlt idejű alak már nem az evidencia közvetettségét jeleníti meg, hanem egy adott tényállás felismerését.

(8.3) Kontextus: A blogbejegyző családjánál megjelenik az egyik nagynénje. Ez a rokon a megnyilatkozó.

Tiñi uk kopak l'ugy lakišk-em bord-am!
 PTC PTC teljesen bogáncs ragad-2PST[3SG] oldal-ILL.POSS.1SG

Štan-me kuasal'la-j ní,
 nadrág-ACC.POSS.1SG tönkretesz-1PST[1SG] PTC

deri-jez meda-z ušy!
 sár-ILL NEG.OPT-3 kerül.CNG.SG

'Tessék, teljesen rám ragadtak a bogáncsok! Tönkretettem a nadrágomat, nehogy sáros legyen!'

(muketulon.tumblr.com, 2014.11.10., utolsó látogatás: 2018.07.17.)

A fenti példában a megnyilatkozó értelemszerűen jelen volt, amikor bogáncsok ragadtak a nadrágjára, de mindez csak akkor tudatosul benne, amikor már megérkezett úti céljához. A miratív értelmezést támogatja továbbá a mondat modalitása, illetve a *tiñi* 'íme, tessék' és az *uk* nyomatékosító partikula jelenléte is (vö. a miratív megnyilatkozások emocionálisan telítettebbek). A 8.4-es példában szintén a késleltetett felismerés jelenik meg: a beszélő először nem érti az elhangzottakat, azok pontos értelmét csak később tudja meg – az ehhez hasonló beszédhelyzetek a vizsgálati anyag alapján tipikusnak mondhatók késleltetett felismerés esetén.

- (8.4) Kontextus: A megnyilatkozó egy faluban jár, ahol az emberek azt mondják, hogy *čebertiškemed* (szó szerint annyit tesz, hogy 'megszépültél') és ez nagyon tetszik neki. Később tudja meg, hogy arrafelé így kívánnak egészséget.

Ad'ami-os "čebertišk-em-ed" šu-i-zy noš mon
ember-PL szépül-2PST-2SG mond-1PST-3PL és én

šumpoty-l-i! Berlo ihi tod-i,
örül-FRQ-1PST[1SG] később már tud-1PST[1SG]

tazam-em-me ožy vera-lo vyl-em.
gyógyul-PTCP.PRF-ACC.POSS.1SG így mond-PRS.3PL van-2PST[3SG]

'Az emberek azt mondták, hogy „megszépültél” és én örvendeztem! Később már megtudtam, hogy így kívánnak/kívántak jó egészséget.'

(kualaluly.ru, 2014.09.04., utolsó látogatás: 2018.07.17.)

Ennélfogva a második múlt idejű alakok alkalmasak arra, hogy kifejezzék, hogy az adott tényállás újonnan tudatosult a megnyilatkozóban, tehát a tudatosság hiányának állapotából a tudatosság állapotába való átkerülést jelenítik meg. Ez az „átkerülés” megvalósulhat a cselekmény pillanatában, de lehet késleltetett is.

A beszélői felismerésből fakadóan a második múlt idejű alakok nem csak azt fejezhetik ki, hogy a beszélő éppen megértett egy adott tényállást, hanem azt is jelezhetik, hogy az elhangzott ismeret informativitása nagymértékű, nem képezte eddig a megnyilatkozó (vagy a hallgató – erről bővebben l. a 8.2.2-es pontot) világképének részét. Ehhez gyakran kapcsolódik a váratlanság képzete is. Egy váratlan, illetve a korábbi várakozásokkal ellentétes információ a mirativitás szempontjából értelemszerűen jelöltebb, mint egy olyan, amely nem váratlan, vagy megfelel a hozzá kapcsolódó korábbi elvárásoknak (Mexas 2016: 9). A korábbi elvárásokkal nem egyező tartalom figyelhető meg a 8.5-ös példában, melyben a megnyilatkozó korábbi tapasztalatával nem korrelál, hogy a takarítónő más stílusban viselkedik (véltetően annak hatására, hogy udmurtokkal beszél).

- (8.5) Kontextus: A megnyilatkozó egy táborban vesz részt, ahol a takarítónő nagyon mogorva. Egyszer a beszélő és a barátja a szobában udmurtul beszélget, amikor jön a takarító. Éppen udmurtul mondanának valamit a takarítóról, amikor az szintén udmurtul szól hozzájuk. A stílusa viszont a korábbiaktól eltérő, kedvesebb.

Kyšnomurt-len ažlo kešašk-on mañer-yz byr-em,
asszony-GEN korábbi kiabál-NMLZ modor-POSS.3SG eltűnik-2PST[3SG]

mylkyd-yz no ňebž-em.
hangulat-POSS.3SG is meglágyul-2PST[3SG]

'Az asszony kiabálós modora eltűnt, a kedve is jobb lett.'

(pavel-vahrushev.livejournal.com, 2013.08.04., utolsó látogatás: 2021.03.21.)

A 8.6-os példában a második múlt idejű igealak szintén a felismerést, illetve a beszélő korábbi elvárásai és aktuális tapasztalata közötti ellentmondást jelzi.

- (8.6) Kontextus: A megnyilatkozó felfedezi az udmurt városokat, ebben az esetben Debeszt. Amikor korábban Debesz felé járt, csak egy templomot és néhány házat látott. Ez alapján azt gondolta, hogy egy kicsi és szegény északi településről van szó. Most viszont, hogy jobban megismerte, rájön, hogy nem így van.

Uj paljos-yś *ogšory* *čer kogurt,* *malpa-j* *mon soku,* -
észak-ELA egyszerű község gondol-1SG[1PST] én akkor

kuańer, *načar* *no piči.* *Ozy* *vyly-mte.*
szegény szegény és kicsi úgy van-NEG.2PST[3SG]

'Egyszerű északi község, gondoltam akkor – szegény és kicsi. Hát nem így volt/van.'

(marjamoll.blogspot.ru, 2015.02.24. utolsó látogatás: 2021.03.21.)

A második múlt idejű alakok miratív értelmű használata mind a kérdőívben, mind az interjúkban jól adatható. Az interjúk során a miratív értelmezési lehetőség számos mondatnál megjelent, a legtisztábban viszont azokban az esetekben, amelyekben a létige második múlt idejű alakjai szerepeltek. Az alábbi mondat értelmezésénél a válaszadók 73%-a adott meg olyan beszédhelyzetet, mely a mirativitás képzetéhez kapcsolódik, mint például: a megnyilatkozó korábban másként gondolkodott, de később kiderült, hogy tévedett; a megnyilatkozónak mondanak valamit és csak később érti meg, hogy valóban igazat mondtak neki; a megnyilatkozó valamilyen új információt ad tovább.

- (8.7) *Zem-ze* *no* *ozy* *vyl-em.*
igaz-ACC.DET PTC úgy van-2PST[3SG]
'Tényleg úgy volt/van.'⁷⁹

(8.7/1) *oskysa ad'ami, kyče ke učyr bere, no kylšaryś: veram otvetez ozy vylem...no oske so [...] pajmonez dyr vań, ben, maly ke šuono vylem kyl voźmate pajmonez, ortčem dyrez no voźmate*

'az ember úgy gondolja, hogy így volt, valamilyen esemény után, például: a válasz, amit mondtam, úgy volt...és úgy is gondolja [...] **csodálkozás van talán, igen, mert a vylem**[van:2PST.3SG] **szó a csodálkozást mutatja**, a múlt időt is mutatja'
(190529_08_Izsevszk)

(8.7/2) *so al'i vala, čto kyče ke učyr žemze no ozy vylem [...] soku gine so vala [...] vań pajmon*
'**most érti meg**, hogy valamilyen esemény tényleg úgy volt [...] csak akkor érti meg [...] **csodálkozás van**' (200311_14_Izsevszk)

⁷⁹ Ahogyan korábban is szerepelt, a *vylem* alak nem feltétlen múlt időt fejez ki, amennyiben miratív értelemben használt.

(8.7/3) *tatyn veraškiš pajmem, maly ozy luoz šuysa...soly verall'am, so nyryš oskymte dyr, noš kuke vylaz vuem jake adžem, so berlaz malpaške ni zemze no ozy vylem [...] muket šamen malpa val, ug osky val*

'itt a beszélő **csodálkozott**, hogy miért lett úgy...mondták neki, **először talán nem hitte el**, de amikor megtalálta vagy látta, **később már úgy gondolja, hogy tényleg úgy volt** [...] másként gondolta, nem hitte el' (200311_15_Izsevszk)

Korábban említésre került, hogy a mirativitást kifejező elemeknek számos nyelvben lehet emotív tartalma (Aikhenvald 2012: 473). Az udmurtban a második múlt idejű alakoknak, különösen miratív értelmezés esetén, lehet emocionális értékük, míg az első múlt idejű alakokat általában objektívnek, emocionálisan neutrálisnak tartják (vö. 8.1-es és 10.2-es pont). Az indirekt evidenciálisalakokat tartalmazó megnyilatkozásokhoz az adatközlők különféle érzelmeket, hangulatokat társítottak. A vizsgálati anyag alapján nincs egy tipikus emocionális érték, ami jellemző lenne a második múlt idejű alakokra, az öröm, lelkesedés, sajnálat, panasz ugyanúgy megjelennek, az emocionális tartalmat maga a megnyilatkozás és a beszédhelyzet határozza meg. Emellett, ahogyan a 8.1-es pont is említette, a második múlt idejű alakokkal összevetve a beszélők az első múlt idejű alakokhoz az elhangzott információ már ismert mivoltát és tényszerűséget társítottak. Az alábbi részletek ezt a különbségtételt mutatják be.

(8.8) *Nu, jaram, kyzy ke ozy vu-i-m obššezitiije*
 PTC PTC hogyan ha úgy érkezik-1PST-1PL kollégium
dor-y (kyd'okyn-ges ik vyl-em univeršitet-leš).
 oldal-ILL messze-INTS PTC van-2PST[3SG] egyetem-ABL

'Hát, jól van, valahogy megérkeztünk a kollégiumhoz (jó messze volt az egyetemtől).'

(8.8/1) *naprimer nyryšse joromyzy no pajmizy, tuž kyd'okyn val, soos malpazy matyn val šusa [...] vylem vožmate pajmonez [...] val soos pajmemzes vošte [...] vylem: voštizy kyče ke vyvod soleš, vylem kylen adžiške soos pajmizy, val – kyče ke no mad'iške otcenkaze, tuž muket značeniije lue predloženiilen, prosto veralo kak fakt, obššezitiije kyd'okyn, ug adžiške ašseleš emociosses*

'például először eltévedtek és **csodálkoztak**, hogy nagyon messze volt, **azt gondolták, hogy közel van** [...] a **vylem**[van:2PST.3SG] a **csodálkozást mutatja** [...] a **val**[van.1PST] **megváltoztatja a csodálkozásukat** [...] a **vylem**[2PST] **szóval látszik, hogy csodálkoztak, val**[van.1PST] – **valamilyen mesélős árnyalata van**, a mondatnak nagyon más jelentése lesz, **csak tényként közlik, hogy a kollégium messze volt, nem mutatja a saját az érzésüket**' (190523_03_Izsevszk)

(8.8/2) *tože emocional'nojges kyliške, vylem – otyň valany, čto to ad'ami todi iňi val so obššėžit'ije kyd'okyn val šusa, no ěe somynda tros [...] val – tatyn pajmonez övöl, tatyn tužges kyliške, soglaš, kylšarys kin ke veraz mynym, ta obššėžit'ije kyd'okyn šusa, noš mon so ad'amyl'i matčkyku, ku mon otčy vuysa veraško ěi*

'ez is érzelmesebbnek hangzik, *vylem*[van:2PST.3SG] – úgy lehet érteni, hogy **az ember azt tudta, hogy a kollégium messze van, de azt nem, hogy ennyire messze [...]** *val*[van.1PST] – **nincs meglepődés**, inkább úgy hangzik, hogy egyetért, például valaki mondta nekem, hogy a kollégium messze van, és én egy másik embernek elmesélem, amikor már odaértem' (190530_11_Izsevszk)

A fentiek alapján is látható, hogy a második múlt idejű alakokhoz nagyobb érzelmi telítettséget és a csodálkozás nagyobb mértékét társították az adatközlők. Az első múlt idejű alak ehhez képest a már ismert, objektív tudást jelenítették meg.

8.2.2 A hallgatói nézőpont megjelenése

Ahogy a 2.2-es pontban is szerepelt, az evidencialitás deiktikus kategóriának is tekinthető. Minden deiktikus elem feltételez egy központot (vagy másként origót), amelyből a megnyilatkozás kiindul. Az evidenciálisjelölők jellemzően a beszélő nézőpontjára reflektálnak a mondatban leírt eseményekkel kapcsolatban (vö. de Haan 2005), így a megnyilatkozó tekinthető a deiktikus központnak. A direkt és indirekt evidencia közti különbségtétel is értelmezhető aszerint, hogy a deiktikus origó megegyezik-e az észlelővel (direkt evidencia esetén igen, indirekt evidencia esetén nem). Találhatók ugyanakkor olyan nyelvek, amelyek megengedik az evidenciális origó elmozdulását a megnyilatkozóról, általában meghatározott szintaktikai környezetben (Brugman – Macaulay 2015: 216–217).

Az udmurt második múlt időt illetően elmondható, hogy alapvetően a beszélő tekinthető a deiktikus központnak. Miratív értelmezés esetén viszont megfigyelhető, hogy az információ újszerűségét illetően nem csak a megnyilatkozó nézőpont jelenhet meg, hanem a hallgatói is (vagyis a megnyilatkozó feltételezése arról, hogy az ismeret újszerű a hallgató számára). Ez elsősorban az interjúkból adatható – nem kizárt, hogy a vizsgált szövegekben is megjelenik ez a típusú használat, de ez, tekintve, hogy túlnyomórészt leíró szövegekről van szó, nem megállapítható. A hallgatói nézőpont megjelenését az alábbi példák illusztrálják.

(8.9) *Kalašnikov kul-em.*
PN meghal-2PST[3SG]
'Kalasnyikov meghalt.'

(8.9/1) *ta ivorez mon kyli rad'ioy's no vera'sko kinly ke no...mon vera'sko i vo'zma'sko ad'amile's emocize [...] so vyl' ivor kad'*

'ezt a hírt én a rádióban hallottam és elmondom valakinek...elmondom és **várom a másik érzését (értsd: reakcióját) [...] új hírnek tekinthető'** (200310_12_Izsevszk)

(8.9/2) *po fakta todysa mon bygati'sko šuyny a todi'skod-a Kalaš'nikov kulem? [...] so soby't'ije val montek, mon övöl svid'i't'eľ, mon prosto todi so šary's berloges [...] muket ad'amily vyl' ivor*

'valójában mondhatom, hogy: **tudtad, hogy Kalasnyikov meghalt?** [...] ez az esemény nélkülem történt, nem vagyok szemtanú, én csak később meg [...] **a másik embernek új hír'** (200318_24_Izsevszk)

(8.10) *Vuil'Pam* *voš'ti'sk-on-jos!*
érkezik-2PST[3PL] változik-NMLZ-PL
'Változások jöttek!'

(8.10/1) *ton kinly ke soje vot vera'skod, eš'josydy, ton ognad todid i ton vaňzyly vera'skod*⁸⁰

'te valakinek ezt elmeséled, a barátaidnak, **te egyedül tudtad meg és te mondd el mindenkinek'** (200319_26_Izsevszk)

A hallgatói nézőpont több mondat esetén is megjelent, vagyis az információ nem (vagy nem csupán) a megnyilatkozó számára bírhat hírértékkel, hanem feltételezhetően a hallgató számára is. Ez nem csupán a miratív funkció szempontjából fontos, hanem összefüggésbe hozható azzal, hogy a második múlt idejű igével kódolt információ még nem általános tudás, nem mindenki számára integrált, ismert tény. Ennek kapcsán az interszubsztívitás kategóriáját is szükséges megemlíteni (vagy másként *engagement* 'elkötelezettség'), mely a beszélő feltételezését jeleníti meg annak tekintetében, hogy ismerete milyen mértékben tekinthető a hallgatóval való közös, illetve nem közös ismeretnek (Evans et al. 2018, Bergvist 2018). A második múlt idő és az interszubsztívitás kapcsolatának feltérképezéséhez ugyanakkor további vizsgálatok szükségesek.

8.2.3 A létige második múlt idejű alakjainak szerepe a mirativitás kifejezésében

Többször említésre került, hogy a létige második múlt idejű alakjai, különösen az egyes szám harmadik személyű, állító forma (*vylem*) jelentős szerepet tölt be a mirativitás kódolásában, illetve az eddig felhozott példákban is (vö. 8.6-os, 8.7-es és 8.8-as példa) megfigyelhető a létige

⁸⁰ Az interjú során itt külön rákérdeztem, hogy akkor ebben az esetben a beszélő azt gondolja, hogy másoknak új az információ. Az adatközlő helyeselt.

miratív értelmű használata. Azok a nyelvtani leírások, melyek szót ejtenek a miratív funkcióról, gyakran csak a *vylem* formát tartják képesnek az információ felismerésének kódolására (l. Szerebrennyikov 1960, 5.1-es pont és Winkler 2001, 5.6-os pont). Ahogy a fenti pontokból is látható volt, egyéb második múlt idejű alakok is kifejezhetik a felismerést, az informativitás nagy mértékét.

Az autentikus szövegekben miratív funkcióban a létige jelenik meg az esetek 68,2%-ában (90 előfordulás a 132-ből). A 90 előfordulásból 77 esetben (ez az összes miratív értelmű előfordulás 58,3%-a) a *vylem* alak szerepel. Emellett, jóval kisebb arányban, az egyes szám harmadik személy szintetikus tagadó alakja, a *vlyl'mte*, illetve a többes szám harmadik személyű állító és szintetikus tagadó alakok, a *vylil'am* és a *vylil'amte* jelennek meg. Mivel az udmurtban múlt időben nincs nominális állítmány, a létige alakjai ezekben az esetekben kopulaként szolgálnak.

- (8.11) Kontextus: A megnyilatkozó egy zenei fesztiválon vesz részt és leírja véleményét az egyes résztvevőkről.

Mon voźma-ško val «Backstreet Boys» jake «US5»
 én vár-PRS.1SG van.1PST PN vagy PN

vyl'em lu-o-zy šuysa. Noš soos vokšo
 hasonló lesz-FUT-3PL CNJ de ők teljesen

muket vylil'am.
 más van-2PST[3PL]

'Azt vártam, hogy Backstreet Boys vagy US5-szerűek lesznek. De teljesen másnyelűek voltak.'

(zangarik.ru, 2012.11.28., utolsó látogatás: 2021.03.25.)

Megfigyelhető ugyanakkor, hogy a létige második múlt idejű alakja nem minden esetben egyeztet az alannyal, és többes számú vagy nem harmadik személyű alany mellett is a *vylem* alak jelenhet meg.

- (8.12) Kontextus: A beszélő érettségizik.

Tuž tunsyko zadañi-os vylem.
 nagyon érdekes feladat-PL van-2PST[3SG]

'Nagyon érdekes feladatok voltak.'

(sankobatyr.blogspot.ru, 2011.05.28., utolsó látogatás: 2021.03.29.)

Az alábbi két példa nem a vizsgálati anyagban található, hanem az online udmurt korpusz közösségi médiáról származó bejegyzéseket tartalmazó alkorpuszából. A 8.13-as példában az alany egyes szám első személyű, a létige számban és személyben megfeleltethető alakja a

vyliskem lenne. Az 8.14-es példában az alany morfológiailag többes szám második személyben áll, a létige szám és személy szerinti alakja *vylil'am* vagy *vylil'amdy* lenne.⁸¹

- (8.13) *Ažlo kyće mon šin-tem vyl-em, noš a'li*
 régen milyen én szem-CAR van-2PST[3SG] de most
šin-me ušt-i no malpa-ško,
 szem-ACC.POSS.1SG nyit-1PST[1SG] és gondolkodik-PRS.1SG
kyžy mon ton-e, syće šud-tem-ez jarati-škem.
 hogyan én te-ACC ilyen szerencse-CAR-ACC szeret-2PST.1SG
 'Korábban milyen vak voltam, de most kinyitottam a szemem és azon gondolkodom, hogy én téged, ilyen szerencsétlent hogyan szerethettek.'
 (korpuszadat; közösségi média, 2015; utolsó látogatás: 2021.12.15.)

- (8.14) *Ti aš-teos udmurt todosći vyl-em uk.*
 ti saját-2PL udmurt tudós van-2PST[3SG] PTC
 'Hát maga bizony udmurt tudós.'⁸²
 (korpuszadat; közösségi média, 2016; utolsó látogatás: 2021.12.15.)

Az egyeztetés hiánya mellett a fenti példában az is látható, hogy a létige morfológiailag múlt idejű alakja nem múlt időt, hanem pusztán a mirativitást fejezi ki.⁸³ Ilyen példát Winkler (2001: 51) is közöl, illetve a 8.2.1-es fejezetben is megfigyelhető volt.

- (8.15) *Vot ved' kyće ton ad'ami vyl-em-ed.*
 PTC PTC milyen te ember van-2PST-2SG
 'Lám, lám, milyen ember vagy te!'
 (Winkler 2001: 51)

Ez a típusú használat a vizsgálati anyagból is jól adatható, nominális állítmányok esetén, illetve egyéb jelen idejű igék mellett is megfigyelhető. Ezekben az esetekben a kontextus alapján megállapítható, hogy a megnyilatkozás nem a múltra vonatkozik. A temporális komponens elvesztése eddig csak a létige kapcsán jelent meg, más igealakok használata esetén a megnyilatkozás mindig a múltra referál. A vizsgált szövegekben a létige indirekt evidenciálisalakjai 27 esetben nem múlt időt jelenítettek meg (ez a létige miratív használatát jegyző esetek harmada). A 27 esetből 24-ben az egyes szám harmadik személyű alak, a *vylem* szerepelt. Véleményem szerint ezekben az esetekben a második múlt idejű alak miratív

⁸¹ Egy anyanyelvi adatközlő szerint nyelvjárási jelenségként többes szám második személyben létezik egy *vyliskemdy* forma is. Ezt az alakot a leíró munkák, tankönyvek nem közlik, a vizsgálati anyagban és az online udmurt korpuszban sincs előfordulása. Az adatközlő elmondása alapján a formát elsősorban miratív értelemben használják, megfogalmazása szerint „amikor kiderül valami”. A szóban forgó adatközlő az északi nyelvjárást beszéli.

⁸² Az udmurtban a magázás a többes szám második személyű alakokkal történik.

⁸³ Jelen időben nem kell kopula a mondatba.

jelentése már nem implikált, hanem az indirekt evidenciáliselem kifejezetten mirativitást fejez ki.

Az alábbi példákban a beszélők mindkét esetben általános érvényű igazságot fogalmaznak meg (a nagyobb testvér tanítja a kisebbeket; van udmurt humor), a *vylem* alak pedig a tényállás felismerését kódolja. A 8.16-os példában a 'tanít' jelentésű jelen idejű, egyes szám harmadik személyű ige jelenik meg. Ahogyan a 4.2-es pontban szerepelt, a jelen idejű finit ige és a létige első vagy második múlt idejű alakja analitikus duratív múlt időt képez – az alábbi példában viszont a jelen idejű finit alak és a *vylem* együttes előfordulása nem duratív múlt időként, hanem külön egységenként értelmezendők. Tehát a *dyšete*[tanul:PRS.3SG] 'tanít' ige a jelen tényállásra utal és a *vylem* elem pedig a tényállás feletti felismerést jelzi. Az is megfigyelhető, hogy a finit ige és a létige második múlt idejű alakja közé egyéb elemek is beékelődhetnek, jelen esetben a *ni* 'már' határozószó.

- (8.16) Kontextus: A beszélőnek két lánya van. A kisebbik, aki másfél éves, nagyon sok mindent eltanult a nővérétől, a beszélő a férjével rácsodálkozik, mennyi mindent tud már. Ezek alapján fogalmazza meg az alábbi állítást.

Nyryš-eti pinal-ez umoj dyšet-ono vord-ono,
először-ORD gyerek-ACC jó tanít-PTCP.NEC nevel-PTCP.NEC

noš suzer-jos-se vyn-jos-se badžym-ez
és hűg-PL-ACC.POSS.3SG öcs-PL-ACC.POSS.3SG nagy-DET

dyšet-e ni vyl-em.
tanít-PRS.3SG már van-2PST[3SG]

'Az első gyereket jól kell tanítani, nevelni, és a húgait, öccseit már a nagy majd megtanítja.'

(kepics.tumblr.com, utolsó látogatás: 2018.05.28.)

- (8.17) Kontextus: A megnyilatkozó egy udmurt társulat előadásán vesz részt, ahol udmurt nyelven humorizálnak.

Šulm-yštym šerekja-j!
szív-ELA.POSS.1SG nevet-1PST[1SG]

Vań vyl-em udmurt jumor.
van van-2PST[3SG] udmurt humor

'Szívből nevettem! Bizony van udmurt humor.'

(burdjos.ru, 2013.04.01. utolsó látogatás: 2021.03.25.)

A fenti példában szereplő *vań vylem*⁸⁴ 'tényleg/bizony van' frazémának tekinthető, az online Udmurt corpora főkorpuszában 68 előfordulás található, a közösségi médiáról származó

⁸⁴ A 8.17-es példában a *vań* 'van' forma jelen idejű birtokos szerkezetekben és egzisztenciális mondatokban használt (Bartens 2000: 265).

bejegyzéseket tartalmazó alkorpuszban 34, használata a fenti példával megegyező. A létige második múlt idejű alakjainak használatával a megnyilatkozó egy adott dolog minőségét, létezését, egy cselekvés megvalósulását vagy állapot fennállását hangsúlyozza. Emellett jelzi, hogy ez a tényállás eddig nem képezte világképének részét (vagyis új információról van szó), illetve, nem szükségszerűen, de azt is megjelenítheti, hogy ez az új információ nincs összhangban korábbi tapasztalataival, vélekedéseivel. Meglátásom szerint a fentiek a *vylem* elem grammatikalizációjára engednek következtetni, mivel egy morfológiailag egyes szám harmadik személyű múlt idejű alak megjelenhet többes számú és nem harmadik személyű alany mellett, illetve elveszítheti múlt idejű tartalmát.

A *vylem* elem miratív értelmezése az interjúkban is hangsúlyosan megjelent, és az egyes adatközlők között ezen funkció kapcsán születtek a legegységesebb válaszok. Korábban (l. 8.2.1-es pont) a 8.7-es mondat kapcsán (*Zemze no ozy vylem.* 'Tényleg úgy volt/van!') már említésre került, hogy a válaszadók 73%-a írt le olyan beszédhelyzetet, amelyben a miratív tartalom jelenik meg. Hasonló mondható el a többi, interjúban szereplő mondatról is, melyek a *vylem* alakot tartalmazták. Emellett az adatközlők egyéb mondatok kapcsán is külön hangsúlyozták, hogy a *vylem* elem a beszélő csodálkozását fejezi ki (vö. a 8.2.1-ben szereplő 8.7/1-es interjúrészletet).

8.1. táblázat: A miratív értelmezés megjelenésének aránya az interjúkban a *vylem* alakot tartalmazó mondatokban

Az interjúkban szereplő mondatok	A miratív értelmezés megjelenésének aránya
<i>Učkynj dotovo kapči vylem, noš leštny...leštonja tybyr čigiškoz!</i> 'Nézni igencsak könnyű (volt), de csinálni...a csinálásába beleszakad az ember!'	69,2%
<i>Al'i valany kutskiškod, ta karyn tros kalyk ule vylem.</i> 'Most kezded megérteni, hogy ebben a városban sok ember él/élt.'	80,7%
<i>Nu, jaram, kyzy ke ozy vuim obššežitije dory (kyd'okyngeš ik vylem uñiveršit'etleš).</i> 'Hát, jól van, valahogy megérkeztünk a kollégiumhoz (jó messze volt az egyetemtől).'	100%
<i>Zemze no ozy vylem.</i> 'Tényleg úgy volt/van!'	73%

Ezenfelül az adatközlők többször hangsúlyozták, hogy a *vylem* alakot tartalmazó mondat a „mostra”, „jelenre” referál – következésképp a mondat első múlt idejű létigével ellátott verziója (*val*) teljesen más értelmezést kap: nem csupán a miratív tartalom marad el, hanem a teljes megnyilatkozás a múltra értendő, vagyis a beszédidő előtti eseményekre vonatkozik.⁸⁵

⁸⁵ Néhány adatközlő ugyanakkor a fenti mondat *ule vylem* alakját múlt idejűnek értelmezte, vagyis a városban régen éltek sokan, de most már nem. Az interjúk során hat adatközlő esetén jelent meg egyértelműen ez az értelmezés. Érdekes megfigyelni ezen adatközlők szociolingvisztikai státuszát: három adatközlő 18 és 21 év

(8.18) *Al'i vala-ny kutski-škod, ta kar-yn*
 most megért-INF kezd-PRS.2SG ez város-INE
tros kalyk ul-e vyl-em/val
 sok nép él-PRS.3SG van-2PST[3SG]/van.1PST

'Most kezdted megérteni, hogy ebben a városban sok ember él/élt.'

(8.18/1) *ad'ami malpa Iževsk piči šusa, na adže tatyn tros kalyk; kyče ke pajmon vylem kylene [...] tuž val tatčy ug tupa, tuž kyče ke no kyd'oke koške, značėnije voštiške; val ortčėm dyr šarys veraške; vylem tatyn al'i dyr šarys veraške*

'Az ember azt gondolja, hogy Izsevszk kicsi, de aztán látja, hogy sokan vannak; valamilyen csodálkozás van így a *vylem*[van:2PST.3SG] szóval [...] a *val*[van.1PST] ide nem igazán jó, valahogyan a távolba mutat, megváltozik a jelentés; a *val*[1PST] a múltról beszél; a *vylem*[2PST] itt a jelenről beszél' (190523_03_Izsevszk)

(8.18/2) *so gurtyš lyktiz kare dyšetskyny, böryš valaz tatyn tuž tros ad'ami šusa [...] val pörtemges lue, kalyk ule val ažlo, vylem: al'i no ulo, ažlaňaz no ulozy, pajmon vaň*

'ő vidékről jött a városba tanulni és később megérti, hogy a városban sok az ember [...] a *val*[van.1PST] másmilyen lesz, sok ember lakott itt korábban, *vylem*[van:2PST.3SG] most is laknak, később is lakni fognak, csodálkozik' (190529_07_Izsevszk)

(8.18/3) *ešely bygatiško verany [...] ton lyktid kare no adžiškod so adžemde veraškod ešedly [...] otyň ažlo malpaškod val otyň öžytges kalyk ule val šuysa i ton vuid i valany kutskiškod [...] ule val – so ug tupa, prosto ortčėm dyr lue, kuke no ažlo val; ule vylem – al'i vuid, adžiškod*

'a barátomnak mondhatod [...] eljöttél a városba és látod, és ezt meséled el a barátodnak [...] korábban azt gondoltad, hogy kevesebb ember él ott, és aztán megérkezel és elkezdted megérteni [...] *ule*[él:PRS.3SG] *val*[van.1PST] – ez ide nem illik, egyszerű múlt idő lesz, valamikor korábban így volt; *ule*[él:PRS.3SG] *vylem*[van:2PST.3SG] – most érkeztél és látod' (200310_12_Izsevszk)

Tehát a vizsgálati anyag alapján a létige harmadik személyű állító alakja (*vylem*) elveszítheti múlt idejű tartalmát és utalhat kizárólag az informativitás magas fokára. Ezekben az esetekben a miratív értelmezés már nem csak kontextuálisan, pragmatikailag implikált, mivel számos adatközlő a kontextus nélkül is egyértelműen a mirativitás kódolását társította ehhez az alakhoz. Emellett az is látható, hogy vannak olyan esetek, amelyekben a létige második múlt idejű alakja számban és személyben nem egyeztet az alannyal, hanem a *vylem* forma jelenik meg a

közötti, mindannyian a perifériás déli nyelvjárási régióhoz tartoznak (tatársztáni udmurtok), míg a másik három adatközlő 57 és 62 év közötti, az északi és középső nyelvjárási területről származnak. Az értekezésnek nem célja szociolingvisztikai megállapításokat tenni, és mindezek alapján nem vonhatók le messzemenő következtetések. Az viszont látható, hogy a létige indirekt evidenciálisalakjának tisztán miratív értelmű használata vélhetően nem a teljes beszélőközösségre jellemző, és lehetségesnek tartom, hogy ebben életkori és nyelvjárási szempontok is szerepet játszanak.

mirativitás kifejezésére. A *vylem* mellett a létige egyéb alakjait illetően még a harmadik személyű tagadó alaknak (*vylymte*) és a többes szám harmadik személyű, állító alaknak (*vyll'lam*) figyelhető meg néhány előfordulása, amelyben elveszítik múlt idejű tartalmukat, igaz, a *vylem* formához viszonyítva, elenyésző mértékben.

Összegezve tehát, a létige második múlt idejű alakjai, ezen belül is az egyes szám harmadik személyű, állító forma (*vylem*) számottevő szerepet tölt be a mirativitás kifejezésében. Egyéb igék második múlt idejű alakjától eltérően elveszítheti múlt idejű tartalmát, képes pusztán az információ újszerűségét kódolni, továbbá lehetséges, hogy számban és személyben ne egyeztessen a mondat alanyával. Amennyiben a *vylem* alak csak a felismerést (és esetlegesen az ezzel járó csodálkozást) jeleníti meg, elhagyása esetén a mondat értelme ebben a tekintetben megváltozik, de a szintaktikai szerkezet nem sérül. Úgy vélem, hogy mindezek a létige harmadik személyű indirekt evidenciálisalakjának folyamatban lévő grammatikalizálódására engednek következtetni.

8.3 Összegzés

A fejezet az első és második múlt idő használatát taglalta az informativitás mértékének szempontjából. A 8.1-es pont alapján az első múlt idő nem reflektál az informativitás mértékére, de a második múlt időhöz viszonyítva megjelenítheti a már ismert tudást, mely összefüggésben áll a 7.1-es pontban tárgyalt általános tudás kifejezésével is. A 8.2.1-es szakasz megállapította, hogy a második múlt idejű alakok az udmurtban miratív stratégiaként funkcionálnak és kifejezhetik a beszélő felismerését (mely lehet akár késleltetett is) egy adott tényállást illetően. Ennélfogva a mirativitáshoz kapcsolódó egyéb képzetek is megjelenhetnek, mint a váratlanság, a korábbi elvárásokkal való ellentétesség, csodálkozás, illetve az információ újszerűsége. Ezenfelül a második múlt idejű igealakok a kognitív állapotára való reflektálás mellett gyakran a beszélők érzelmi állapotát is megjelenítik, mely tipológiailag szintén nem idegen a mirativitást kifejező nyelvi elemektől. Az első múlt idejű alakok az informativitás mértékének szempontjából semlegesnek tekinthetők, de a második múlt idejű alakokkal szembeállítva jellemzően a tényszerű, integrált tudásra utalnak. Ebből következik, hogy az adatközlők ezeket a megnyilatkozásokat emocionálisan semlegesnek tartották, és nem társították hozzájuk a meglepődés komponensét sem.

A 8.2.2-es szakasz röviden kitért arra, hogy a közvetett evidenciajelölő miratív értelmezésekor nem csupán a megnyilatkozó, hanem a hallgatói nézőpont is megjelenhet, tehát az információ nem vagy nem csak a beszélő számára informatív, hanem (feltételezése szerint)

a hallgató számára is. A 8.2.3-as pont a létige második múlt idejű alakjainak szerepét vizsgálta, különös tekintettel a harmadik személyű, állító formára (*vylem*). A *vylem* nagy arányban jelenik meg, és ezen felül olyan sajátosságokat mutat, melyek arra engednek következtetni, hogy elkezdett grammatikalizálódni a mirativitás kifejezésére.

9. Az első és második múlt idő összefüggései az episztemikus modalitással

Az evidenciálisjelölők utalást tehetnek az információ bizonyosságának mértékére, vagyis az információ episztemikus kiértékelésére. A BIZONYOSSÁG MÉRTÉKÉNEK konceptuális kategóriája Brugman és Macalauy (2015) alapján az episztemikus modalitás szemantikai kategóriájának feleltethető meg. A legfőbb irányvonalakat az evidencialitás és az episztemikus modalitás viszonyát illetően a 2.5-ös alpont tekintette át.

Az udmurt evidencialitást vizsgáló eddigi munkák nem szenteltek különösebb figyelmet az első és második múlt időnek a BIZONYOSSÁG MÉRTÉKÉVEL való összefüggéseire. Leinonen és Vilkuna (2000) megemlíti, hogy az igeidők használatában szerepet játszhat az információ megbízhatósága és a beszélői felelősségvállalás (vö. 5.5-ös szakasz). Ezenfelül az udmurt nyelv leíró munkáiban is megjelenik, hogy az első múlt idő akkor is használatos, ha a beszélő úgy kíván nyilatkozni, mint aki jelen volt az eseményeknél (l. 5.1-es táblázat az 5.12-es pontban). A második múlt idejű alakok kapcsán nem jelenik meg egy lehetséges episztemikus tartalom, vagyis ez alapján a második múlt idejű alakok nem tesznek utalást a bizonyosság mértékére. Igaz, hogy némely munka a paradigmát és annak funkcióit modálisként jellemzi (Szerebrennyikov 1960, Winkler 2001), de ez inkább fakad az evidencialitás és a modalitás egymáshoz való viszonyának felfogásából, mint a második múlt idő funkcióiból.

A vizsgálati anyag alapján jól megállapítható, hogy implicit módon az első és második múlt idejű alakok összefüggésbe hozhatók a bizonyosság mértékével, a beszélői felelősségvállalással és az információ megbízhatóságával. Ezek az összefüggések az evidencia forrása és annak erőssége, megbízhatósága közötti pragmatikai viszonyból fakadnak (vö. Givón 2001 és ezen felül Boye 2012 modelljét a 2.5-ös szakaszban, miszerint az indirekt igazolás részleges episztemikus támogatással társulhat). Amennyiben a megnyilatkozó csak indirekt, a Givón (ibid.) által javasolt hozzáférhetőségi hierarchia alapján egy kevésbé erős evidencia áll rendelkezésére, az magával vonhatja, hogy nem vállalhat teljes felelősséget annak valóságtartalma iránt, és így az episztemikus bizonyosság foka is alacsonyabb lehet. Ez megmagyarázza, hogy a második múlt idejű alakokhoz miért társulhat az episztemikus bizonyosság alacsonyabb foka. A vizsgálati anyag alapján az is megfigyelhető, hogy az első

múlt idejű alakokhoz az episztemikus bizonyosság magasabb mértéke társul. Az igeidők ezen implikációja viszont nem képezi azok szemantikájának részét, mindössze kontextuális jelentésbővülésről beszélhetünk. Egy második múlt idejű alakot tartalmazó mondatba foglalt információ is tekinthető megbízhatónak, mivel az evidencia indirektsége nem feltétlenül jelenti azt, hogy nem tekinthető bizonyosnak (9.7-es példa), illetve első múlt idejű alakok is szerepelhetnek olyan módosítószavakkal, melyek a bizonyosság alacsonyabb mértékét fejezik ki (9.1-es példa). Ennélfogva az udmurtban nem beszélhetünk modalizált evidenciálisrendszerről (vö. Plungian 2001 és 2.5-ös alpont), az igeidők alapvetően nem kódolják a bizonyosság mértékének magasabb vagy alacsonyabb fokát. Az esetleges episztemikus jelentéskiterjesztés a második múlt idő indirekt evidenciális természetéből fakad, így mindig kontextuális és implikált. Ennélfogva nem értek egyet Winkler (2001) azon megállapításával, hogy az udmurtban az evidencialitást modális kategóriaként kellene számon tartani (l. 5.6-os pont).

A vizsgálati anyag alapján ugyanakkor kétségtelenül látható, hogy az első és második múlt idejű alakok kapcsán több esetben megjelenik a bizonyosság, pontosság mértékének tényezője is. Az alábbi pontok áttekintik ezen tényezők megjelenését. A fejezet a rögzített hanganyagra támaszkodik. Az írott szövegek nem alkalmasak az episztemikus kiterjesztés vizsgálatára, mert az igeidők implikált modális tartalma pragmatikai, erősen beszédhelyzetfüggő, továbbá kapcsolatban áll egyéb tényezőkkel is, mint például a beszélő információs státusza, vagy elkötelezettségének mértéke. A pontos beszédhelyzet meghatározása, illetve az egyéb tényezők írott szövegek alapján történő elkülönítése véleményem szerint csak nagyon kevés esetben lehetséges. A kérdőíves vizsgálat vonatkozó részei a 10.5.2-es pontban kerülnek bemutatásra.

9.1 Az első múlt idő összefüggései a bizonyosság mértékének kifejezésével

Ahogy fentebb is szerepelt, az első múlt idő alapvetően nem episztemikus, a bizonyosság magas fokának kódolása nem tartozik annak szemantikájához. Ezt igazolja, hogy megszorítás nélkül szerepelhet különféle episztemikus módosítószókkal, melyek a valószínűség mértékét csökkentik. Az alábbi példában a *leša* 'talán, valószínűleg, úgy látszik' módosítószó szerepel az első múlt idejű alakkal.

- (9.1) Kontextus: Udmurtiában évente rendeznek udmurt tollbamondó versenyt. Abban az évben, amikor a bejegyzés készült, a legnépszerűbb és legnagyobb presztízsű udmurt nyelvű újság, az Udmurt duńne teljes szerkesztősége elment a tollbamondásra, míg más újságírók nem jelentek meg.

Muket udmurt žurnal'ist-jos dyr ö-z šed'te, leša.
 más udmurt újságíró-PL idő NEG.1PST-3 talál.CNG.PL úgy_látszik
 'Úgy látszik, más udmurt újságírók nem tudtak időt szakítani erre.'
 (burdjos.ru; 2015.04.08. utolsó látogatás: 2021.06.07.)

Első múlt idejű igék megjelenhetnek a *pe* kvotatív partikulával is. A *pe* partikula alkalmas arra, hogy a beszélőt eltávolítsa annak megnyilatkozásától, így a megnyilatkozás igazságtartalma nem a beszélő felelőssége (vö. Teptiuk 2019 és 11.1-es alpont).

- (9.2) Kontextus: A beszélő és társai különféle fákról beszélgetnek, azok fajtáiról és védelméről.

Ažlo, pe, nyl vordišky-ku mertt-o val
 régen QUOT lány születik-CVB.SIM ültet-PRS.3PL van.1PST
korka vöz-y palež, noš pi ke - l'ömpu.
 ház mell-ILL berkenye de fiú ha zselnice
 'Állítólag régen, amikor lány született, a ház mellé berkenyét ültettek, de ha fiú, akkor zselnicét.'

(udmurto4ka.blogspot.ru; 2014.07.28. utolsó látogatás: 2021.06.07.)

Amellett viszont, hogy az első múlt idő alapértelmezett múlt időnek tekinthető, kifejezheti az általános tudást és az információ tényszerűségét is, így utalhat az információ megbízhatóságára, bizonyosságára is. Az interjúk során az adatközlők a két igeidő közti különbséget gyakran úgy határozták meg, hogy az első múlt idejű alakokkal kódolt események pontosak, hitelesek (az orosz *točno* 'pontosan, biztosan' kifejezést használták), megerősített, igazolt kijelentések (a jellemzésekben szintén gyakran jelent meg az *utverž'denije* 'állítás, hitelesítés, megerősítés' főnév). Az alábbi példában a beszélő információforrása arról, hogy az édesanyja a beszélő születésekor hol tartott egyetemi tanulmányaiban, értelemszerűen értesülés (az édesanyjától, más rokontól), vagy pedig közvetkeztetés (maga számolja ki az édesanyja kora vagy születési ideje alapján). Azt illetően, hogy miben tér el az első múlt idejű igét tartalmazó mondat a második múlt idejűtől, az alábbi válaszokat adták az adatközlők.

- (9.3) *Mama mon-e 2-ti kurs-yn dyšetsky-ku-z vord-i-z.*
 anya én-ACC 2-ORD évfolyam-INE tanul-CVB.SIM-POSS.3SG szül-1PST-3SG
 'Anyá engem akkor szült, amikor a második évfolyamon tanult.'

(9.3/1) *mon todiško, čto točno vordiz 2-ti kursyn, konkretno*

'tudom, hogy pontosan a második évfolyamra járt, amikor szült, konkrétan'
(190522_02_Izsevszk)

(9.3/2) *ton so učastník, mamed tuž umoj todiškod, ton ta informacijez tuž umoj todiškod, ton utverždaješj, tuž jun veraškod [...] so veran myne imenno mon šaryš, mon centr sobyt'ij-a mar-a*

'te vagy az a résztvevő, az anyukádat jól ismered, ezt az információt nagyon jól tudod, megerősíted, nagyon határozottan mondod [...] a beszélgetés éppen rólam szól, én vagyok az esemény középpontja vagy ilyesmi' (190528_04_Izsevszk)

(9.3/3) *vordiz kyliške kak bydto by so soje zemos tode, d'ejstvit'el'no mone vordiz ni šuysa soku 'vordiz[szül:1PST:3SG], úgy hangzik, mintha ő ezt igazán tudná, hogy engem akkor már tényleg megszült'* (200313_20_Izsevszk)

Az első múlt idejű alakok kifejezhetik, hogy a megnyilatkozó pontosan tudja, hogy a mondatban foglaltak megfelelnek a valóságnak, továbbá azt is megjeleníthetik, hogy a beszélő részletes ismeretekkel rendelkezik az ige által kifejezett cselekvés, történés körülményeiről. Ehhez kapcsolódhat az is, hogy kinek „áll jogában” egy adott beszédhelyzet kapcsán első múlt idejű alakokat használnia, illetve a Leinonen – Vilkuna (2000) által felhozott beszélői felelősségvállalás is. Az alábbi példa esetén több adatközlő szerint is az első múlt idejű alak használata azt sugallja, hogy a megnyilatkozó maga készítette a statisztikát, végzett kutatást, ami alapján állítását teszi. Vagyis az állításnak reális alapja van.

(9.4) *Kyl'em ar kusp-yn Rossi-yn uliš-jos*
előző év köz-INE Oroszország-INE lakos-PL

8 *milliárd liter sur ju-i-zy.*
8 milliárd liter sör **iszik-1PST-3PL**

'A tavalyi év alatt az oroszországi lakosok nyolc milliárd liter sört ittak meg.'

(9.4/1) *uže podtverd'it' kare ni, [...] so zemze no tode ni soje, a [...] juill'am kin ke veram soly [...] sta'ist'ika leštiš - juizy, ušjaškysa kad' vera: juizy...možno ačiz no jue so ponna no tode, todiš ad'ami*

'itt már megerősíti, [...] ő igazán tudja már ezt, és [...] a juill'am[iszik:2PST.3PL], itt valaki csak mondta neki [...] a statisztikát készítő - juizy[iszik:1PST:3PL], kicsit dicsekedve mondja, hogy juizy[1PST]...lehet ő maga is iszik, azért is tudja, olyan ember, aki tudja'
(200312_18_Iszakovó)

(9.4/2) *kyče ke stat'ist'ika leštiš murt, ekonomist, lydjaškiš*

'valamilyen statisztikát készítő ember, közgazdász, valaki, aki összeszámolta'
(200319_27_Izsevszk)

Látható tehát, hogy az első múlt idejű alakok a bizonyosság nagyobb mértékét implikálhatják, különösen olyan beszédhelyzetekben, amelyekben egyébként a megnyilatkozóknak, az információ jellegéből fakadóan, nem lehet, vagy természetellenes lenne direkt evidenciát feltételezni (mint pl. egy teljes ország alkoholfogyasztása). A bizonyosság nagyobb mértékének jelzése összefüggésbe hozható azzal, hogy az általános tudás is jellemzően ezzel az igeidővel fejeződik ki. Kittilä (2019) alapján általános tudás esetén a beszélő abszolút szubjektív bizonyossággal rendelkezik és így nem szükséges, hogy bármilyen külső bizonyítékra utaljon, amikor kijelentésében általános tudásra utal (vö. 2.1-es pont). Ezek alapján az általános tudás magába foglalja a (szubjektív) bizonyosság abszolút mértékét. Meglátásom szerint a beszédhelyzet, illetve az információ minősége is hatással lehet ezen kontextuális jelentésbővülés megjelenésére.

9.2 A második múlt idő összefüggései a bizonyosság mértékének kifejezésével

A második múlt idejű alakok episztemikus jelentéskiterjesztése mindig kontextuális és implikált. Tehát, az első múlt időhöz hasonlóan, a második múlt szemantikájának sem része az episztemikus támogatás kifejezése. Viszont, mivel az indirekt evidenciajelölők a hozzáférhetőségi hierarchián (Givón 2001: 326) alacsonyabban helyezkednek el, kevésbé „erős” evidenciának tekinthetők (Givón 2001 terminusa alapján *evidential strength* 'evidenciális erő', Boye 2012 ugyanezt episztemikus igazolásnak nevezi, l. 2.5-ös pont), implikálhatják a bizonyosság kisebb mértékét is. Az interjúk során megfigyelhető, hogy az adatközlők egy része a második múlt idejű igével alkotott mondatokban foglalt információt kevésbé tartották hitelesnek vagy meglátásuk szerint a megnyilatkozó nem rendelkezik pontos ismerettel az adott tényállásról. Alább a 9.1-es szakaszban ismertetett mondatok párjához (l. 9.3-as és 9.4-es példa) kapcsolódó meghatározásokból olvasható néhány.

(9.5) *Mama mon-e 2-ti kurs-yn dyšetsky-ku-z vord-em.*
anya én-ACC 2-ORD évfolyam-INE tanul-CVB.SIM-POSS.3SG szül-2PST[3SG]
'Anya engem akkor szült, amikor a második évfolyamon tanult.'

(9.5/1) *tatyn no tañi bydesak todyny ug luy vordem kylene [...] so soje tode, no možno bydesak ačiz ug osky*

'itt is **nem lehet teljesen tudni**, a *vordem*[szül:2PST.3SG] szó miatt [...] tudja, de **lehet, hogy nem teljesen hiszi el**' (190523_03_Izsevszk)

(9.5/2) *2-ti kurs kotyryn, umoj so ug tody so šaryš, kuke no soly anajez verall'az so šaryš, tiñi so ožy vera*

'a **második évfolyam környékén, nem tudja annyira jól**, valamikor az édesanyja mondta neki, ezért mondja így' (190529_07_Izsevszk)

(9.5/3) *možet byt' točno so ug tody, žam-žam možet so ug tody*

'lehet, hogy **nem pontosan tudja**, talán **nem tudja nagyon jól**' (200312_17_Iszakovó)

Hasonló figyelhető meg az oroszországi sörfogyasztásra vonatkozó mondatot illetően. Míg az első múlt idejű alak esetén az információ pontossága és az információforrás hitelessége hangsúlyos, addig a második múlt idejű alak kapcsán az információ esetleges pontatlansága, illetve a hitelesnek tekinthető forrás hiánya jelenik meg.

(9.6)	<i>Kyl'em</i>	<i>ar</i>	<i>kusp-yn</i>	<i>Rossi-yn</i>	<i>uliš-jos</i>
	előző	év	köz-INE	Oroszország-INE	lakos-PL
	8	<i>milliárd</i>	<i>litr</i>	<i>sur</i>	<i>juj-l'am.</i>
	8	milliárd	liter	sör	iszik-2PST[3PL]

'A tavalyi év alatt az oroszországi lakosok nyolc milliárd liter sört ittak meg.'

(9.6/1) *ta ivorez kylšaryš in'erñetyš adžiz kin ke no i tiñ ta veraz [...] so oskymon, ben, noš nokyče dokument övöl so šaryš, so prosto gožtemyn in'erñet votesyn*

'ezt a hírt például az interneten látta valaki és akkor mondja [...] ez igen, **hihető, de semmilyen dokumentum nincs róla**, csak egy honlapon írták' (190529_07_Izsevszk)

(9.6/2) *tože točno mon ug todišky, zemze-a so, mynam lydjamyn mar övöl, kytyš ke lydžyša, kylysa kinly ke veraškiško*

'itt is **pontosan nem tudom, hogy tényleg így van-e, én nem számoltam meg**, valahonnan olvastam, hallottam és úgy mesélem másnak' (190530_11_Izsevszk)

Ezek a részletek meglátásom szerint jól illusztrálják az elérhető evidencia erőssége és az episztemikus modalitás közti pragmatikai kapcsolatot is. Ebben a konkrét esetben a legerősebb evidencia az lehet, ha a megnyilatkozó maga végez el valamilyen kutatást (vagy kevésbé

életszerűen, ha ő maga járja végig a teljes lakosságot)⁸⁶ és készíti el a statisztikát, tehát ha mondanivalójának valamilyen dokumentált, hiteles forrása van. Fentebb látható volt, hogy az adatközlők az első múlt idejű alakok használatával azonosították ezt az evidenciátípust, és az elérhető evidencia erősségénél fogva az így kódolt információt biztosnak, pontosnak tartották. Ehhez képest a második múlt idejű alakok gyengébb evidenciátípus meglétét jelzik, mint például az internet révén, hiteles forrás nélküli értesülés. Ennélfogva az így megjelenített információ kevésbé tekinthető megbízhatónak. Az is megfigyelhető ugyanakkor, hogy ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy a megnyilatkozó kételkedne az információ valóságtartalmában, inkább csak fenntartja annak a lehetőségét, hogy a valós tényállás nem pontosan egyezik meg az elhangzottakkal.

Ismételten meg kell jegyezni, hogy csakúgy, mint az első múlt idő esetén, az episztemikus kiterjesztés nem tartozik az igeidő szemantikájához. A második múlt idejű alakok alapvetően az evidencia indirekt voltát jelzik, így megjelenhetnek mellettük olyan módosítószók, melyek az információ bizonyosságának magas fokát jelzik.⁸⁷ Az alábbi példában⁸⁸ a *zemze no* 'igazán, valóban' kifejezés jelenik meg.

- (9.7) Kontextus: A cikk a jósokról, vajákosokról és az ilyen jellegű tevékenységekhez kapcsolódó csalásokról szól. A cikk megemlíti Grigorik Grabovojt, aki egy édesanyát gyermekei feltámasztásával hitegetett, és aki saját magát a világ védelmezőjeként és Baba Vanga⁸⁹ tanítványaként aposztrofálta.

<i>Ben,</i>	<i>ta</i>	<i>pöječi</i>	<i>vorgoron</i>	<i>zemze</i>	<i>no</i>	<i>Vanga</i>	<i>dor-y</i>
igen	az	csaló	férfi	valóban	PTC	PN	oldal-ILL
<i>vetl-em,</i>	<i>no</i>	<i>šintem</i>	<i>tuno</i>	<i>so-je</i>	<i>zol</i>	<i>kuaret-em.</i>	
jár-2PST[3SG]	de	vak	jós	ő-ACC	erősen	szid-2PST[3SG]	

'Igen, a csaló férfi valóban járt Vangánál, de a vak jós erősen megszidta őt.'

(korpuszadat: Udmurt Duńne, 2008.01.16.; utolsó látogatás: 2022.07.21.)

Vagyis látható, hogy a második múlt idő használata önmagában még nem zárja ki az információ bizonyosságát, alapvetően nem fejez ki kételkedést. Ugyanakkor pragmatikai szinten összefüggés mutatható ki a második múlt idő és az episztemikus támogatás mértéke között.

⁸⁶ Az interjúk során egyetlen, a kérdőíves vizsgálatban két adatközlő elutasította az első múlt idejű alakok használatát, mivel azt sugallják, hogy a megnyilatkozó direkt evidenciával rendelkezik az elhangzottakról (tehát mintha minden egyes házat végigjárt volna).

⁸⁷ Ez a miratív értelmű használat esetén is megfigyelhető, amikor a második múlt idejű alakok szintén nem utalnak a bizonyosság alacsonyabb fokára (l. 8.2.1 pont, 8.7-es példa)

⁸⁸ A példa az Udmurt corpora főkorpuszából származik, mivel az általam felhasznált blogszövegek között nem szerepelt ilyen eset.

⁸⁹ Baba Vanga (1911-1996) bolgár jósnő és gyógyító, akinek állítólag sokan paranormális képességeket tulajdonítottak.

9.3 Összegzés

A vizsgálati anyag alapján megállapítható, hogy az első múlt idejű alakok a pontos, megbízható és biztos ismerettel hozhatók összefüggésbe, míg a második múlt idejű alakok használata az információ kevésbé pontos, megbízható voltát, esetleges cáfolhatóságát jelezhetik. Mindezek ellenére az igeidők nem tekinthetők episztemikusnak, a fentebb ismertetett konnotáció az evidencialitás és az episztemikus modalitás pragmatikai viszonyából fakad (vö. Givón 2001).

A következő fejezet bemutatja az első és második múlt idő viszonyát, illetve részletes áttekintést ad a két igeidő kapcsolatáról.

10. Az első és második múlt idő kapcsolata az interjúk és a kérdőíves vizsgálat alapján

Az alábbi fejezet a rögzített hanganyag és a kérdőíves vizsgálat eredményei alapján bemutatja, hogy az adatközlők különbséget tettek-e az első és második múlt idejű alakok között, és amennyiben igen, akkor milyen szempontok mentén tették ezt. Így közvetve arról is képet kaphatunk, hogy milyen tényezők lehetnek hatással az első és második múlt idő közti választásra. Habár a két igeidő összehasonlítása egy-egy terület kapcsán a korábbi fejezetekben is megjelent, jelen fejezet kifejezetten arra fókuszál, hogy a két igeidőt milyen szempontok alapján különböztették meg az adatközlők.

A korábbi fejezetek (7., 8., 9.) áttekintették, hogy milyen kapcsolatban áll az első és második múlt idő az információ alapjául szolgáló evidencia típusának, a szóban forgó információ újszerűségének, meglepő mivoltának, valamint a bizonyosság és pontosság mértékének kifejezésével. Jelen fejezet bemutatja, hogy az első és második múlt idő kontrasztív szempontú vizsgálata alapján az adatközlők a két igeidő között elsősorban ezen tényezők alapján tettek különbséget. Ezen túl megjelent a beszélői elkötelezettség, a beszélői részvétel és a körülmények ismeretének erőssége is (ezek nem függetlenek a fenti tényezőktől sem), illetve néhány, egyéb szempont szerinti nem-szisztematikus megkülönböztetés.

A második múlt idejű alakok kifejezhetik a szemtanúság hiányát, nem differenciáltan az indirekt evidencia különféle típusait, utalhatnak az informativitás nagy mértékére, vagyis miratív stratégiaként funkcionálnak, és emellett használatuk implikálhatja, hogy a szóban forgó információ a megnyilatkozó megítélése szerint kevésbé pontos, bizonyos. Az adatközlők az első múlt idejű alakokhoz, a második múlt idejű alakokkal összevetve, gyakran társították a szemtanúság meglétét, az információ tényszerűségét, általános tudásként való megjelenését, illetve annak pontos, bizonyos voltát. Nem szabad ugyanakkor megfeledkezni arról, hogy az

első múlt idő emellett alapértelmezett múlt időként használt, vagyis a fent említett konnotációk (szemtanúság, ténytudás, hitelesség) kontextuálisan jelennek meg, és nem képezik részét az első múlt idő szemantikájának (vö. 7.1-es, 8.1-es és 9.1-es pontok). Mivel a második múlt idő evidenciális tekintetben jelölt, feltételezhető, hogy az egyébként evidenciálisan neutrális alak olyan pragmatikai kiterjesztésekkel rendelkezik, melyek egy bináris rendszerre jellemzők, és így a közvetlen evidenciát is kifejezheti (vö. Aikhenvald 2004: 77–78). Az ezen tényezők mentén történő különbségtétel a két igeidő között az interjúban és a kérdőíves vizsgálatban is szisztematikusan megjelent, és meglátásom szerint közvetett bizonyítékként szolgálnak arra, hogy ezek a faktorok hatással vannak a két igeidő közti választásra. Ennélfogva az igeidők között lévő viszony komplexebb az eddigi szakirodalomra gyakran jellemző direkt – indirekt vagy szemtanúság – nem-szemtanúság szembenállásnál. A korábban is rendre felmerülő (vö. Siegl 2004, Leinonen – Vilkuna 2000) neutrális – indirekt evidenciális viszony meglátásom szerint pontosabb képet fest, de az eddigiek és ezen pont alapján is láthatjuk, hogy ez sem adja vissza teljes mértékben az igeidők kapcsolatának összetettségét.

A 10.1–10.4-es szakaszok kifejezetten az interjúkra támaszkodva mutatják be az egyes különbségtételi szempontokat. Ezek a pontok egyrészt azt tekintik át, hogy az egyes, a korábbi fejezetekben már bemutatott szempontok, tehát az evidenciatípus (10.1), mirativitás (10.2) és epiztemikusság (10.3) miként jelentek meg a vizsgálati anyagban a két igeidő közti különbségtétel kapcsán. A fejezet emellett eddig nem ismertetett tényezőket is bemutat, mint például az elkötelezettség vagy stílus (10.4). A 10.5-ös pontban összesített eredmények szerepelnek – a 10.5.1-es pont az interjúk, a 10.5.2-es a kérdőíves vizsgálat 1–3-as szakaszainak (l. 6.2.3) eredményeit foglalja magába. Emellett a 10.5.3-as pont bemutatja azokat az eseteket is, amikor az adatközlők nem tettek különbséget a két igeidő között.

10.1 Különbségtétel az evidencia típusa szerint

Korábban többször megjelent (vö. 5. és 7. fejezet), hogy a korábbi szakirodalomban az első és második múlt idő közti különbségtételt meghatározó szempontként az evidencia típusa (direkt vagy indirekt) jelent meg. A 7.1-es szakasz, illetve korábbi munkák alapján is megállapítható, hogy az első múlt idő az információforrás tekintetében jelöletlen, vagyis evidenciálisan neutrális alakként fogható fel. Az interjúk során ugyanakkor több beszédhelyzet esetén is megjelent az evidencia típusa alapján történő különbségtétel a két igeidő között, miszerint az első múlt idejű alak használata a tapasztalati evidencia meglétét hangsúlyozhatja, míg a második múlt idő az indirekt evidenciát, a szemtanúság hiányát jeleníti meg. Az interjúk során

az első múlt idejű alakok mindig a második múlt idejűekhez viszonyítva jelentek meg, viszont a kérdőíves vizsgálat során nem (l. 6.2.3-as alpont). Az alábbi példák olyan eseteket közölnek, amelyekben a beszélők a két igeidő között az evidencia típusa alapján tettek különbséget. Az is megfigyelhető, hogy az eltérő igeidővel alkotott mondatok, illetve a válaszadók által hozzájuk társított szituációk gyakran nem csupán egyetlen szempont szerint különböztek egymástól (ez a teljes vizsgálati anyagra és az egyéni válaszokra is igaz).

Az alábbi részletben a második múlt idejű alakhoz egyértelműen az indirekt evidencia megléte társult, míg az első múlt idejű alakhoz a direkt evidencia. A megnyilatkozó csak értesülés révén szerez tudomást az adott tényállásról és így, amikor másnak közvetíti az információt, saját bevallása szerint a második múlt idejű alakot használná, míg amennyiben szemtanú, úgy az első múlt időt.

(10.1) *Tunne gurt-yn tyl-ez kysi-P'am // kys-i-zy.*
 ma falu-INE áram-ACC lekapcsol-2PST[3PL] lekapcsol-1PST-3PL
 'Ma a faluban lekapcsolták az áramot.'

(10.1/1) A: *Tunne gurtyyn tylez kysil'am. Kin no, nyrys ik, kin, kin öz adžy tyl kysemyn val šusa, soly kin ke no vera; tunhe gurtyyn mon tunne gurtyyn tylez kysil'am šusa vera. [...] jes'li mon adžysal tylez kysizy šuysal, mon muket murtly veraško [...] a jes'li kinly ke ksil'am šuysal, jes'li mon otyň öj val, mynym soje kin ke veraz, mon eššo tynyđ veraško, mon soku šuysal ni: tunne gurtyyn tylez kysil'am.*

'Ma a faluban *kysil'am*[lekapcsol:2PST.3PL] az áramot. Valaki, először is olyan, **aki nem látta, hogy ki lett kapcsolva az áram, annak valaki elmondja**; ma a faluban, ma a faluban *kysil'am*[2PST] az áramot. [...] **ha láttam volna, azt mondanám, hogy az áramot kysizy**[lekapcsol:1PST:3PL], elmondom egy másik embernek [...] de **ha valaki azt mondja, hogy kysil'am**[2PST], ha én nem voltam ott és nekem valaki mondta, és én neked megint **elmondom**, akkor már azt mondanám: ma a faluban az áramot *kysil'am*[2PST].'
 (190528_05_Izsevszk)

Az alábbi részletben az adatközlő szintén az evidencia típusában látott különbséget az első és második múlt idő között. Látható ugyanakkor, hogy a második múlt idejű alak kapcsán nem csupán a szemtanúság hiánya, hanem a mirativitás is megjelenik. A megnyilatkozó azt várta, hogy az udvaron hó lesz, így téli csizmában ment ki – a második múlt idő használata jelzi, hogy a hó elolvadása korábbi várakozásaival ellentétes. Emellett viszont az első múlt idő használatát az adatközlő a szemtanúsággal azonosítja, míg a második múlt idő kapcsán hozzáteszi, hogy nem látott eseményről van szó. Meglátásom szerint ez a példa is jól illusztrálja, hogy az egyes jelentéstartalmak nem minden esetben választhatók el egymástól, és egyetlen beszédhelyzet kapcsán is több tényező motiválhatja a második múlt idő használatát.

(10.2) *Tunne vań uš-em lymy šuna-m // šuna-z.*
 ma összes esik-PTCP.PRF hó olvad-2PST[3SG] olvad[1PST]-3SG
 'Ma az összes leesett hó elolvadt.'

(10.2/1)⁹⁰ A: *Tunne vań ušem lymy šunam. Poti no tunne no pedlo, lymy ušiz val žyt. Poti no pajmi aslym ačim, šunasa byrem, a mon tolsapegen poti val. Šunasa byrem lymy, mon, mar-aj, tulysleš vuemze oĵ no šödy kyžy lymy šunam*

I: *No otyń luysal ke tunne vań ušem lymy šunaz, soku...*

A: *Šunaz, šin ažam mynam no šunasal ni, a so šunam ni soje mon oĵ adžy.*

'A: Ma az összes hó *šunam*[olvad:2PST.3SG]. Kimentem ma az udvarra, este esett a hó. **Kimentem és elcsodálkoztam, elolvadt az egész, én meg téli csizmában mentem ki.** Elolvadt a hó, én meg valahogy a tavasz közeledtével nem is vettem észre, hogy elolvadt a hó'

I: És ha az lenne, hogy ma az összes hó *šunaz*[olvad:1PST:3SG], akkor...

A: *Šunaz*[1PST], **az én szemem előtt olvadt volna már el, de ha már *šunam*[2PST], akkor én nem láttam.** (200312_17_Iszakovó)

Az 10.3/1-es magyarázatban az adatközlő spontán módon nem jelezte, hogy a vizsgált mondat kapcsán olyan személy nyilatkozik, aki nem rendelkezik direkt evidenciával az eseményekről, azonban amikor azt a kérdést kapta, hogy miként beszélne az eseményekről egy olyan ember, aki a 60-as években élt, és megtapasztalhatta a szóban forgó történéseket, már megjelent az evidencia típusa alapján történő különbségtétel. A lenti adatközlő egy fiatal egyetemista volt, de több idős válaszadó, akik tapasztalati evidenciával rendelkeznek a 60-as évek történéseiről, spontán módon jelezték, hogy a megnyilatkozás egy olyan személytől származik, aki saját maga nem élte át azokat. Az első múlt idő használata ebben az esetben nem kifejezetten a szemtanúságra, hanem a tapasztalati evidencia meglétére vonatkozik – az ekként nyilatkozó átélte, részese volt a 60-as évek történéseinek.

(10.3) *60-ti ar-jos-y kolhoz-jos vorsa-šky-ny kutski-ŕŕam, // kutsk-i-zy*
 60-ORD év-PL-ILL kolhoz-PL bezár-RFL-INF kezd-2PST[3PL] kezd-1PST-3PL
noš gurt kalyk muket až-e košk-em // kosk-i-z.
 és falu nép más terület-ILL megy-2PST[3SG] megy-1PST-3SG

'A 60-as években elkezdték a kolhozokat bezárni és a falusiak más területre mentek el.'

(10.3/1) A: *60-ti arjosy kolhozjos vorsaškyny kutskiŕŕam, noš gurt kalyk muket aže koškem. Tatyn no kin ke no vera ažlo luem učyrjos šaryš.*

I: *Tynad malpamedja pereš ad'ami, kun ulep val 60-ti arjosyn, so ta učyrjos šaryš ožy ik mađysal?*

A: *Uz dyr, šuiškom so verasal kutskižy, noš gurt kalyk muket aže koškiz, maly ke šuono so ačiz*

⁹⁰ A fejezetben közölt részletekben az 'A' jelölés az adatközlőt, az 'I' jelölés az interjúztatót jelöli.

adźiz, adźiz so ućyrjosty, so ozy verasal [...] kutskiy: so ad'ami aćiz soje adźem, so ućyryn aćiz luem kad' noš kutskil'lam: kytyś ke no kylem so soje jake lydźem

'A: A 60-as években *kutskil'lam*[kezd:2PST.3PL] bezárni a kolhozokat és a nép más vidékre *koškem*[megy:2PST.3SG]. Itt valaki régen történt dolgokról beszél.

I: Szerinted egy idős ember, aki a 60-as években élt, ő is így mesélne ezekről a történetekről?

A: Talán nem, mondjuk **azt mondaná kutskiy**[kezd:1PST:3PL] és a nép **más vidékre koškiz**[megy:1PST:3SG], **mert ő maga látta**, látta ezeket az **eseményeket**, így mondaná [...] *kutskiy*[1PST]: **az ember maga látta, mintha részese lett volna az eseményeknek, de a kutskil'lam**[2PST]: **valahonnan hallotta vagy olvasta.**' (200313_20_Izsevszk)

A fenti példák természetesen nem elszigetelt esetek, az evidenciátípus alapján történő különbségtétel a vizsgálati anyagban következetesen megjelent azon beszédhelyzetek kapcsán, ahol egy ilyen különbségtétel relevánsnak tekinthető (tehát életszerű, hogy a megnyilatkozó direkt vagy indirekt evidenciával rendelkezzen az adott tényállásról). Ez a 10.5.1-es szakaszban található 10.2-es táblázatban látható. Az evidencia alapján történő különbségtétel kisebb-nagyobb mértékben minden mondat kapcsán megjelent. Ez alól elsősorban azok az esetek képeznek kivételt, amelyekben a második múlt idejű létige (*vylem*) kifejezetten miratív értelemben használt, és így az információforrás irrelevánsnak tekinthető. Ez a megkülönböztetés a kérdőíves vizsgálat eredményeiben is megfigyelhető, melyeket részleteiben az 10.5.2-es szakasz ismerteti.

10.2 Különbségtétel az informativitás mértéke szerint

Többször szerepelt már, hogy az udmurtban a második múlt idő miratív stratégiaként funkcionál, tehát alkalmas arra, hogy kódolja a tudatosság hiányának állapotából való átkerülést a tudatosság állapotába (vö. 8.2-es pont). Másként fogalmazva az új ismeretet fejezi ki, mely még nem képezi részét a beszélő világgépének, és ebből kifolyólag a beszélő csodálkozását is megjeleníti az adott propozíció igaz vagy nem igaz volta kapcsán. Az első múlt idő kifejezheti az általános tudást, illetve jellemzően ez az igeidő használt a tényszerű események leírásakor (vö. 7.1. és 8.1.). Ennélfogva a vizsgálati anyagban az informativitás mértéke is megjelent mint a két igeidő közti választásra ható tényező, mely szerint a második múlt idő az új, a beszélő világgépébe nem integrált tudást jeleníti meg, míg az első múlt idő a már ismert, integrált tudással hozható összefüggésbe. Ezzel összefüggésben az adatközlők a miratív megnyilatkozásokat túlnyomórészt érzelmileg telítettként írták le, míg a nem miratív megnyilatkozásokat ebben a tekintetben neutrálisként jellemezték (vö. még 10.4.3-as pont).

A 10.4/1-es magyarázatban az adatközlő szerint az ige két múlt idejű alakja között elsősorban az a különbség, hogy míg a második múlt idő esetén ezek a változások váratlanul érkeztek, addig az első múlt idő esetén ezek a változások már korábban is vártak voltak. Tehát az indirekt evidenciálisalak az információ felismerését, tudatosulását jelöli, a nem-evidenciális alak használatakor viszont nincs szó felismerésről. Így előbbi esetben az informativitás mértéke nagyobb, míg utóbbi esetben kisebb.

(10.4) *Vuill'am // Vu-i-zy voštišk-on-jos!*
 érkezik-2PST[3PL] érkezik-1PST-3PL változik-NMLZ-PL
 'Változások érkeztek!'

(10.4/1) A: *Vuill'am voštiškonjos! Mynym pote taze verasal ad'ami, kudiz šumpote ta voštiškonjosly... no soin ik dyr voskliča'eľnyj znak pumaz.*

I: *Pajmon vaň-a otn, pajmysa verany lue?*

A: *Pajme, dyr. Vuill'am... luyasal ke vuizy voštiškonjos, so soje voźma, pote [...] vuill'am so öz voźma so, no soos vuizy.*

'A: Változások *vuill'am*[érkezik:2PST:3PL]! Nekem úgy tűnik, hogy ezt egy olyan ember mondaná, aki örül ezeknek a változásoknak...talán ezért van a végén a felkiáltójel.

I: Van itt csodálkozás, lehet csodálkozva mondani?

A: **Talán csodálkozik.** *Vuill'am*[érkezik:2PST.3PL]...ha az lenne, hogy **a változások vuizy**[érkezik:1PST:3PL], **akkor várja őket, úgy tűnik [...]** *vuill'am*[2PST], **akkor nem várta ezeket, de jöttek.**' (200311_15_Izsevszk)

A 10.5/1-es példával kapcsolatban megállapítható, hogy mivel a második múlt idő miratív értelmezése jellemzően implikált, az igealak értelmezésében megjelenhet valamilyen indirekt evidenciatípus is, jelen esetben az inferenciális evidencia. A példa azt is jól illusztrálja, hogy a következtetés és a felismerés képzetek nem minden esetben választhatók szét egymástól: a megnyilatkozó a birtokába jutott információ alapján maga vonja le következtetését és ezzel egyidőben a második múlt idő használata azt is jelzi, hogy új ismeretről van szó. Ezzel kontrasztba állítva az első múlt idő azt implikálja, hogy az ismeret már a beszélő világképének részét képezi. A példa alapján az is látható, hogy az új ismeret miatti csodálkozás nem szükségszerűen része a mirativitás képzetének.

(10.5) *Vizmo-ješ ik so vaškala-os vylil'am // val!*
 okos-PL PTC az régi-PL van-2PST[3PL] van.1PST
 'Okosak voltak a régiek!'

(10.5/1) A: *Vizmoješ ik so vaškalaos vylil'am. Mon kytyš ke šuom lydži kyče ke no t'ekst, kytyn veraške vaškalaosleš mar ke veramzy, mar ke leštemzy šaryš no aslym l'ešti vyvod, vaškalaos vizmoješ vylil'am šuysa.*

I: *Kyče ke pajmon vaň-a? Pajmiškod-a soos syče vizmoeš? [...]*

A: *Vyli'Pam so vera vot tañi mon lydži maje ke, todi, kyli i mon tabare valaško, al'i todemme.*
I: *Soku al'i gine valaškod?*

A: *Ben. Vižmoješ ik so vaškalaos val, ta informacijez mon kemalaš todiško iñi, soje kot'ku todiško val, no al'i gine veraško šuysa.*

'A: Okosak *vyli'lam*[van:2PST.3PL] a régi emberek! Mondjuk olvastam valamilyen szöveget, amelyben az öregek mondásairól, tetteiről beszélnek, és **magamtól következtetek**, hogy okosak voltak a régi emberek.

I: Van valamilyen csodálkozás? Csodálkozol, hogy ilyen okosak? [...]

A: A *vyli'Pam*[2PST] azt mutatja, hogy olvastam valamit, **megtudtam, hallottam és utána megértem**, [azt mutatja,] **hogy most tudtam meg**.

I: Akkor csak most értetted meg?

A: Igen. **Okosak val**[van.1PST] **a régi emberek, ezt az információt már régóta tudom, mindig is tudtam**, csak most mondom.' (190528_04_Izsevszk)

A fentiekhez hasonló szembeállítás figyelhető meg a 10.6/1-es részletben is, melyben az információ felismerésénél az adatközlő a második múlt időt tartja jobbnak, míg később, a már ismert információ prezentálásakor az első múlt időt.⁹¹

(10.6) *Kyl'em ar kusp-yn Rossi-yn uliš-jos*
előző év köz-INE Oroszország-INE lakos-PL
8 milliard l'itr sur jui'P'am // ju-i-zy.
8 milliárd liter sör iszik-2PST[3PL] iszik-1PST-3PL

'A tavalyi év alatt az oroszországi lakosok nyolc milliárd liter sört ittak meg.'

(10.6/1) *Kyl'em ar kuspyn Rosšiyñ ulišjos 8 milliard l'itr sur juil'am.* [...] *Mon kyžy statagenstvoin kytyn ke užaško i mon veš ta už jugduren vyriško i mon tiñi no koñečno kuke mon fakt...no kyžy, nyrys vañze eskeri-eskeri, no nyrys ik mynym verany kule, umojes luoz: aħa, jui'P'am somynda ...no tiñi [...] kyče ke faktjosty veraško ke, soku lue mon malpamja juizy no šuyny.*

'A tavalyi év alatt az oroszországi lakosok 8 milliárd liter sört *juil'am*[iszik:2PST.3PL]. [...] Én valahol a statisztikai hivatalban dolgozom és folyton ezzel az ügygel foglalkozom és persze amikor én tényt...na, hogyan is, **először mindent megvizsgáltam, és igazán először nekem azt kell mondanom, jobb lesz: aha, ennyit jui'P'am**[2PST], de itt [...] **ha valamilyen tényeket közlök, akkor én szerintem lehet azt mondani, hogy juizy**[iszik:1PST:3PL].'
(200311_13_Izsevszk)

Habár a fenti példák esetén a meglepődés, csodálkozás komponense kisebb mértékben jelent meg, a mirativitás képzetének természetesen az információ meglepő mivolta is részét képezi. Az informativitás mértéke, a tudás integrált és nem integrált természete közti különbségtétel

⁹¹ Emellett az első múlt idő kapcsán gyakran megjelenik a tényszerűség is, mely természetesen nem választható el az általános tudástól és az episztémikus bizonyosságtól sem.

olyan beszédhelyzetekben is megjelent, melyekben a megnyilatkozó egyértelműen direkt evidenciával rendelkezik az elhangzottakról (l. a 8.2.1 pontban a 8.8-as példa kapcsán).

Ahogy a fenti példák alapján is látható, az adatközlők nem csupán az evidencia típusa alapján tettek különbséget az igeidők használatát illetően, hanem az ismeret informativitásának mértéke alapján is.

10.3 Különbségtétel a bizonyosság, pontosság mértéke szerint

Az interjúk során az adatközlők különbséget tettek a két igeidő által kódolt tartalmak között a beszélői bizonyosság mértékét illetően is. Így az első múlt idejű alakok a bizonyosság nagyobb mértékét fejezik ki, az így jelölt információ pontosnak és megbízhatónak tekinthető, míg a második múlt idejű alakokkal kifejezett ismeret kevésbé pontos, vitatható, vagy akár kevésbé hihető (vö. 9. fejezet). Az alábbi példákban az adatközlő a két igealak közti különbséget elsősorban abban látta, hogy az elhangzott információ mekkora mértékben tekinthető pontosnak és megbízhatónak.

(10.7) *Vorgoron* *muvoj* *biznes-en* *no* *vyr-em* //
férfi *koolaj* *biznisz-INS* *is* *foglalkozik-2PST[3SG]*
vyr-i-z *ni.*
foglalkozik-1PST-3SG *már*

'A férfi a kőolaj bizniszben is dolgozott.'

(10.7/1) A: *Vorgoron muvoj biznesen no vyrem ni* [...] *Vyritz ni ke, ozy so luoz točno veraškod šuysa, ta vyritz syče biznisen šuysa. Soku taiz taze predloženíje veraškomy soku, ku zemze ud todišky šoňer-a so övöl-a šuysa.*

I: *Maly?*

A: *Maly ke šuono vyrem kyl, vyrem, olo vyrem olo övöl šuysa vožmate.*

'A: A férfi már az olajbiznisszel is *vyrem* [foglalkozik:2PST.3SG] [...] ha az van, hogy **már vyritz**[foglalkozik:1PST:3SG], akkor te **pontosan megmondod**, hogy ő ilyen üzlettel is foglalkozott. És akkor **ezt a mondatot**⁹² akkor mondjuk, amikor **nem tudod igazán, hogy igaz-e vagy sem**.

I: *Miért?*

A: Mert itt a *vyrem*[2PST] **szó**, *vyrem*[2PST], ami azt mutatja, hogy **vagy foglalkozott vele, vagy nem**.' (190528_04_Izsevszk)

⁹² Az adatközlő rámutatott az interjúk során használt lapra, melyen a második múlt idejű alakot tartalmazó mondat szerepelt.

Szintén a bizonyosság mértéke alapján történő különbségtétel látható a 10.8/1-es részletben.

(10.8)	<i>Kylem</i>	<i>ar</i>	<i>kusp-yn</i>	<i>Rossi-yn</i>	<i>uliš-jos</i>
	előző	év	köz-INE	Oroszország-INE	lakos-PL
	8	<i>milliard</i>	<i>litr</i>	<i>sur</i>	<i>juil'lam</i> // <i>ju-i-zy.</i>
	8	milliárd	liter	sör	iszik-2PST[3PL] iszik-1PST-3PL

'A tavalyi év alatt az oroszországi lakosok nyolc milliárd liter sört ittak meg.'

(10.8/1) A: *Kylem ar kuspyn Rossiyn ulišjos 8 milliard litr sur juil'lam. So informacija mozet lunny ěetočnyj, a jesli t'elvizor pyr adžiskod i tynyd t'elvizor pyr vera kin ke, t'elvizor pyr ozy vera čto to statistika ponna, statistikajez učkysa vot 8 sur juil'lam, da, da tatyn možno oskyny, stat'istikaja, a jesli kin ke veraz tynyd so šaryš, prosto tak, ton soly možno oskytek a jesli luiz ke [...] juizy so točno, točno, t'elvizorys vera, statistikays vera, interhetyš vera, točno [...] juil'lam ěetočno, i juizy točno. Tatyn značeniye ug voštišky, no utveržd'eniye bolše juizy kyllen. [...] juil'lam kylyn možno oskyny, možno oskytek no, a juizy točno, tatyn uže oskyny kule...*

I: [...] *juil'lam vañ ke soku možno lunny zem no...*

A: *možno ješšjo vosporit', čut'-čut' meñše juizy šuysa, mozet bolše daže*

'A: A tavalyi évben az oroszországi lakosok 8 milliárd liter sört *juil'lam*[iszik:2PST.3PL]. [...] Ez az információ lehet, hogy **nem biztos**, de ha a tévében látod, a tévé így mondja, valaki a tévében már így mondja, akkor a **statisztika alapján**, a statisztikát megnézve, hogy 8 sört *juil'lam*[2PST], igen, igen, itt **el lehet hinni** a statisztika alapján, de ha **valaki mesélt róla neked, csak úgy**, akkor lehet, hogy **nem hiszel neki**, és ha az lenne, hogy [...] *juizy*[iszik:1PST:3PL] **az pontos, pontos**, a tévében mondják, a statisztikában mondják, az interneten mondják, **pontos** [...] *juil'lam*[2PST] **nem pontos és juizy**[1PST] **pontos**. Itt a jelentés nem változik, de a **hitelessége nagyobb a juizy**[1PST] **szónak** [...] a *juil'lam*[2PST] **szóval lehet hihető, lehet nem hihető is**, de a *juizy*[1PST] **pontos**, itt már **el kell hinni**

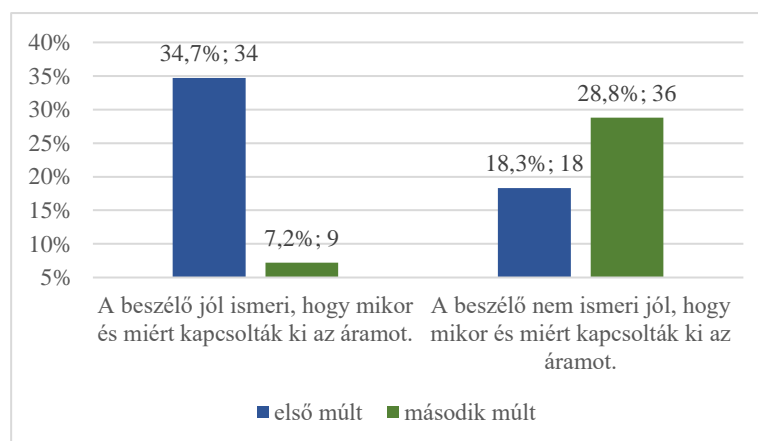
I: [...] ha a *juil'lam*[2PST] van, lehet igaz...

A: lehet még vitatni, hogy **kicsivel kevesebbet ittak, lehet, hogy még többet'** (190522_02_Izsevszk)

A bizonyosság mértékével kapcsolatban ugyancsak meg kell említeni a beszélői felelősségvállalás fontosságát – mivel a második múlt idejű alakok a hozzáférhetőségi hierarchia alapján gyengébb evidenciát feltételeznek (vö. Givón 2001), a beszélő felelősségvállalása is kisebb. Ahogyan a 10.8/1-es részlet is mutatja, a második múlt idejű alakokkal kódolt tartalom még vitatható, nem tekinthető általános tudásnak, így a beszélő nem vállalhat teljes felelősséget annak valóságtartalma iránt. Viszont az első múlt idejű alakokkal, ahogyan az adatközlő fogalmaz, „már el kell hinni”. Fontos megjegyezni viszont, hogy a második múlt idővel kódolt információ is lehet hihető, amennyiben az evidencia erőssége ezt indokoltá teszi (például a 10.8/1-es magyarázat elején a statisztikára való hivatkozás). Vagyis, ahogyan a 9. fejezetben is szerepelt, a bizonyosság, pontosság mértékére való utalás csak

implikált, melynek megjelenése jelentősen függ az adott beszédhelyzettől és az elérhető evidencia típusától és erősségétől is. Ez a konnotáció gyakrabban jelentek meg olyan szituációk kapcsán, melyek valamilyen adatot tartalmaztak (tehát jellegükből fakadóan releváns lehet a pontosság szerinti megkülönböztetés).

Megfigyelhető, hogy a bizonyosság és pontosság mértékének jelentősége nem csupán az adott információra vonatkozik, hanem a szóban forgó esemény körülményeire is. Az adatközlők különbséget tettek a két igeidő között abban az értelemben, hogy a megnyilatkozó mennyire jól ismeri az esemény részleteit, körülményeit. Ez ismételten összefüggésbe hozható az evidencia típusával és annak erősségével is, mivel egy erősebb evidencia a körülmények pontosabb ismeretét implikálja. Ez a szempont egy mondat kapcsán a kérdőíves vizsgálatban is megjelent (vö. 10.1. ábra). Az ábrán a százalékok azt ábrázolják, hogy az adott mondatra kapott összes választ tekintve mekkora arányban jelent meg a körülmények pontos vagy pontatlan ismerete. A százalékos érték mögötti szám az adott opciót választók számát mutatja.

10.1. ábra: a *Tunne gurtyn tylez kysizy/kysill'am* 'Ma a faluban lekapcsolták az áramot' mondat kapcsán kapott válaszok aránya a körülmények ismeretére vonatkozóan (A kapott válaszok száma: első múlt idejű mondat – 98 válasz, 72 adatközlő; második múlt idejű mondat – 125 válasz, 76 adatközlő)

10.4 Az első és második múlt idő megkülönböztetése egyéb szempontok alapján

Az első és második múlt idő közti különbségtétel legnagyobb arányban a 10.1–10.3-as szakaszokban ismerttetett szempontok szerint jelent meg. De emellett az interjúk során kisebb arányban megjelentek egyéb tényezők is, melyeket ez az alfejezet tekint át. Egyike ezeknek a beszélői elkötelezettség és a beszélői részvétel, melyek szoros összefüggésben állnak az episztemikus modalitással is. Eszerint az első múlt idejű alakok nagyobb mértékű részvételt fejeznek ki, míg a második múlt idejű alakok a beszélői részvétel kisebb mértékét vagy annak hiányát. Ezen kívül néhány adatközlőnél megjelent az aspektus szerinti megkülönböztetés,

miszerint az első múlt idejű alakok inkább folyamatra fókuszálnak, míg a második múlt idejű alakok inkább eredményre. Ugyancsak kis arányban előfordult az időbeliség alapján történő különbségtétel is, miszerint az egyik igeidőt a régebben történt események kifejezésével hozták kapcsolatba, a másik igeidőt a közelmúltban történt eseményekével. Az adatközlők válaszaiban viszont nem mutatkozott egységesség, hogy melyik igeidő milyen temporális tartalmat fejezi ki, illetve az aspektus alapján történő szembeállításnál is a fent említetten túl egyéb felosztások is megjelentek.

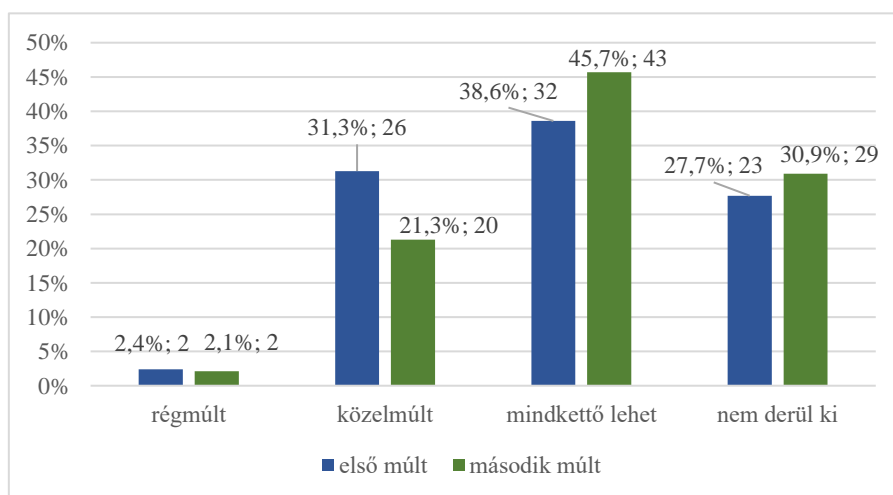
10.4.1 A beszélői elkötelezettség és a beszélői részvétel szerepe

A beszélői elkötelezettség kategóriája a beszélő elkötelezettségének mértékét mutatja a propozicionális tartalom és annak igazságtartalma iránt. Ezen kategória és az evidenciálisjelölők között többen mutattak ki összefüggéseket (vö. Faller 2002, Brugman – Macalauy 2015). Cornillie (2018) alapján a reportatív és nem-differenciált indirekt evidenciálisok esetén nincs beszélői elkötelezettség, míg a direkt és az inferenciális evidenciálisok esetén van. A vizsgálati anyag alapján úgy vélem, hogy az első és második múlt idő megjeleníthet efféle szembenállást, miszerint az első múlt idő használata esetén van beszélői elkötelezettség, míg a második múlt idő esetén nincs. Az enged erre következtetni, hogy a második múlt idejű alakok esetén az adatközlők többször hangsúlyozták, hogy az elhangzott információ lehet igaz vagy hamis is, vagyis a beszélő nem elkötelezett a propozíció igaz voltát illetően. Az evidencialitás, az episztemikus ítélet és a beszélői elkötelezettség egymással összefüggő kategóriák (vö. Brugman – Macaulay 2015, Kugler 2015), és a beszélői részvétel alapján történő megkülönböztetés is ezekhez a kategóriákhoz kapcsolódik. Megfigyelhető, hogy több adatközlőnél nem csupán az evidencia típusa vagy annak erőssége, hanem tágabban értelmezve az is szempontként jelenik meg, hogy a beszélő részese volt-e a szóban forgó eseményeknek (vö. 10.3/1-es interjúrészlet a 60-as évek történéseiről). A beszélői részvétel és az evidencialitás közti összefüggés tekintetében elmondható, hogy a direkt evidencia, illetve a direkt evidencián alapuló következtetés erősebb beszélői részvételt feltételez, míg az okfejtésen alapuló inferenciális és reportatív evidenciához a beszélői részvétel alacsonyabb mértéke társul (Cornillie 2018: 164). Az udmurtra vonatkoztatva megfigyelhető, hogy a vizsgálati anyagban az első múlt idejű alakok gyakran a beszélői részvétel nagyobb mértékét fejezik ki a propozícióban foglalt eseményekkel kapcsolatban, míg a második múlt idejű alakok annak alacsonyabb mértékét vagy teljes hiányát. Ez nem csupán a szemtanúság, tapasztalati evidencia kapcsán jelenik meg, hanem akkor is, amikor a megnyilatkozó nem rendelkezhet direkt evidenciával. Az adatközlők szerint az oroszországi sörfogyasztást taglaló

mondat kapcsán (vö. 9.4-es példa és a hozzá tartozó interjúrészletek) az első múlt idejű igét használó megnyilatkozó maga készítette el a statisztikát, résztvevője volt a vizsgálatnak, az eredmények kiértékelésének, ezáltal közvetlenebb kapcsolata van az eseményekkel (és így természetesen ismeretei is megbízhatóbbnak tekinthetők, mind egy átlagember tudása). A megnyilatkozó születésének körülményeire vonatkozó mondatban (miszerint az édesanyja második évfolyamon tanult az egyetemen, vö. 9.3-as példa és a hozzá tartozó magyarázatok) az első múlt idő használatakor a megnyilatkozó áll az elbeszélés középpontjában, míg a második múlt idő használata esetén inkább az édesanyja. Vagyis az első múlt idő használata közvetlenebb viszonyt feltételez a beszélő és a propozíciós tartalom között, míg a második múlt idő közvetettebbet.

10.4.2 Temporalitás és aspektus

A fent tárgyalt tényezők mellett némely adatközlő az interjúk során különbséget tett az első és második múlt idejű alakok között temporális és aspektuális értelemben is. Ez a különbségtétel viszont szórványosan jelenhet meg a vizsgálati anyagban, és nem tekinthető szisztematikusnak. Temporális vonatkozásban az első múlt idejű alakok esetén több mondat kapcsán is az adatközlők szerint az események a közelmúltban történtek, míg a második múlt idő használata esetén a régmúltban. Mások szerint viszont épp ennek fordítottja figyelhető meg: az első múlt idejű alak használata régen történt eseményeket, míg a második múlt használata a közelmúltban történeteket fejezi ki. A kérdőívben az erre a szempontra irányuló kérdésre kapott válaszok alapján ebből a szempontból nincs egyértelmű megkülönböztetés a két igeidő között.

10.2 ábra: Az *Idnakarys, pe, šed'tizy/šed'till'am krež, kudizlen struna bervylez tuž mur, pe, val/vylem.* 'Állítólag, Idnakarban találtak egy krežst, aminek a húrja alapján nagyon mély hangzása volt.' mondat kapcsán kapott eredmények az időméliségre vonatkozóan (A mondatra érkezett összes válasz száma: első múlt idejű mondat – 83 válasz, 69 adatközlő; második múlt idejű mondat – 95 válasz, 76 adatközlő)

Aspektuális értelemben az első múlt idő kapcsán a folyamatra való fókuszáltság, a második múlt idővel összefüggésben az eredmény hangsúlyozása volt a jellemző meghatározás. Az igeidők aspektus szerinti szembeállítás a korábbi szakirodalomban is megjelent, illetve a második múlt időt többen is elsősorban perfekt igeidőként tartják számon a szakirodalomban (vö. Szerebrennyikov 1960, Winkler 2001). Emellett az eredményre fókuszáltság is megjelenik az egyes leírásokban (l. 5. fejezet). Az igeidők korábbi imperfekt (első múlt) és perfekt (második múlt) elnevezése is ezt a szemléletmódot tükrözi. A vizsgálati anyagban ez a típusú különbségtétel jellemzően olyan mondatok kapcsán jelent meg, melyek természeti jelenségeket írtak. Viszont épp ezekben az esetekben az aspektuális és evidenciális (elsősorban inferenciális) tartalom nehezen választható el egymástól. Az első múlt idő használata jelezheti, hogy a megnyilatkozó a teljes folyamat szemtanúja, míg a második múlt idő azt, hogy csak a cselekvés eredményével szembesül (vö. 7.18-as példa a 7.2.3. pontban, továbbá 10.2/1.). Vagyis látható, hogy egyes beszédhelyzetekben a közvetlen és közvetett evidencia szorosan összefügg a folyamat és az eredmény hangsúlyozásával. Ezek az esetek utalhatnak a második múlt idő feltételezett korábbi perfekt/rezultatív tartalmára és kapcsolódnak az inferencialitáshoz is. A perfekt tartalom és az inferencialitás kapcsolatáról a tipológiai szakirodalom is beszámol (vö. Comrie 1976, Bybee et al. 1994, 2.3.2-es pont).

Emellett szórványosan, egy-egy példa erejéig megjelentek olyan típusú megkülönböztetések is, melyek szerint épp az első múlt idő utal a befejezettségre, és a második múlt idő a folyamatosságra (l. 10.9/1), továbbá olyanok is, miszerint az első múlt idő pontszerű vagy rövid időn át tartó folyamatot fejez ki, míg a második múlt idő lassabban lezajló, hosszabb időn át tartó cselekvést jelöl (l. 10.10/1).

(10.9) *60-ti ar-jos-y kolhoz-jos vorsa-šky-ny kutski-l'am, // kutsk-i-zy*
 60-ORD év-PL-ILL kolhoz-PL bezár-RFL-INF kezd-2PST[3PL] kezd-1PST-3PL
noš gurt kalyk muket až-e košk-em // kosk-i-z.
 és falu nép más terület-ILL megy-2PST[3SG] megy-1PST-3SG

'A 60-as években elkezdték a kolhozokat bezárni és a falusiak más területre mentek el.'

(10.9/1) [...] *vorsaškyny kutski-l'am no kalyk muket aže koškem – soos ug vožmato d'ejstveleš byremze bydesak, soos kutskizy no pumožaz vuttysa öz völdiške [...] kutskizy – so kyče ke no jylpumjan vožmate, d'ejstvije sobere bydestyškiz pumožaz*

'*kutski-l'am*[kezd:2PST.3PL] bezárni és a nép más vidékre *koškem* [megy:2PST.3SG] – ezek nem mutatják, hogy a cselekvés teljesen befejeződött volna, elkezdték, de nem vitték végig [...] *kutskizy*[kezd:1PST:3PL] – ez valamilyen befejezettséget mutat, a cselekvés ezután teljesen végbement' (190523_03_Izsevszk)

(10.10) *Vorgoron* *muvoj biznes-en* *no vyr-em //*
 férfi *koolaj* *biznisz-INS* *is* *foglalkozik-2PST[3SG]*
vyr-i-z *ni.*
foglalkozik-1PST-3SG *már*

'A férfi a koolaj bizniszben is dolgozott.'

(10.10/1) [...] *vyriz*, *so mozet byt' kyce ke piči dyrja, vakči dyr kuspyn, noš vyrem so paškytges, trosges dyr* [...] *tros dyr čože muvoj biznisen užaz*

'*vyriz*[foglalkozik:1PST:3SG], lehet, hogy **kis ideig, rövid időn** keresztül, de a *vyrem*[foglalkozik:2PST:3SG] **terjedelmesebb**, több idő [...] **több időn át** dolgozott az koolajbizniszben' (190529_06_Izsevszk)

A temporalitás és az aspektus szerinti különbségtétel nem következetesen jelent meg az egyes adatközlők válaszaiban és az egyes beszédhelyzetek kapcsán sem (l. 10.2-es táblázat a 10.5.1-es pontban), és nem tekinthető olyan mértékben szisztematikusnak, mint az evidencia típusa (10.1), az informativitás mértéke (10.2) és a bizonyosság mértéke (10.3).

10.4.3 Szövegtípus és stílus

Aikhenvald (2004: 9) monográfiájában ismerteti, hogy a grammatikai evidencialitással rendelkező nyelvekre jellemző, hogy egy bizonyos evidenciálisjelölő használata preferáltabb egy adott regiszterben, vagy jellemző lehet egy adott szövegtípusra. Ennélfogva egy evidenciálisjelölő a szövegtípus attribútumaként is funkcionálhat. A második múlt idő a folklórszövegek és mesék jellemző igeideje (Kozmács 2002: 86), az udmurt folklórszövegek szinte kizárólag második múlt időben narráltak (Siegl 2004: 129). Az interjúkban és a kérdőívben ez a szempont nem került vizsgálatra, így a második múlt idő ezen típusú használatát az írott szövegek alapján ismertetem. A vizsgálati anyagban 12 olyan szöveg szerepelt (négy legenda, négy mese és négy egyéb, fiktív történet), amelyekben a második múlt idő feltételezhetően a szövegtípus attribútumaként jelenik meg. Ezekben a szövegekben a történet felütése, bevezető szakasza második múlt időben narrált, az igeidő használata ún. *framingnek* (másként keretezésnek) tekinthető (Siegl 2004: 99). A vizsgált 12 szövegből öt esetben következetesen a második múlt idő használt, míg a többi hét esetében a második múlt idő keretezésként jelenik meg, és a felütést követően az első múlt időre történő váltások figyelhetők meg. Az alábbi példában egy olyan szövegrészlet látható, melyben a múlt idők közül csak a második múlt használt. A részletben csak a téma szempontjából releváns igék glosszáját közlöm, melyek a félkövérrel kiemelt igék után, szögletes zárójelben szerepelnek.

(10.11) Kontextus: Az udmurtok régi hitében szerepet játszó Napanyához kapcsolódó történet.

*Kuke no vaškala udmurtjos Inmarjossyly oskemyś **dugdi'Pam**[2PST.3PL] no Šundy-mumy soosly šunytsse šotemyś **dugdem**[2PST.3SG]. Ozy perešjos Varñi ñimo pijašez **ke'Pa'Pam**[2PST.3PL] utčany Šundyjez. Pijaš soje gurt duryś **šed'tem**[2PST.3SG]. Šundy-Mumy soje adžysa šue: mon nokinly no adžiškišky. Noš ton lyktid bere, šuo tynyd: mertty pužym - Inmaren veraškyny, mertty kyz - kuažen veraškyny. Mertty kyžpu - kuažly jybbyrtyny. Pijaš ozy ik **leštem**[2PST.3SG] no Šundy-Mumy kalykly noš ik šunytsse šotyny **kutskem**[2PST.3SG].*

Valamikor a régi udmurtok **abbahagyták**[2PST.3PL] az isteneikbe vetett hit gyakorlását és a Napanya **nem adott**[2PST.3SG]⁹³ nekik többé meleget. Így az öregek egy Varñi nevű fiút **küldtek el**[2PST.3PL], hogy megtalálja a Napanyát. A fiú a falu szélén **találta**[2PST.3SG] őt. A Napanya így szól hozzá: senkinek sem mutatom meg magam. De mivel eljöttél, ezt mondom neked: ültess erdei fenyőt, hogy Istennel beszélj, ültess lucfenyőt, hogy az időjárással beszélj. Ültess nyírfát, hogy az időjáráshoz könyörögj. A fiú ekként **cselekedett**[2PST.3SG] és a Napanya újból **elkezdett**[2PST.3SG] meleget adni az embereknek.

(marjamoll.blogspot.ru; 2015.02.24., utolsó látogatás: 2020.01.07.)

Azokban a szövegekben, amelyekben csak a történet felvezetése szerepel második múlt időben, az indirekt evidenciális használata kontextust teremt a közönség számára a történet értelmezéséhez, és jelzi, hogy a szöveg műfaja mese, legenda, vagy valamilyen egyéb fiktív műfaj.

(10.12) Kontextus: Az alábbi példa egy eredetileg német mese udmurt nyelvű fordítása, melyet a bejegyzés szerkesztője készített.

*Kemalaš-kemalaš dyre puny ñuleskyn dolak ognaz **ulem**[2PST.3SG]. **Akyl'tem**[2PST.3SG] soly syče ognaz ulon, aslyz eš utčany **kutskem**[2PST.3SG]. Ben soly eš no syčejez **kule vylem**[2PST.3SG]: duññeyn so samoj kužmo no nokinleš kyškaštem med luoz. Myne so ludkeč dory no vera: - Ludkeč, ojdo čoš ulom. - Ojdo, mon pumit övöl, - šue ludkeč. **Kutskizy**[1PST.3PL] soos čoš ulyny. Ogpól ujín puny ñuleskyś čaštyrtemez kylisa utyny **kutskiz**[1PST.3SG].*

‘Egyszer régen egy kutya egyedül **élt**[2PST.3SG] az erdőben. **Megelégelte**[2PST.3SG] már a magányos életet, így **elkezdett**[2PST.3SG] barátot keresni magának. Persze neki ilyen barát **kellett**[2PST.3SG]: a világon a legerősebb legyen és senkitől ne féljen. Odamegy a nyúlhoz és így szól: - Nyúl, gyerünk, éljünk együtt. – Rendben, nincs ellenemre – feleli a nyúl. **Elkezdték**[1PST.3PL] együtt élni. Egy éjszaka a kutya valami zajt hallva ugatni **kezdt**[1PST.3SG].

(kepics.tumblr.com, utolsó látogatás: 2019.01.05.)

Míg a második múlt idő a fiktív műfajokban keretezésként jelenhet meg, addig az első múlt időt az adatközlők az interjúk során a hivatalos és tudományos regiszterrel hozták

⁹³ Szó szerint: a melegség adását abbahagyta[2PST.3SG].

összefüggésbe, emellett jellemzőnek tartották az életrajzi leírásokra is. Ez kapcsolatban áll azzal, hogy az első múlt idő kifejezheti az általános tudást és így ezek az alakok a megerősített, az általános világképbe integrált ismeretet írnak le.

A stiláris alapú különbségtétel esetén egy másik szempont is megjelent, mely a beszélők jelölőkről alkotott tudásához, vélekedéséhez kapcsolható (vö. Kugler 2015 és 2.1-es pont). Egyrészt, az adatközlők egy része tudatában van az első múlt idő elterjedt használatának, így néhányan a második múlt idejű ige használatát az irodalmi nyelv, emelkedett nyelvhasználat jellemzőjének tartották. Szintén a jelölőkhöz alkotott tudáshoz kapcsolódik az, hogy néhány beszélő explicit módon jelezte, hogy „rég dolgokról”, „öregokről” beszélve a második múlt idő használatos. Emellett a második múlt idejű alakokat az adatközlők gyakran érzelmileg telítettnak tartották, melyek ennél fogva személyesebb stílust képviselnek, míg az első múlt idejű alakokat érzelmileg neutrálisnak, melyek így a személytelenebb stílussal hozhatók összefüggésbe. Ez a különbségtétel abban is manifesztálódik, hogy az adatközlők az első múlt időt a hivatalos regiszterrel, tényszerű, tudományos stílussal azonosították. Annak ellenére, hogy a második múlt idő bizonyos mértékű használata jellemző a fiktív szövegtípusokra, az interjúkban csak ritkán hozták összefüggésbe ezekkel a szövegtípusokkal, és elsősorban emotív tartalmát hangsúlyozták. Az alábbi felsorolás azt mutatja, hogy az interjúk során az adatközlők milyen szövegtípusokat és stiláris értékeket társítottak a két igeidőhöz. A 10.1-es táblázat az igeidők kapcsán azokat a jellemzőket sorolja fel, amelyek legalább két adatközlőnél megjelentek.

10.1. táblázat: A két igeidőhöz társított stiláris jellemzők és szövegtípusok

első múlt idő	<i>hivatalos, életrajzi, tényszerű, tudományos, érzelmileg neutrális</i>
második múlt idő	<i>emocionális, irodalmi, művészi, mesészerű</i>

Ezen a ponton érdemes megjegyezni, hogy az egyetlen interjúalany, aki felnőttként sajátította el magas szinten az udmurt nyelvet, a második múlt idővel alkotott mondatok értelmezése kapcsán szinte kizárólag stiláris jellemzőket adott meg, miszerint az igeidő használata művészi stílust jelenít meg, illetve a vidékiek, öregek beszédére jellemző, továbbá azokéra, akik „jól tudnak udmurtul”, például írók, tanárok.⁹⁴ Az alábbi részletek ezen adatközlő válaszából származnak.

⁹⁴ Ezen adatközlő válasza nem került bele sem az 10.1-es, sem a 10.2-es táblázatba. Az interjú alapján nyilvánvaló volt, hogy mivel csak felnőttként tanulta és kezdte aktívan használni az udmurt nyelvet, egészen más meglátásai vannak a két igeidő viszonyát illetően, mint a többi interjúalany. Úgy vélem, hogy ezeket a válaszokat, intuícikat nem célszerű együttesen kezelni azon adatközlők válaszaival, akik még gyermekkorukban sajátították el, illetve azóta is használják a nyelvet. Ettől függetlenül az adatközlő meglátásai a második múlt idő

- (10.13) *Vízmo-ješ ik so vaškala-os vyli-l'lam // val!*
 okos-PL PTC az régi-PL van-2PST[3PL] van.1PST
 'Okosak voltak a régiek!'

(10.13/1) *Vízmoješ ik so vaškalaos vyli'llam! Mon, naprimer mon ožy ōj verasal, kyče ke šabloňnik kyče ke knígayš...to jest' pisateľ' ožy bygate gožtyny i dajše myne, kyče ke istorija...t'eatryn, ňe razgovornyj*

'Milyen okosak *vyli'llam*[van:2PST.3PL] a régiek! Én, én például **ezt így nem mondanám**, olyan, mint egy **sablon valamilyen könyvből**, azaz egy író írhatja így és utána folytatódik valamilyen történet...a **színházban**, nem beszélt nyelvi'

(10.13/2) *Škafyš šed'ti džinsovyj kurtočkame, kudiz šaryš vunetiškem kyl'em tulyse. Vuneti – vot mon noš ik ožy šuysal, vunetiškem to jest' ogšory udmurt gurtyš ad'amios ožy no verasalzy, ňezaj maly, umojges, čeberges verany-a mar-a. Vuneti, naverno mon ožy verasal, maly ke šuono mon dyšetí, maly ke šuono mon malpaškiško žuč' kyl'en. Mon verasal vuneti, ros-pros udmurt ad'ami to jest' verasal*

'A szekrényben megtaláltam a farmerkabátomat, amelyikről tavaly tavasszal *vunetiškem*[elfelejt:2PST.1SG]. *Vuneti*[elfelejt:1PST.1SG] – hát én megint így mondanám, *vunetiškem*[2PST] **inkább az egyszerű falusi udmurtok mondanák**, nem tudom miért, **talán jobb, szebb így mondani. Vuneti**[1PST] **biztosan így mondanám, mert én tanultam**, mert én oroszul gondolkodom. Azt mondanám, hogy *vuneti*[1PST], és **egy igazán udmurt inkább mondaná'** [itt az adatközlő a papírra mutat, amelyen kinyomtatva a második múlt idejű igével alkotott mondat szerepelt]

Összesítve elmondható, hogy amennyiben a két igeidő között stiláris szempontok alapján tettek különbséget, úgy az első múlt idő használatát elsősorban a személytelen, míg a második múlt idő használatát a személyes, illetve az emelkedett stílussal azonosították. Ez meglátásom szerint összefüggésben áll az igeidők korábban ismertetett használatával. Mivel az első múlt idő használatos az általános, objektív ismeret kifejezésére, illetve jelölheti a hitelesség, megbízhatóság magasabb fokát, így értelemszerű, hogy az igeidővel alkotott mondat vagy szöveg inkább a személytelen stílust képviseli. A második múlt idő „személyessége” véleményem szerint elsősorban abból fakad, hogy képes megjeleníteni a megnyilatkozó érzelmi és mentális állapotát az adott propozícióra vonatkozóan (pl. új, meglepő, várakozással ellentétes ismeret). Az emelkedett stílussal való összefüggés a jelölőre vonatkozó tudásból is eredhet – a második múlt idő kevésbé elterjedt a hétköznapi nyelvhasználatban, melynek, saját

használatáról nem feltétlenül kevésbé helytálló. Tapasztalatom szerint az udmurtok körében elterjedtek azok a nézetek, miszerint a második múlt idő használata a vidéki, idős emberekre, illetve azokra az udmurtokra jellemző, akik rendszeresen és aktívan használják anyanyelvüket.

tapasztalatom szerint, az udmurtok is tudatában vannak. Így az alapértelmezettől eltérő nyelvi formák használata eredményezheti azok emelkedettként való értékelését.

10.5 Az interjúk és a kérdőíves vizsgálat összesített eredményei

Az alábbi szakasz összesítve mutatja be, hogy a fentebb taglalt szempontok milyen arányban jelentek meg az első és második múlt idő közti különbségtételkor az interjúkban és a kérdőíves vizsgálatban. A 10.5.1-es szakasz az interjúk, a 10.5.2-es szakasz a kérdőíves vizsgálat eredményeit tekinti át. A 10.5.3-as szakasz külön foglalkozik azokkal az esetekkel, amikor az adatközlők a két igeidő között semmilyen tekintetben nem állapítottak meg különbséget.

10.5.1 Különbségtétel az első és második múlt idő között az interjúk alapján – összesítés

Ahogy a 6.2.2-es pontban szerepelt, az interjúk nem kizárólag az első és a második múlt idejű igealakok közti különbségre fókuszáltak, ennél fogva a vizsgálat során nem minden adatközlő kapott erre irányuló kérdéseket.⁹⁵ A 10.2-es táblázatban azt közlöm, hogy a két igeidő közti különbségről kérdezett adatközlőktől kapott válaszokban milyen arányban jelentek meg az a 10.1–10.4-es pontokban ismertetett szempontok. A táblázatban százalékos értékeket közlök, egy tizedesjegyig kerekítve. 100%-nak az megkérdezett adatközlőktől a különbségtételre vonatkozó összes választ tekintem. A korábbiakhoz hasonlóan ez nem egyezik meg a megkérdezettek számával, mivel egy adatközlő több szempont mentén is megkülönböztethette egymástól a két igeidőt.

Az 10.2. táblázat nem tartalmazza a második múlt idejű, első személyű alakok vizsgálatát célzó mondatokat és a második múlt idő kérdő mondatban, nem-kijelentő módú igékkel, illetve modális szerkezetekben való előfordulását. Ennek oka, hogy ezek speciális konstrukcióknak tekinthetők, melyekben a speciális szerkezet (pl. első személy, modális elemek jelenléte) speciális funkciót eredményez (Aikhenvald 2015). Ezek a funkciók eltérhetnek a korábban bemutatottaktól, ennél fogva az igeidők közti különbségtétel is eltérő szempontok mentén történhet, melyek nem ábrázolhatók egységesen az 10.2-es táblázatban látott módon. Nem szerepelnek továbbá a *pe* kvotatív partikulával ellátott mondatok sem, mivel az interjúk során ezekben az esetekben elsősorban a második múlt idő és ezen modális elemek viszonya volt fókuszban, és nem a két igeidő közti különbségtétel. Az ezen mondatok kapcsán

⁹⁵ Az, hogy egy adatközlő kapott-e erre irányuló kérdéseket, attól függött, hogy milyen mértékben volt képes beszédhelyzetet társítani az egyes mondatokhoz, és ezeket értelmezni. Amennyiben az adatközlőnek láthatóan nehézséget okozott ez a metanyelvi feladat, jobbnak láttam nem „terhelni” a mondat módosított változatainak értékelésével.

született eredmények a 11. fejezetben fognak megjelenni az adott konstrukciók bemutatása kapcsán.

A táblázat sorai a vizsgált mondatokat tartalmazzák glossza nélkül (a mondatok glosszált változata az 1. számú függelékben található), illetve ezek magyar fordítását. A táblázat soraiban félkövér kiemeléssel jelzem a legmagasabb értékeket. A százalékos értékek az egyes szempontok megjelenése arányát mutatják az összes válaszra vetítve. A százalékos érték mögött zárójelben jelzem azon adatközlők számát jelzem, akik a megadott szempont szerint különítették el egymástól az első és második múlt időt. A táblázat utolsó oszlopa minden mondat esetén a megkérdezettek számát jelzi. Az oszlopokban a 10.1–10.4-es pontokban ismertetett megkülönböztetési szempontok jelennek meg, illetve közlöm azon adatközlők arányát is, akik nem tettek különbséget a két igeidő között. Az egyes szempontok a fejlécekben rövidítve jelennek meg és az alábbiak szerint értelmezendők:

A táblázatban az egyes oszlopok a megkülönböztetés szempontját jelölik.

- a) Evidencia: az evidencia típusa alapján történő megkülönböztetés aránya, mely szerint az első múlt idő a közvetlen, a második múlt idő a közvetett evidencia meglétét jelzi (l. 10.1-es pont).⁹⁶
- b) Informativitás: az informativitás mértéke, tehát a mirativitás alapján történő megkülönböztetés, mely szerint az első múlt idő az informativitás alacsonyabb mértékét, ismert, kevésbé újszerű információt fejez ki, míg a második múlt idő az informativitás magasabb mértékét, tehát újszerű, meglepő információt jelez (l. 10.2-es pont).
- c) Bizonyosság, pontosság: megkülönböztetés a beszélői valószínűsítés alapján az információ bizonyosságára és pontosságára vonatkozóan, mely szerint az első múlt idővel kifejezett információ pontos és nagyobb fokú bizonyosságot fejez ki, míg a második múlt idővel kódolt információ kevésbé pontos és kisebb mértékű bizonyosságot fejez ki (l. 10.3-as pont).
- d) Részvétel: megkülönböztetés a beszélői részvétel alapján, mely szerint az első múlt idő nagyobb mértékű részvételt, a megnyilatkozó központi szerepét fejezi ki a propozícióban foglalt esemény kapcsán, míg a második múlt idő kisebb fokú részvételt (l. 10.4.1-es pont).

⁹⁶ A táblázat 4. mondata esetén egyetlen adatközlő az első múlt időt másodkézből származó reportatív evidenciaként határozta meg, míg a második múlt időt harmadkézből származó reportatív evidenciaként. Mivel a mondatban szereplő információ jellegéből fakadóan a legvalószínűbb értelmezés az értesülés révén szerzett információ, ebben az esetben is az első múlt idő használata „közvetlenebb”, míg a második múlt idő használata „közvetettebb” evidenciát feltételez.

- e) Temporalitás: az időbeliségre vonatkozó megkülönböztetés – ezen pontnál nem mutatható ki a fentiekhez hasonló szisztematikus megkülönböztetés (l. 10.4.2-es pont). Ez a szempont a vizsgálati anyagban az alábbi változatokban jelent meg:
- i. első múlt – közelmúlt; második múlt – régmúlt (a táblázatban a 2-es, 4-es, 5-ös, 6-os, 7-es, 11-es, 12-es, 13-as sz. mondat)
 - ii. első múlt – régmúlt; második múlt – közelmúlt (a táblázatban az 5-ös sz. mondat)
 - iii. első múlt – múlt, második múlt – jelen (és beszélői csodálkozás) (a táblázatban a 14-es, 15-ös, 16-os sz. mondat).
- f) Aspektus: az igeidők által kifejezett aspektus szerinti megkülönböztetés, mely szerint az első múlt idejű alakok folyamatra való fókuszáltságot, a második múlt idejű alakok eredményre való fókuszáltságot fejeznek ki (l. 10.4.2-es pont). Emellett egy-egy példa erejéig egyéb aspektuális szembeállítás is megjelent az interjúkban. A teljes vizsgálati anyagban az alábbi megkülönböztetések figyelhetők meg:
- i. első múlt idő – imperfekt; második múlt idő – perfekt (5-ös, 6-os, 7-es, 9-es sz. mondat)
 - ii. első múlt – gyors lefolyású esemény; második múlt – lassú folyamat (8-as sz. mondat)
 - iii. első múlt idő – szemelfaktív; második múlt idő – duratív (3-as, 12-es sz. mondat)
 - iv. első múlt idő – duratív; második múlt idő – szemelfaktív (12-es sz. mondat)
 - v. első múlt – perfekt; második múlt idő – imperfekt (8-as sz. mondat).
- g) Szövegtípus és stílus: különbségtétel a szöveg típusa és stílusa alapján, amelyben az igeidők tipikusan megjelenhetnek. Eszerint az első múlt idő azon szövegtípusokra jellemző, melyek stílusa személytelen, például hivatalos, tényszerű vagy tudományos. A második múlt idő a személyesebb, illetve emelkedett stílust képviseli (vö. 10.4.3-as pont).⁹⁷

⁹⁷ A 11-es mondat kapcsán egy esetben az adatközlő az első múlt időt az irodalmi stílus jellemzőjeként határozta meg.

Megkülönböztetés szempontja/ Vizsgált mondat	Evidencia	Informativitás	Bizonyosság, pontosság	Részvétel	Temporalitás	Aspektus	Szövegtípus és stílus	Nincs különbség	Válaszadók száma
1. <i>Tunne gurtyn tylez kysill'am//kysizy.</i> 'Ma a faluban lekapcsolták az áramot.'	31,6% (6)	31,6% (6)	10,5% (2)	-	-	-		26,3% (5)	18
2. <i>Kalašnikov kulem//kuliz.</i> 'Kalasnyikov meghalt.'	17,4% (4)	21,7% (5)	30,4% (7)	4,3% (1)	13% (3)	-	-	13% (3)	21
3. <i>Kylem ar kuspyn Rossiyn ulišjos 8 milliard litr sur juill'am//juizy.</i> 'A tavalyi évben az oroszországi lakosok 8 milliárd liter sört ittak meg.'	2,8% (1)	8,3% (3)	50% (18)	16,7% (6)	-	2,8% (1)	11,1% (4)	8,3% (3)	25
4. <i>Mama mone 2-ti kursyn dyšetskykuz vordem//vordiz.</i> 'Anya akkor szült engem, amikor a második évfolyamon tanult.'	18,5% (5)	-	33,3% (9)	7,4% (2)	3,7% (1)	-	11,1% (3)	25,9% (7)	21
5. <i>Tunne vań ušem lymy šunam//šunaz.</i> 'Ma az összes leesett hó elolvadt.'	36,7% (11)	13,3% (4)	6,7% (2)	-	6,7% (2)	20% (6)	-	16,7% (5)	23
6. <i>Vuil'am//Vuizy voštinkonjos!</i> 'Változások jöttek!'	11,8% (2)	23,5% (4)	17,6% (3)	-	5,9% (1)	5,9% (1)	-	35,3% (6)	16

Megkülönböztetés szempontja/ Vizsgált mondat	Evidencia	Informativitás	Bizonyosság, pontosság	Részvétel	Temporalitás	Aspektus	Szövegtípus és stílus	Nincs különbség	Válaszadók száma
7. <i>Jěšše veralo, čto vaškalaos ažlo kurdalo vylem // kurdalo val požarjosleš, soin topoľjos tros merttylo vylem // merttylo val.</i> 'Még beszélnek, hogy a régiek féltek a tűzvészről, ezért sok nyárfát ültettek.'	19% (4)	4,8% (1)	33,3% (7)	-	4,8% (1)	4,8% (1)	-	33,3% (7)	20
8. <i>60-ti arjosy kolhozjosy vorsaškyny kutskil'lam//kutskizy, noš gurt kalyk muket aže koškem//koškiz.</i> 'A 60-as években elkezdtek a kolhozokat bezárni és a falusiak más területre mentek el.'	41,9% (13)	3,2% (1)	22,6% (7)	3,2% (1)	-	6,5% (2)	9,7% (3)	12,9% (4)	25
9. <i>Kotyry vož nulesjos gordektysa sylo, pispuos kulil'lam//kulizy.</i> 'A környékbéli zöld erdők vörösen állnak, a fák meghaltak.'	27,3% (6)	9% (2)	9% (2)	-	4,5% (1)	18,2% (4)	4,5% (1)	27,3% (6)	20
10. <i>Vižmoješ ik so vaškalaos vylil'lam//val!</i> 'Okosak voltak a régiek!'	19% (4)	33,3% (7)	23,8% (5)	4,8% (1)	-	-	9,5% (2)	9,5% (2)	17

Megkülönböztetés szempontja/ Vizsgált mondat	Evidencia	Informativitás	Bizonyosság, pontosság	Részvétel	Temporalitás	Aspektus	Szövegtípus és stílus	Nincs különbség	Válaszadók száma
11. <i>Lymy vylyn kyl'lysa, kynmyny kutskem//kutskiz, no kopak vyli diškutse kuštem//kuštiz.</i> 'A havon fekke fázni kezdett és a teljes felsőruházatát levetette.'	52,6% (10)	-	15,8% (3)	-	10,5% (2)	10,5% (2)	5,2% (1)	5,2% (1)	13
12. <i>Vorgoron muvöj biznesen no vyrem//vyriz ni.</i> 'A férfi a kőolaj bizniszben is dolgozott már.'	5% (1)	5% (1)	45% (9)	10% (2)	10% (2)	-	-	25% (5)	19
13. <i>Učkyny dotovo kapči vylem//val, noš leštiny... leštonja tybyr čigiškož!</i> 'Nézni igencsak könnyű (volt), de csinálni...a csinálásba beleszakad az ember!'	-	60% (6)	-	-	10% (1)	-	10% (1)	20% (2)	9
14. <i>Ali valany kutskiškod, ta karyn tros kalyk ule vylem//ule val.</i> 'Most kezdted megérteni, hogy ebben a városban sok ember él/élt.'	-	30,8% (4)	15,4% (2)	-	53,8% (7) ⁹⁸	-	-	-	10

⁹⁸ A 14-es, 15-ös és 16-os mondatok esetében a temporális értelmű különbségtétel alatt az értendő, hogy míg a második múlt idejű alak egy jelenbéli (vö. 8.2.3), addig az első múlt idejű alak egy múltbéli tényállásra vonatkozik (vagyis a beszédidőben élnek sokan, vagy a beszédidőt megelőzően éltek sokan a városban). Többen jelezték, hogy ebben az esetben nem lehetséges az első múlt idejű alak használata, mivel múlt időt fejez ki, és nem beszélői csodálkozást (mint a *vylem* második múlt idejű alak).

Megkülönböztetés szempontja/ Vizsgált mondat	Evidencia	Informativitás	Bizonyosság, pontosság	Részvétel	Temporalitás	Aspektus	Szövegtípus és stílus	Nincs különbség	Válaszadók száma
15. <i>Nu, jaram, kyžy ke ožy vuim obššezit'ije dory (kyd'okyngeš ik vylem/val uñiveršit'etleš).</i> 'Hát, jól van, valahogy megérkeztünk a kollégiumhoz (jó messze volt az egyetemtől).'	-	54,5% (6)	-	-	18,2% (2)	-	9,1% (1)	18,2% (2)	9
16. <i>Zemze no ožy vylem/val.</i> 'Tényleg úgy volt.'	8,3% (1)	58,3% (7)	8,3% (1)	-	8,3% (1)	-	-	16,7% (2)	10

10.2. táblázat: Az első és második múlt idő közti különbségtétel szempontjai és ezek előfordulási aránya az interjúban vizsgált mondatokban az összes különbségtételre vonatkozó választ figyelembe véve

Látható, hogy a 10. fejezetben ismertetett tényezők eltérő mértékben jelennek meg a vizsgált mondatok kapcsán, mely elsősorban a mondatokhoz társított kontextusban fellelhető különbségekre vezethető vissza. Amennyiben a szóban forgó mondat értelméből fakadóan az evidencia típusa szerinti megkülönböztetés nem releváns (mert a megnyilatkozó egyértelműen direkt vagy indirekt evidenciával rendelkezik), úgy az informativitás és a bizonyosság mértéke kerül előtérbe. Illusztrációként említhető a táblázat 3. és 15. sora: a 3. sorban szereplő mondat esetén valószínűtlen, hogy a megnyilatkozó direkt evidenciával rendelkezik a teljes orosz lakosság sörfogyasztásáról, így a mondat tartalmának bizonyossága, a mondatban szereplő adatok pontossága, illetve a beszélői részvétel mértéke kerül előtérbe; a 15. sor mondatában a megnyilatkozó egyértelműen direkt evidenciával rendelkezik (ezt a többes szám első személyű igealak is mutatja), így az kerül előtérbe, hogy az információ a megnyilatkozó számára meglepő, korábbi várakozásaival ellentétes. Ez alapján is látható, hogy a beszédhelyzet nagymértékben befolyásolja, hogy az egyes igealakok, különösen a második múlt idejűek, milyen interpretációt kapnak. Emellett, más esetekben, mivel az interjúk során írott mondatokkal dolgoztunk, a mondat ortográfiai jelölt modalitása is hatással volt az értelmezésre (pl. felkiáltó mondat esetén nagyobb mértékben jelent meg a miratív értelmezés, melyet az adatközlők intonációja is tükrözött a mondat felolvasásakor).

A táblázatból leolvasható, hogy egy adott mondat kapcsán is változatos szempontok mentén tettek különbséget az adatközlők a két igeidő között. Ezek nem egymásnak ellentmondó tényezők, hiszen, ahogyan arról korábban szó volt, az evidenciátípus lehet egyszerre közvetett és az így megszerzett információ meglepő, illetve az evidencia közvetettsége implikálhatja a bizonyosság alacsonyabb mértékét. Továbbá eltérések fakadhatnak abból is, hogy az adatközlőknek teljes szabadsága volt abban, hogy milyen kontextust teremtenek az adott mondathoz. Az itt bemutatott eredmények közül a legegységesebb válaszadás a táblázat 13-as, 14-es, 15-ös és 16-os mondatánál figyelhető meg, melyeknél a miratív értelmezés került előtérbe.⁹⁹ Látható, hogy ezen mondatok mindegyikében a létige indirekt evidenciálisalakja, a *vylem* elem szerepel. A 8.2.3-as szakaszban bemutatott táblázat (8.1) alapján is látható, hogy az adatközlők jelentős része ezen mondatokat a propozíció meglepő, várakozással ellentétes mivoltával hozták összefüggésbe. Meglátásom szerint az, hogy az interjúk során a beszélők az első múlt idejű *val* és a második múlt idejű *vylem* között szintén a mirativitás tekintetében láttak

⁹⁹ A táblázatban a temporális különbségtétel magasabb arányban jelent meg, de ez is a miratív értelmezésből fakad, mivel ezekben az esetekben a jelen idejű ragozott igéből és a *vylem* elemből álló szerkezetet jelen idejűként értelmezték, melyben a *vylem* az információ felismerését, újszerűségét jelzi. A *val* alakkal formált konstrukciót viszont múlt idejűként értelmezték.

különbséget, azt erősíti, hogy a létige indirekt evidenciálisalakja jelentős szerepet tölt be a miratívitás kifejezésében.

Mindegyik mondat esetén voltak olyan adatközlők, akik nem érzékelték különbséget az első és második múlt idejű alakok között. Ez a kérdőíves vizsgálatban is megfigyelhető, vagyis, hogy az adatközlők egy része mindkét múlt időhöz ugyanazokat az értelmezési lehetőségeket társította. Ezekről az eredményekről a 10.5.3 szakasz értekezik.

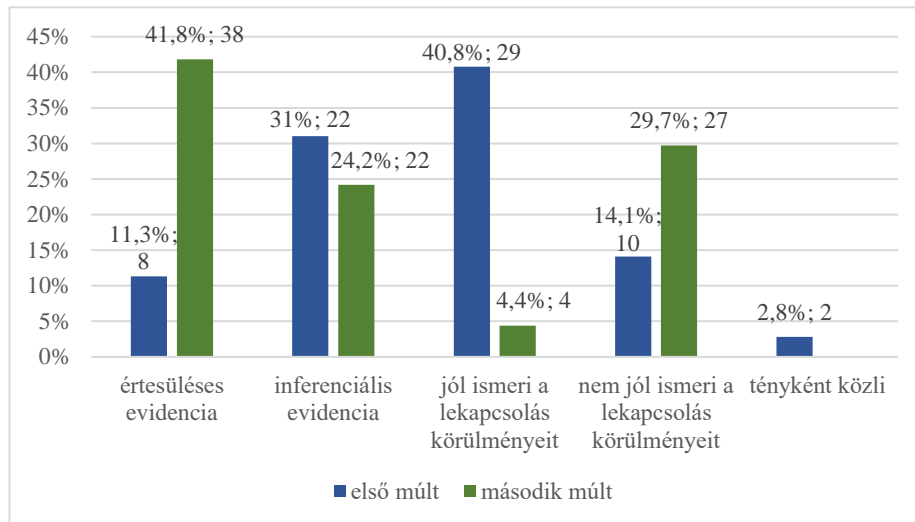
10.5.2 Különbségtétel az első és második múlt idő között a kérdőíves vizsgálat alapján – összesítés

Ahogy a 6.2.3-as pontban szerepelt, a kérdőíves vizsgálat során az adatközlőknek előre megadott szempontok közül kellett kiválasztaniuk azokat, amelyeket az adott mondat kapcsán leginkább megfelelőnek véltek. A kérdőíves vizsgálat egyes részeredményei az értekezés során több ponton megjelentek és jelen szakasz az első és második múlt idő viszonyának szempontjából relevánsnak tekinthető részeket ismerteti.¹⁰⁰ Ezek az összesítések kizárólag a két igeidő közti különbségtétel mértékére fókuszáltak, így kizárásra kerültek azok a válaszok, amelyekben az adatközlők teljesen ugyanazokat a válaszokat jelölték meg mindkét igeidő kapcsán (ezeket a 10.5.3. alfejezet tekinti át). Nem kerültek bele az összesítésbe azok a válaszok sem, amelyek csak a mondatpárok egyikére vonatkoztak. Az ábrákon százalékos értékeket közlök, melyek azt mutatják, hogy egy adott válaszlehetőség mekkora arányban jelent meg az összes (szűrt) választ figyelembe véve. A százalékos érték mögötti szám az adott lehetőséget választó adatközlők számát mutatja.

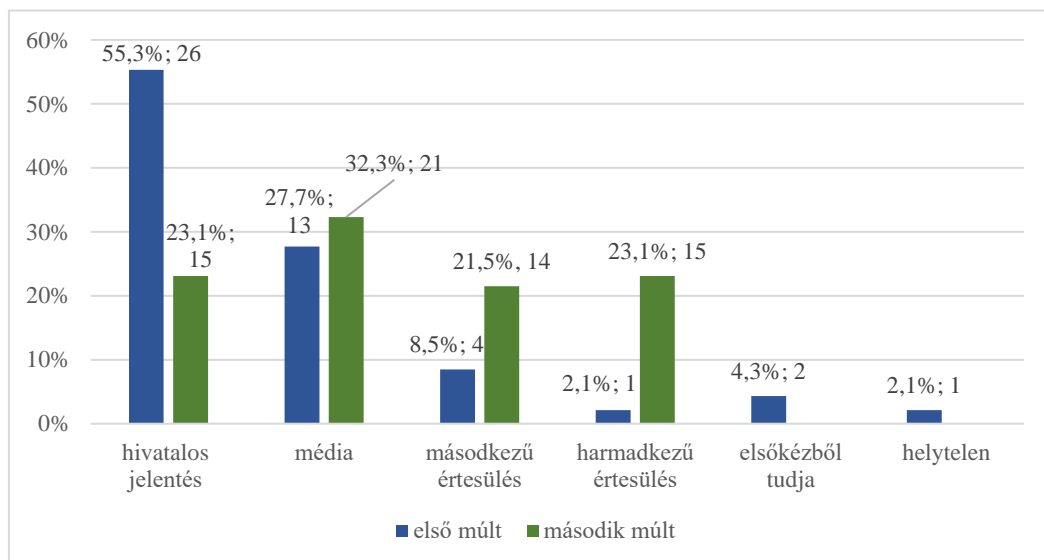
A kapott eredmények az eddig elhangzottakat erősítik – az adatközlők a második múlt idejű alakokhoz nagyobb mértékben társították a közvetett evidencia meglétét, a beszélői csodálkozást, illetve a bizonyosság és a körülmények ismeretének alacsonyabb mértékét. A vizsgálat alapján az első múlt idejű alakokat tartalmazó mondatok kapcsán jellemzően a beszélői bizonyosság nagyobb mértéke, az információ pontossága, illetve a közlés tényyszerűsége jelent meg.

Az alábbi ábrákon (10.3–10.6) az információ forrásához és megbízhatóságához kapcsolódó szempontokra adott válaszok láthatók a kérdőívben vizsgált mondatok kapcsán (l. 6.2.3).

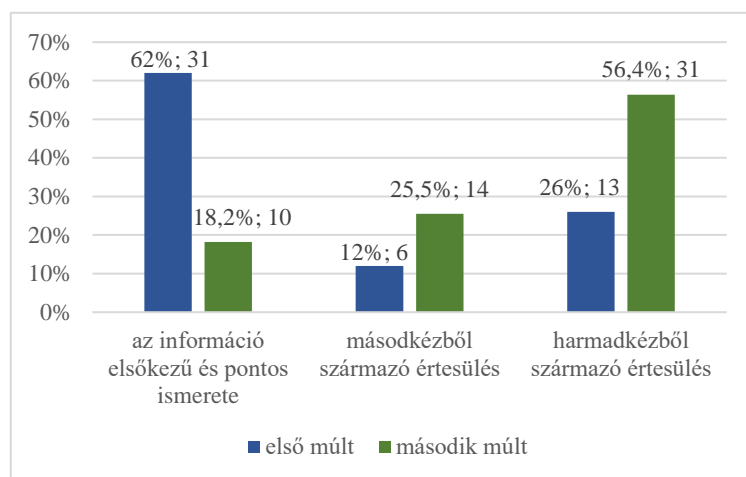
¹⁰⁰ Az ábrákon a válaszlehetőségek között a vizsgált tényezők szerepelnek és nem azok, amelyekkel az adatközlők ténylegesen dolgoztak. A teljes kérdőívet udмурt és magyar nyelven a 2. számú függelék tartalmazza, ahol az eredeti válaszlehetőségek is megtekinthetők.

10.3. ábra: A *Tunne gurtyñ tylez kysizy//kysill'am* 'Ma a faluban lekapcsolták az áramot.' mondatra kapott válaszok aránya az evidencia típusára és a körülmények ismeretére vonatkozóan (A szűrt válaszok száma: első múlt idejű mondat – 71 válasz; második múlt idejű mondat – 91 válasz, 51 adatközlő.)

10.4. ábra: A *Kylem ar kuspyñ Rossíyn ulisjos 8 mill'iard l'itr sur juizy//juill'am*. 'A tavalyi évben az oroszországi lakosok 8 milliárd liter sört ittak meg.' mondatra kapott válaszok aránya az evidencia típusára és jellegére vonatkozóan (A szűrt válaszok száma: első múlt idejű mondat – 47 válasz; második múlt idejű mondat – 65 válasz, 30 adatközlő.)

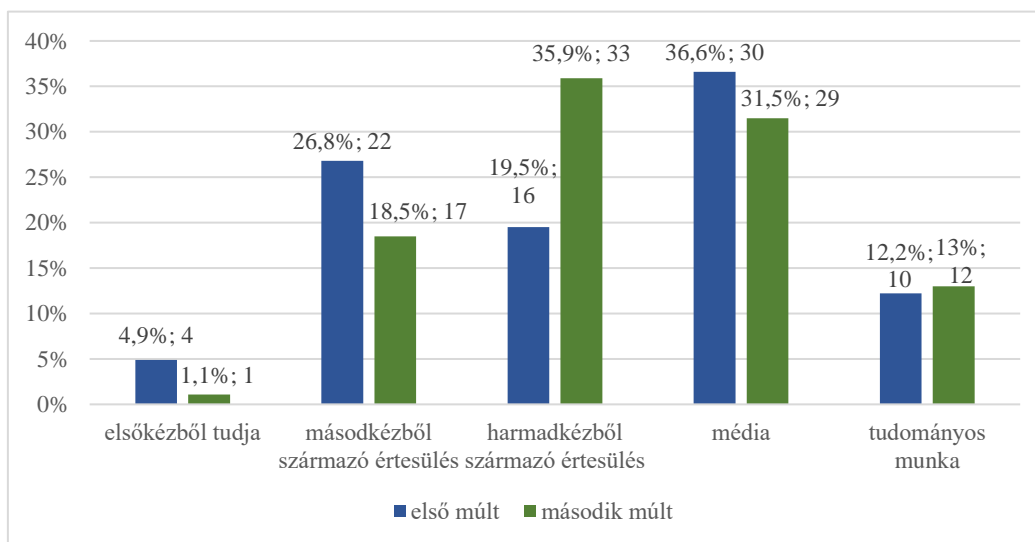

10.5. ábra: A *Vorgoron muvoj bizhesen no vyriz/vyrem ni*. 'A férfi a kőolajbizniszben is dolgozott már.' mondat kapcsán született válaszok az evidencia típusára és a körülmények ismeretére vonatkozóan (A szűrt válaszok száma: első múlt idejű mondat – 50 válasz; második múlt idejű mondat – 55 válasz, 36 adatközlő.)

Megfigyelhető, hogy a második múlt idejű alakokat tartalmazó mondatoknál mindegyik esetben nagy arányban jelent meg az értesüléssel kapcsolatos evidencia (10.3-as, 10.4-es és 10.5-ös ábra). Az inferenciális evidencia (10.3-as ábra, 'Ma a faluban lekapcsolták az áramot.') pedig magasabb arányban társult az első múlt idejű alakokhoz (ennek okáról l. 7.2.3-as pont). Az első múlt idejű alakoknál kimagasló arányban jelent meg a megnyilatkozó elsőkézből származó ismerete, ismeretének bizonyossága (10.5-ös ábra). A 10.4-es ábra mondata ('A tavalyi évben az oroszországi lakosok 8 milliárd liter sört ittak meg.') esetén látható, hogy az első múlt idejű alakot tartalmazó mondatnál többen választották azt az opciót, hogy az információ hivatalos forrásokból, például statisztikából származik – ebben az esetben az információforrás megbízhatósága jelenik meg, mely implikálja az információ bizonyosságát is (l. még 10.8/1-es magyarázat). A 10.3-as ábrán a 'tényként közli', a 10.4-es ábrán a 'elsőkézből tudja', illetve a 'helytelen használat' opciókat egyéni válaszadók adták meg.

A 10.6-os ábra mondatában a *pe* kvotatív partikula szerepelt – jól látható, hogy ennek következményeképp az információ elsőkézből való származása minimális mértékben jelent meg, illetve mind az első, mind a második múlt idejű ígét tartalmazó mondatnál hasonló arányban szerepelt a másodkézből származó reportatív evidencia. A mondatok között a különbség elsősorban abban látható, hogy a második múlt idejű alakkal és a *pe* partikulával alkotott mondatokhoz kimagasló arányban társították a harmadkézből származó reportatív evidencia meglétét. Alacsony számban választották azt a lehetőséget, miszerint az információ tudományos munkából származik, de ez a választás mindkét igeidő esetén ugyanolyan arányban jelent meg. Ez közvetett módon arra enged következtetni, hogy ebben az esetben nincs jelentős különbségtétel a két igeidő között az információforrás hitelességére, megbízhatóságára

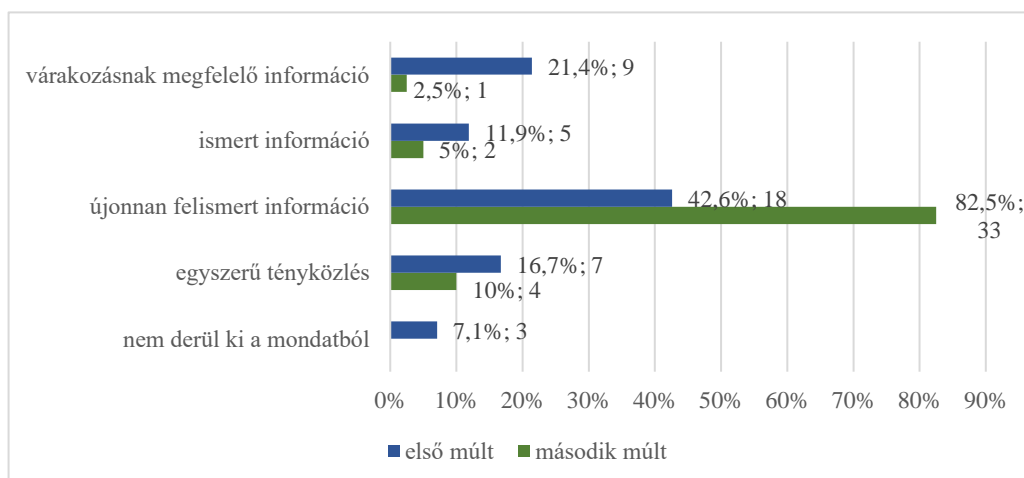
vonatkozóan. Meglátásom szerint ennek oka a *pe* partikula episztemikus modális tartalmában keresendő. A *pe* partikula és a második múlt idő viszonyáról a 11.1-es pont beszél részletesebben.

10.6. ábra: *Az Idnakariš, pe, šed'tizy//šed'till'am krež, kudizlen struna bervylez tuž mur, pe, val//vylem.* 'Állítólag Idnakarban találtak egy krežst, aminek a húrja alapján nagyon mély hangzása volt.' mondatra kapott válaszok aránya az evidencia típusára és jellegére vonatkozóan (A szűrt válaszok száma: első múlt idejű mondat – 82 válasz; második múlt idejű mondat – 92 válasz, 41 adatközlő.)

A kérdőívben további szempont volt az információ újszerűségének vizsgálata. Az alábbi ábrák (10.7–10.11) ezen szempont szerint összegzik az első és második múlt idő viszonyát.

Látható, hogy a két igeidő között különbség ebben a tekintetben a 10.7–10.9-es ábrák mindegyikén megjelent, tehát a válaszadók a második múlt idejű alakokhoz nagyobb mértékben társítottak miratív jelentéstartalmat (az ábrákon *újonnan felismert információ*, *meglepő információ*), míg a 10.11-es ábra mondata esetén egyáltalán nem figyelhető meg a két igeidő ilyen jellegű megkülönböztetése.

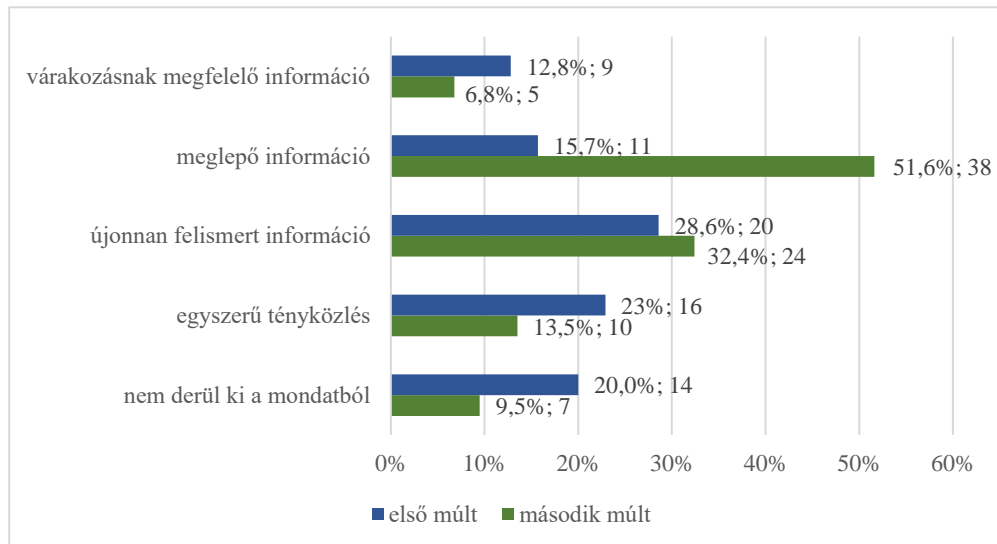
10.7. ábra: *A Nu, jaram, kyžy ke ožy vuim obššežit'ije dory (kyd'okyngeš ik val//vylem univeršit'etleš).* 'Hát, jól van, valahogy megérkeztünk a kollégiumhoz (jó messze volt az egyetemtől).' mondatra kapott válaszok aránya az információ újszerűségére vonatkozóan (A szűrt válaszok száma: első múlt idejű mondat – 42 válasz; második múlt idejű mondat – 40 válasz, 34 adatközlő.)

A 10.7. ábrához tartozó, *Nu, jaram, kyzy ke ozy vuim obššēžit'ije dory (kyd'okyn ges ik vylem//val univērsit'etles)*. 'Hát, jól van, valahogy megérkeztünk a kollégiumhoz (jó messze volt az egyetemtől).' mondatban a *vylem* elem kifejezetten miratív értelemben szerepel, mivel a megnyilatkozó direkt evidenciával rendelkezik – ezt a *vuim* 'megérkeztünk' ige többes szám első személyű ragozása is mutatja. Látható, hogy a második múlt idejű alakokhoz nagyobb arányban társult a beszélői felismerés, mely hirtelen és késleltetett is lehetett – ezt az ábrán az *újonnan felismert információ* címke mutatja.¹⁰¹ Az interjúkban (vö. 10.2-es táblázat, 15. mondat) a megkérdezettek szintén ebben a tekintetben láttak különbséget a két igeidővel alkotott mondat és a hozzájuk társított beszédhelyzet között. Az első múlt idejű alakoknál nagyobb mértékben jelenik meg az a szempont, hogy a beszélő korábbi várakozásainak megfelel az a tény, hogy messze van a kollégium (az ábrán *várakozásnak megfelelő információ*). Legnagyobb arányban a felismerés jelent meg mind az első, mind a második múlt idejű alak esetében is. Véleményem szerint ennek oka az, hogy az eredeti mondatban (mely a második múlt idejű alakot tartalmazta), több nyomatékosító-fokozó elem is található, melyek szintén hozzájárulnak ahhoz az értelmezéshez, hogy a kollégium és az egyetem távolsága nem volt része a megnyilatkozó korábbi tudásának, vagy nem korrelál annak előzetes elvárásaival. Ezek a nyomatékosító-fokozó elemek a *-ges* képző, mely a középfok képzése mellett intenzifikáló szerepet is betölthet (Jefremov–Selmeczy 2018: 8), illetve az *ik* partikula. Utólag talán célszerűbb lett volna egy teljesen neutrálisnak tekinthető, tehát nyomatékosító-fokozó elemek nélküli változatot használni, mint például *kyd'okyn val* 'messze volt', ugyanakkor ez ellentmondott volna a kérdőív azon elvének, hogy csak az igealakok idejében legyen módosítás az egyes mondatokat illetően. Ez az eset továbbá azt is megmutatja, nem mindig csupán a második múlt idejű alakok, hanem egyéb nyelvi elemek is hozzájárulhatnak a miratív értelmezés kialakításához.

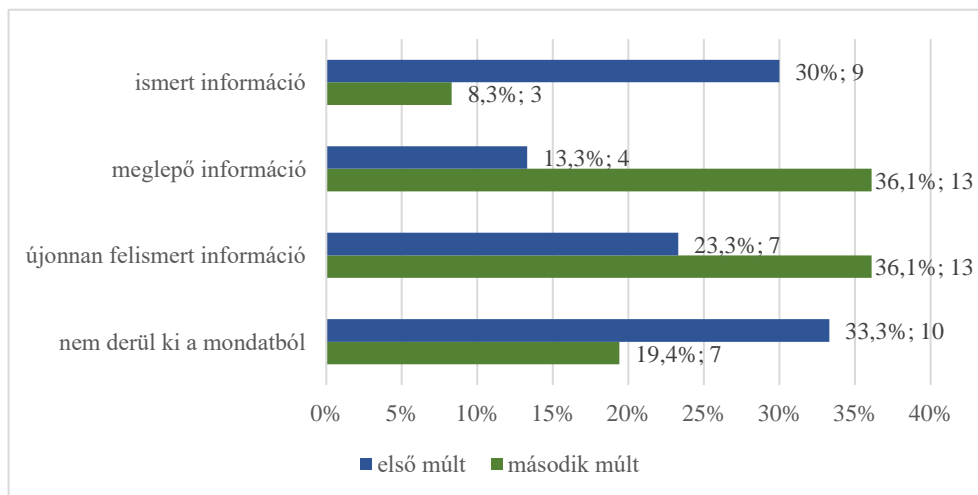
Az 10.8-as és 10.9-es ábrák mondatai esetén nem csupán a felismerés, hanem a beszélői csodálkozás (az ábrákon *meglepő információ*) is a válaszadási lehetőségek között szerepelt – a 'Ma a faluban lekapcsolták az áramot' (10.8.) az indirekt evidenciálisalaknál ez kimagasló arányban jelent meg, 'A tavalyi évben az oroszországi lakosok 8 milliárd liter sört ittak meg' (10.9.), illetve az 'Állítólag, Idnakarban találtak egy krezst, aminek a húrja alapján nagyon mély hangzása volt' (10.10.) mondatoknál szintén többen választották ezt az opciót. Az első múlt

¹⁰¹ A kérdőívben a felismerés két típusa jelent meg a mondat kapcsán: az odavezető úton történő, vagyis a cselekvés végzése közben történt felismerés, illetve a megérkezéskor történő, vagyis késleltetett felismerés. Mindkét opciót megközelítőleg ugyanannyi adatközlő választotta mind az első, mind a második múlt idejű alakoknál. Mivel a felismerés mindkét típusa a mirativitáshoz köthető, így ezeket a fenti ábrán egybevonva mutatom be.

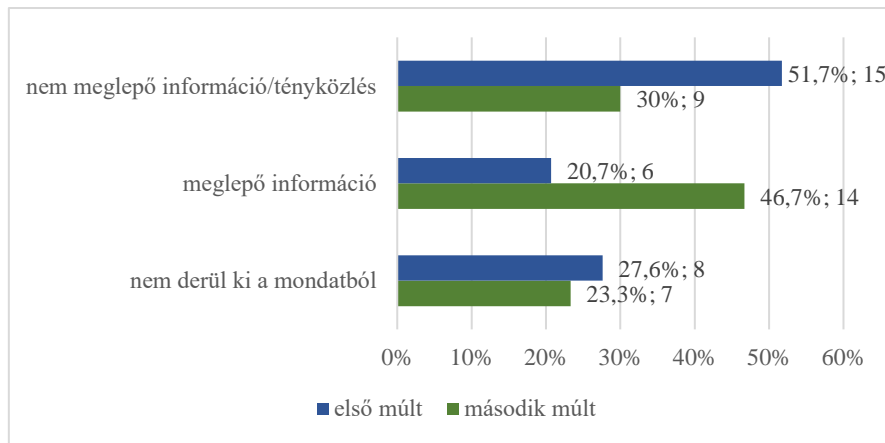
idejű alakhoz az információ beszélői világképbe integrált mivolta (az ábrákon *várakozásnak megfelelő információ, ismert információ*), tényszerűsége társult (*tényközlés*), illetve magasabb értékeket kapott az az opció is, miszerint az első múlt idejű ígét tartalmazó mondat nem tesz utalást az informativitás mértékére (*nem derül ki a mondatból*).

10.8. ábra: A *Tunne gurtyn tylez kysizy//kysill'am* 'Ma a faluban lekapcsolták az áramot.' mondatra kapott válaszok aránya az információ újszerűségére és meglepő mivoltára vonatkozóan (A szűrt válaszok száma: első múlt idejű mondat – 70 válasz; második múlt idejű mondat – 74 válasz, 56 adatközlő.)

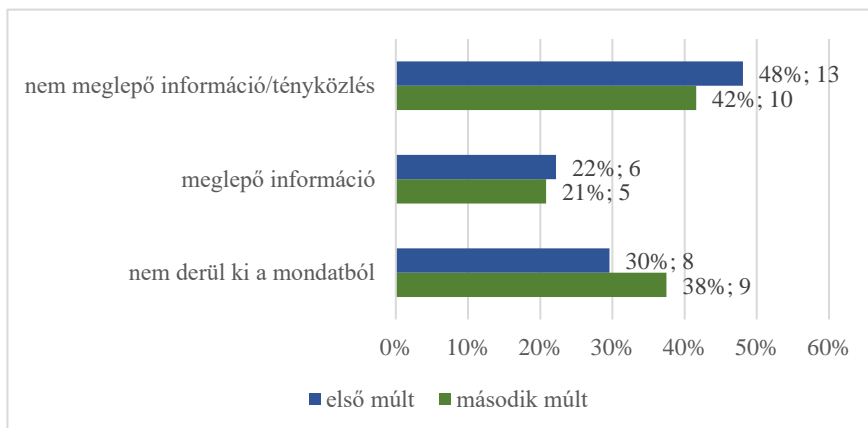

10.9. ábra: A *Kylem ar kuspyn Rossíyn ulišjos 8 mill'iard l'itr sur juizy//juill'am.* 'A tavalyi évben az oroszországi lakosok 8 milliárd liter sört ittak meg.' mondatra kapott válaszok aránya az információ újszerűségére és meglepő mivoltára vonatkozóan (A szűrt válaszok száma: első múlt idejű mondat – 30 válasz; második múlt idejű mondat – 36 válasz, 28 adatközlő.)

10.10. ábra: Az *Idnakariš, pe, šed'tizy//šed'till'am krež, kudizlen struna bervylez tuž mur, pe, val//vylem.* 'Állítólag, Idnakarban találtak egy krežst, aminek a húrja alapján nagyon mély hangzása volt.' mondatra kapott válaszok aránya az információ meglepő mivoltára vonatkozóan (A szűrt válaszok száma: első múlt idejű mondat – 29 válasz; második múlt idejű mondat – 30 válasz, 27 adatközlő.)

A 'A férfi a kőolajbizniszben is dolgozott már.' (10.11) mondat esetén viszont az látható, hogy a válaszadók nem érzékelték különbséget a két igeidővel alkotott mondat között az informativitás mértéke szerint.

10.11. ábra: A *Vorgoron muvōj biznēsen no vyriz/vyrem ňi.* 'A férfi a kőolajbizniszben is dolgozott már.' mondatra kapott válaszok aránya az információ meglepő mivoltára vonatkozóan (A szűrt válaszok száma: első múlt idejű mondat – 27 válasz; második múlt idejű mondat – 24 válasz, 23 adatközlő.)

Fentebb szerepelt már, hogy egy miratív mondat esetén a második múlt idejű alak használata mellett egyéb elemek is gyakran megjelennek, melyek ezt az értelmezést támogatják, illetve a mondat modalitása, továbbá beszédben az intonáció is szerepet kap. Az 10.11. ábra mondatában a második múlt idejű alakon kívül semmilyen egyéb elem nem jelent meg, mely a miratív értelmezést erősítené – feltételezhető, hogy ez indokolja, hogy ebben a tekintetben nem tettek különbséget a két igealak között. Teljesértékű magyarázatot ugyanakkor ez sem kínál, mivel a 10.8-as ábrához kapcsolódó mondat esetén sem jelentek meg egyéb nyelvi elemek a miratív olvasat elősegítésére, és mégis jelentős eltérés fedezhető fel a két eltérő igeidővel alkotott mondat között ebben a tekintetben. A 10.9-es és 10.10-es ábra mondatainál szintén különbség

figyelhető meg ebben a tekintetben, még ha nem is olyan kiugró mértékben, mint a 10.8-as esetén. Nyomatékosító-fokozó elemek ezen mondatok esetében sem találhatók.

Az első és második múlt idejű alakok episztemikus modalitással való összefüggései a kérdőívben az információforrással kapcsolatban is megjelentek azokban a válaszlehetőségekben, amelyek a beszélő tudásának pontosságát és megbízhatóságát célozták (vö. 10.3-as és 10.5-ös ábra). Továbbá a kérdőíves vizsgálat során az adatközlőknek az egyes mondatok kapcsán egy egytől hatig terjedő skálán kellett értékelniük azt, hogy a megnyilatkozó mennyire tartja igaznak, a valósággal megegyezőnek az elhangzott információt. Az egyes mondatok esetén a skála egyik végpontja (6-os érték) szerint a megnyilatkozó úgy gondolja, hogy az elhangzott információ megfelel a valóságnak, míg a skála végpontja szerint nem (1-es érték).¹⁰² A mondatok között eltérések figyelhetők meg azt illetően, hogy az egyes értékek között mekkora különbség figyelhető meg – ez arra enged következtetni, hogy a beszédhelyzet és a szóban forgó információ jellege is befolyásolhatja az igealakokhoz társított episztemikus bizonyítást.

Az alábbi táblázatok (10.3–10.7) összegzik a kérdőívben vizsgált első és második múlt idejű alakokat tartalmazó mondatok igazságérték-meghatározásait. A táblázatban a százalékos értékek az adott érték arányát mutatják a mondatra kapott összes értékelést alapul véve. A százalékos érték mögött zárójelben az adott értékét választók száma szerepel. A táblázat utolsó oszlopában az összes válasz száma jelenik meg, mely jelen esetben megegyezik az adatközlők számával is, mivel egy adatközlő egy mondatához csak egyetlen értékét társíthatott.

Ezekben a táblázatokban nem kerültek kizárásra azok az adatok, amelyekben a válaszadók ugyanazt az értéket társították a két igeidővel alkotott mondatokhoz, mivel a kérdés célja annak feltérképezése volt, hogy tesznek-e az adatközlők bármilyen különbséget a két igeidő között az információ igazságtartalmára vonatkozóan. Szintén nem kerültek kizárásra azon adatközlők válaszai sem, akik csak egy mondatot értékelték.

10.3. táblázat: A *Tunne gurtyn tylez kysizy//kysill'am*. 'Ma a faluban lekapcsolták az áramot' mondatok igazságérték-meghatározásainak aránya a kérdőíves vizsgálatban

	1 'nem tartja igaznak'	2	3	4	5	6 'igaznak tartja'	Össz:
első múlt	-	-	1,4% (1)	1,4% (1)	11,3% (8)	85,9% (61)	71
második múlt	4,1% (3)	1,4% (1)	6,8% (5)	6,8% (5)	21,6% (16)	69,5% (44)	74

¹⁰² A kérdőívben szó szerint az *озьы малта* 'úgy gondolja' és az *озьы уг малта* 'nem úgy gondolja' kifejezések szerepeltek.

10.4. táblázat: A *Vorgoron muvöj biznisen no vyriz//vyrem ni*. 'A férfi a kőolajbizniszben is dolgozott már.' mondatok igazságérték-meghatározásainak aránya a kérdőíves vizsgálatban

	1 'nem tartja igaznak'	2	3	4	5	6 'igaznak tartja'	Össz:
első múlt	2,7% (2)	-	4,1% (3)	8,1% (6)	16,2% (12)	68,9% (51)	74
második múlt	-	1,5% (1)	3,1% (2)	12,3% (8)	20% (13)	63,1% (41)	65

10.5. táblázat: Az *Idnakariš, pe, šed'tizy/šed'til'am krež, kudizlen struna bervylez tuž mur, pe, val//vylem*. 'Állítólag, Idnakarban találtak egy krežst, aminek a húrja alapján nagyon mély hangzása volt.' mondat igazságérték-meghatározásainak aránya a kérdőíves vizsgálatban

	1 'nem tartja igaznak'	2	3	4	5	6 'igaznak tartja'	Össz:
első múlt	2,9% (2)	-	5,9% (4)	19,1% (13)	23,5% (16)	48,5% (33)	68
második múlt	2,7% (2)	1,4% (1)	16,2% (12)	21,6% (16)	20,3% (15)	37,8% (28)	74

10.6. táblázat: A *Kylem ar kuspyn Rossiyn ulišjos 8 mill'ard litr sur juizy//juil'am*. 'Az elmúlt évben az oroszországi lakosok 8 milliárd liter sört ittak meg.' mondatok igazságérték-meghatározásainak aránya a kérdőíves vizsgálatban

	1 'nem tartja igaznak'	2	3	4	5	6 'igaznak tartja'	Össz:
első múlt	-	-	9,3% (7)	14,7% (11)	18,7% (14)	57,3% (43)	75
második múlt	2,8% (2)	1,4% (1)	7% (5)	15,5% (11)	28,2% (20)	45,1% (32)	71

10.7. táblázat: A *Nu, jaram, kyžy ke ožy vuim obššezitiije dory (kyd'okynges ik val//vylem ušiversit'etleš)*. 'Hát, jól van, valahogy megérkeztünk a kollégiumhoz (jó messze volt az egyetemtől). mondatok igazságérték-meghatározásainak aránya a kérdőíves vizsgálatban

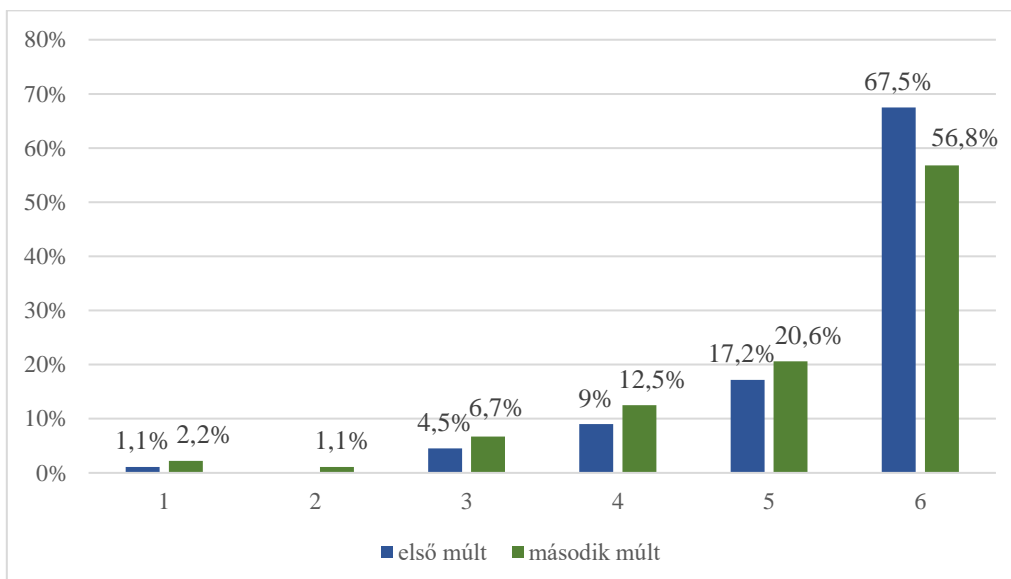
	1 'nem tartja igaznak'	2	3	4	5	6 'igaznak tartja'	Össz:
első múlt	-	-	3% (2)	3% (2)	16,7% (11)	77,3% (51)	66
második múlt	1,3% (1)	-	-	6,7% (5)	13,3% (10)	78,7% (59)	75

A kiemelt értékek alapján látható, hogy a legtöbb mondat esetében az adatközlők többsége szerint a megnyilatkozó szerint az elhangzott információ igaz. Ez alól a 10.5-ös és a 10.6-os táblázat jelent kivételt. A 10.5-ös táblázat esetében minden bizonnyal a *pe* partikula episztemikus modális funkciója okozza azt, hogy az információt kevésbé tartották igaznak (erről bővebben l. 11.1-es szakasz). A 10.6-os táblázatnál a második múlt idejű alakot tartalmazó mondat esetén az 'igaznak tartja' értéke kevesebb, mint ötven százalék. Feltételezhető, hogy ebben az esetben maga a mondat tartalma nehezen hihető.¹⁰³ A két

¹⁰³ Ezt az alapján feltételezem, hogy az interjúk során is ezen mondat kapcsán többen hitetlenkedtek vagy méltatlankodtak az elfogyasztott alkoholemennyiséggel kapcsolatban.

igealakot összevetve az első múlt idejű alakokhoz valamivel nagyobb arányban társult a skála 6-os értéke.¹⁰⁴

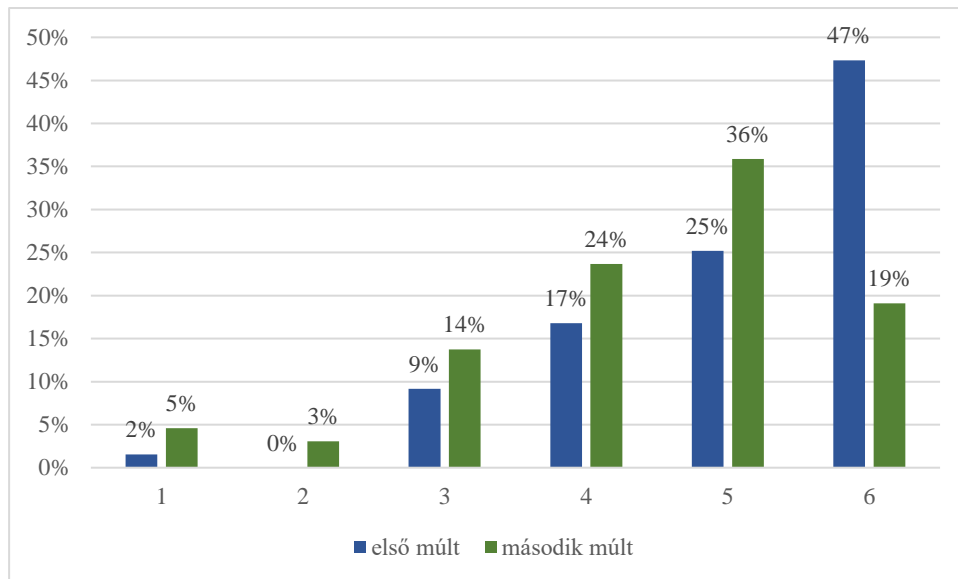
A 10.12-es ábra az összesített értékeket mutatja be, tehát hogy az adott igeidő kapcsán az igazságérték-meghatározásokra kapott összes választ figyelembe véve, mekkora mértékben jelentek meg az egyes értékek. Az első múlt idejű alakot tartalmazó mondatokra kapott összes válasz száma 354, a második múlt idejű alakot tartalmazókra 359. Az első múlt idejű alakoknál az összes válasz 67,5%-a (239), a második múlt idejű alakok esetén a válaszok 56,8%-a (204) került az 'igaznak tartja' értékhez. A skála másik végpontja, a 'nem tartja igaznak' érték csak rendkívül kis arányban jelent meg mindkét igealak esetén, az összes kapott választ nézve 1,1% (4) az első múlt idejű, és 2,2% (8) a második múlt idejű alakoknál. A két igealak-típus között nagyobb eltérés csak a skála 'igaznak tartja' végpontjánál figyelhető meg, mely körülbelül 10%.

10.12. ábra: Az egyes igazságértékek megjelenésének aránya az első és második múlt idejű ige tartalmazó mondatokban a kérdőíves vizsgálatban

Amennyiben csak azokat a válaszokat vesszük figyelembe, amelyek különbséget tettek a két igeidő között ebben a tekintetben, az arányok némileg eltérő képet mutatnak – az első múlt idejű alakokhoz továbbra is nagy mértékben társult a skála 6-os értéke, de a második múlt idejű alakoknál már kisebb mértékben jelenik meg ez az érték, és legnagyobb arányban a skála 5-ös pontja szerepelt (vö. 10.13-as ábra).

¹⁰⁴ Ez alól kivételt egyedül az utolsó mondat képez (vö. 10.7. táblázat), ám az eltérés minimális, mindössze 1,4%. Az értékek közelségére az adhat magyarázatot, hogy ebben az esetben a második múlt idejű alak miratív értelemben szerepelt, vagyis az evidencia típusa és annak erőssége irreleváns. Ez továbbá azt is mutatja, hogy a második múlt idejű alak nem minden esetben implikálja a bizonyosság mértékét.

10.13. ábra Az egyes igazságértékek megjelenésének aránya az első és második múlt idejű ígét tartalmazó mondatokban a kérdőíves vizsgálatban (szűrt adatokkal)

A fenti ábrák és táblázatok azt mutatják, hogy vannak olyan nyelvhasználók, akik különbséget állapítottak meg a két igeidő között az információ igazságértékére vonatkozóan. Továbbá voltak olyan adatközlők is, akik csak ezen szempont szerint különböztették meg az igealakokat a vizsgálat során. Ezek alapján a második múlt idejű igével alkotott mondatban foglalt információ igazságértéke valamivel alacsonyabb, mint az első múlt idejű igével alkotott mondatban foglalt információé. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az első múlt idejű alak minden esetben azt mutatja, hogy a beszélő teljes mértékben elkötelezett az információ igazságtartalma mellett, vagy hogy a második múlt idő nem használható azokban az esetekben, amikor a beszélő elkötelezett az információ igazságtartalma iránt (vö. 9. fejezet és 10.3-as pont). A kérdőív eredményei alapján szintén az látható, ami az interjú vizsgálat során is megfigyelhető volt (vö. 10.2. táblázat), miszerint a második múlt idő indirekt evidenciális révén alkalmas arra, hogy a megnyilatkozó bizonyosságának alacsonyabb mértékét jelenítse meg, mely természetesen összefüggésben áll a beszélői elkötelezettség mértékével is. Ezzel szemben az első múlt idő használata a beszélői bizonyosság magasabb mértékét és nagyobb fokú elkötelezettséget implikál.

10.5.3 A különbségtétel hiánya az első és második múlt idejű alakok között

Mind az interjú, mind a kérdőíves vizsgálat során megfigyelhető a különbségtétel hiánya a két igeidő között. Ebben a pontban azon esetekről lesz szó, amelyekben az interjúk során az adatközlők a két igeidővel alkotott kifejezéseket ugyanolyannak vélték, a kérdőíves vizsgálatban pedig a két igeidővel alkotott mondatokhoz ugyanazokat a válaszlehetőségeket

társították. A 10.2-es táblázatból leolvasható volt, hogy az interjúk során a különbségtétel hiánya nem egységes módon jelent meg, vagyis ugyanazon mondat kapcsán egyes adatközlők különbséget állapítottak meg, míg más adatközlők nem. Ez természetesen fordítva is igaz, voltak adatközlők, akik bizonyos mondatoknál nem érzékelték különbséget a két igeidő között, míg más esetekben igen. A 10.2-es táblázatban bemutatott mondatok kapcsán megállapítható, hogy átlagosan az esetek 21%-ában nem történt különbségtétel a két igeidő között. A táblázatban szereplő mondatok közül négy esetében jelent meg nagyobb arányban (30% felett) a különbségtétel hiánya (l. 10.14–10.17-es mondatok lentebb). Ebből a mondatból kettő esetében feltételezem, hogy a különbségtétel hiánya annak tudható be, hogy a mondat tartalma alapján a közvetett evidenciátípus megléte egyértelmű – szintén megfigyelhető, hogy ezekben az esetekben azon adatközlők, akik különbséget állapítottak meg a két igeidő között, a különbséget a bizonyosság és pontosság mértékében látták. Ezek a mondatok a következők:

(10.14) *Mama mone 2-ti kursyn dyšetskykuz vordem//vordiz.* 'Anya akkor szült engem, amikor a második évfolyamon tanult.'

(10.15) *Ješše veralo, čto vaškalaos ažlo kurdalo vylem // kurdalo val požarjosleš, soin topol'jos tros merttylo vylem//merttylo val.* 'Még beszélnek, hogy a régiek féltek a tűzvészről, ezért sok nyárfát ültettek.'

A 10.16-os mondat esetében szintén sokan nem tettek különbséget a két igeidő között.

(10.16) *Kotyry vož ňulesjos gordektysa sylo, pispuos kuli'llam//kulizy.* 'A környékbeli zöld erdők vörösen állnak, a fák meghaltak.'

Azon adatközlők, akik a 10.14-es mondatnál különbséget tettek a két igeidő között, az evidencia típusa, illetve az eredményre és folyamatra való fókuszáltság alapján tették ezt. Korábban már szóba került (l. 7.2.3), hogy természeti folyamatok, változások esetén gyakran csak azok eredményével szembesülünk, továbbá a való életben kevéssé feltételezhető, hogy valaki szemtanúja egy erdő pusztulása folyamatának. Vagyis lehetségesnek tartom, hogy ebben az esetben is az evidenciátípus egyértelműsége (inferenciális evidencia) révén jelenhet meg nagyobb mértékben a különbségtétel hiánya.

A 10.17-es mondat esetében pedig vélhetően a mondat modalitása (felkiáltó) egyébként is jelzi a miratív tartalmat, és ennél fogva az igeidő módosítása nem eredményez jelentős eltérést.¹⁰⁵

(10.17) *Vuillam//Vuizy voštinkonjos!* 'Változások jöttek!'

Az interjúkban megfigyeltekhez hasonló eredmény született a kérdőíves vizsgálat értékelésekor is, melyben az esetek 20%-ában nem volt különbségtétel a kérdőívben megjelenő szempontok egyike szerint sem (ezek az evidenciátípus, az informativitás mértéke, a bizonyosság mértéke, illetve egy mondat esetén az időbeliség vö. 2. sz. függelék).

Nem volt olyan adatközlő, aki a teljes kérdőíves vizsgálatban semmilyen szempont alapján ne tett volna különbséget a két igeidő között, de az interjúk során egy adatközlő egyetlen megkérdezett esetben sem különböztette meg az eltérő igeidőkkel alkotott mondatokat. Ez az adatközlő az interjú elkészültekor 36 éves, északi nyelvjárást beszélő férfi volt Iszakovóból. Az értekezésnek nem célja szociolingvisztikai szempontú elemzést kínálni az igeidők használatát tekintve, de elsősorban a kérdőíves vizsgálat alapján feltételezhető, hogy van összefüggés az életkor és a két igeidő megkülönböztetésének mértéke között. A 10.8-as táblázatban az első oszlopban látható számok azt mutatják, hogy a kérdőívben szereplő öt mondatpár közül az adatközlők hány mondatpár esetében nem tettek különbséget a két igeidő között, vagyis hány mondatpár kapcsán adtak meg teljesen ugyanolyan válaszokat. A második oszlop az ehhez az értékekhez társított átlagéletkort mutatja. Ez alapján az látható, hogy azon adatközlők átlagéletkora, akik minden esetben megkülönböztették a két igeidőt, illetve azoké, akik csak egy kérdéspár esetén nem tettek különbséget, magasabb, mint a két, három és négy kérdéspárnál is azonos válaszokat megadó átlagéletkora. Az összesítésben csak azon adatközlők adatai szerepelnek, akik mindkét mondatpárhoz kapcsolódó kérdésre válaszoltak.

10.8. táblázat: A kérdőíves vizsgálatban megjelenő azonos válaszok száma és az ezekhez tartozó adatközlők átlagéletkora

Azonos válaszok a kérdéspárokbán	Adatközlők átlagéletkora	Adatközlők száma
0 (minden esetben különbséget tett)	37,3	24
1 (egy esetben nem tett különbséget)	39,3	23
2 (két esetben nem tett különbséget)	28	13
3 (három esetben nem tett különbséget)	23,3	3
4 (négy esetben nem tett különbséget)	24,5	2
5 (sosem tett különbséget)	-	0
		65

¹⁰⁵ Meg kell továbbá jegyezni, hogy az interjúk során kapott feladat, illetve a hozzájuk intézett további kérdések képzelőerőt és jó metanyelvi érzéket kívántak, mely nem várható el minden adatközlőtől.

A 10.9-es táblázatban a korcsoportos bontást figyelembe véve az látható, hogy a különbségtétel a 20 év alattiak korosztályában gyakrabban maradt el, átlagosan két mondatpárnál. Szintén magasabb értéket mutat a 20-29 éves, illetve a 40-49 éves csoport, ahol átlagosan egy mondatpár esetén nem tettek különbséget a két igeidő között az adatközlők. A legalacsonyabb értéket a 60 év feletti csoportja mutatja, ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy ezen adatközlők száma meglehetősen alacsony volt.

10.9. táblázat: A kérdőíves vizsgálatban megjelenő azonos válaszok átlagos száma korcsoportos bontás szerint

Korosztály	Azonos válaszok számának átlaga és százalékos aránya	Adatközlők száma
18<	2,1 (42,5%)	8
20-29	1 (20%)	16
30-39	0,8 (16,19%)	21
40-49	1,1 (22,5%)	8
50-59	0,75 (1,5%)	8
>65	0,25 (0,05%)	4
		65

Az interjú vizsgálat eredményeit figyelembe véve némileg eltérő arányok jelennek meg, de ebben az esetben jóval kevesebb adatközlőről beszélhetünk. A 20 év alattiak korosztályában csak nagyon kis mértékben maradt el a különbségtétel a két igeidő között. A legmagasabb értéket a 30-39 éves korosztály mutatja, de hangsúlyozni kell, hogy ebben az esetben tulajdonképpen egyetlen adatközlőről van szó. A 40-49 év közötti adatközlők szintén nagyobb arányban nem tettek különbséget a két igeidő között. A kérdőíves vizsgálat eredményeihez hasonlóan ez az arány 23% a 20-29 éves korosztályban (az adatközlők több mint fele ebbe a korosztályba tartozott). Az 50-59 közötti és a 60 év feletti adatközlők minden megkérdezett esetben megkülönböztették az igeidőket.

10.10. táblázat: Az interjúkban megjelenő azonos válaszok százalékos aránya és az ezekhez tartozó adatközlők átlagéletkora

Korosztály	Azonos válaszok számának százalékos aránya	Adatközlők száma
18<	11%	2
20-29	23%	15
30-39	100%	1
40-49	53%	2
50-59	0%	3
>65	0%	3
		26

Mivel az értekezésnek nem célja szociolingvisztikai szempontú megállapításokat tenni (illetve az anyaggyűjtés sem ennek szellemében zajlott), a fenti táblázatok elsősorban meglátásként és nem konklúzióként értékelendők, melyek esetleg egy későbbi kutatás kiinduló hipotéziseként szolgálhatnak. Viszont a rendelkezésre álló adatok alapján az látható, hogy az idősebb korosztály nagyobb arányban tesz különbséget a két igeidő között, míg a fiatalabb korosztályra valamivel jellemzőbb a különbségtétel hiánya. Jelen vizsgálati anyag alapján nem mutatkozik lehetséges összefüggés az igeidők megkülönböztetése és a nyelvjárás (északi, déli, középső), illetve a lakóhely (város, vidék) között. A két igeidő használatához kapcsolódó szociolingvisztikai megállapítások túlmutatnak jelen értekezés keretein, illetve, meglátásom szerint, további adatgyűjtést is igényelnek.

10.6 Összegzés

A 10. fejezet áttekintette az első és második múlt idő kapcsolatát az interjúk és a kérdőíves vizsgálat alapján. Az interjúkból összesen 16 mondat eredményei jelentek meg ebben a fejezetben, mivel a többi mondat elsősorban a második múlt és az egyéb nyelvtani kategóriák közti összefüggésekre fókuszált. Ezekben az esetekben a második múlt idő a hagyományostól eltérő szemantikai és pragmatikai értelmezéssel bírhat, így a két igeidő közti különbségtétel is eltérő szempontok mentén jelenhet meg.

Mind a kérdőíves, mind az interjúk vizsgálat során a megkérdezett beszélők közel 80%-a különbséget tett a két igeidő között. A különbségtétel szempontjai elsősorban az evidencia típusa, az informativitás mértéke, illetve a bizonyosság, pontosság mértéke volt (l. 10.1., 10.2., 10.3.), de kisebb arányban egyéb szempontok is megjelentek (l. 10.4-es szakasz). Az összesített eredmények alapján látható, hogy a beszédhelyzet és az információ jellege rendkívüli módon befolyásolja a két igeidőhöz kapcsolódó értelmezéseket. Azokban az esetekben, amelyekben az információ tartalmából fakadóan az evidencia típusa egyértelmű, vagy legalábbis valószínűsíthető (pl. híres ember halála, oroszországi sörfogyasztás, az édesanya életkora a megnyilatkozó születésekor, 60-as évek eseményei), a két igeidő közti különbségtétel jellemzően nem az evidencia típusa, hanem egyéb tényezők (mirativitás, episztemikus modalitás) mentén történik. Mindkét vizsgálati anyagon látható, hogy voltak olyan mondatok, amelyek kapcsán a beszélők nem különböztették még a két igeidőt, de a különbségtétel elmaradása, egyetlen adatközlő kivételével, nem volt konzisztens a teljes vizsgálati anyagban.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a viszony az első és második múlt idő között az eddig feltételezettnél komplexebb, és nem csupán az evidenciatípust, hanem a tudáshoz köthető

egyéb kategóriákat, például a mirativitást, episztemikus modalitást vagy a beszélői elkötelezettséget is magába foglalja (vö. Aikhenvald 2021). Látható, hogy a különbségtétel sokféle szempont szerint megy végbe, de ezek mindegyike köthető az evidencialitás kategóriájához (l. Kugler 2015 és Brugman – Macaulay 2015 a 2.1-es pontban). Továbbá ezek a szempontok összhangban vannak abban a tekintetben, hogy az első múlt idő a fizikailag vagy mentálisan „közelebbi” információt reprezentálja, mint például a közvetlen evidencia, integrált tudás, megbízható információ, nagyobb mértékű beszélői részvétel. A második múlt idő pedig az ugyanebben az értelemben vett „távolabbi” ismeretet jeleníti meg, mint például a közvetett evidencia, új, a beszélői világképbe még nem integrált tudás, beszélői részvétel alacsonyabb mértéke, beszélői bizonytalanság, illetve a 11.2-es szakaszban taglalt, első személyű kontextusban megjelenő kontrollhiány is ide sorolható majd. Ezek a szempontok közvetett módon arra is rávilágítanak, hogy milyen tényezők befolyásolhatják a két igeidő közti választást. Véleményem szerint az első múlt idő „közvetlensége” csak a második múlt idő „közvetettségével” összevetve értelmezhető. Többször szerepelt, illetve saját tapasztalataim is azt igazolják, hogy az első múlt idő általános múlt időként használt, de az is jól látható, hogy kontrasztív helyzetben használatát a közvetlenséggel, tényszerűséggel azonosították. Vélhetően ez lehet az oka annak is, hogy a korábbi szakirodalomban eltérő álláspontok jelentek meg az első múlt idő státuszát illetően (vö. 5. fejezet). Úgy gondolom, hogy az első múlt idő alapértelmezettsége és kontextuálisan megjelenő „közvetlensége”, illetve utóbbi következményeként a bizonyosság magasabb mértékének kifejezése nem zárják ki egymást. A kételemű evidenciálisrendszerekben, melyekben egy neutrális (jelöletlen) és egy indirekt (jelölt) elem található, létrejöhet egy bináris megkülönböztetés, melyben a neutrális alak a közvetlen evidenciát kódolja (Aikhenvald 2004: 77–78). Mindezek alapján, az aikhenvaldi terminológiai értelmében az első múlt idő evidenciális stratégiának tekinthető a közvetlen evidencia kifejezésére.

11. Az indirekt evidenciálisjelölő és egyéb grammatikai kategóriák

Az alábbi fejezet az indirekt evidenciális és más kategóriák kapcsolatát mutatja be. A fejezet öt területet vizsgál: az indirekt evidenciális *pe* kvotatív partikulával való közös előfordulását (11.1), kapcsolatát az első személy kategóriájával (11.2), a második múlt idejű alakok alárendelő mondatokban való megjelenését (11.3.1), a kérdésekben történő előfordulást (11.3.2), illetve a nem-kijelentő módú igealakokkal és modális szerkezetekkel történő együttállását (11.4).

11.1 Az indirekt evidenciálisjelölő és a *pe* kvotatív partikula

Az alábbi szakasz az indirekt evidenciájelölő és a *pe* kvotatív-modális partikula (Leinonen 2000: 420, Teptiuk 2019) kapcsolatát tekinti át.¹⁰⁶ Habár a szakasz témája az indirekt evidenciájelölő és a *pe* partikula kapcsolata, meglátásom szerint erről a kapcsolatról pontosabb képet ad, ha megjelenik mellette a partikula és az első múlt idő kapcsolata is. Így ez a szakasz bemutatja a kérdőív negyedik szakaszában kapott eredményeket (l. 6.2.3), mely az első és második múlt idő és a partikula közös előfordulását vizsgálta.

A *pe* partikula funkciója, Bartens (2000: 321) alapján, annak jelzése, hogy az elhangzott információ, pontosabban a tudósított diskurzusszegmens (*reported discourse*) a tényleges megnyilatkozótól eltérő, tudatos forráshoz tartozik. Teptiuk (2019: 111–119) vizsgálata azt mutatja, hogy a partikula ezen felül önidézés esetén is használatos, kifejezheti az inferenciális evidenciát, továbbá diskurzusjelölőként is funkcionál, miként alkalmas arra, hogy jelölje – Boye (2012) terminusát használva – a megnyilatkozó részleges episztemikus támogatását. A *pe* partikula használata nem kötött semmilyen igeidőhöz, de a második múlt idővel való együttes előfordulását azért célszerű áttekinteni, mert a tipológiai szakirodalom alapján két evidenciájelölő együttes előfordulása ugyanazon megnyilatkozásban sohasem redundáns (Aikhenvald 2004: 88).

A vizsgált szövegekben 30 esetben szerepelt a *pe* partikula és második múlt idejű ige egyazon tagmondatban (ez az összes szövegen vizsgált második múlt idejű alak 2,6%-a). Ezekben az esetekben mindkét jelölő a megnyilatkozó információforrását fejezi ki. A második múlt idejű igealak az evidencia indirektségét jelzi, míg a *pe* partikula tovább specifikálja ezt az indirekt információforrást, hangsúlyozza, hogy elhangzott információ a megnyilatkozótól eltérő fél közlésén alapul (vö. Winkler 2001: 51). Vagyis mind a második múlt idő, mind a *pe* partikula megtartja eredeti funkcióját.¹⁰⁷

¹⁰⁶ A *pe* partikulán túl, természetesen, az udmurt nyelv egyéb módon is kifejezi a kvotativitást (akár magával a második múlt idővel, vö. 7.2.2., és egyéb indexekkel is). Az udmurt nyelv idézési stratégiáról részletesen l. Teptiuk (2019: 102–143) munkáját.

¹⁰⁷ Az értekezésben a *pe* partikula fordítása jellemzően 'állítólag', de meg kell jegyezni, hogy a partikula tartalma többretegűbb, mint ahogy a magyar fordítás sejteti.

- (11.1) Kontextus: A beszélő egy rendezvényen vesz részt a barátaival, ahol elhangzik egy glazovi udmurt dal. Az egyik barátjának nem tetszik, a másoknak viszont igen, mivel a nagymamája mindig ezt énekelte neki.

Babuš-ez *so-ly,* *pe,* *ta-je* *piči* *dyr-jaz*
 nagymama-POSS.3SG ő-DAT QUOT az-ACC kicsi idő-INE.POSS.3SG

veš *kyrža* *vyl-em.*
 állandóan énekel.PRS.3SG van-2PST[3SG]

'A nagymamája állítólag kiskorában folyton ezt énekelte neki.'

(sankobatyr.blogspot.ru; 2011.11.19., utolsó látogatás: 2021.02.26.)

Az 11.2-es példában a partikula szintén az indirekt evidenciát specifikálja. Ezen felül összegző funkciója is megfigyelhető – valószínűtlen, hogy több megnyilatkozótól ténylegesen elhangzott az idézett mondat, hanem inkább az elhangzottak alapján a prezentált információ tekinthető a legfontosabbnak (Teptiuk 2019: 113).

- (11.2) Kontextus: A beszélő ellátogat egy udmurt faluba. A helyiek különféle ételekkel és italokkal köszöntik őket.

Bydes *arña,* *pe,* *mi'em-yz* *pumita-ny* *dašaški-ŦŦam.*
 egész hét QUOT mi-ACC fogad-INF készül-2PST[3PL]

'Állítólag egész héten a fogadásunkra készültek.'

(marjamoll.blogspot.ru; 2014.08.03., utolsó látogatás: 2020.01.12)

Annak jelzésével, hogy az elhangzottak egy másik fél verbális kijelentésén alapulnak, a megnyilatkozó csökkentheti felelősségvállalását az információ igazságtartalmával kapcsolatban.

- (11.3) Kontextus: A beszélő a taxiban udmurtul beszél telefonon. Ezért a taxisofőr (oroszul) megdicséri, hogy a saját anyanyelvén beszél, mivel az udmurt nyelvet ritkán hallani a városban. A taxisofőr első pár mondatát oroszul idézi a szerző, majd udmurtul narrálja beszélgetésük tartalmát.

Anaj-ez, *pe,* *udmurt* *vyl-em.*
 anya-POSS.3SG QUOT udmurt van-2PST[3SG]

'Az édesanyja állítólag udmurt volt.'

(udmurto4ka.blogspot.ru; 2013.09.28., utolsó látogatás: 2020.01.12)

Ahogy az előző példák esetében, a megnyilatkozónak itt sincs közvetlen evidenciája az állítást illetően, ezért jelenik meg a második múlt idejű igealak. Állítását a taxisofőr szavai alapján teszi, ennél fogva szerepel a *pe* partikula. A partikula használata lehetővé teszi, hogy a beszélő eltávolítsa magát a kijelentés igazságtartalmától – mivel más szavait közvetíti, így annak igaz vagy hamis volta nem az ő felelőssége, nem kívánja sem megerősíteni, sem cáfolni azt (Teptiuk 2019: 115–116), tehát nem elkötelezett a propozíció igaz volta mellett. A *pe* partikula tehát egyrészt az információforrás tekintetében specifikál, hangsúlyozza, hogy

más(ok) elmondását közvetíti a megnyilatkozó, episztemikus értelemben pedig eltávolítja a beszélőt, így a megnyilatkozás kevésbé direkt és annak igazságtartalma nem a megnyilatkozó felelőssége.

A partikula ezen távolító funkciója a kérdőíves kutatás és az interjúk eredményeiből is adatható. Ezek szerint a *pe* partikula használata elsősorban episztemikus tekintetben módosítja a megnyilatkozást. Az interjúk alapján a partikula és a második múlt idejű ige együttes használata nagymértékben csökkenti a bizonyosság mértékét. Az adatközlők gyakran hangsúlyozták az elkötelezettség hiányát, illetve azt, hogy a megnyilatkozó csak mások elmondása vagy szóbeszéd alapján tesz valamilyen állítást. A *pe* nélküli változatokhoz a válaszadók minden esetben nagyobb fokú bizonyosságot társítottak és ennél fogva a kijelentés alapjául megbízhatóbb evidenciát feltételeztek.

- (11.4) *Idnakar-ys, pe, šed'ti-l'am krež, kud-iz-len struna*
 PN-ELA QUOT talál-2PST[3PL] krezs amely-DET-GEN húr
bervyl-ez tuž mur, pe, vylem.
 nyom-POSS.3SG nagyon mély QUOT van-2PST[3SG]
 'Állítólag Idnakarban találtak egy krežst, aminek a húrja alapján nagyon mély hangzása volt.'

(11.4/1) A: *Tatyn mi predpologat' gine karo [...] kalyklen kylyš kyle veramja gine so veraškomy, žam-žam točnosťez tatyn övöl, utočněníjez övöl*

I: *No otyl luysal ke pe kyljostek [...]*

A: *Taiž utočněníje luysal ni, žam-žam, značit, a tatyn pe šed'til'am, olo šed'til'am, olo övöl [...] Pe ug ke luy soku oskymonges, žam-žam utveržd'énije lue ni*

'A: Itt csak feltételezünk [...] az emberek szavai alapján mondjuk csak, **nem** igazán **pontos**, **nem konkrét**

I: És ha a *pe*[QUOT] szavak **nélkül** lenne [...]

A: Akkor már **pontos lenne**, igazán, szóval, de itt **találtak pe**[QUOT], **lehet, hogy találtak, lehet, hogy nem** [...] ha a *pe*[QUOT] **nem lenne**, akkor **megbízhatóbb**, nagyon jó **hitelessége** lenne már (200312_16_Iszakovó)

(11.4/2) A: *Todmo övöl ku šed'til'am, todmo övöl kin šed'tem, todmo övöl točno kyče krež...pel'eš pel'e, ymys-yme, pel'eš pel'e so nimaške...todmo övöl mar šed'til'am, ku, kyžy, nu podrobno övöl, i vot...*

I: *Oskymon-a jake tuž oskymon övöl?*

A: *Oskymon övöl, potomu čto...*

I: *No pe kyljostek luysal ke [...]*

A: *Nu da, soku oskymonges.*

I: *Soku kytyš todyny lue, jake mar ke todyny lue-a krež šaryš?*

A: *Mar tatyn gožtemyn, jesli **pe-že baštysa ke**, čto val **po fakt**, čto val šed'temyn krež [...] **pe-ze baštysa oskymon lue** [...] informacijez, kudiz vaň **možno kňigayś, stat'jayś**.*

'A: **Nem tudni**, hogy **mikor** találták, **nem tudni**, hogy **ki** találta meg, **nem tudni pontosan**, hogy **milyen** krezs...fülről földre, **szájról szájra, fölről földre**, így nevezik...**nem tudni, mit** találtak, mikor, hogyan, **nem tudni részleteibe menően**, és ennyi...'

I: Hiteles vagy nem annyira hiteles?

A: **Nem hiteles**, mert [az adatközlő gesztikulációval mutatja, hogy csak szóbeszédről, „fülről-földre” terjedő információról van szó]

I: És ha a **pe**[QUOT] szavak **nélkül** lenne [...]

A: Na igen, **akkor megbízhatóbb**.

I: Akkor honnan lehet tudni, vagy valamit lehet tudni a krezsről?

A: Amit itt írnak, **ha a pe**[QUOT] **szót elvesszük**, akkor ez **tényleg úgy volt**, tényleg megtalálták a krezszt [...] a **pe**[QUOT] szót elvéve **hiteles** lesz...az információ, ami itt van, **lehet könyvből, cikkből**. (200318_24_Izsevszk)

A 11.5-ös példában szereplő mondatot az adatközlők elsősorban pletykaként értelmezték. Ez egyrészt az információ jellegéből is fakad, de emellett a *pe* partikula és az indirekt evidenciális együttes használata csökkenti a beszélői bizonyosságot és elkötelezettséget. Ezen mondat esetében is a partikula nélküli változatot az adatközlők megbízhatóbbként értékelték, a propozícióban foglaltakat megtörtént eseményként írták le.

(11.5)	<i>So</i>	<i>pijaś,</i>	pe,	<i>ekzamen-yn</i>	<i>odig</i>	<i>zadača-ly</i>
	az	fiú	QUOT	vizsga-INE	egy	feladat-DAT
	<i>valekton</i>	šed'ty-mte		<i>no,</i>	<i>šužimy-sa,</i>	
	válasz	talál-NEG.2PST[3SG]		is	megőrül-CVB	
	<i>dyšetis-ly</i>	<i>kiz'an-ze</i>			<i>vožmaty-sa</i>	<i>byžy-sa</i>
	tanár-DAT	férfiasság-ACC.POSS.3SG			mutat-CVB	fut-CVB
	pot-sa	košk-em...				
	kimegy-CVB	megy-2PST[3SG]				

'Az a fiú, állítólag, mivel a vizsgán egyik feladatra sem tudta a választ, megőrülve, a tanárnak beintett és elrohant.

(11.5/1) *Možet nylpi muket nylpily vera kyče ke todmojez śaryś [...] **so soje adžymon övöl, kinleś ke veramyś gine, mon malpaśko, kin ke soje veraz i so vylyśen vera, no so ug tody zemze-a šusa** [...] **čoś pe šed'tymte**, kyče ke no odig mylkyd śoto [...] **čoś soos uśil'ivat' kare somňeňios***

'lehet a gyerek egy másik gyereknek mondja valamelyik ismerőséről [...] ő **ezt nem látta, valaki elmondása alapján**, gondolom, valaki mondta neki és ő újból elmondja, de **nem tudja, hogy igaz-e** [...] együtt a **pe**[QUOT] és a **šed'tymte**[talál:NEG.2PST.3SG] valamilyen hangulatot ad [...] együtt **erősítik a kétséget**' (190523_03_Izsevszk)

(11.5/2) A: *So syče supyl'ton kad', maly ke šuono tatyn pe kyl vaň, so ad'ami, kudiz vera so šarys so ačiz öz adžyle, soly veraz kylšarys ta pijašen odnoklassníkez [...] jake kin ke muket ta školayn dyšetske.*

I: *Otyn pe kyl öz luysal [...], pe kyltek soku veras ad'ami otyn val, adžiz-a?*

A: *So öz adže, noš so supylton kad' ug luy, so zemze syče učyr val šuysa.*

I: *So oskymonges-a?*

A: *Ben, oskymonges.*

'A: Ez ilyen **fecsegésféle**, mert itt a **pe**[QUOT] **szó**, az az ember, aki erről beszél, **ő maga ezt nem látta**, neki például annak a fiúnak az osztálytársa mondta [...] vagy valaki más, aki az iskolában tanul.

I: Ha nem lenne ott a **pe**[QUOT] szó [...], a **pe**[QUOT] **szó nélkül** a beszélő ott volt, látta ezt?

A: Nem látta, de akkor **már nem olyan, mint egy pletyka**, akkor ez egy **tényleg megtörtént esemény volt**.

I: **Hitelesebb?**

A: Igen, **hitelesebb.**' (190529_07_Izsevszk)

A kérdőív negyedik szakaszában (l. 6.2.3-as alpont, illetve 2. sz. függelék) az adatközlőknek a 11.4-es példában szereplő mondat (az idnakari hangszer megtalálása) változatai kapcsán kellett egy egytől hatig terjedő skálán meghatározniuk, hogy a mondatba foglalt információ mennyire tekinthető hitelesnek, megbízhatónak. Az eredmények ismertetésekor a könnyebb átláthatóság kedvéért az első múlt időre vonatkozó részeket is bemutatom. A kérdőívben szereplő mondatok csak az igék idejében, illetve a partikula jelenlétében és hiányában különböztek, így a mondatok teljes glosszáját nem közlöm.

(11.6) első múlt idejű igealakot tartalmazó változat

Idnakarys šed'tizy[talál:1PST:3PL] *krež, kudizlen struna bervylez tuž mur val*[van:1PST].

'Idnakarban találtak egy krežst, aminek a húrja alapján nagyon mély hangzása volt.'

(11.7) második múlt idejű alakot tartalmazó változat

Idnakarys šed'til'lam[talál:2PST:3PL] *krež, kudizlen struna bervylez tuž mur vylem*[van:2PST:3SG].

'Idnakarban találtak egy krežst, aminek a húrja alapján, nagyon mély hangzása volt.'

(11.8) második múlt idejű alakot és a *pe* partikulát tartalmazó változat

Idnakarys, pe[QUOT], *šed'til'lam*[talál:2PST:3PL] *krež, kudizlen struna bervylez tuž mur, pe*[QUOT], *vylem*[van:2PST:3SG].

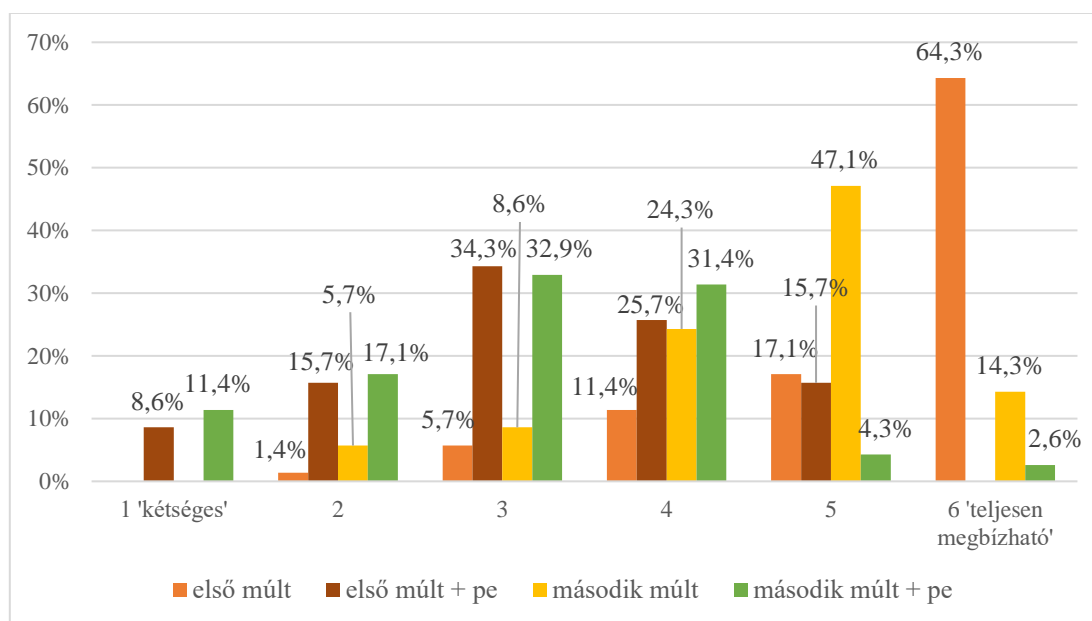
'Állítólag Idnakarban találtak egy krežst, aminek a húrja alapján nagyon mély hangzása volt.'

(11.9) első múlt idejű alakot és a *pe* partikulát tartalmazó változat

Idnakarys, pe[QUOT], *šed'tizy*[talál:1PST:3PL] *krež, kudizlen struna bervylez tuž mur, pe*[QUOT], *val*[van.1PST].

'Állítólag Idnakarban találtak egy krezst, aminek a húrja alapján nagyon mély hangzása volt.'

Az alábbi ábra a kérdőívben kapott válaszokat összegzi. Az ábrán szereplő százalékok az egyes igazságértékek előfordulási arányát mutatják. Az összesítésből kizárásra kerültek a hiányos válaszok (tehát azok az esetek, amikor egy adatközlő nem értékelt az összes mondatot), illetve azok is, amelyek mindegyik mondatnál ugyanazokat az értékeket adták meg.

11.1. ábra: A kérdőív negyedik szakaszában kapott válaszok aránya az első és második múlt idő és a *pe* partikulát tartalmazó mondatok igazságértéke kapcsán (70 válasz, 70 adatközlő)

Az eredmények azt mutatják, hogy legbizonyosabbnak a kizárólag első múlt idejű igealakokat tartalmazó mondatot értékelték, a válaszok 64,3%-ában a skála 'teljesen megbízható, hiteles' értékét jelölték meg. A kizárólag második múlt idejű alakot, az első múlt idejű igéket tartalmazó mondatokhoz képest valamivel kevésbé találták bizonyosnak, a válaszadók 47,1%-a a skála ötös értékére tette. Az ábrán látható eredmények korrelálnak a korábban a 10.5.2-es szakaszban (vö. 10.13-as ábra) ismertetett eredményekkel is.

Megfigyelhető, hogy a *pe* partikulát tartalmazó mondatok igazságérték-meghatározásánál az értékek inkább a skála 'kétséges' végpontja felé mozdulnak el. Továbbá, míg a *pe* nélküli mondatoknál egyik válaszadó sem jelölte meg a 'kétséges' opciót, addig a partikulát tartalmazó mondatoknál, kis arányban, de ez a válasz is megjelent. Vagyis a *pe*

partikula a megnyilatkozás bizonyosságának mértékét csökkenti.¹⁰⁸ Látható, hogy a *pe* partikulát tartalmazó mondatok esetén az értékek az első és a második múlt idejű igealakot tartalmazó mondatoknál is megközelítően azonosak. Ez alól a skála 5-ös értéke kivétel, melynél az első múlt idejű ige és a *pe* kombinációja a válaszok 15,7%-ában, míg a második múlt és a partikula csak a válaszok 4,3%-ában jelent meg. Az alapján viszont, hogy a skála többi értékénél nincs számottevő különbség az igazságértékek között a két igeidő és a *pe* partikula kombinációját tekintve, arra lehet következtetni, hogy a *pe* partikula jelenléte esetén az igeidő megválasztása kevésbé befolyásolja a megnyilatkozás igazságértékét – mindkét igeidő a 3-as és 4-es értéket kapta legnagyobb arányban. Ennek oka véleményem szerint az, hogy a *pe* partikula használata, annak episztemikus tartalma révén, neutralizálja az igeidők által egyébként implikált modális tartalmat. Ezt az interjúk is megerősítik – az adatközlők jelentős része nem érzékelt számottevő különbséget az első múlt idejű és második múlt idejű ígét tartalmazó mondatok között, amennyiben a *pe* partikula is szerepelt a mondatokban. A kérdőíves vizsgálat és az interjúk alapján így arra következtetek, hogy episztemikus értelemben nincs különbség a két szerkezet között. Meglátásom szerint az indirekt evidenciális használata ezekben az esetekben a megnyilatkozó saját közvetett evidenciáját hangsúlyozza az adott tényállással kapcsolatban. Ezt az is alátámaszthatja, hogy ezekben a szerkezetekben csak egyetlen adatközlő szerint fejezett ki mirativitást a második múlt idejű alak használata¹⁰⁹ – minden egyéb esetben az evidencia közvetettségét, illetve a *pe* partikula miatt az episztemikus bizonyítás kisebb mértékét hangsúlyozták.

Összhangban a tipológia eddigi megállapításaival, az indirekt evidenciálisjelölő és a *pe* partikula együttes előfordulása nem redundáns, és ezekben a szerkezetekben mindkét elem megőrzi eredeti jelentését. A vizsgálat Winkler (2001: 51) álláspontját igazolja,¹¹⁰ miszerint az indirekt evidenciális a megnyilatkozó közvetett evidenciáját hangsúlyozza, a *pe* partikula pedig ezt az indirekt információforrást specifikálja, jelezve, hogy az elhangzott információ valaki más, vagy mások szavain alapul. A specifikálás mellett viszont a partikula távolító funkciója is megfigyelhető, vagyis használata a megnyilatkozást episztemikus értelemben módosítja, és így

¹⁰⁸ A kérdőív végén egy adatközlő megjegyezte, hogy az egymáshoz hasonló mondatok (l. fentebb) közti különbség az *oskymon* 'megbízható, hiteles' és *oskymontemges* 'kevesbé megbízható, kevésbé hiteles' fogalmakkal is leírható.

¹⁰⁹ Ez az adatközlő egy, az interjúk készültekor 60 éves iszakovói nő volt. Az adatközlő válaszaiban szinte minden esetben megjelent a második múlt idejű alakok miratív értelmezése.

¹¹⁰ Winkler (2001) ugyanakkor csak a *pe* kvotatív partikula és a létige egyes szám harmadik személyű második múlt idejű alakjának (*vylem*) együttállásáról szól. Jelen fejezet alapján látható, hogy a partikula egyéb második múlt idejű igékkel is megjelenhet.

a beszélő kevésbé elkötelezett a proposíció valóságtartalma iránt, mint a *pe* partikula nélküli változatokban.

11.2 Az indirekt evidenciálisjelölő és az első személy kapcsolata

Az evidenciálisjelölők és a személy kategóriájának kapcsolatát tipológiai szempontból a 2.3.4-es szakasz ismertette. Az egyes nyelvekre irányuló vizsgálatok jellemzően az első személyű evidenciálisalakokra fókuszálnak, és jelen szakasz is ezeket vizsgálja.¹¹¹ Az alfejezet a két kategória közti kapcsolatot Curnow (2001) alapján négy szempont mentén tárgyalja: együttes előfordulás, gyakoriság, a predikátum típusa és az értelmezés. Az együttes előfordulás arra vonatkozik, hogy lehetséges-e az adott nyelvben, hogy bizonyos evidenciálisok első személyben álljanak. A gyakorisági mutató az első személyű alakok előfordulására értendő a harmadik személyű alakokhoz viszonyítva.¹¹² A predikátum típusa kapcsán vizsgálható, hogy van-e megszorítás a személy, az evidenciális és a predikátum kombinációját illetően (pl. érzéseket, belső állapotokat leíró predikátumok). Az értelmezés elsősorban a harmadik személyű evidenciálisalakokhoz képest vizsgálandó. Azokban a nyelvekben, amelyekben ezek az alakok megengedettek, értelmezésük gyakran nem az információforráshoz, hanem az akaratlagossághoz, kontrollhoz, esetleg a mirativitáshoz köthető (Aikhenvald 2015: 259; Curnow 2001).

¹¹¹ Az udmurtban lehetséges a második személyű indirekt evidenciálisalakok képzése is, viszont a vizsgált szövegekben mindössze két ilyen alak szerepelt (ez természetesen azzal is magyarázható, hogy ezek a szövegek naplószerű blogbejegyzések voltak). Érdekességképp megemlítendő, hogy a kérdőívben egy elírás kapcsán az egyik válaszadó az indirekt evidenciálisalakot használva fogalmazta meg, hogy mi állhatott a szerző szándékában (l. 11.10-es példa).

(11.10) *Jangyš gožti-l'lam-dy.*
hiba ír-2PST-2PL
'(Maga) hibásan írta.'

Ez a használat megegyezik a harmadik személyű alakok esetében tapasztaltakkal, hiszen a megjegyzés megfogalmazója nem rendelkezik direkt tapasztalattal arról, hogy a kérdőív készítőjének mi állt szándékában. Emellett a szóban forgó példánál a második múlt idejű alak arra is alkalmas, hogy kifejezze a megnyilatkozó epiztemikus álláspontját is, mivel az nem tudhatja teljes bizonyossággal, hogy a szerző valóban azt akarta írni, amire ő gondolt. Így az indirekt evidenciálisalak használatának eredményeként a megjegyzés egésze udvariasabb lesz. A második személyű indirekt evidenciálisalak megjelenésének gyakorisága és pragmatikai hatása nem képezi részét jelen értekezésnek.

¹¹² Maga Curnow (2002: 181) is megemlíti tanulmányában, hogy ebben a tekintetben a gyakoriság meglehetősen informális értelemben használt, mivel a legtöbb nyelv kapcsán nem rendelkezünk számszerű adatokkal az evidenciálisok és a személyek kombinálódásáról.

11.2.1 Együttes előfordulás és az első személyű indirekt evidenciálisalakok gyakorisága

Az együttes előfordulás tekintetében elmondható, hogy az udmurtban lehetséges az első személyű, indirekt evidenciálisalakok képzése (az alakok morfológiai felépítését a 4.1.2. pont taglalja), vagyis az udmurtban a személy kategóriáját illető megszorítás nem található.

Gyakorisági szempontból megállapítható, hogy a második múlt idejű első személyű alakok a harmadik személyűekhez viszonyítva ritkák, tekintve, hogy egy meglehetősen szűk jelentésmezőt fednek le (részletesen l. 11.2.2.). A blogszövegek vizsgálata alapján megállapítható, hogy az 1152 második múlt idejű alakból mindössze 42 szerepelt első személyben (~3,6%). Ugyanakkor meglátásom szerint ez a szám nem ad tényleges képet a használat gyakoriságáról, és nem célravezető az első személyű alakok gyakoriságát a harmadik személyű alakokkal összevetni, mivel az első személyű alakok jelentése specifikusabb, így azok a beszédhelyzetek is specifikusabbak, melyekben megjelenhetnek. Pontosabb képet az sem ad, ha gyakoriságukat az első múlt idejű, első személyű alakokkal hasonlítjuk össze, mivel ehhez véleményem szerint arra lenne szükség, hogy az eltérő idejű igealakokat ugyanolyan beszédhelyzetekben vizsgálhassuk. Ezt a blogszövegek alapján nem tartom lehetségesnek.

11.2.2 Az első személyű indirekt evidenciálisalakok értelmezése

Az elemzés központjában az értelmezési szempont áll. A második múlt idejű első személyű alakok tárgyalásánál a vonatkozó udmurt nyelvészeti szakirodalom az alábbi lehetőségeket adja meg: az alakok véletlenszerűséget, a szándékosság, a tudatosság és kontroll hiányát, továbbá mirativitást fejezhetnek ki az adott cselekvésre vonatkozóan (Siegl 2004: 138; Kozmács 2008: 176; Skribnik–Kehayov 2018: 542). Látható, hogy ez összhangban van a tipológia megállapításaival: Curnow (2002, 2003) is elősorban a szándékosság hiányát (angolul *non-volitionality*) hangsúlyozza az első személyű indirekt evidenciálisalakok esetében.

A fent említett funkciók mindegyike adatolható a vizsgálati anyagban. Meglátásom szerint viszont az alakok interpretációja pontosabban leírható, ha úgy tekintünk ezekre az alakokra, mint amelyek mentális távolságot fejeznek ki a beszélő és saját cselekedetei között. Ez a mentális távolság elsősorban a kontrollhiány és a mirativitás szemantikai tartalmában jelenik meg. A kontrollhiány figyelhető meg minden olyan esetben, amikor az alany nem előre megfontoltan, tudatosan cselekszik, illetve nem vagy nehezen befolyásolható állapotok (szomorúság, unalom), belső folyamatok ábrázolásánál is.¹¹³ Az első személyű második múlt

¹¹³ Az értelmezésbeli változatosság elsősorban az ige alapjelentéséből fakad (vö. 11.2.3).

idejű alakok értelmezésében gyakran helyet kap a késleltetett felismerés is, mely során a beszélő csak post-factum értelmezi saját cselekedeteit (vö. 2.4-es alpont, Curnow 2003: 47, Aikhenvald 2004: 220–222). Habár a korábbi szakirodalom nem említi, az első személyű indirekt evidenciálisalakok reportatív evidencia esetén is megjelenhetnek (amikor a beszélő saját tetteiről csak mások elmondása alapján értesül).

Az alábbi példában a kontrollhiány jelenik meg. A második múlt idejű igealak használata azt fejezi ki, hogy a beszélő nem tudatosan, előre megfontoltan cselekedett.

- (11.11) Kontextus: A beszélő egy udmurt tanácskozáson vesz részt, amely során estére kulturális programokat szerveztek. Az Ajkaj nevű táncegyüttesről, illetve a programban szereplő modellekről részletesebben ír, de valamiért a többi művészt csak futólag figyelte.

Muket artist-jos-ty mon mar ke no vskol'ž učki-škem.
 más művész-PL-ACC én mi ha PTC futólag néz-2PST.1SG
 'A többi művészt valamiért csak futólag néztem meg.'

(vuflower.blogspot.com; 2016.02.14. utolsó látogatás: 2021.07.30.)

A 11.12-es és 11.13-as példákban a kontrollhiány mellett a késleltetett felismerés is megfigyelhető. Egyrészt a megnyilatkozó nem tudatosan hagyott ki programokat, másrészt a tényt, hogy lemaradt ezekről, csak akkor ismerte fel, amikor már megérkezett a rendezvényre. Ugyanez állapítható meg a 11.13-as példában, melyben a tanárnő az iskolai órára meghívott vendég csodálkozását látva ismeri fel, hogy elfelejtett előre szólni a gyerekek alacsony életkoráról.

- (11.12) Kontextus: A megnyilatkozó későn érkezik egy fesztiválra, így már több olyan program is lezajlott már, melyek érdekelték volna.

Samoj tunsyko-ze ke'ti-škem.
 SUP érdekes-DET.ACC kihagy-2PST.1SG

'A legérdekesebből lemaradtam.'

(udmurto4ka.blogspot.ru; 2014.12.13. utolsó látogatás: 2021.02.25.)

- (11.13) Kontextus: Egy tanárnő egy udmurt költőt hív az órára vendégként, de elfelejt neki szólni a gyerekek alacsony életkoráról.

Tol'ko vuneti-škem vera-ny Bogdan-ly, pinal-jos-y
 teljesen elfelejt-2PST.1SG mond-INF PN-DAT gyerekek-PL-POSS.1SG
kyk-eti klass-yn gine dyšetsk-o aj šuysa.
 kettő-ORD osztály-INE csak tanul-PRS.3PL PTC hogy

'Teljesen elfelejtettem mondani Bogdannak, hogy ugye a gyerekeim csak második osztályban tanulnak.'

(vuflower.blogspot.ru; 2014.12.03. utolsó látogatás: 2018.08.31.)

A késleltetett felismerés jellemzően inferenciális folyamatokat is magába foglal – az első személyű alakok esetében a beszélő valamilyen evidencia alapján ismeri fel, hogy végrehajtotta az igével kifejezett cselekvést. Ezekben az esetekben az első személyű második múlt idejű ige mellett episztenciális és episztémikus operátorok is megjelenhetnek, mint például *vid'imo* 'úgy tűnik', *leša* 'talán, valószínűleg', =*a mar=a* 'vagy mi'. Véleményem szerint ezen elemek használata szintén azt erősíti, hogy az alany nem tudatosan cselekedett, így a késleltetett felismerés során nem lehet teljesen bizonyos a rendelkezésre álló evidencia kiértékelésében. A 11.14-es példában a beszélőt ért ütés szolgál evidenciaként arra, hogy talán ő is meglökött valakit.

11.14 Kontextus: A bejegyzőt egy klubban erősen hátba ütik, majd emiatt elgondolkodik, hogy talán ő is meglökött valakit

Myn-on-jam *dongy-sa leži-škem=a* *mar=a.*
megy-NMLZ-ADV.POSS.1SG lök-CVB enged-2PST.1SG=Q mi=Q
'Ahogy mentem, meglöktem, vagy mi.'

(udmurto4ka.blogspot.ru; 2013.12.21. utolsó látogatás: 2018.08.17.)

A kontrollhiány és miratív tartalom az interjúk során is következetesen megjelent az első személyű indirekt evidenciálisok kapcsán. Az interjú vizsgálatban összesen öt olyan mondat szerepelt, amely első személyű, második múlt idejű alakot tartalmazott. Ebből két mondat kerül részletesebb bemutatásra. A többi mondat kapcsán az adatközlők értelmezését a 11.1-es számú táblázat tartalmazza az alpont végén.

11.15 ***Dyši-škem*** *iñi prosto problema-os*
megszokik-2PST[1SG] már csak probléma-PL

šaryš *verašky-ny,* ***vid'imo.***
-ról beszél-INF úgy_tűnik

'Úgy tűnik, hozzászoktam már, hogy csak a problémákról beszéljek.'

(11.15/1) *nylašjos kuzpazy veraško, kylšaryš, odig muketyzly čagiške šusa, so ačiz bydesak ug osky soly, so malpa gine ožy, maly ke šuono dyšiškem i tatyn vañ vid'imo, kyče ke mylkyd kylde, malpa gine so šaryš [...] dyšiškem, pajmonez vožmate, bydesak ug osky, šuak*

'a lányok egymás között beszélgetnek például és az egyik a másikra panaszkodik, **ő maga nem teljesen hiszi el neki, csak gondolkodik rajta**, mert *dyšiškem*[megszokik:2PST.1SG] és itt van, hogy *vid'imo*[úgy.tűnik], valahogy azt a benyomást kelti, hogy csak elgondolkodik rajta [...] *dyšiškem*[2PST] **a csodálkozását fejezi ki**, de hirtelen nem is hiszi el teljesen' (Izsevszk_190523_03)

(11.15/2) *no mon taje ešely verasal uže kuke mon dyši iní prodl'emaos šarys veraškyny i mon ačim no valatek dyšiskem, vot, ačim no valatek mon probl'emaos šarys veraškiško i vyvod leštiško*

'én ezt a barátomnak mondanám már akkor, amikor hozzászoktam, hogy a problémákról beszélek és **én magam se fogtam fel, hogy hozzászoktam**, a problémákról beszélek, **anélkül, hogy felfognám, és levonom a következtetést**' (Izsevszk_200310_12)

(11.15/3) *so al'i gine soje vala, sobešedníkez soly veram bere so v principe sobešedníkez čuť-čuť soje pykylemez bere da šue, vid'imo dyšiskem iní syče luyny šue*

'ő **csak most érti meg**, miután a beszélgetőtársa mondja neki, miután a **beszélgetőtársa így kicsit szemrehányást tesz neki, és utána mondja**, úgy tűnik, megszoktam már, hogy ilyen vagyok' (Izsevszk_200317_22)

A fenti mondat kapcsán az első személyű második múlt idejű alak jelentését (a beszélő nem tudatos viselkedésének felismerését) a *vid'imo* 'úgy tűnik' elem megerősíti, használata a felismerés mozzanata mögött meghúzódó következtetési folyamatokat és annak nem teljesen bizonyos voltát hangsúlyozza (vö. a modális operátorok használata második múlt idővel az inferenciális evidencia kifejezésekor, 7.2.3.).¹¹⁴ Ugyanezen mondat kapcsán az első múlt idejű alakok használatakor viszont többen nem tartották helyénvalónak a *vid'imo* 'úgy tűnik' módosítószó jelenlétét, mivel az első múlt idejű alak már nem egy kontrollálatlan cselekvés meglétét jelzi, így a következtetés révén történő felismerés sem juthat szerephez. A módosítószó nélküli, első múlt idejű alakot tartalmazó mondat értelme, hogy a beszélő már tudja magáról, hogy olyan ember, aki csak a problémákról szokott beszélni.

A szerző egy korábbi kutatása alapján (Kubitsch 2019b) megfigyelhetők olyan esetek is, amelyekben az első személyű indirekt evidenciálisalak nem kifejezetten a beszélő kontrollhiányát fejezi ki, hanem egy korábbi (akár tudatosan végrehajtott) cselekvés vagy állapot felismerését. Vagyis ezekben az esetekben az igealakok jelentése ismét a mirativitással, ezen belül pedig a felismeréssel mutat szoros kapcsolatot. Mexas (2006) meghatározása szerint a felismerés a tudatosság állapotának hiányából a tudatosság állapotába való átkerülést jelenti. Tehát mentális távolság található a megnyilatkozó és a szóban forgó beszédhelyzet között (mely első személyű alakok esetén a megnyilatkozó saját cselekedeteire vonatkozik). Az első személyű második múlt idejű alakok ennek a mentális távolságnak a felismerését és

¹¹⁴ Egy adatközlő megjegyezte, hogy nem használná a *vid'imo* 'úgy tűnik' módosítószót a második múlt idejű alak jelenléte miatt.

megszűnését fejezik ki, tehát a tudatosság állapotába való átkerülést jelzik (csakúgy, mint a harmadik személyű alakok miratív értelmű használata).

(11.16)¹¹⁵ Kontextus: A szerző fáradtan és kimerülten felül a trolibuszra, de nem nézi meg a járatszámot. Ahogy elindul, rájön, hogy szállt fel, mivel a busz a másik irányba megy, nem arra, amerre ő akart menni.

Trollejbuz-e *pukš-i,* *bert-ko.*
trolibusz-ILL felül-1PST[1SG] hazamegy-PRS.1SG

Junme *pukši-škem,* *trollejbuz* *mone* *muket* *pala*
feleslegesen felül-2PST.1SG trolibusz engem másik PP.ILL

nu-i-z, *muket* *inty-je (...)*
visz -1PST -3SG másik hely-ILL

'Felültem a trolira, hazamegyek. Hiába ültem fel, a trolibusz a másik irányba, másik helyre vitt (...).'

(marjamoll.blogspot.ru; 2013.01.21., utolsó látogatás: 2018.08.27.)

A fenti példában hangsúlyos a felismerés, miszerint a megnyilatkozó hiába szállt fel az adott buszra, hiszen az rossz irányba megy. Magát a cselekvést viszont (ti., hogy felült a buszra) tudatosan hajtotta végre. Tehát a beszélő egy tudatosan végrehajtott cselekvés hiábavalóságát ismeri fel. Ezt az is erősíti, hogy a vizsgált alakot tartalmazó mondat előtt a 'felültem a trolibuszra' igéje első múlt időben szerepel. Természetesen az akaratlanság ebben az esetben is szerephez juthat, hiszen nyilvánvalóan nem szándékosan szállt fel rossz buszra.

A 11.17-es példa kapcsán talán még egyértelműbb, hogy a második múlt idejű alak egy korábban elvégzett cselekvés felismerését fejezi ki. A beszélő diákkorában tudatosan gyűjtötte össze, írta le a szóban forgó tananyagot. Viszont, mivel ezt már elfelejtette (ez a példát megelőző mondatból egyértelműen kiderül), amikor megtalálja ezt a dokumentumot, újból tudatosul benne, hogy milyen cselekvést hajtott végre.

(11.17) Kontextus: A beszélő a számítógépen talál egy dokumentumot 2011-ből, amelyről már elfelejtkezett. Ebben a dokumentumban egyetemi tanulmányai kezdetén az interjúkészítéshez hasznos anyagokat gyűjtött össze.

Žurnal'st'ika *fakul'tet-e* *pyr-em-e* *bere,*
újságírás kar-ILL belép-PTCP.PRF-POSS.1SG PP

1 *kurs-yn,* *int'ervju-ly* *siž-em*
1 évfolyam-INE interjú-DAT javasol-PTCP.PRF

ma'terial-ez *as-ly-m* *kač'a-škem.*
anyag-ACC maga-DAT-1SG összeszed-2PST.1SG

'Miután elkezdtem tanulni az újságírási karon, elsőéves koromban összegyűjtöttem magamnak az interjúkészítéshez javasolt anyagokat.'

(burdjos.ru; 2014.01.14., utolsó látogatás: 2021.08.04.)

¹¹⁵ A 11.16-os és 11.17-es példa szintén blogokból származik, de ezek a bejegyzések nem képezték részét az értekezésben egyébként vizsgált szövegeknek.

A fenti példák jól illusztrálják, hogy a második múlt idejű első személyű alakok használata a kontrollhiány és a mirativitás kifejezésével is összefüggésbe hozható, emellett késleltetett felismerés esetén inferenciális folyamatok is megjelenhetnek. Az akaratlanság és a mirativitás közti összefüggésekre a tipológiai szakirodalom is felhívja a figyelmet. Curnow (2003: 52–53) szerint az indirekt evidenciálisok jelentéskiterjedése az akaratlanságra a váratlanság képzetén keresztül lehetséges. Az olyan rendszerekben, amelyekben az indirekt evidenciálisok mirativitást is kifejezhetnek, vagyis a tudáshoz, információhoz kötődő előzetes elvárásokhoz kapcsolódnak, direkt kapcsolatot látnak az (indirekt) evidenciálisok első személyben megfigyelhető használatával (Aikhenvald 2015: 259). Az indirekt evidenciálisok első személyű használata a kontrollhiány kifejezésére valószínűleg ahhoz a nyelveken átívelő metaforához kapcsolódik, melyben a látás fogalma a tudás fogalmához kapcsolódik (vö. A TUDÁS LÁTÁS) (Curnow 2003: 49). Az indirekt evidenciálisok révén kódolt közvettség (vagyis a vizuális közvetlenség hiánya) kapcsolatba hozható a mentális értelemben vett közvetlenség hiányával (nem csak az első személy, hanem egyéb alakok esetén is), mely összefüggésbe hozható az indirekt evidenciálisok különféle jelentéskiterjedéseivel, mint a mirativitás, kontrollhiány vagy episztemikus modalitás.¹¹⁶

A következtetés és a kontrollhiány közti összefüggéseket illetően a tipológia az inferencialitás használatát korlátozottnak tartja a nem-szándékos cselekvések kifejezésére (Curnow 2003: 53). Ezt Curnow arra alapozza, hogy a tipológiai kutatások nem találtak példát arra, hogy egy szigorúan inferenciális értelemben használt evidenciális (pl. differenciáltabb evidenciálisrendszerekben) első személyben olyan esetekben is akaratlanságot fejezzen ki, amelyek nem foglalnak magukba következtetési folyamatokat. Erre alapozva tartja Curnow (2003) a váratlanság képzetén keresztül – és nem az inferencialitás képzetének kiterjesztése révén – lehetségesnek az indirekt evidenciálisok jelentéskiterjedését a nem-szándékos cselekvések kifejezésére.

Meglátásom szerint viszont érdemes fontolóra venni, hogy az udmurtban a felismerés szerepe hangsúlyosabb a váratlanság képzeténél. A felismerés a mirativitás képzete kapcsán is prominensebb a váratlanságnál – egyes munkák (vö. Mexas 2006, Lau & Roorick 2017) a felismerést (*realization*) tartják a mirativitás központi jelentésének és az egyéb konnotációkat, mint például a meglepetést és a váratlanságot csak implikációként tartják számon. Feltételezésem szerint az indirekt evidenciális jelentéskiterjedése nem a váratlanság képzetén

¹¹⁶ Vö. a nem-érzékelés és a nemtudás/-megértés közti leképzés (Tolcsvai Nagy 2013: 221).

keresztül, hanem a felismerés révén ment végbe, így az inferencialitással is szorosabb összefüggéseket mutathat az ilyen típusú használata. A késleltetett felismerés mozzanata „kapocs” lehet az inferencialitás és a kontrollhiány között, illetve a harmadik és az első személyű evidenciálisalakok használata között is. Emellett a felismerés ezen típusú használata (tehát amikor az alanyban tudatosan egy saját maga által elvégzett cselekvés, átélt állapot) és a kontrollhiány kognitív szempontból sem áll távol egymástól: mindkét esetben mentális távolság található az érzékelő és saját cselekedetei/állapota között.

A mentális távolsággal hozhatók összefüggésbe azok az esetek is, amikor a beszélő csak másoktól értesül saját cselekedeteiről, elsősorban azért, mert már elfelejtette őket (pl. kisgyermekkorai élmények), vagy mert nem volt olyan állapotban, hogy emlékezessen rájuk (pl. betegség, részegség miatt). Az első személyű második múlt idejű alakok használhatók pletykák, szóbeszéd, közlések is, vagyis amikor a megnyilatkozó azt fejezi ki, hogy mások állításokat tesznek róla, de ő maga nem hajtotta végre ezeket a cselekvéseket. A mentális távolság az érzékelő és tettei között ezekben az esetekben is jelen van: vagy mert a megnyilatkozó már elfelejtette ezeket a tetteket, vagy mert el sem követte őket.

Az alábbi mondat értelmezésekor az adatközlők válaszaiban jellemzően a beszélő kontrollhiánya jelent meg (részegség, álom, betegség), melynek következtében csak másoktól értesül saját cselekedeteiről.¹¹⁷

(11.18) *Otyn no vyli-škem, so-in-yz no vetli-škem,*
 ott is van-2PST.1SG az-INS-DET is jár-2PST.1SG
ta-in-yz no veraški-škem...
 ez-INS-DET is beszélget-2PST.1SG

‘Ott is voltam, azzal is jártam, ezzel is beszélgettem...’

(11.18/1) *Ujvötyn, vyliškem no mon ug todišky, kyče ke pajmonez no vožmate dyr, ad’ami ug tody val, čto otčy vetliz*

‘**álomban**, ott voltam, de nem tudom, talán valamilyen **csodálkozást is mutat**, **az ember nem tudta**, hogy oda ment’ (190518_01_Izsevszk)

(11.18/2) *Kudžem murtlen veraškonez. No końečno lue ad’ami višeges ke, jursáže yšte ke. Kudžem murt tuž zol juiz ke, čukažejaz verasa*

‘Részeg ember beszél így. De persze lehet, ha az ember betegeskedik, ha elveszíti az eszméletét...részeges ember, ha nagyon sokat iszik és reggel így mondja’ (201311_13_Izsevszk)

¹¹⁷ Az alakok használata akkor is lehetséges, ha a beszélő saját maga következtet cselekedeteire valamilyen evidencia alapján.

(11.18/3) *Taiž zuľonjos [...] kinen ke no make no ad'ami šaryš umojetemze veralo i soos veralo ňi vot pe [...] otyñ mon vylíškem no otyñ mon öj val...*

'ez szóbeszéd [...] valakivel az emberről valami rosszat mondanak és mondják, hogy állítólag [...] ott voltam, de én nem voltam ott' (200312_17_Iszakovó)

Amennyiben a beszélő csak mások elmondása alapján szerez tudomást saját cselekedeteiről, megjelenhet a *pe* kvotatív partikula is az első személyű második múlt idejű alak mellett (a partikula funkciójáról és a második múlt idejű alakokkal való használatáról vö. 11.1.). A *pe* partikula megjelenése azt hangsúlyozza, hogy az érzékelőnek saját (akár állítólagos) tetteiről csak mások szavaira támaszkodva van tudomása. Vagyis ezekben az esetekben a *pe* partikula használata ugyanazt a képet mutatja, mint a harmadik személyű indirekt evidenciálisalakokkal. Az alábbi példában a beszélő csak értesülés révén tudja, hogy kiskorában nagyon beteg volt. A megnyilatkozó indirekt evidenciáját az is mutatja, hogy nem csupán a saját magára vonatkozó tények, hanem a mások cselekedetét leíró ige is (nevezetesen, hogy a vajákosok betették a kemencébe) második múlt időben áll.

(11.19) Kontextus: A beszélő gyerekkorában nagyon beteg volt, és ezért a vajákosok a kemencébe tették, amitől állítólag rögtön meggyógyult.

Mon pičí dyr-jam tuž višiš vyli-škem i mon-e
 én kicsi idő-INE.POSS.1SG nagyon beteg van-2PST.1SG és én-ACC

pell'aškiš-jos tyri-ľľam gur pušky.
 vajákos-PL berak-2PST.3PL kemence PP.ILL

Sobere, pe, srazu jöna-škem.
 azután QUOT rögtön meggyógyul-2PST.1SG

'Kiskoromban állítólag nagyon beteg voltam és a vajákosok betettek a kemencébe. Utána, azt mondják, rögtön meggyógyultam.'

(udmurto4ka.blogspot.ru; 2013.09.22., utolsó látogatás: 2018.08.27.)

Az alábbi táblázat az interjúkban vizsgált első személyű második múlt idejű alakok kapcsán megadott értelmezéseket összegzi. Fontos megjegyezni, hogy az egyes interpretációkat nem minden esetben kizárólag a második múlt idejű alakok alakítják (ti. a modális operátorok használata vagy a *pe* partikula szintén hozzájárulnak az értelmezés kialakításához). A táblázatban ismét százalékos értékek szerepelnek, melyek az adott mondatra kapott összes válaszhoz viszonyítva mutatják meg az egyes értelmezések arányát. Száz százaléknak ismét a mondatra kapott összes értelmezést tekintetem. A százalékok mögött zárójelben az adatközlők száma szerepel. Az utolsó oszlopban a megkérdezettek száma látható.

Vizsgált mondat/Értelmezés	Kontrollhiány	Mirativitás (felismerés)	Más elmondása alapján (értesülés)	Kétkedés	Nem elfogadható	Válaszadók száma
1. <i>Ujin, pe, mon veraškyny kutskiškem, eššo kime va'es ulyš šlep! karysa pol vyle kuštiškem.</i> 'Éjjel állítólag beszélni kezdtem és még a karomat is egy hangos csattanással a padlóhoz csaptam.'	42% (21)	4% (2)	52% (26)	2% (1)	-	26
2. <i>Oty'n no vyliškem, soinyz no vetliškem, tainyz no veraškiškem...</i> 'Ott is voltam, azzal is jártam, ezzel is beszélgettem...'	30,6% (15)	18,4% (9)	38,8% (19)	12,2% (6)	-	25
3a <i>Škafyš šed'ti džinsovyj kurtočkame, kudiz šaryš vunetiškem kyl'em tulyse.</i> 'A szekrényben megtaláltam a farmer dzsekimet, amelyikről tavaly tavasszal teljesen elfelejtkeztem.'	37,5% (6)	62,5% (10)	-	-	-	16
3b <i>Škafyš šed'tiškem džinsovyj kurtočkame.</i> ¹¹⁸ 'A szekrényben megtaláltam a farmer dzsekimet.'	35,7% (5)	21,4% (3)	-	-	42,9% (6) ¹¹⁹	10

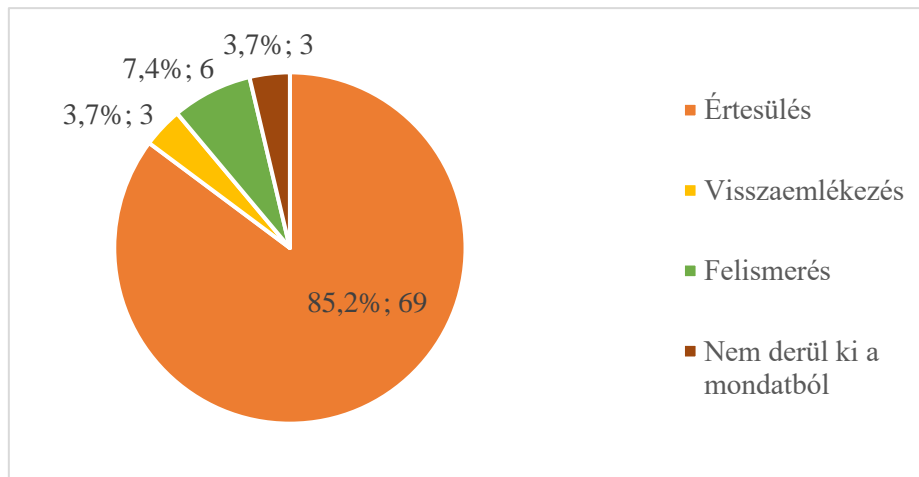
¹¹⁸ A mondat ezen variációja szerint a *šed'tyny* 'találni' ige áll második múlt időben. Ez a mondat nem szerepel a függelékben, mivel a szerző csak néhány esetben, az adatközlő kompetenciájának függvényében alakította át annak tesztelésére, hogy elfogadják-e az anyanyelvi adatközlők a *šed'tiškem* alak használatát és amennyiben igen, milyen értelmezést társítanak hozzá.

¹¹⁹ Azon az adatközlők közül, akik szerint nem elfogadható a *šed'tiškem* alak használata, három esetben indokolták értékelésüket, mely szerint az alak azt a benyomást kelti, mintha az illető részegen, betegen vagy véletlenül találta volna meg a kabátot. A kontrollhiány oszlop ezt a három értéket is tartalmazza.

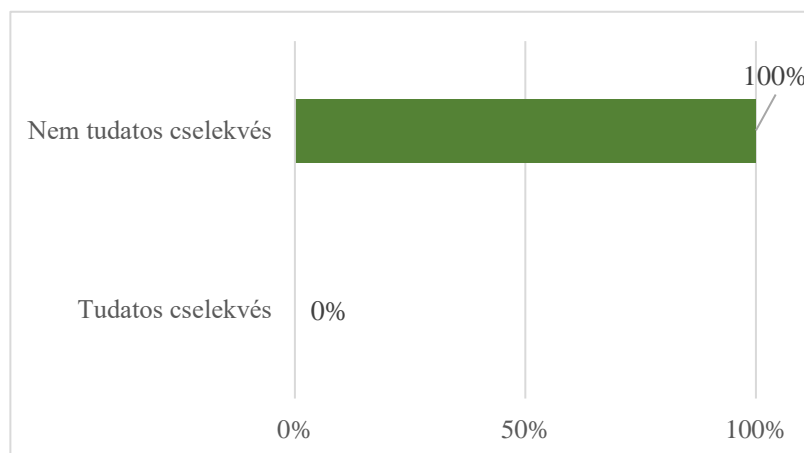
Vizsgált mondat/Értelmezés	Kontrollhiány	Mirativitás (felismerés)	Más elmondása alapján (értesülés)	Kétkedés	Nem elfogadható	Válaszadók száma
4. <i>Mon so šory kyžy ke olomar kad' učkiškem-a mar-a, so ežezly šue: "Čto-to mñe stydno stalo"...</i> 'Valahogyan úgy nézhettem rá vagy mi, (mert) azt mondta a barátjának: „valamitől elszégyelltem magam”...'	43,1% (22)	15,7% (8)	7,8% (4)	25,5% (13)	-	26
5. <i>Dyšiškem inì prosto problémaos šarys veraškyny, vid'imo.</i> 'Úgy tűnik, megszoktam már, hogy csak a problémákról beszéljek.'	26,6% (8)	50% (15)	6,7% (2)	16,7% (5)	-	24

11.1. táblázat: Az első személyű második múlt idejű alakok értelmezéseinek aránya az interjúkban

Az 1. számú mondat kapcsán nagy arányban jelenik meg kontrollhiány és emellett a válaszadók mindegyike szerint az érzékelő csak mások elmondása alapján tudhat a történekről.¹²⁰ Utóbbi szempontot a *pe* partikula jelenléte is támogatja, de a partikula használata nélkül is az értesülés tekinthető a legkézenfekvőbb információforrásnak. A kérdőíves vizsgálatban ezen mondat partikula nélküli változatával kapcsolatban szerepeltek kérdések. Az eredményeket a 11.2-es és 11.3-as ábra mutatja be.

11.2 ábra: Az *Ujin, pe, mon veraškyny kutskiškem, eššo kime va'es ulyš šlep! karysa pol vyle kuštiškem.* 'Éjjel állítólag beszélni kezdtem és még a karomat is egy hangos csattanással a padlóhoz csaptam.' mondatra kapott eredmények aránya az információ forrására vonatkozóan (81 válasz, 76 adatközlő)

11.3 ábra: Eredmények a cselekvés tudatosságára vonatkozóan a fenti mondat kapcsán (76 válasz, 76 adatközlő)

Látható, hogy a *pe* partikula nélkül is a válaszok 85,2%-a szerint a beszélő mások elmondása révén értesül saját tetteiről. Emellett az összes válasz szerint a mondatot kijelentő személy nem volt tudatában annak, hogy mit csinált éjszaka.

¹²⁰ A táblázatban azért szerepel csak 52%, mivel a százalékok a megkérdezettek összes válaszához képest mutatják az arányokat.

A 2. mondat esetén az interjúkban ismét a kontrollhiány kapott nagy szerepet, az adatközlők jellemzően a részegség állapotát társították a mondatban leírt cselekvésekhez. Ebből fakadóan legnagyobb százalékban az értesülést jelent meg mint lehetséges információforrást. Ide kerültek azok az esetek is, amikor a válaszadók szerint a kijelentés csupán pletyka, szóbeszéd (7 válaszadó szerint). A 3a mondatban szereplő *vunetyny* 'elfelejteni' ige jelentésénél fogva egy nem kontrollálható cselekvést jelöl, így a mirativitás tartalma társult nagyobb arányban a második múlt idejű alakhoz. Eszerint az értelmezés szerint az érzékelő nem volt tudatában annak, hogy elfelejtkezett a kabátjáról, egészen addig, amíg meg nem találta.¹²¹ A 3b mondat esetén a *šed'tyny* 'találni' ige első személyű második múlt idejű alakját a megkérdezettek nagy része nem tartotta helyénvalónak (vö. 118-as lábjegyzet), azok szerint viszont, akik elfogadták, a beszélő csak véletlenül találta meg a kabátját, más ruhadarab keresése közben.

A 4. mondat értelmezésekor a kontrollhiány jutott központi szerephez, miszerint a beszélőnek nem állt szándékában úgy nézni az illetőkre, ahogyan arra a reakciók alapján következtetni lehet. Az 5. mondat esetén a *dyšynny* 'megszokni' ige szintén nem-tudatos cselekvést jelöl, így az értelmezések során az adatközlők kevésbé hangsúlyozták a kontrollhiányt, inkább a felismerés tartalma jelent meg. A 3. mondat kivételével, változó arányban, de megjelent a kételkedés is, miszerint a beszélő nem teljesen biztos abban, hogy valóban úgy cselekedett, ahogyan a körülmények sugallják (pl. a környezetben lévő emberek reakciója), vagy ahogyan mások elmondják. A beszélői bizonytalanságot a modális operátorok használata is kifejezi.

Az első személyű második múlt idejű alakok értelmezése, csakúgy, mint a harmadik személyűeké, változatos képet mutat. Kifejezheti az érzékelő kontrollhiányát egy adott szituáció felett, vagyis, hogy nem tudatosan cselekedett, vagy nem tudatosultak benne a körülötte lévő események. Emellett jelölhető vele egy korábbi, akár tudatos cselekvés újbóli felismerése – ez a típusú használat a mirativitás képzetével mutat összefüggéseket. Az első személyű második múlt idejű alakok használatosak azokban az esetekben is, amelyekben a beszélő csak mások elmondása alapján szerez tudomást saját cselekedeteiről. Meglátásom szerint a közös tényező a fenti értelmezési lehetőségekben a mentális távolság az érzékelő és saját cselekedetei között. Ez a távolság egyrészt kialakulhat az érzékelő kontrollhiányos állapotánál fogva (nem figyelt, nem volt tudatánál), megjelenik azokban az esetekben is, amikor az első személyű indirekt evidenciálisalakok a tudatosság állapotába való átkerülést fejezik ki,

¹²¹ Ehhez kapcsolódóan, az első múlt idejű alak (*vuneti*) használható abban az esetben, ha a beszélő már a megtalálás előtt tudatában volt annak, hogy nem tudja, hol a kabátja.

illetve akkor is, amikor a megnyilatkozó csak mások elmondása alapján értesül saját tetteiről. Az első személyű evidenciálisalakok értelmezése egyrészt eltér a harmadik személyű alakokétól, mivel jelentésük a beszélő tudatosságára tesznek utalást. Másrészt közös pont az első és harmadik személyű alakokban a mirativitás és a reportativitás kifejezése a második múlt idejű alakok révén.

11.2.3 Az ige alanyának tematikus szerepe

A tipológiai szakirodalomban az első személyű indirekt evidenciálisalakok kapcsán vizsgálat tárgyát képezi, hogy van-e valamilyen megszorítás azt illetően, hogy milyen típusú predikátumokból formálhatók ezek az alakok (Curnow 2001). Ilyen például, hogy bizonyos nyelvekben csak érzéseket, belső folyamatokat, állapotokat leíró igék állhatnak indirekt evidenciálissal első személyben (ibid.). A predikátum típusát és az első személyű indirekt evidenciálisalakok kapcsolatát tekintve az udmurtban nem található a tipológiai szakirodalomból ismert megszorítás. Ez több példa révén is látható volt (vö. a 11.11-es példa *učkyny* 'néz', vagy a 11.16-os példa *pukšyny* 'leül' igéje).

Az egyik leggyakoribb predikátum (jelen vizsgálati anyag és Kubitsch 2019b vizsgálata alapján), mely második múlt időben első személyben áll, a *vunetyny* 'elfelejteni' (7 előfordulás a 42 igéből). Ennek oka, hogy a felejtés nem kontrollálható cselekvés, továbbá az első személyű indirekt evidenciális használata alkalmas arra, hogy kifejezze a beszélő távolságtartását és az eseményeket úgy prezentálja, hogy az ő befolyása nélkül történtek.¹²² Ezzel a beszélői felelősségvállalás mértéke is csökkenthető. Az alábbi táblázat azokat a vizsgált szövegekben előforduló predikátumokat közli, melyeknek egynél több előfordulása volt. Ez alapján látható, hogy az első személyű második múlt idejű alakok előfordulása olyan igékkel a leggyakoribb, melyek alanyának tematikus szerepe *experiens*. Ezek az igék önmagukban is valamilyen kontrollálhatatlan folyamatot vagy cselekvést fejeznek ki (pl. 'létezni', 'elfelejteni'; 'aludni'; 'szomorkodni').

11.2. táblázat: A leggyakoribb predikátumok a vizsgálati anyagban

Predikátum	Jelentés	Előfordulás száma
<i>vunetyny</i>	'(el)felejt'	7
<i>ížyny</i>	'alszik'	4
<i>kyłyny</i>	'marad, lemarad'	3

¹²² Az egyik adatközlő által mesélt anekdota szerint az egyik egyetemi tanár megfeddi azokat a diákokat, akik a *vunetyny* 'elfelejteni' ige első személyű alakját második múlt időben használják, amikor valamilyen feladatot nem készítettek el, vagy valamilyen eszközt nem vittek magukkal, mivel ezzel a diák azt sugallja, hogy mindez nem az ő hibájából történt. A tanár felszólítása alapján az első múlt idejű alak lenne használatos (*vuneti*), mivel a mulasztás a diák felelőssége.

Predikátum	Jelentés	Előfordulás száma
<i>vylyn</i> ¹²³	'létezik'	2
<i>mőzmyny</i>	'szomorkodik, vágyakozik'	2
<i>dyšynty</i>	'megtanul, megszokik'	2
<i>šed'tyny</i>	'talál'	2
<i>učkyny</i>	'néz'	2

Minden egyéb állítmánnyal csak egy-egy előfordulás található a vizsgálati anyagban. Ezek a következők: *dongysa ležyny* 'meglök' (tkp. lökve engedni), *gožtyny* 'ír', *jangyšany* 'hibázik', *jönany* 'meggyógyul', *kel'tyny* 'otthagyl, mulaszt', *kurynty* 'kér', *kutskyny* 'kezd', *kuštyny* 'elejt', *ortčyny* 'túlmeget', *šurynty* 'kerül valahová', *sajkany* 'felébred', *tetčyny* 'ugrik', *vajyny* 'hoz, visz', *veráškyny* 'beszél', *vetlynty* 'jár, megy', *vötany* 'álmodik', *vyržytyny* 'elmozdít', *žad'yny* 'megun'.

Látható tehát, hogy az udmurtban a predikátum típusa nincs hatással az első személyű indirekt evidenciálisalakok formálhatóságára, de a vizsgálati anyag alapján az állítmány alanyának tematikus szerepe jelentőséggel bír.

11.2.4 A többes szám első személyű indirekt evidenciálisalakok

A tipológiai leírások általában az egyes szám első személyű alakokra fókuszálnak. Az udmurt nyelvben, az egyes számúakhoz mérten jóval kisebb számban, de többes szám első személyű alakok is megjelennek második múlt időben. Jelen vizsgálati anyagban mindössze két előfordulás található. Mégis, érdemes külön szót ejteni ezekről az alakokról, hiszen ezen esetekben a beszélő nem csupán a saját, hanem egy csoport cselekvését írja le. A többes szám első személyű alakok ritkák, hiszen használati körük még az egyes szám első személyűeknél is meghatározottabb: a beszélő a cselekvésben részt vevő többi személyről is feltételezi, hogy nem voltak kontrollban a szóban forgó esemény lefolyásakor. Egy másik használati kör, amelyben a beszélő nem emlékszik a szóban forgó eseményre (pl. családi események, amikor még nem élt vagy túl kicsi volt (vö. empatikus többes),¹²⁴ csak értesülés révén szerzett róla tudomást. A 11.20-as példában a beszélő még nagyon kicsi volt, amikor a család Krímből elköltözött, így csak értesülés révén tudhatja, hogy a nagy fényképalbumokat még onnan hozták. A reportatív evidenciát a kvotatív partikula jelenléte is megerősíti.

¹²³ Az ige infinitívuszi alakja önmagában nem használatos.

¹²⁴ A többes szám első személyű empatikus használata során a beszélő a névmást csak közvetetten vonatkoztatja magára, „a másikkal való azonosulását, közösségvállalását juttatja kifejezésre” (Laczkó–Tátrai 2015: 506). A 11.20-as példa esetében is ezt láthatjuk – a beszélő még kicsi volt az általa leírt események történetkor, nem emlékezhet rájuk, de a családjával való azonosulás révén többes szám első személyt használ.

(11.20) Kontextus: A beszélőnek és a nővérének egyenként egy nagy A4-es formátumú fotóalbuma van. Ezeket a család állítólag Krímből hozta.

[...] *so-os-ty Krym-yś, pe, vai-škemmy.*
az-PL-ACC PN-ELA QUOT hoz-2PST.1PL

'[...] azokat állítólag Krímből hoztuk.'

(kepics.tumblr.com; utolsó látogatás: 2019.01.03.)

A többes számú alakok olyan esetekben is megjelennek, mikor a kontrollhiány a csoport minden tagjára vonatkoztatható (pl. mindannyian elfelejtettek valamit, mindannyian elszomorodtak).

(11.21) Kontextus: A megnyilatkozó és társai távozáskor elfelejtették bezárni a kaput.

Kapka-ti poty-ku-my, kapka-mes
kapu-PROL kijön-CVB-POSS.1PL kapu-ACC.POSS.1PL

vorsa-ny vuneti-škemmy.
bezár-INF elfelejt -2PST.1PL

'Ahogy mentünk ki a kapun, elfelejtettük bezárni.'

(marjamoll.blogspot.ru; 2014.01.25., utolsó látogatás: 2018.08.31.)

A 11.2-es szakasz az indirekt evidenciálisjelölő és az első személy kapcsolatát tekintette át a tipológiai vizsgálatokban is alkalmazott szempontok szerint. Az udmurt illeszkedik az eddigi tipológiai vizsgálatokba abban a tekintetben, hogy amennyiben egy nyelvben megengedettek az első személyű evidenciálisalakok, úgy azok értelmezése elsősorban a kontrollhoz, szándékossághoz köthető. A második múlt idejű első személyű alakok az udmurtban kifejezik a beszélő kontrollhiányát, de emellett a mirativitás tartalma is hangsúlyosan jelen van bennük. Véleményem szerint ezek az alakok mentális távolságot reprezentálnak a beszélő és saját cselekedetei között. Formai szempontból megállapítható, hogy egyes és többes számban is lehetséges ezen alakok képzése, illetve az ige szemantikáját illetően nincs külön megszorítás az udmurtban.

11.3 Az indirekt evidenciájelölő és a mondat típusok

Az alábbi szakasz a második múlt idő előfordulását tekinti át a különféle mondat típusokban. Jelen szakaszban két típus kerül bemutatásra: az alárendelt mellékmondat és a kérdő mondat.

11.3.1 Az indirekt evidenciájelölő alárendelt mellékmondatokban

Az udmurtban az alárendelt mellékmondatok főbb típusai (tartalomkifejtő, határozói és vonatkozó) lehetnek végesek és nem-végesek is (Georgieva 2014: 33, Winkler 2011: 165), vagyis két eltérő szintaktikai rendszer található az alárendelés kifejezésére (Szerebrennyikov

1986: 122, Kaysina 2013: 141). Ezek közül a finit, kötőszavas alárendelést későbbi fejleménynek tartják,¹²⁵ és az OV – VO szórendi váltással hozzák összefüggésbe (vö. Asztalos 2018). Azokban a nyelvekben, amelyekben az evidencialitás igei kategóriaként jelenik meg, tehát, mint az udmurtban, jellemző, hogy az információforrás jelölői csak főmondatban fordulhatnak elő, és nem jelenhetnek meg szintaktikailag alárendelt mellékmondatokban, vagy csak bizonyos típusú alárendelő mellékmondatokban megengedettek (Forker 2018: 78). Ezeket jellemzően az adott nyelvben az alárendeléssel kapcsolatos esetleges morfoszintaktikai megszorításokra vezetik vissza (ibid.). Az udmurt második múlt idő eddigi vizsgálatai tudomásom szerint nem érintették ezt a témakört, de jelen vizsgálati anyag alapján megállapítható, hogy az indirekt evidenciális megjelenhet szintaktikailag alárendelt mellékmondatokban, és funkciója megegyező a főmondatban szereplő evidenciáliséval. A vizsgált szövegekben 76 mondatban szerepelt második múlt idejű alak alárendelő mellékmondatban (l. 11.3-as táblázat). Ahogyan a táblázatban is látható, a tartalomkifejtő alárendelő mellékmondatok a *šuyša* 'hogy' kötőszót tartalmazzák, mely a *suy-* 'mond' ige konverbiumi alakjából grammatikalizálódott (Bartens 2000: 310–311). A kötőszó viszont elmaradhat, amennyiben mondást vagy érzékelést kifejező igék (*verba dicendi et sentiendi*) szerepelnek a főmondatban (Winkler 2011: 169), illetve a vizsgálati anyagban egy esetben az orosz *čto* 'hogy' kötőszó található meg. A határozói mellékmondatból feltételes (2), okot (5), időbeliséget (5) és módot (1) kifejező szerepelt. Vonatkozó mellékmondatból a szövegekben tíz előfordulás található.

11.3. táblázat: Az indirekt evidenciálisalakat tartalmazó alárendelő mellékmondatok

	Összesen	Ebből kötőszó nélkül	Kötőszavak ¹²⁶
Tartalomkifejtő	52	38	<i>šuyša, čto</i> 'hogy'
Határozói	13	-	<i>maly ke šuono</i> 'mert', <i>bere</i> 'mivel', <i>ku, kuke</i> 'amikor', <i>ke</i> 'ha', <i>kyžy</i> 'hogyan'
Vonatkozó	10	-	<i>kudiz</i> 'amelyik', <i>kudjosyz</i> 'amelyek', <i>kudze</i> 'amelyiket', <i>kudaz</i> 'amelyikben', <i>kudinysz</i> 'amelyikkel', <i>kytyn</i> 'ahol'

¹²⁵ Szerebrennyikov (1986) és Sutov (1999) munkái alapján az előudmurtban (kb. 1200-ig) és az óudmurtban (kb. 1200-tól 1500-ig) még nem voltak kötőszóval ellátott alárendelő mondatok, a szemantikai alárendelés igenevek és nominalizáció révén valósult meg. A mai udmurtban a non-finit alárendelések száma egyre csökken, helyettük az alárendelő mellékmondatok használata jellemző (Kaysina 2013: 138).

¹²⁶ Az udmurtban a kötőszavak vagy belső keletkezésűek, melyek kérdő és mutató névmásokból, névutókból vagy tükörfordítás révén alakultak ki, vagy orosz átvételek. Az alárendelő kötőszavak elhelyezkedése változatos, számos kötőszó, a törökségi nyelvekhez hasonlóan, a tagmondat végén helyezkedik el (Sutov 1999: 25). Emellett megfigyelhető még a kettős kötőszóhasználat (vagy másként pleonazmus is), mikor az orosz és udmurt kötőszó együttesen jelenik meg a tagmondatban (az orosz a tagmondat elején, az udmurt a tagmondat végén), pl. *čto – šuyša* 'hogy', *jesli – ke* 'ha' (Kaysina 2013: 140).

Az alábbi példában a főmondatban a *todyny* 'tud' ige szerepel és a tartalomkifejtő mellékmondat végén a *šuyša* 'hogy' kötőszó található. A második múlt idejű alak funkcióját tekintve megegyező a korábbi fejezetekben taglalt funkciókkal: a megnyilatkozó egyrészt nem volt jelen az esemény lefolyásakor, a szóban forgó információról csak másik elmondása alapján értesült. Másrészt az újonnan szerzett információ korábbi ismereteivel ellentétes tartalmú, így az evidenciálisalak miratív értelmezése is valószínűsíthető.

- (11.22) Kontextus: A beszélő a szülői értekezlet után megkérdezi az édesanyját, hogy mit mondtak róla. Az édesanyja azt feleli, hogy semmit, a többi gyerek jobban tanul. A beszélő másnap tudja meg, hogy valójában a tanár sok pozitív dolgot mondott vele kapcsolatban az értekezleten.

Čukaže-jaz *eš-jos-y-leš* *gine* *tody-l-i*,
holnap-ILL.POSS.3SG barát-PL-POSS.1SG-ABL csak tud-FRQ-1PST[1SG]

mon šaryš dyšetis tros umoj-ze vera-m šuyša.
én PP tanár sok jó-DET.ACC mond-2PST[3SG] CNJ

'Csak másnap a barátaimtól tudtam meg, hogy a tanár sok jót mondott rólam.'
(kyshtnomurt.ru, utolsó látogatás: 2019.01.06.)

Ahogy a fenti táblázatban is olvasható, gyakoribb, hogy nem jelenik meg a *šuyša* 'hogy' kötőszó az alárendelt mondat végén. Az alábbi példa alapján az is látható, hogy nem csupán mondást vagy érzékelést kifejező igéket tartalmazó főmondatok esetén maradhat el a kötőszó. A mondatban a második múlt idejű ige mirativitást fejez ki.

- (11.23) Kontextus: A beszélő és társai autóval járnak be Udmurtia vidéki térségeit, és attól tartanak, hogy eltévedtek. Így egy traktorostól útbaigazítást kérnek, akiről kiderül, hogy beszél udmurtul.

Köña šumpoton val, da eššo traktorist
hány öröm van.1PST PTC még traktoros

udmurt šamen verašk-em na!
udmurt PP beszél-2PST[3SG] még

'Mekkora öröm volt, hogy még a traktoros is udmurtul beszélt!'
(vuflower.blogspot.ru, 2014.08.25., utolsó látogatás: 2021.09.08.)

A 11.24-es példában az indirekt evidenciális időhatározói alárendelő mondatban áll. A második múlt idejű alak az indirekt evidenciát kódolja, mivel a beszélő csak értesülés révén tesz szert az ismeretre.

- (11.24) Kontextus: A bejegyző egy cikket olvas egy férfiről, aki 100 kg-t fogyott, illetve arról, hogy hogyan érte el mindezt.

A ku kutsky-l-e vyl-em
 és amikor kezd-FRQ-PRS.3SG van-2PST[3SG]

ńervńiċat' kary-ny, pot-e vylem
 idegeskedik.INF csinál-INF kimegy-PRS.3SG van-2PST[3SG]

bakċa ber-az no pomidor-ze
 kert PP-ILL.POSS.3SG és paradicsom-DET.ACC

śi-je vylem, kud-ze aċiz budet-i-z.¹²⁷
 eszik-PRS.3SG van-2PST[3SG] amelyik-DET.ACC maga természet-1PST-3SG

'És amikor elkezdett idegeskedni, kiment a kert hátuljába és azt a paradicsomot ette, amelyet ő maga termesztett.'

(udmurto4ka.blogspot.ru; 2014.11.02.; utolsó látogatás: 2021.09.08.)

Az alábbi példa az indirekt evidenciális vonatkozói mellékmondatban való használatát illusztrálja. A második múlt idő ebben az esetben is azt jelzi, hogy a megnyilatkozó csak közvetlen evidenciával (jelen esetben értesülés) rendelkezik az adott tényállásról.

- (11.25) Kontextus: A beszélő édesapja Moszkvában elvesztette a telefonját. A beszélő ennek körülményeit mondja el (írja le) újra.

Kyšnomurt, kudiz Ńed't-em papa-leś t'eľefon-ze,
 nő amelyik megtalál-2PST[3SG] apa-ABL telefon-ACC.POSS.3SG

tuž Ńulmo vyl-em.
 nagyon igyekvő van-2PST[3SG]

'A nő, aki megtalálta apa telefonját, nagyon segítőkész volt.'

(vuflower.blogspot.ru; 2015.03.11.; utolsó látogatás: 2020.01.07.)

Forker (2018: 80) alapján a mondás- vagy kognitív ígét tartalmazó tartalomkifejtő mondatokban jelenhet meg az evidencia jelölése a legnagyobb valószínűséggel, míg a vonatkozói mellékmondatokra kevésbé jellemző az evidenciális specifikáció. Az udmurt minta ezt megerősíteni látszik, hiszen a második múlt idejű alak legnagyobb számban tartalomkifejtő mellékmondatokban jelent meg. Ezen mondatok főmondati predikátumát vizsgálva 28 esetben (54%) valamilyen kognitív folyamatot kifejező ige jelent meg, mint például *todyny* 'tud, megtud', *malpany* 'gondol', *pajmyny* 'csodálkozik', *valany* 'ért, megért'. Emellett találhatók mondást (leggyakrabban a *šuyyny* 'mond'), illetve egyéb érzékelést kifejező igék is (*adźyny* 'lát', *šödiškyny* 'érezdik'). Előbbiből nyolc eset található (15%), utóbbiból 11 (21%). A mentális

¹²⁷ Megfigyelhető, hogy a példa végén található vonatkozói mellékmondatban az ige első múlt időben áll. Tekintve az első múlt idő széleskörű használatát, nem lehet bizonyossággal állítani, hogy az alárendelés miatt történt váltás az igeidőben. Ugyanakkor figyelemre méltónak tartom, mivel a példában (illetve a szöveg többi részében is) a férfinél köthető ismereteket következetesen második múlt időben írja le a bejegyző.

folyamatokat, illetve érzékelést kifejező igék együttesen *verba sentiendi*-ként (vö. Uspensky 1973: 85) aposztrófálhatók. Emellett megjelennek egyéb predikátumok is, mint például *vetlyny* 'jájni', *kutskyny* 'kezdeni', de fontos hangsúlyozni, hogy habár szintaktikailag a fenti igék a mondat állítmányai, a szintagmák jelentését is figyelembe véve ezek az állítmányok is mondáshoz vagy érzékeléshez köthetők, mint például *veraškon vetle* 'szóbeszéd jár' vagy *verany kutske* 'beszélni kezd'. Vagyis megállapítható, hogy a második múlt idejű igét tartalmazó tartalomkifejtő mellékmondatok 90%-ában a főmondatban *verba dicendi* vagy *verba sentiendi* szerepel, és az alacsony számú egyéb esetekben is a főmondat tartalmilag a mondás vagy érzékelés aktusát jeleníti meg. A határozói és vonatkozó mellékmondatok esetében a főmondati predikátumként álló igék szemantikája változatosabb, megjelenik például a *potyny* 'kimegy', *baštyny* 'kap' és a *puktyny* 'épít' ige, de az ezen típusú alárendelések száma jóval alacsonyabb.

A fenti példák alapján látható, hogy az udmurtban az indirekt evidenciális megjelenhet alárendelt mellékmondatokban. Az udmurt evidencialitás ezen tulajdonsága tipológiailag ritkának számít. Az alakok nem csupán az evidencia közvettségét fejezhetik ki ebben az esetben, hanem, főmondatbeli megfelelőikhez hasonlóan, az információ újszerűségét, váratlanságát is. Összhangban a tipológia megállapításaival, leginkább olyan tartalomkifejtő alárendelt mondatokban jelennek meg második múlt idejű alakok, amelyek főmondatában érzékelést, kognitív folyamatokat vagy mondást kifejező igék szerepelnek. Előfordulásuk lehetséges a határozói és a vonatkozó mellékmondatokban is, de a vizsgált mintában ezek száma jóval alacsonyabb a tartalomkifejtőkhöz képest.

11.3.2 Az indirekt evidenciajelölő kérdő mondatokban

A morfológiai evidenciajelölők és a kérdő mondatok tipológiai kapcsolatáról már szó esett a 2.3.1-es szakaszban. Ennek alapján három szempont mentén tárgyalható az evidenciálisjelölők és a kérdő mondatok kapcsolata: i) a formai megszorítás kérdése, vagyis, hogy megjelenhetnek-e ezek a markerek kérdő mondatokban, illetve, amennyiben igen, vonatkozik-e rájuk valamilyen formai megszorítás, ii) a perspektíva, mely arra vonatkozik, hogy kinek az információforrását jelöli a marker a kérdő mondatokban, illetve iii) az interpretáció, tehát kérdő mondatokban megjelenő evidenciálisalakok értelmezése kijelentő mondatbeli megfelelőjükhöz képest. A ii) ponthoz kapcsolódik az interrogatív fordulás jelensége (*interrogative flip*, vö. 2.3.1-es szakasz), amikor az evidenciajelölő kérdő mondatokban a címzett információforrását fejezi ki. Az interpretáció kapcsán továbbá lehetséges, hogy az evidenciálisjelölők kérdésekben a kijelentő mondatoktól eltérő szemantikai vagy pragmatikai konnotációkkal bírnak, például

mirativitást fejeznek ki, illetve lehetséges, hogy használatuk nem információkérő kérdést eredményez (Aikhenvald 2004: 242, 249–250).

A permi nyelvek kapcsán Skribnik – Kehayov (2018: 542) tesz néhány rövid megállapítást Leinonen – Vilkuna (2000) és Cypanov – Leinonen (2009: 26, 32) munkái alapján. Eszerint a permi nyelvekben az indirekt evidencia jelölése a kérdő mondatokban rendkívül ritka. Megfigyelhetők eldöntendő kérdésekben, de információkérő kérdésekben nem. Hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy a felsorakoztatott példák mindegyike morfoszintaktikailag jelöletlen eldöntendő kérdő mondat. A perspektíva tekintetében az evidencijelölő a kérdező információforrására utal, a körülmények alapján tett feltételezést vagy meglepetést fejez ki. A jelen vizsgálati anyagon kapott eredmények az udmurtra vonatkozóan részben megerősítik ezeket a megállapításokat, illetve pontosítják azokat.

A vizsgált szövegekben az indirekt evidencijelölő 1152 előfordulásból 20 esetben jelent meg kérdő mondatokban (~ 1,7%). Az indirekt evidenciális szerepltető főmondati szerepű kérdő mondatok száma 14, és emellett hat beágyazott kérdés is található a vizsgálati anyagban. Jelen szakasz elsősorban a főmondati szerepű kérdéseket taglalja, mivel beágyazott kérdés esetén az evidencijelölő alárendelő mondatokban történő megjelenéséről beszélhetünk, melyet a 11.3.1-es pont összefoglalt már. Az alacsony számú előfordulás miatt nem minden kérdőmondat-típusra található példa a vizsgált blogszövegekben, így két esetben (11.27 és 11.28) korpuszból vett adatot mutatok be.

Ahogy a korábbi szakirodalom is utalást tett rá, az udmurtban lehetséges a második múlt idejű alakok használata kérdésekben, vagyis az evidenciálisrendszer nem redukált ebben a tekintetben. Részleges megszorítás (vö. San Roque et al. 2017) sem figyelhető meg, vagyis az indirekt evidenciális minden számban és személyben, állító és tagadó alakban is megfigyelhető. A kérdések szerkezeti típusait tekintve sincs megszorítás, a második múlt idejű alakok mind kiegészítendő, mind eldöntendő, valamint főmondati szerepű és beágyazott kérdésekben is megjelenhetnek. A perspektíva szempontjából, összhangban Skribnik – Kehayov (2018) korábbi megállapításával, az udmurtban a kérdésekben szereplő evidenciálisjelölő a beszélő információforrását fejezi ki, vagyis nincs interrogatív fordulás. Ennek következményeként válaszparallelizmus sincs (vö. Bhadra 2014). A tipológiai szakirodalom szerint a beszélői perspektíva kérdő mondatokban történő megtartása az indirekt (vagyis nem differenciált), vagy a kifejezetten inferenciális evidenciálisokra jellemző (San Roque et al. 2017: 137). Az udmurt evidenciálisrendszer megfelel ennek a megállapításnak – differenciálatlansága mellett történetileg az inferencialitással is összefüggésbe hozható (vö.

7.2.3-as alfejezet). Értelmezés tekintetében a második múlt idejű alakok a kérdésekben is a beszélő közvetett evidenciáját vagy mirativitást fejeznek ki.

Az alábbi párbeszéd azt illusztrálja, hogy a második múlt idejű alak a kérdező perspektíváját jeleníti meg és ebben az esetben azt jelzi, hogy a kérdező az adott tényállásról nem rendelkezik direkt evidenciával, nem volt jelen az esemény megtörténteikor (mivel egy másik városban tartózkodik). Az a személy viszont, akihez kérdését intézi, direkt evidenciával rendelkezik.

(11.26) Kontextus: A bejegyzés szerzője telefonon beszél az édesanyjával. Az édesanyja hirtelen lerakja a telefont és csak fél órával később telefonál újra.

A: - *Papa-jed kuno pyr-t-i-z, so-in*
 apa-POSS.2SG vendég belép-CAUS-1PST-3SG az-INS
kušt-i trubka-me.
 lerak-PST[1SG] kagyló-ACC.POSS.1SG

B: - *Valamon. Kin-jos-yz so pyr-t-em?*
 világos ki-PL-ACC ő belép-CAUS-2PST[3SG]

A: - *Kitajec-jos-yz.*
 kínai-PL-ACC

’- Édesapád vendégeket fogadott, ezért tettem le a telefont.
 - Kiket fogadott?
 - Kínaiakat.’

(muketulon.tumblr.com; 2014.06.04., utolsó látogatás: 2021.06.03.)

Eldöntendő kérdések esetén az *-a* klitikum ahhoz az konstituenshez kapcsolódik, amelyre a kérdés vonatkozik, illetve klitikum nélkül, a kérdés fókuszán megjelenő emelkedő intonációval is formálható eldöntendő kérdés (GSzUJ 1970: 26). A vizsgált szövegekben nem található olyan példa, amelyben egy második múlt idejű igealak morfoszintaktikailag jelölt eldöntendő kérdésben szerepelt volna, de korpuszadatok alapján látható, hogy az indirekt evidenciális megjelenhet az *-a* klitikummal formált eldöntendő kérdésekben is. A második múlt idejű alak szintén a kérdező információforrását jelöli, mivel a kérdező nem rendelkezik közvetlen evidenciával a szóban forgó híresség gyerekkoráról.

(11.27) Kontextus: A kérdező egy helyi hírességről érdeklődik. Ezt a személyt felnőttként nagyon játékosnak tartják, így a kérdező arról érdeklődik, hogy gyermekkorában is csintalan volt-e.

- *Šajan* *vył-em=a* *so* *piči* *dyr-ja-z?*
csintalan van-2PST[3SG]=Q ő kicsi idő-INE-POSS.3SG

- *Koškemyt* *šajan.*
borzasztóan csintalan

- Csintalan volt kiskorában?

- Borzasztóan csintalan.

(korpuszadat: Udmurt Dunne; 2012.06.08.; utolsó látogatás: 2021.09.14.)

Az indirekt evidenciálisjelölő a kérdéshez kapcsolódó előfeltevést módosítja (l. Maslova 2003 a jukagir nyelvek kapcsán). A 11.26-os példában az előfeltevés az, hogy az édesapa valakiket fogadott – a második múlt idejű alak ezt az előfeltevést módosítja azáltal, hogy jelzi a beszélő indirekt evidenciáját a vendégfogadást illetően. A 11.27-es példában az előfeltevés, hogy a szóban forgó személy gyermekkorában csintalan volt – az evidenciálisjelölő pedig azt jelzi, hogy a kérdező nem rendelkezik közvetlen tapasztalattal a gyermek tulajdonságát illetően.¹²⁸ Azokban a nyelvekben viszont, amelyekben az evidenciájelölő a hallgató információforrásához kapcsolódik, az evidenciális kiértékelés a kérdésre adott válasza vonatkozik (mivel a kérdező feltételezi, hogy a válasz egy adott típusú evidencián alapul).

Az evidenciális eldöntendő kérdések ritkának tűnnek,¹²⁹ a vizsgált szövegekben a 20 kérdő mondatból mindössze kettő volt eldöntendő kérdés, de ezek egyike sem volt morfoszintaktikailag jelölt. Korpuszadatok alapján a poláris kérdésekben továbbá a második múlt idő mellett jellemzően egyéb nyelvi elemek is megjelennek, mint például a *meda* 'vajon' partikula, mely reflektív kérdésekben fordul elő, a *leša* 'talán, valószínűleg, úgy látszik', illetve

¹²⁸ A 11.27-hez hasonló, indirekt evidenciálislist tartalmazó informálódó eldöntendő kérdéseknél figyelembe kell venni, hogy ezekben az esetekben a kérdező nem ismeri a választ, tehát bizonyos értelemben redundáns jelölni a közvetett evidencia meglétét, hiszen ha a kérdezőnek közvetlen evidenciája lenne azzal a tényezővel kapcsolatban, amire a kérdés vonatkozik, akkor nem volna szükséges az információkérés. Lehetséges, hogy ebben az esetben annak jelzése, hogy a kérdező csak közvetett evidenciával rendelkezik, további pragmatikai következményeket von maga után. A kérdező közvetett evidenciájának hangsúlyozása a kérdő mondatban utalhat arra, hogy nem a kérdező az, aki episztemikus értelemben vett autoritás az adott beszédhelyzetben, hanem értelemszerűen a kérdés címzettje. Ezáltal a kérdésfeltevés udvariasabbá válhat. Ezen feltevés bizonyításához viszont még további kutatások szükségesek.

¹²⁹ A megállapítást saját megfigyeléseimre, illetve az online korpuszban való keresési tapasztalataimra alapozom, de sajnálatos módon az állítás statisztikailag nem alátámasztható, mivel az online korpuszban nem lehetséges kifejezetten kérdő mondatokra szűrni, így annak megállapítása sem lehetséges számszerűen, hogy összesen hány második múlt idejű igét tartalmazó kérdő mondat szerepel a korpuszban, és hogy ebből mennyi eldöntendő kérdés. Az viszont a vizsgált szövegekben, a kis minta ellenére is jól látható, hogy a kiegészítendő kérdések jelennek meg nagyobb arányban. Ez annak fényében különösen érdekes, hogy a tipológiai vizsgálatok alapján az eldöntendő kérdések gyakoribbnak tűnnek, mint a kiegészítendőké (Stivers et al. 2010, idézi: San Roque et al. 2017: 128). Az udmurt kapcsán ugyanakkor ilyen jellegű vizsgálatokat eddig nem végeztek.

az =a mar=a 'vagy mi' konstrukció, melyek a beszélő bizonytalanságát fejezik ki (vö. Zubova 2018 és 11.28-as példa). A *leša* 'talán, valószínűleg, úgy látszik' és az =a mar=a 'vagy mi' elemek informálódó eldöntendő kérdésekben szintén a kérdező episztemikus autoritását csökkentik. Nem informálódó kérdésekben továbbá azt jelzik, hogy a kérdező nem teljes mértékben elkötelezett a kiértékelt evidencia helyessége és az így levont következtetés mellett. Az alábbi példa az online Udmurt corpora közösségi médiáról származó bejegyzéseket tartalmazó alkorpuszából való. A bejegyző nem tudja, hogy elmúlt-e már újév, mivel sokat ivott, viszont hallotta a tűzijáték hangját. Ez a típusú használat megegyezik azzal a típussal, amit a komi-zürjén kapcsán említenek (Skribnik – Kehayov 2018), miszerint az indirekt evidenciálisalak a körülmények alapján tett feltételezést vagy inferenciát fejezi ki.

11.28 *vył' ar ortč-em=a mar=a ihi?*
 új év elmúlik-2PST3SG]=Q mi=Q már
vala-tek no kylišk-i-z
 felfog-CAR PTC hallatszik-1PST-3SG
tros jui-škem
 sok iszik-2PST.1SG
 'elmúlt már az újév, vagy mi?
 nem fogtam fel, de hallatszott
 sokat ittam'

(korpuszadat: kuzkalyktv közösségi csoport, 2014; utolsó látogatás: 2021.09.30.)

San Roque et al. (2017: 128) alapján azokban a nyelvekben, amelyekben az evidenciálisjelölő kérdő mondatokban a beszélő perspektíváját jeleníti meg, a jelölők gyakrabban fordulnak elő kiegészítendő kérdésekben. San Roque et al. (ibid.) magyarázata szerint a gyakorisági eltérés azzal magyarázható, hogy kiegészítendő kérdések esetén a beszélő előfeltételezi a szóban forgó esemény realitását, mely teret engedhet annak, hogy megjelenítse saját információforrását ezzel kapcsolatban. Ezekben az esetekben a kérdezőnek csak az esemény valamely részletével kapcsolatban hiányosak az ismeretei. Nyilvánvalóan további elemzések szükségesek, de az eddigi megfigyelések alapján az udmurt adatok megerősíteni látszanak ezt a feltételezést. A fenti magyarázat összefüggésbe hozható azzal is, hogy az indirekt evidenciálisalakot is tartalmazó eldöntendő kérdésekben miért jelennek meg episztemikus modális operátorok ezekben a kérdő mondatokban. Ezek az elemek azt jelezhetik, hogy a beszélő kisebb mértékben valószínűsíti az esemény realitását.

A második múlt idő különféle kérdőmondat-típusokban való előfordulását vizsgálva elmondható, hogy beágyazott kérdésekben is szerepelhet. A 11.29-es példában a beszélő egy, a falujukban történt eseményről mesél, melyről értesülés révén szerzett tudomást, vagyis a

második múlt idejű alak a beágyazott mondatban is a beszélő információforrását jeleníti meg. Az esemény teljes leírása, a beágyazott kérdést is magába foglalva, második múlt időben történik.

(11.29) Kontextus: Egy erdei tó környékén néhány kutya megtámadott egy csapat gyereket, akik félelmükben felmásztak egy fenyőfára.

Kyžy syče piči špana-os kyz jyl-e tuby-ny
 hogyan ilyen kicsi gyerek-PL fenyő csúcs-ILL felmegy-INF

bygati-l'am, mon ponna vala-n-tem.
 tud-2PST[3PL] én PP ért-NMLZ-CAR

'Hogy ilyen kisgyerekek hogyan tudtak felmászni a fenyő tetejére, számomra érthetetlen.'

(marjamoll.blogspot.ru, 2014.05.21., utolsó látogatás: 2021.09.15.)

Az indirekt evidenciális kérdező-orientált perspektívája az alábbi helyzetben is megfigyelhető: az adatközlők egy szituációt kaptak, miszerint egy játékot játszva¹³⁰ a kérdező egy golyót rejt el a kezében, és az adatközlőnek ki kell találni, hogy ez a golyó melyik kézben van. A leírás specifikálja, hogy az adatközlő nem látta, ahogy a kérdező elrejt a golyót és nem tudja, hogy éppen melyik kezében van. Amennyiben az indirekt evidenciális megjelenítheti a hallgató perspektíváját, úgy ebben az esetben lehetséges volna az első személyű indirekt evidenciálisalak használata, melyben az evidenciális szerepeltetése a hallgató közvetlen tapasztalatának hiányára utal. A válaszok alapján viszont ebben az esetben nem megfelelő az első személyű második múlt idejű alak használata (11.30/a), helyette az első múlt idővel formált kérdés elfogadható (11.30/b).

(11.30) a) # *Jadro-jez kud-az ki-jam vati-škem?*
 golyó-DET melyik-DET.ILL kéz-ILL.POSS.1SG elrejt-2PST[1SG]

b) *Jadrojez kudaz kijam vat-i?*
 golyó-DET melyik-DET.ILL kéz-ILL.POSS.1SG elrejt-1PST[1SG]

'Melyik kezembe rejtettem el a golyót?'

Az első személyű második múlt idejű alak ebben az esetben is beszélő-orientált, és értelmezés tekintetében a megnyilatkozó kontrollhiányát fejezi ki (vö. 11.2.2), vagyis az indirekt

¹³⁰ Az adatközlők csak írott formában kapták meg a szituációt, a valóságban nem játszottak el őket.

evidenciálissal formált kérdés azt a benyomást kelti, hogy a kérdező nem volt tudatában saját cselekedetének vagy nem emlékszik, hová rejtette el a golyót.¹³¹

A második múlt idejű alakok kérdő mondatokban való előfordulása az adatközlőkkel készített interjúkban is megjelent, melyek során elsősorban az értelmezés szempontja volt hangsúlyos. Ennek alapján az alakok a szemtanúság hiányát jelzik és/vagy a beszélő csodálkozását fejezik ki. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a kérdés tárgya (11.31-es és 11.32-es példa) szintén teret enged annak az értelmezésnek, hogy a megnyilatkozó csodálkozik. A második múlt idővel alkotott kérdés az adatközlők szerint lehet információkérő és speciális (pl. retorikai, reflektív) is.

Az interjúkban vizsgált mindkét kérdés esetén a megkérdezettek körülbelül harmada (az egyik kérdés esetén a megkérdezettek 46%-a, a másik kérdés esetén a megkérdezettek 66%-a) különbséget vélt felfedezni az első és a második múlt idejű igékkel alkotott kérdések között. Ez a különbség abban állt, hogy míg a második múlt idejű alakkal alkotott kérdés a beszélő csodálkozásának kifejezése mellett retorikai vagy reflektív kérdésként¹³² értelmezendő, addig a nem indirekt evidenciálissal alkotott kérdést információkérőnek tartották. Ezek a kérdések prozódiajukban is eltértek egymástól: az információkérő kérdések eső intonációval, a speciális kérdések viszont emelkedő intonációval bírtak. Ez arra utal, hogy a miratív tartalom nem csupán a kérdés jellegéből, hanem a második múlt idő használatából (is) fakad, mely az első múlt időhöz képest nagyobb mértékben jeleníti meg a kérdező mentális és érzelmi állapotát, és ennél fogva hozzájárul a nem informálódó kérdésként való interpretációhoz. Tehát ezekben az esetekben a beszélő nem kérdez valójában, hanem csupán kérdést tesz fel (vö. Lyons 1977: 755).¹³³

(11.31) *Kyzy azlo 12 nylypi-os-yn ul-o vylem?*
hogyan régen 12 gyerek-PL-INS él-PRS.3PL van-2PST[3SG]
'Hogyan éltek régen 12 gyerekek?'

¹³¹ Feltételezhető, hogy ennél fogva az ún. *remind-me* kérdéstípusban (vagyis, amikor a kérdező arra kéri a hallgatót, hogy emlékeztesse egy korábban ismert információra) alkalmazható lenne az első személyű második múlt idejű alak, de ezekben az esetekben is az indirekt evidenciális a kérdező nézőpontját jelenítené meg.

¹³² A reflektív kérdések nem kötelezik válaszadásra a címzettet, hanem elsősorban a kérdező érdeklődését jelenítik meg a témával kapcsolatban (Krifka 2011: 1743).

¹³³ „[...] distinction between asking a question of someone and simply posing the question (without necessarily addressing it to anyone)” (Lyons 1977: 755).

(11.31/1) A: *Juanez bygatoz ačiz ik ad'ami verany, kinly ke šotyny, kylšaryš pereš anajjosly, vot kyžy soos ažlo 12 pinaljosyn ulillam.*

I: *Pajmysa vera-a? Kyče ke pajmon vaň-a?*

A: *Pajmon vaň, no vylem dyr kyl pajmysages vožmate. Kyžy ažlo 12 nylpiosyn ulo val...vot naverno tatyn uže vaň pörtemlykez, vylem i val... vot vylem so pajmonoges pote mon ponna, a val so kyče ke no ogšory juan, vot*

'A: Az ember maga mondhatja ezt a kérdést, **felteheti valakinek, például a nagymamáéknak**, hogy hát hogyan éltek régen 12 gyerekekkel.'

I: Csodálkozva mondja? Van valamilyen csodálkozás?

A: Van csodálkozás, a **vylem** [2PST] **szó talán azt mutatja, hogy jobban csodálkozik**. Hogyan *ulo*[él:PRS:3PL] *val*[1PST] régen 12 gyerekekkel...hát itt bizonyára van különbség, *vylem*[2PST] és *val*[1PST] ...hát a **vylem** [2PST] **szóval nekem úgy tűnik, hogy csodálkozóbb, de a val**[1PST], **az olyan közönséges kérdés** (190529_08_Izsevszk)

(11.31/2) A: *Tatynaz tože tužges kutiške pajmon, boľeje emocional'nojges vylem formajen*

I: *Oskymon-a jake kyče ke valantem, kyžy 12 nylpiosyn ulo vylem?*

A: *vot tatyn mynam malpameja kutiške imenno čto-to ad'amily šug oskyny, možet so daže ug no vala kyžy, kal' 2-3 nylpien syče šug šuysa, soku 12 nylpiosyn... syče pajmymon*

I: *Otyn luysal ke kyžy 12 nylpiosyn ulo val, soku ik pajmysa vera ad'ami?*

A: *Taiz boľše ogšory juan kad', solen prosto pote tod'emez*

'A: Ebben is inkább **csodálkozást** fejez ki (értsd: a második múlt idő), **emocionálisabb a vylem**[2PST] **formával**

I: Hihető vagy kicsit érthetetlen, hogy hogyan éltek régen 12 gyerekekkel?

A: Hát itt szerintem pont azért használja, mert valamelyik embernek **nehéz elhinni**, lehet, hogy egyáltalán nem érti, hogy hogyan, **most 2-3 gyerekekkel is olyan nehéz, akkor meg 12 gyerekekkel**...ilyen meglepő

I: Ha az lenne ott, hogy hogyan *ulo*[él:PRS:3PL] *val*[1PST] 12 gyerekekkel, akkor is csodálkozva mondja?

A: Az inkább olyan, mint egy **közönséges kérdés, ő csak tudni szeretné.**' (190530_11_Izsevszk)

Az interjúk során szereplő másik kérdés (11.32) vizsgálatokor szintén hasonló eredmények születtek: a második múlt idejű alak kifejezheti az evidencia közvettségét, illetve a beszélő csodálkozását. Mivel a kérdés tartalma is lehetővé teszi a miratív értelmezést, így többen nem láttak különbséget az első és a második múlt idővel alkotott kérdések között (l. 11.5. táblázat). Azok az adatközlők, akik szerint különbség található a két igeidővel formált kérdések között, a különbséget elsősorban a beszélő csodálkozásában és a kérdés típusában látták (informálódó vagy speciális). Tehát ezen kérdés kapcsán is megjelent, hogy az első múlt idővel alkotott kérdések inkább informálódók, míg a második múlt idővel formáltak inkább a beszélő érzelmi állapotát jelenítik meg, és nem feltétlen információkérők. Egy adatközlő továbbá nem

használná az első múlt időt ebben az esetben, mivel a „régí idókról beszélve” a másodík múlt idejú alakok használátosak. Utóbbi tényező természetesen a szemtanúság hiányával hozható összefüggésbe.

(11.32) *I kyzy azlo tyl-tek uli-PPam?*
és hogyan régen áram-CAR él-2PST[3PL]
'És hogyan éltek régen áram nélkül?'

(11.32/1) A: *Lydžid informacija azlo tyltek ulil'Pam šusa, vot kňigajez lydžid, as ponnad malpaškod, informacijez perevarit' karid, no kinly ke veraškod kyzy meda azlo tyltek ulil'Pam šuysa. Jake til'ad bydes žyt korkady tyldy oĵ val, nomyr karyny ud todišky, pukyškod no veraškod taňi kyzy meda azlo tyltek uli'Pam šuysa.*

I: *No otyň luysal ke kyzy azlo tyltek ulizy? Kyće situaciyn so?*

A: *Taze ug valašky daže, no mi ozy om verasalmy.*

I: *Maly?*

A: *Maly ke šuono vaškalaos šaryš veraškyku čemges veralo ulil'Pam, leštil'Pam šuysa.*

'A: **Olvasod ezt az információt, hogy régen áram nélkül éltek**, elolvastad a könyvet, gondolkodsz, megemészted az információt és utána **valakinek azt mondd, hogy hát vajon hogyan éltek régen áram nélkül. Vagy nálatok egész este nem volt áram**, nem tudsz mit csinálni, ülsz és **mondd, hogy vajon hogyan éltek régen áram nélkül.**'

I: És ha ott az lenne, hogy hogyan *ulizy*[él:1PST:3PL] régen áram nélkül? Milyen helyzetben mondjuk így?

A: Ezt egyáltalán nem értem, **mi nem mondanánk így.**

I: Miért?

A: Mert **amikor régi dolgokról beszélnek, általában azt mondják, hogy ulil'Pam**[él:2PST.3PL], **leštil'Pam**[készít:2PST.3PL]. (190528_04_Izsevszk)

(11.32/2) A: *Tatyn mon veraško, koťkin no bygate taje verany, ešely, anajely, tože kyče ke vyvod vy'Pem leštykum, i kyče ke tatyn pajmonez vaň.*

I: *No luysal ke kyzy azlo tyltek ulizy?*

A: *Kyzy azlo tyltek ulizy...otyn so konkretnyjges juan luysal, a tatyn ulil'Pam, ton veraškod pajmysages, i otyň ton konkretnoje kyzy ažvyl tyltek ulizy, kyče ke konkretnojges...a kyzy valektyny...a kuke ulil'Pam, ton veraškod, kyče ke...šin ažad puktiškod kyzy soos tyltek ulo val šuysa, a kyzy ažvyl tyltek ulizy so možet byt' istorija urokyn naprimer, konkretnyjges valaktem*

I: *Soin ik soku tyltek ulizy, soku valekton vit'iškod kad'?*

A: *A-a, vot, a tatyn kyzy azlo tyltek ulil'Pam so retoričeskij juan, o-o [...] valekton ud vožmašky, da-da*

'A: Itt ezt én mondom, bárki mondhatja ezt, barátomnak, anyukámnak, amikor **valamilyen következtetést vonunk le és valamilyen csodálkozás van.**

I: És ha az lenne, hogy hogyan *ulizy* [1PST] régen áram nélkül?

A: Hogyan *ulizy*[él:1PST:3PL] régen áram nélkül...akkor egy **konkrétabb kérdés lenne**, de itt **ulil'Pam**[él:2PST.3PL], **csodálkozva mondd**, de amott konkrét vagy, hogyan *ulizy*[1PST] régen áram nélkül, **valahogy konkrétabb**...hogy is lehet megmagyarázni...amikor azt mondd, hogy

ulil'am[2PST], akkor valahogy...magad elé képzeled, ahogyan ők áram nélkül éltek, de a hogyan *ulizy*[1PST] régen áram nélkül, az **lehet** például **történelem órán, konkrétan magyarázat**

I: Akkor amikor áram nélkül *ulizy*[1PST], akkor **mintha magyarázatot várnál?**

A: Igen-igen, az, de itt, hogy **hogyan *ulil'am*[2PST] régen áram nélkül retorikai kérdés,** igen-igen [...] **nem vársz magyarázatot,** igen-igen (200310_12_Izsevszk)

A kis számú előfordulás ellenére is látható, hogy a második múlt idejű alakok a kérdő mondatokban ugyanolyan értelmezési lehetőségekkel bírnak, mint kijelentő mondatokban – az evidencia közvettségét, illetve mirativitást fejeznek ki. Miratív interpretáció esetén a beszélői csodálkozás forrása az ellentmondás a kérdésben szereplő tényállás és a beszélő korábbi tapasztalata, vélekedése között, továbbá ennek a tényállásnak a felismerése (vö. 8.2-es alpont). Vagyis az 11.31-es és 11.32-es példák esetében a beszélő a világról alkotott általános tudása alapján tudja, hogy az emberek régen sok gyereket neveltek, vagy azt, hogy áram nélkül is képesek voltak élni az életüket – ez az ismeret ugyanakkor nem korrelál a világról alkotott aktuális tapasztalataival (pl. mert szülőként érezheti úgy, hogy egy gyereket is nehéz felnevelni), és az így felismert tényállás meglepő lehet.

A miratív tartalomhoz kapcsolódóan az interjúk során is megfigyelhető volt, hogy a második múlt idejű igével formált kérdések nagymértékben reflektálnak a kérdező érzelmi, mentális állapotára is (mindkét kérdés esetén a válaszok több mint 90%-a szerint, l. 11.4-es táblázat), tehát ezeket a kérdéseket emotívnek tartották, mely szintén jellemző az igeidő miratív kiterjesztésére (8.2.1-es pont). Ennek az a pragmatikai következménye lehet, hogy az indirekt evidenciális tartalmú kérdést sokan nem információkérőként, hanem reflektív vagy retorikai kérdésként értelmezték. Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy a második múlt idő kérdésekben való használata nem feltétlenül eredményez speciális (nem-információkérő) olvasatot (vö. 11.26-os és 11.27-es példa, melyekben az indirekt evidenciális információkérő kérdésekben jelent meg). A speciális olvasatot nem csupán a második múlt idő alakíthatja ki (miratív használatkor is láthattuk, hogy a megnyilatkozó felismerésének, csodálkozásának kifejezésére az igeidő mellett gyakran egyéb nyomatékosító elemek is megjelennek, melyek a miratív olvasatot támogatják, emellett a mondat modalitása és intonációja is szerepet kaphat). Az adatközlők válaszaiból viszont jól látszik, hogy a második múlt idő a kérdő mondatokban is kiválóan alkalmas arra, hogy a kérdező érzelmi és mentális állapotát megjelenítse.

11.4. táblázat: Az interjúkban vizsgált kérdő mondatok a kérdező érzelmi állapotának megjelenítésére vonatkozóan

	1. <i>Kyzy azlo 12 nylpiosyn ulo vylem?</i> 'Hogyan éltek régen 12 gyerekkel?'	2. <i>I kyzy azlo tyltek ulil'lam?</i> 'És hogyan éltek régen áram nélkül?'
A kérdés megjeleníti a kérdező érzelmi állapotát	92,4 % (24)	92,4 % (24)
A kérdés nem jeleníti meg a kérdező érzelmi állapotát	7,6 % (2)	7,6 % (2)
Megkérdezettek száma	26	26

A 11.5-ös táblázatban látható, hogy az interjúk során a 'Hogyan éltek régen 12 gyerekkel?' jelentésű mondat esetén a megkérdezettek jelentős része nem fedezett fel különbséget az első és második múlt idejű igével alkotott mondatok között. Azon kevesek, akik különbséget fedeztek fel a két kérdő mondat között, a különbséget a beszélő csodálkozásának mértékében és a kérdés típusában látták. Egyetlen adatközlő szerint viszont a második múlt idejű alakkal formált kérdés tekinthető informálódónak, míg az első múlt idejűvel alkotott jobban megjeleníti a beszélő csodálkozását – ez a válasz az Egyéb kategóriában kapott helyet. Az 'És hogyan éltek régen áram nélkül?' kérdés esetén magasabb volt a megkérdezettek száma – a 21 megkérdezettből 14-en (66,7%) tettek különbséget a két múlt idővel alkotott kérdés között. Egy válaszadó szerint mindkét típusú kérdés esetén csodálkozik a beszélő, és habár van némi különbség közöttük, ennek mibenlétét nem sikerült meghatározni. Egy másik adatközlő szerint a második múlt idővel alkotott kérdés hosszabb időintervallumra vonatkozik, míg az első múlt idővel alkotott kérdés rövidebbre. Ezek a válaszok szintén az Egyéb kategóriába kerültek. Látható, hogy mindkét kérdés esetén a megkérdezettek jelentős része szerint a különböző igeidők használata nem változtatja meg a kérdések interpretációját, vagyis a korábban is részletezett különbségtétel nem tekinthető általánosnak. Ugyanakkor, meglátásom szerint figyelemre méltó, hogy azok szerint, akik különbséget láttak a két igeidővel formált kérdések között, a különbség elsősorban a megnyilatkozó érzelmi állapotára, illetve a kérdés típusára vonatkozatható.

A táblázatban a százalékos értékek a megkérdezettek által adott összes válaszra vonatkoztatva mutatja a különbségtételi szempontok arányát. A százalékok mögött zárójelben az adott szempont szerint különbséget tevők száma látható.

11.5. táblázat: A különbségtétel szempontjai az interjúban vizsgált kérdő mondatok kapcsán

	1. <i>Kyzy azlo 12 nylpiosyn ulo vylem// ulo val?</i> 'Hogyan éltek régen 12 gyerekek?'	2. <i>I kyzy azlo tyltek ulil'am//ulizy?</i> 'És hogyan éltek régen áram nélkül?'
Különbség a megnyilatkozó érzelmi állapotára vonatkozóan (miratív/nem miratív)	14,3 % (2)	19% (4)
Különbség a kérdés típusára vonatkozóan (információkérő/nem információkérő)	21,4 % (3)	33,3 % (7)
Különbség az információ típusára vonatkozóan	-	4,8% (1)
Egyéb	7,1% (1)	9,5% (2)
Nincs különbség	57,1 % (8)	33,3% (7)
Megkérdezettek száma	13	21
Megkérdezettek által adott válaszok száma	14	21

Az udmurt indirekt evidencijelölő és a kérdő mondatok kapcsolatát tekintve az alábbi megállapítások tehetők: az indirekt evidencijelölő megjelenhet kiegészítendő és eldöntendő kérdésekben, továbbá főmondati szerepű és beágyazott kérdő mondatokban is. Tehát nincs formai megszorítás a kérdő mondatokban való előfordulást illetően. Értelmezésük megegyezik a második múlt idejű alakok kijelentő mondatokban megfigyelt interpretációjával: azt jelzik, hogy a beszélőnek csak közvetett evidencia áll rendelkezésére, és emellett miratív kiterjesztésük is lehet. Mind a közvetett evidencia, mind a mirativitás kifejezése a kérdező információforrására és mentális állapotára vonatkozik, vagyis a perspektíva tekintetében nincs változás a kijelentő mondatokhoz képest. Továbbá az indirekt evidenciális kérdésekben való használata nem függ a kérdés típusától – információkérő és speciális kérdésekben egyaránt megjelenhet. Az indirekt evidencijelölő kérdésekben való előfordulása a vizsgálati anyag alapján ritka, illetve az előfordulások jelentős része kiegészítendő kérdésekben figyelhető meg.

Az itt kapott eredmények összhangban vannak Skribnik és Kehayov (2018) megállapításaival abban a tekintetben, hogy az indirekt evidencijelölő kérdésekben is a közvetett evidenciát kódolja, illetve, hogy a kérdező információforrását jeleníti meg.

Jelen vizsgálat alapján viszont az indirekt evidencijelölő, legalábbis az udmurtban, adathozható informálódó kérdésekben is, és a kérdések típusára vonatkozóan látható, hogy nem csupán eldöntendő kérdésekben fordul elő – sőt, ahogyan korábban is szerepelt, megfigyeléseim alapján inkább kiegészítendő kérdésekben jelenik meg nagyobb arányban. Fontos adalék továbbá, hogy a példák, melyeken az korábbi szakirodalom megállapításai

alapultak, morfoszintaktikailag nem jelölt eldöntendő kérdő mondatok, tehát az a tény, hogy az indirekt evidenciálisjelölő, még ha ritkán is, de kompatibilis az =*a* kérdő klitikummal, új eredménynek tekinthető.

Az értelmezés tekintetében az a korábbi szakirodalom megállapításai kiegészíthetők azzal, hogy az indirekt evidenciálisalakok nem csupán a körülmények alapján tett feltételezést fejezik ki, hanem általánosságban véve a kérdező direkt evidenciájának hiányát jelenítik meg, és az evidenciájelölő a kérdéshez kapcsolódó előfeltevést módosítja. A beszélő csodálkozásának kifejezését a kérdő mondatokban szintén megemlíti a korábbi szakirodalom (Skribnik – Kehayov 2018: 542). Fontos ugyanakkor ezen értelmezési lehetőségeknél a lehetséges pragmatikai konnotációkat is figyelembe venni, mint például, hogy az igeidő megválasztása milyen hatással van a kérdés értelmezésére (informálódó vagy speciális), illetve, hogy informálódó kérdésekben az indirekt evidenciális használata összefüggésbe hozható-e az udvariasság kifejezésével.

Az udmurt eredmények két ponton is megerősítik San Roque et al. (2017) tipológiai megállapításait: egyrészt, hogy a kérdő mondatokban fennálló beszélői perspektíva a differenciálatlan indirekt evidenciálisokra jellemző, illetve, hogy azokban a rendszerekben, amelyekben az evidenciális kérdő mondatokban a beszélő perspektíváját fejezi ki, az evidenciálisjelölő gyakrabban jelenik meg kiegészítendő kérdő mondatokban, mint eldöntendőekben.

11.4 Az indirekt evidenciájelölő megjelenése nem-kijelentő módokban és modális szerkezetekben

Az alábbi szakasz áttekintést ad az indirekt evidenciájelölő nem-kijelentő módokban, illetve modális szerkezetekben való megjelenéséről. Fontos leszögezni, hogy kizárólag a létige indirekt evidenciális, egyes szám harmadik személyű, állító alakja (*vylem*) szerepelhet ebben a környezetben, egyéb második múlt idejű alakok nem.

A *vylem* alak a nem-kijelentő módokban modális funkciót lát el. Ezekben az esetekben a morfológiailag múlt idejű elem elveszíti temporális tartalmát (vö. Iatridou 2000: 244). Modális szerkezetekben kontextustól függően a nem-modális és modális értelmezés is megjelenhet (Kubitsch 2021a). Szintén hangsúlyozandó, hogy a létige első múlt idejű alakja (*val*) a nem-kijelentő módokban és modális szerkezetekben ugyancsak képes modális funkciót betölteni. Használata jóval elterjedtebb, mint második múlt idejű párjáé, illetve a szakirodalomban is gyakrabban részletezett (Tarakanov 1998: 174, Keľmakov – Hännikäinen 1999: 196, Winkler 2011: 137). A *vylem* alak modális használata ugyancsak megjelent már a

korábbi szakirodalomban (Tarakanov 1998: 171, 174, Winkler 2011: 97, 102), de általában jóval kisebb mértékben, funkcióit továbbá a *val* alakkal azonosnak tartották. Saját vizsgálataim alapján különbség fedezhető fel a két alak modális funkciói között, melyek vélhetően az elemek igei jelentésére vezethetők vissza (bővebben l. Kubitsch 2020, 2021a).

Az udmurt nyelvben három nem-kijelentő mód található: felszólító, optatívus¹³⁴ és feltételes mód (Bartens 2000, Winkler 2011). A vizsgált szövegekben a *vylem* alak felszólító módú ige mellett, illetve az optatívuszi konstrukcióban jelent meg, de emellett feltételes módú igével is szerepelhet (vö. Tarakanov 1998: 171, Kubitsch 2020). A modális szerkezetek közül az indirekt evidenciális a *kule* ragozhatatlan modális segédigével, illetve az *-ono/-ano* képzős necesszív participiummal alkotott deontikus szerkezetekben, a *pote* 'akar' segédigével formált dezideratív, illetve a *jara* 'szabad' segédigés permisszív szerkezetekben fordult elő.

A vizsgált szövegekben a létige indirekt evidenciálisalakja mindössze 17 esetben jelent meg a fent említett konstrukciók valamelyikében (l. 11.6-os táblázat). Ez az összes vizsgált második múlt idejű alak 1,5%-a. Az alábbi táblázatban ezek megoszlása látható. A *vylem* elem felszólító módú igékkel való előfordulásának gyakorisága nem derül ki sem leíró munkákból, sem korpuszadatokból, de figyelembe véve, hogy az interjúk során több adatközlő jelezte, hogy nem használja ezeket az alakokat, illetve azt, hogy néhányak számára agrammatikus volt (vö. 11.4-es ábra a 11.4.2-es pontban), valószínűsíthető, hogy használatuk kevésbé általános. A többi szerkezet kapcsán, korpuszadatok alapján elmondható, hogy ezek a konstrukciók, a létige első múlt idejű alakjával alkotottakhoz képest kisebb mértékben elterjedtek (11.7-es táblázat).

11.6. táblázat: A *vylem* alak megjelenése nem-kijelentő módú igékkel és modális szerkezetekben a vizsgált blogszövegekben

Nem-kijelentő mód		Modális szerkezet			
felszólító mód	optatív mód	<i>kule</i> 'kell'	necesszív participium	<i>pote</i> 'akar'	<i>jara</i> 'szabad'
2	3	3	7	1	1

¹³⁴ A standard nyelvváltozatot ismertető leírásokban az optatívus gyakran nem önálló módként jelenik meg. Ennek oka vélhetően egyrészt az, hogy a teljes paradigma csak a déli udmurt nyelvjárásokból adható, másrészt, hogy a gyakrabban előforduló harmadik személyű alakokat, kötőmódbeli funkciójuk miatt, a felszólító mód paradigmájához sorolják (Csúcs 1990: 52, Winkler 2001: 51, Keľmakov – Hännikäinen 1999: 196). Az optatív megnevezés némileg félrevezető, azt sugallja, hogy ezek az alakok elsősorban kívánságot fejeznek ki. Az optatívuszi alak valóban megjelenik óhajtó mondatokban, de emellett célhatározós mellékmondatokban és mondásigékkel is használatos (Winkler 2011: 103). Funkcióját tekintve talán a kötőmód megnevezés pontosabb lenne (Tánczos 2015: 134 kötőmódnak nevezi).

11.7. táblázat: A vizsgált nem-kijelentő módok és modális szerkezetek megjelenésének száma a *val* és *vylem* elemekkel az Udmurt corpora főkorpuszában és a szociális médiából származó bejegyzéseket tartalmazó alkorpuszában

Nem-kijelentő mód/modális szerkezet neve	Előfordulás száma az Udmurt corporában
optatív mód + <i>val</i>	502
optatív mód + <i>vylem</i>	375
<i>kule</i> 'kell' segédige + <i>val</i>	1828
<i>kule</i> 'kell' segédige + <i>vylem</i>	260
necesszív participium + <i>val</i>	1927
necesszív participium + <i>vylem</i>	461
<i>pote</i> 'akar' segédige + <i>val</i>	1646
<i>pote</i> 'akar' segédige + <i>vylem</i>	281
<i>jara</i> 'szabad' segédige + <i>val</i>	79
<i>jara</i> 'szabad' segédige + <i>vylem</i>	22

11.4.1 A létige indirekt evidenciálisalakjának nem-modális használata

Nem-modális értelmezés esetén a már korábban megismert funkciókkal találkozhatunk – a *vylem* alak egy adott modális szerkezet múlt idejét fejezi ki, emellett jelezheti, hogy a beszélő közvetett evidenciával rendelkezik az adott tényállásról. Jelölheti továbbá a szöveg műfaját, és mirativitást is kifejezhet. A vizsgált szövegekben a 17 előfordulásból 4 esetben jelent meg a nem-modális értelmű használat – a második múlt idejű alak egy esetben a szöveg típusát jelölte, míg három esetben mirativitást fejezett ki.

Az 11.33-as példa már korábban szerepelt az értekezésben (vö. 10.4.3-as pont). Ebben az esetben a létige múlt idejű alakja a szükségszerűséget kifejező szerkezet múlt idejét fejezi ki. A példában a szöveg típusánál fogva (mese) az indirekt evidenciális forma használt.

(11.33) Kontextus: Egy eredetileg német mese udmurt nyelvű fordítása, melyben egy kutya barátot keres magának.

Ben so-ly eš no syče-jez kule vyl-em:
persze ő-DAT barát PTC ilyen-DET kell van-2PST[3SG]
dunñe-yn so samoj kužmo no nokin-leš
világ-INE ő SUP erős és senki-ABL
kyška-š-tem med lu-o-z.
fél-PTCP.IMP-CAR OPT lesz-FUT-3SG

'Persze neki ilyen barát **kellett**: a világon a legbátrabb legyen és senkitől se féljen.'
(kepics.tumblr.com, utolsó látogatás: 2019.01.05.)

Az 11.34-es példa a *vylem* elem miratív értelmű használatát illusztrálja. A példa pontos megértéséhez a kontextus bővebb ismerete szükséges. A bejegyzés szerzője szerint az udmurt

kultúra egyre inkább felemelkedik, de ugyanakkor róla, a szerzőről, folyton azt gondolják, hogy Moszkvában élve, a távolból, rózsaszín szemüvegen keresztül látja az udmurtság helyzetét. Bejegyzésével erre kíván rácafolni és méltatja az elmúlt tíz év kulturális eredményeit. A példában szereplő mondat a bejegyzés végén szerepel, miután arra kéri az olvasókat, hogy higgyenek az udmurt „szellemi szépség terebélyesedésében”. A példában szereplő mondat után pedig vitára hívja azokat, akik szerint mindezek nem az udmurt kultúra felívelését bizonyítják. A példában a ’gyümölcsök’ lexéma az elért eredményekre vonatkozik, a harmadik személyű birtokjellel ellátott alakok pedig az eredmények megszorodására.

- (11.34) *Jemyš-jos-ty* *verja-ny* *ukata* *no* *českyt* *vylem,*
gyümölcs-PL-ACC ízlel-INF különösen PTC édes van-2PST[3SG]
- daš-ez-ly* *šumpot-ono* *vylem,*
kész-POSS.3SG-DAT örül-PTCP.NEC van-2PST[3SG]
- kyl-d-em-ez-ly* *l’öl’* *očki* *pyr* *gyne*
létrejön-PTCP.PRF-POSS.3SG-DAT rózsaszín szemüveg PP csak
- učk-ono* *šat* *vylem?*
néz-PTCP.NEC PTC van-2PST[3SG]

’A gyümölcsöket megízlelni különösen édes, az elkészülte megörvendeztető, a létrejötté hát tényleg csak rózsaszín szemüvegen keresztül szemlélendő?’

(kualaluly.ru, 2012.11.17., utolsó látogatás: 2021.11.08.)

A *šumpotono vylem* ’örülni kell’ szerkezetben a *vylem* elem egyrészt a beszélő felismerését fejezi ki az összegyűjtött eredmények örömtelisége felett, másrészt, véleményem szerint, a 8.2.2-es pontban ismertetett hallgatói nézőpont is megjelenik – a második múlt idejű alak használata azt is jelzi, hogy elhangzott információ a hallgató számára hírértékkel bír. Ezt a teljes bejegyzés kommunikatív célja is erősíti – a bejegyző meg akarja győzni az olvasókat arról, hogy nem naivan szemléli az udmurtság helyzetét, hanem az udmurt kultúra valóban felfelé ívelő tendenciát mutat. A megnyilatkozás (illetve az egész bejegyzés) érzelmekben gazdag – ahogy többször szerepelt, a második múlt idejű alakok gyakran kapnak szerepet a beszélő érzelmi állapotának megjelenítésében. Megfigyelhető, hogy a *vylem* nem csupán a necesszív participium, hanem a *českyt* ’édes, finom’ melléknév mellett is miratív funkciót tölt be.

A mondat ortográfiailag kérdő mondatként van jelölve, ugyanakkor a szövegkörnyezet alapján csak az utolsó tagmondat értelmezendő (speciális) kérdésként (ezt az is alátámasztja, hogy a mondat szintaktikai felépítése szerint nem interrogatív, illetve a *šat* ’hát, vajon, talán’

partikula szintén csak az utolsó tagmondatban jelenik meg).¹³⁵ Ebben a tagmondatban a *vylem* alak a kérdő mondatokban megfigyeltekhez hasonló tartalmat fejez ki (vö. 11.3.2.) – a kérdésfeltevésben a beszélő világképe (miszerint az udmurt kultúra ténylegesen előrefelé halad) nem korrelál azzal a tapasztalatával, hogy mások szerint az udmurt kultúra nem felfelé ível, és csak a szerző szemléli elfogultan az eseményeket.

Mivel a vizsgált blogszövegekben nem fordult elő olyan típusú használat, amelyben a második múlt idejű alak a modális szerkezet múlt idejét és az evidencia közvettségét fejezte volna ki, ezt a jelenséget korpuszadattal illusztrálok.

(11.35) Kontextus: Az első festett húsvéti tojás története, melyet, állítólag, Mária Magdeléna készített.

<i>Soku</i>	<i>buš</i>	<i>ki-yn</i>	<i>lykty-ny</i>	<i>ug</i>	<i>jara</i>	<i>vyl-em,</i>
akkor	üres	kéz-INS	jön-INF	NEG.PRS.3	szabad.CNG.SG	van-2PST[3SG]
<i>so-in</i>	<i>Marija</i>	<i>kuregpuz</i>	<i>vaj-em.</i>			
az-INS	PN	tojás	hoz-2PST[3SG]			

‘Akkoriban nem szabadott üres kézzel érkezni, ezért Mária egy tojást vitt magával.’
(korpuszadat: Ažlaňe, 2014.04.19., utolsó látogatás: 2021.05.03.)

11.4.2 A létige indirekt evidenciálisalakjának modális használata

A *vylem* alak modális használata könnyebben meghatározható a *val* alak modális használatához viszonyítva, így a tisztább érthetőség kedvéért röviden szólni kell a létige nem evidenciális alakjáról is. A létige *val* alakjának használata elterjedt a felszólítás illokúciós erejének csökkentésére (Winkler 2011: 137). A felszólító módú ige és a *val* együttesen kérést fejeznek ki, ennél fogva a felszólítás udvariasabb lesz (Kel'makov – Hännikänen 1999: 196).

(11.36) *lykty* *val*
jön.IMP.SG van.1PST
'Gyere, kérlek!'

Tarakanov (2011: 176) alapján a *val* a felszólító móddal együttesen a feltételes módnak megfelelő értelemben is használható. Ezekben az esetekben a *val* elem a modális alapértéket módosítja és a szerkezet irrealitást fejez ki. A *val* elem ezen funkcióját a szakirodalom nem csupán a felszólító mód, hanem a necesszív participiumos szerkezet kapcsán is említi (Winkler 2011: 137).

¹³⁵ Látható, hogy a *šat* 'vajon, talán, tényleg' partikula a participium és az indirekt evidenciális közé ékelődik. A vizsgálati anyagban nem szerepelt volt több példa a jelenségre, de korpuszadatok alapján az *ik*, *uk*, *aj*, *no* emfatikus partikulák jelenhetnek meg ebben a pozícióban a modális szerkezetekben.

(11.37) *Vaň-ze ta-je lešt-is t'exníka ašme-len ľab.*
 minden-ACC ez-ACC csinál-PTCP.IMP technika magunk-GEN gyenge
So-je bašty val— dun-yz kurtčyli-ške.
 az-ACC vesz.IMP van.1PST ár-POSS.3SG ráragad-PRS.3SG

'Az összes mindezt (a feladatot) elvégző technika nálunk rossz minőségű. Jó lenne megvenni, (de) az ára emelkedik.'

(korpuszadat: Udmurt Duńne, 2011.11.15., utolsó látogatás: 2021.11.15.)

Modális használat esetén az indirekt evidenciális *vylem* a nem-evidenciális *val* alakhoz hasonlóan a megnyilatkozásban szereplő modális elem erősségének értékét csökkenti. Direktívák esetén ez az illokúciós erő csökkenésével is jár. A *vylem* alak direktívákban a felszólító, illetve az optatív móddal jelenhet meg. Az első múlt idejű *val* elemhez viszonyítva az indirekt evidenciálisalak nagyobb mértékben csökkenti az illokúciós erősséget, ennél fogva a propozícióban szereplő cselekvés végrehajtása a címzettre nézve nem kötelező, inkább tanácsként, javaslatként értelmezendő. Az adatközlők ezen mondatok modalitását nem tartották felszólítónak, illetve akik különbséget fedeztek fel a *val* és *vylem* elemek között, utóbbit visszafogottabbnak találták.

(11.4.2/1) **Berte vylem jegitjos!** [...] *Kuke, šuom, gurtjosyn, gurtjosyś jegitjos uže koško gurt byryny kutske i gažetyn gožto syče staťa, kudizlen syče nímyz.* [...] **Vylem, so soosly šotiške vybor naverno, soosly bertono jake övöl, noš berte val, so tužges no kurysal.**

'**Berte**[visszajön:IMP.PL] **vylem**[2PST] fiatalok!' Amikor, mondjuk, a faluban, a faluból már elmentek a fiatalok és a falu pusztulni kezd és az újságban írnak egy cikket, amelynek ez a címe. [...] A **vylem**[2PST] minden bizonnyal **megengedi nekik a választást**, vagy vissza kell jönniük vagy nem, de a **berte**[visszajön:IMP.PL] **val**[1PST], mintha jobban kérné. (190529_06_Izsevszk)

(11.4.2/2) **Lešty vylem!**¹³⁶ *Tatyn koson intonaciyn veramyn, no kylšaryś, kyče ke no ešme jake jultošme mar ke no veraško, lešty vylem tiň ta užez, boryś vaňmyz umoj luysal; no kyče ke no uslovnoj naklaňenje kad' [...] lešty val, kožmoges značeniej, prikazka, koson kad' lue; vylem, so syče koson ug luy, so kyče ke no kuron kad' lue.*

'**Lešty**[csinál.IMP.SG] **vylem**[2PST]! Ez itt felszólító intonációval szerepel, de például, valamilyen barátomat vagy kollégámat megkérem, **lešty** [csináld.meg.IMP.SG] **vylem**[2PST] **ezt a munkát, nagyon jó lenne**; és valamilyen **feltételesmód-féle** [...] **lešty** [csinál.IMP.SG] **val**[1PST], **erősebb** a jelentése, **parancsféle** lesz; **vylem**[2PST], ez **nem ilyen parancs** lesz, inkább, mint egy ilyen **kérés**' (190529_09_Izsevszk)

¹³⁶ Ezt a mondatot az értekezés szerzője alkotta.

A felszólító, illetve optatív mód és a *vylem* alak együttes használata nem csupán direktívaként értelmezhető. Ebben az esetben a szerkezet feltételességet (vö. Tarakanov 1998: 174), irreális óhajtást fejez ki, és az indirekt evidenciális szintén a modális erősséget csökkenti (láthattuk, hogy a feltételes módhoz való hasonlítás az 11.4.2/2-es számú interjúrészletben is megjelenik). Fontos különbség viszont, hogy első múlt idejű párjától eltérően a *vylem* elem a hipotetikusság mellett a megnyilatkozó attitűdjét is megjeleníti, kiemeli annak szubjektív vélekedését a tényállással kapcsolatban – a proposícióban foglalt tartalom megvalósulása kívánatos, de ennek lehetősége a beszélő megítélése szerint kevéssé reális (vagy akár teljesen irreális, például múlt idejű kontextusra vonatkoztatva). Ennélfogva a *vylem* ezekben az esetekben episztemikusságot fejez ki. Habár az udmurtban nincs formai különbség a jelen és múlt idejű irreális mondatok között (Kozmács 2002: 94; Winkler 2011: 104), az indirekt evidenciálissal alkotott modális konstrukciókat a válaszadók gyakran a múltban be nem következett eseményekre vonatkoztatták, tehát kontrafaktuális megnyilatkozásoként értékelték őket. Véleményem szerint ez is azt erősíti, hogy az indirekt evidenciális használata összefüggésben van a tényállás bekövetkeztének valószínűségével, hiszen kontrafaktualitás esetén a tényállás már nem képes megvalósulni. Az interjúk során az adatközlők a második múlt idejű alakokkal alkotott megnyilatkozásokat emellett érzelemileg telítettnek vélték, mely természetesen összefüggésbe hozható a beszélői attitűd kifejezésével is.

Az alábbi példa az interjúban vizsgált mondatok között is szerepelt, a 11.38/1-es részlet a példa első mondatával kapcsolatos egyik értékelést mutatja. A megnyilatkozó számára kívánatos, hogy a fiatalok visszatérjenek a falvakba, de a kívánt tényállás bekövetkeztét valamilyen, a beszélő hatáskörén kívülálló tényező akadályozza, mint például a földek hiánya. Ebből kifolyólag a megvalósulás esélye csekély.

(11.38)	Bert-e	vyl-em	<i>jegit-jos!</i>	<i>Berty-sal-zy,</i>
	visszajön-IMP.PL	van-2PST[3SG]	fiatal-PL	visszajön-COND-3PL
	<i>korka</i>	<i>pukty-ny</i>	<i>muzjem</i>	<i>luy-sal ke.</i>
	ház	épít-INF	föld	lesz-COND ha
	<i>Övöl</i>	<i>uk</i>	<i>mil'am</i>	<i>muzjem-my.</i>
	NEG	PTC	GEN.1PL	föld-POSS.1PL

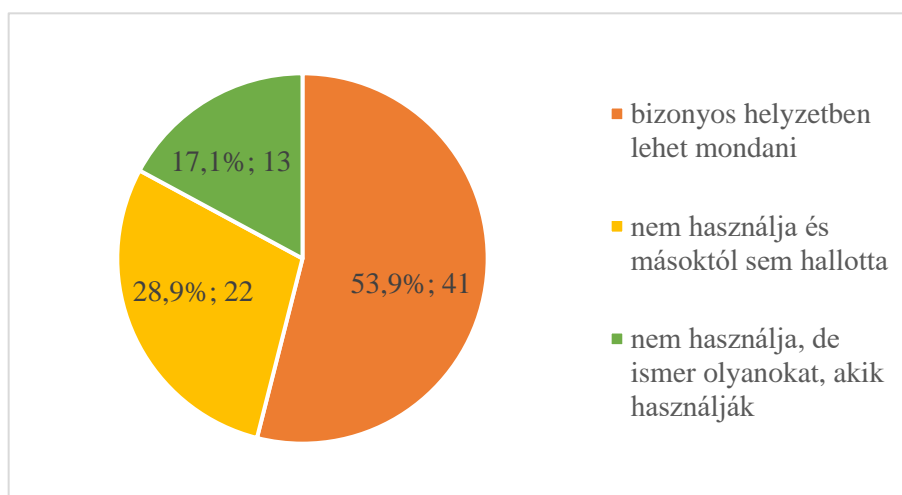
‘Bárcsak visszajönnének a fiatalok! Visszajönnének, ha lenne föld, hogy házat építsenek. De hát nekünk nincs földünk.’

Az interjú vizsgálatban is a fenti mondat kapcsán az adatközlők elsősorban a vágyakozást emelték ki, illetve a megvalósulás valószínűségének alacsony mértékét.

(11.38/1) *Žal'asa veramyn tatyn vožmatemyn to jest' jegitjos gurte ug kyl'lo, gurto kalykjos öžyt no öžyt kyl'lo i žal'alo, maly meda jegitjos ug lykto ašselen dorazy užany. [...] i žal'asa vera, berte vylem jegitjos [...] berte val jegitjos, so kužmoges-a mar-a so veramyn, a taiz l'akytenges [...] kyče ke kuarajez ik l'abomytysages veraške ni, sožal'eňije [...] berte val jegitjos, kyče ke no oskon uže srazu šote ni, so a tajaz oskon sokem ik övöl [...] soos ug berto*

'Sajnálkozva mutatja be, hogy hát a **fiatalok nem maradnak a faluban**, a falusiak egyre kevesebben lesznek és **sajnálkoznak**, hogy vajon miért nem jönnek haza dolgozni a fiatalok. [...] és **sajnálkozva mondja**, hogy *berte*[gyertek.vissza.IMP.PL] *vylem*[2PST] fiatalok! [...] *berte*[gyertek.vissza.IMP.PL] *val*[1PST] fiatalok, **erősebben mondja talán**, de ezt a **másikat udvariasabban** [...] valahogy még a hangja is elgyengül már, **sajnálát** [...] *berte*[gyertek.vissza.IMP.PL] *val*[1PST] fiatalok, valahogy **rögtön ad már valamilyen hitet is**, de **emebben nincs ennyi hit** [...] **nem térnek vissza**' (200312_17_Iszakovó)

Meg kell jegyezni, hogy a felszólító módú ige és a *vylem* alak együttes használatát többen furcsának találták. Az interjúk során a *Lešty vylem!* 'Csináld meg, légy szíves! / Olyan jó lenne megcsinálni!' mondat kapcsán öten, a *Berte vylem jegitjos!* 'Légy szíves, gyertek vissza, fiatalok! / Bárcsak visszajönnének a fiatalok!' mondat kapcsán ketten jelezték, hogy ők maguk nem használnák ezt a konstrukciót, de ugyanakkor képesek értelmezni, illetve tudják, hogy vannak beszélők, akik használják őket. Négy adatközlő számára viszont mindkét vizsgált mondat esetén agrammatikus volt ez a konstrukció. A kérdőívben a konstrukció használata kapcsán az alábbi eredmények születtek.

11.4. ábra: A felszólító mód és *vylem* konstrukció használatának elfogadhatósága a *Lešty vylem!* 'Csináld meg, légy szíves! / Olyan jó lenne megcsinálni' példamondat kapcsán (76 válasz, 75 adatközlő)

Emellett egyéni válaszként néhányan specifikálták az előre megadott szempontokat. Egy adatközlő jelezte, hogy 'enyhe kérésről' van szó, egy adatközlő pedig a *val* elemmel használná a felszólító módú igét. Két adatközlő szerint a múltban meg nem valósult cselekvésre

vonatkozóan használatos, egy további válasz alapján pedig a cselekvés végrehajtása kívánatos, de valószínűleg nem fog megvalósulni.¹³⁷

A létige indirekt evidenciálisalakja a modális szerkezetekben irrealitást is kifejezhet, illetve a vágyott tényállás bekövetkeztének bizonytalan vagy semmis voltát. A 11.39-es példában a *vylem* elem a dezideratív, a 11.40-es példában a *necesszív* szerkezetben jelenik meg. A 11.4.2/3-as részlet az interjú vizsgálatban megjelent dezideratív szerkezetet magyarázza.

- (11.39) Kontextus: A bejegyzés szerzője egy már megszűnt szerelmi kapcsolatról ír. Egy ponton a kapcsolatot egy romantikus filmhez hasonlítja.

No ta-iz kino övöl.
de ez-DET film NEG

Ta-iz mynam ulon-e, tynad ulon-ed
ez-DET én.GEN élet-POSS.1SG te.GEN élet-POSS.2SG

(syče pote vyl-em «ulon-my» gožt-em-e).
ilyen akar van-2PST[3SG] élet-POSS.1PL ír-PTCP.PRF-POSS.1SG

'De ez nem egy film. Ez az én életem és a te életed (annyira szeretném azt írni, hogy a mi életünk).'

(burdjos.ru, 2015.08.02., utolsó látogatás: 2021.11.09.)

- (11.40) Kontextus: Egy udmurtiai, az olvasást népszerűsítő díjra nagyon kevés pályázatot nyújtottak be.

Ivor-jos šotja-no vyl-em, a ved' vaň gažet-
hír-PL ad-PTCP.NEC van-2PST[3SG] de PTC összes újság

žurnal-jos šot-o kad' ivor, všo ravno övöl pyrišk-iš.
folyóirat-PL ad-PRS.PL3 mint hír mégis NEG belép-PTCP.IMP

'Meg kellene hirdetni, de hiszen minden újság és folyóirat valamennyire hírt ad róla, még sincs jelentkező.'

(marjamoll.blogspot.ru, 2016.09.27, utolsó látogatás: 2021.11.09.)

(11.4.2/3) A: *Nu, tuž pote vylem, so udmurt klub kyržan-ekton intyly gine medaz pörmy. So kyržan klub uštemyn, kyržalo-ektylo, todmo iňi soos otyn iňi kyržalo-ekto, no ad'amilen mylkydze vera, nu tuž pote vylem. No so pörmyny kutskiz, [...] no tabere uže jugdur syče, so zemze no dyr ožy luoz, no kyče ke mynam piči ik gine šans olo vaň na šuysa.*

I: *No otyn luysal ke tuž pote val [...] soku luonlyk badžymges-a?*

¹³⁷ Ezek a válaszok az alábbiak voltak:

a) *lešty vylem no, ber iňi* 'meg kellett volna/jó lett volna megcsinálni, de már késő'

b) *Lešty vylem, no ug ni lu. Sožaleňije vyl'em so, kuke dyrez beryktyny ug ni lu.* 'Meg kellett volna csinálni/jó lett volna megcsinálni, de már nem lehet. Sajnálkozáshoz hasonló, amikor az időt már nem lehet visszaforgatni.'

c) *"Lešty vylem no, kať övöl!" Ožy šuysal.* '„Meg kéne csinálni/jó lenne megcsinálni, de nincs rá erő!” Így mondanám.'

A: *Badžymges luonlyk i sobere ta ogšory veran, luonlyk vań na, oskon. No kyketijez, kuke organizatorjosly ad'ami vera tuž pote val, as mylkydze...no so tatyn no verany bygate no tuž pote vylem, no tatyn l'abges oskonez solen.*

'A: Hát, nagyon *pote*[akar] *vylem*[2PST], hogy az az udmurt klub ne csak zenés-táncos helylé váljon. Az a zenés klub már megnyílt, énekelnek, táncolnak, **már tudjuk, hogy ott már énekelnek és táncolnak**, de az **ember a szándékát fejezi ki**, hogy hát nagyon *pote*[akar] *vylem*[2PST]. **De már elkezdett megváltozni**, [...] és aztán a helyzet olyan, hogy **lehet tényleg úgy lesz** (értsd: csak táncos-zenés hely), de **még lehet, hogy van valamilyen nagyon kicsi esélyem**.

I: És ha ott az lenne, hogy nagyon *pote*[akar] *val*[1PST] [...] akkor **nagyobb az esély?**

A: **Nagyobb az esély**, és aztán ez **egyszerű kijelentés**, van még esély, **hit**. A második, amikor a szervezőknek mondja az ember, hogy nagyon *pote*[akar] *val*[1PST], a saját szándékát...akkor is mondhatja azt, hogy nagyon *pote*[akar] *vylem*[2PST], de akkor itt **gyengébb a hite**.' (200311_13_Izsevszk)

Az alábbi táblázat összegzi az interjúk során a különbségtétel szempontjait a *val* és *vylem* elemmel alkotott szerkezetekben. A százalékok azt mutatják, hogy a megkérdezettek által adott összes válaszban mekkora arányban jelentek meg a táblázat első oszlopában szereplő szempontok. A zárójeles számok az adatközlők számát mutatják. A könnyebb áttekinthetőség érdekében csak a szerkezet megnevezése szerepel a táblázat felső sorában. A teljes mondatok glosszálva az 1. számú függelékben tekinthetők meg.

11.8. táblázat: Megkülönböztetési szempontok az interjúkban a *val* és *vylem* elemekkel alkotott szerkezetekben

	felszólító mód + <i>val</i> [1PST]// <i>vylem</i> [2PST]	necesszív participium + <i>val</i> [1PST]// <i>vylem</i> [2PST]	dezideratív konstrukció+ <i>val</i> [1PST]// <i>vylem</i> [2PST]
Modális erősség	32,3% (11)	20% (4)	22,7% (5)
Illokúciós erő	29,4% (10)	15% (3)	-
Megvalósulás valószínűsége	20,6% (7)	25% (5)	22,7% (5)
Érzelmi töltet	11,8% (4)	5% (1)	18,2% (4)
Temporális/modális ¹³⁸	-	-	22,7% (5)
Nincs különbség	5,9% (2)	35% (7)	13,7% (3)
Megkérdezettek száma	20	17	18

¹³⁸ Ez az érték két szempontot foglal magába. Az egyik szempont szerint a *val* elemet tartalmazó modális szerkezetet három adatközlő temporálisként értelmezte (vagyis a megnyilatkozó múltbéli akarására vonatkozóként), míg a *vylem* elemet tartalmazó szerkezetet modálisként (a megnyilatkozó jelenlegi vágyakozását megjelenítve). A másik szempont szerint két további adatközlő mint az első, mind a második múlt idejű létigét temporálisként értelmezte, és evidenciális értelemben tett különbséget a mondatok között. A létige múlt idejű alakjainak modális szerkezetekben való előfordulását a szerző kiterjedtebben is vizsgálta – ez alapján az látható, hogy a modális konstrukciókban a *val* elemmel alkotott szerkezetek inkább temporális, míg a *vylem* elemmel formáltak inkább modális értelemben használtak (Kubitsch 2021a).

	felszólító mód + <i>val</i> [1PST]// <i>vylem</i> [2PST]	necesszív participium + <i>val</i> [1PST]// <i>vylem</i> [2PST]	dezideratív konstrukció+ <i>val</i> [1PST]// <i>vylem</i> [2PST]
Megkérdezettek által adott válaszok száma	34	20	22

Mindkét elemről elmondható, hogy elsősorban a fenti szerkezetek modális erősségének értékét csökkentik. Direktívák esetén ez az illokúciós erő csökkenését, nem direktívák esetén feltételes olvasatot eredményez.

A táblázatban szereplő szempontok szorosan kapcsolódnak egymáshoz. A *vylem* partikula a *val* elemhez képest nagyobb mértékben csökkenti a modális erősség értékét – ez magyarázza, hogy a beszélők miért jellemezték a *vylem* elemmel alkotott felszólító szerkezeteket udvariasabbnak, „gyengébbnek”. Szintén ezt erősíti az a különbségtétel is, hogy a felszólító mód és necesszív participium kapcsán a *val* elemet tartalmazó konstrukciókat elsősorban direktívaként értelmezték, míg a *vylem* elemet tartalmazókat nem. Ezek egy másik emberhez intézett kérés helyett a beszélő vélekedését, óhajtását fejezik ki.

Nem direktívák esetén a *vylem* (szintén a *val* partikulához viszonyítva) jobban eltávolítja a megnyilatkozást a faktualitástól és a beszélő szubjektív megítélését mutatja a tényállás megvalósulását illetően (ti., hogy nem fog bekövetkezni). Szintén ehhez kapcsolódik, hogy az indirekt evidenciális használatakor többen a múltban be nem következett eseményekre asszociáltak (hiszen ezekben az esetekben a legnagyobb a távolság a faktualitás és a szóban forgó események között), míg a *val* elemre ez kevésbé volt jellemző. Ennélfogva a beszélők az indirekt evidenciális tartalmazó szerkezetekhez gyakran emocionális tartalmat is társítottak, leggyakrabban sajnálatot (mivel nem valósul meg az óhajtott tényállás).

A két alak értelmezésében mutatkozó különbség véleményem szerint azok igei használatára vezethető vissza. Habár az udmurt indirekt evidenciális szemantikájának nem része az episztemikus támogatás kifejezése, láthattuk, hogy kontextuálisan implikálhatja a bizonyosság alacsonyabb mértékét (vö. 9. fejezet és 10.3-as szakasz), továbbá tipológiailag is megfigyelhető az indirekt evidenciálisjelölők episztemikus kiterjesztése (Aikhenvald 2004: 186). Emellett az indirekt evidenciális által kifejezett fizikai közvettség kiterjedhet a mentális közvettség kifejezésére is (pl. a kizárólag miratív értelmű használat esetén, vö. 8.2.3., vagy az első személy indirekt evidenciálisalakoknál, vö. 11.2.). Ez magyarázatul szolgálhat arra, hogy a *vylem* alak nagyobb mértékben távolítja el a proposícióban foglaltakat a faktualitástól.¹³⁹

¹³⁹ A morfológiailag múlt idejű alakok használata a tényellentétesség kifejezésére számos nyelvben megfigyelhető. Ennek alapján létezik az a felvetés, miszerint a múlt idő „távolító eszközként” szemlélendő, mely temporális értelemben a jelentől távolítja el az eseményeket, míg modális szempontból a faktualitástól (de Haan 2010: 461).

Emellett a második múlt idejű alakoktól nem „idegen” a beszélő szubjektív nézőpontjának és érzelmi állapotának kifejezése (vö. mirativitás, emotív tartalom).

Ezen felül mind a *val*, mind a *vylem* modális használatuk esetén eltávolíthatók a mondatból a szintaktikai szerkezet sérülése nélkül. A példák alapján látható, hogy a mondat modális alapértékét módosítják és emellett a *vylem* elem a beszélő attitűdjét is megjeleníti. Mindezek alapján úgy vélem, hogy ezekben az esetekben a létige múlt idejű alakjait partikulaként célszerű elemezni (bővebben l. Kubitsch 2020).

12. Összegzés

Az értekezés célja az evidencialitás morfológiai kifejezésében szerepet játszó múlt idők tipológiai szempontú elemzése volt az udmurt nyelvben, különös tekintettel az egyes evidenciatípusok kifejezésére, illetve a mirativitás és episztemikus modalitás kategóriájával történő összefüggésekre. Az értekezés emellett áttekintést adott az egyéb nyelvtani kategóriákkal történő együttes előfordulásról is. További cél volt az evidenciálisrendszert alkotó első és második múlt idő egymással való kapcsolatának vizsgálata, elsősorban abban a tekintetben, hogy az anyanyelvi beszélők milyen szempontok mentén állapítanak meg különbséget a két igeidő között, illetve hogy használati körük komplementáris disztribúcióban áll-e egymással. A vizsgálati anyag udmurt nyelvű szövegekből, anyanyelvi beszélőkkel készült interjúkból, illetve egy kérdőívből állt. Az anyaggyűjtés egyes fázisai egymásra épültek.

A témaválasztást indokolta egyrészt, hogy az utóbbi évtizedben az evidencialitás kategóriájához kapcsolódó szakirodalom nagymértékben bővült, másrészt az udmurt nyelv is elérhetőbbé vált, elsősorban az internetnek és a nemzetközi kutatói ösztöndíjprogramoknak köszönhetően. Így lehetőség nyílt arra, hogy kortárs nyelvi anyagon és változatos vizsgálati módszerekkel elemezzük az udmurt nyelv evidencialitását. Az eddigi szakirodalomban továbbá nem volt tisztázott a két igeidő kapcsolata sem egymáshoz, sem az evidencialitás kategóriájához viszonyítva (ti. beszélhetünk-e direkt – indirekt szembenállásról az igeidők kapcsán, illetve, hogy grammatikai evidencialitásnak tekinthető-e a második múlt idő, vagy csupán evidenciális stratégiának). Az értekezés kísérletet tett ezen kérdések tisztázására is.

Az evidenciatípus kifejezésének szempontjából (7. fejezet) megállapítást nyert, hogy az első múlt idő nem szemtanúsági, hanem alapértelmezett múlt idő. Mivel azonban használata megengedi az indirekt evidencia meglétét, az első és második múlt idő jelentése és használata nem áll egymással kiegészítő megoszlásban. Továbbá az első múlt idő használatos az általános tudás kifejezésére is. A második múlt idő az evidencia indirektségét fejezi ki – a kvantitatív

vizsgálat alapján az esetek 73%-ában szerepelt ebben a funkcióban.¹⁴⁰ Az evidenciátípus kifejezésének szempontjából az elemzés nem azonosított eddig nem taglalt használati kört, de pontosította meglévő ismereteinket. Az eredmények alapján a második múlt idő használata jellemzően az értesülés révén szerzett információ kapcsán jelenik meg. Emellett kifejezheti egy olyan folyamat eredményét, melyről a megnyilatkozó nem rendelkezik direkt tapasztalattal, illetve a tapasztalati evidencián alapuló értesülés vagy okfejtés során episztemikus modális operátorok is megjelennek a második múlt idejű alakok mellett. Az inferenciális evidencia kifejezése kapcsán ugyanakkor feltételezhető, hogy az evidenciálisrendszerben a deiktikus komponens egyre hangsúlyosabb szerephez jut, mivel az interjúk és a kérdőíves vizsgálat alapján az első múlt idő is nagy arányban jelent meg.

A mirativitás kategóriájával összefüggésben (8. fejezet) a második múlt idő az aikhenvaldi terminológia szerint miratív stratégiaként használható az udmurtban és így kifejezheti az információ felismerését, továbbá, ehhez kapcsolódóan annak újszerű, meglepő mivoltát. Ennélfogva a második múlt idő utalhat az informativitás mértékére. Az igeidő miratív értelmű használatát a korábbi munkák is említik, de részleteibe menően nem tárgyalták. Új eredmény az interjúk alapján, hogy a miratív értelmű használat megengedi a hallgatói nézőpont megjelenését is – a második múlt idejű igével kifejezett információ nem, vagy nem csupán a megnyilatkozó, hanem a hallgató számára is magas informativitással bír. Fontos továbbá, hogy a létige második múlt idejű alakja, a *vylem* forma prominens szerepet tölt be a mirativitás kifejezésében. A *vylem* alak és a mirativitás kapcsolatát szintén említették korábban. Az értekezésben kvalitatív és kvantitív adatok alapján is bizonyított a *vylem* hangsúlyos szerepe. Rendkívül lényeges, hogy miratív értelmű használat esetén a morfológiailag egyes szám harmadik személyű, múlt idejű alak egyrészt számban és személyben nem mindig egyeztet az alannyal, másrészt elveszítheti temporális tartalmát és csak az informativitás magas mértékét kódolja – ezekben az esetekben, meglátásom szerint, grammatikalizációs folyamatokkal számolhatunk. Az első múlt idő önmagában nem reflektál az informativitás mértékére, de az indirekt evidenciálisalakokkal összevetve az adatközlők az ezzel az igeidővel kifejezett információt tényszerűként, a beszélői világgépbe integrált tudásként értékelték.

Az eredmények alapján az első múlt idő összefüggésbe hozható a teljes episztemikus támogatással, míg a második múlt idő a részleges episztemikus támogatással (vö. Boye 2012

¹⁴⁰ Egyéb használata a mirativitáshoz, illetve a speciális grammatikai környezetben, például első személyben való előforduláshoz köthető – ugyanakkor a második múlt idő használata ezekben az esetekben is kapcsolatban áll az evidencialitással és a közvetettség koncepciójával.

és 9. fejezet). Az igeidők viszont csak kontextuálisan utalnak a bizonyosság mértékére, az udmurt evidenciálisrendszer nem modalizált.

A két igeidő egymással való kapcsolatát, illetve a köztük lévő különbséget vizsgálva (10. fejezet) elmondható, hogy az igeidők viszonya komplexebb, mint az eddig feltételezett szemtanúsági – nem-szemtanúsági (vagy direkt – indirekt evidenciális) szembenállás. Mind az interjú, mind a kérdőíves vizsgálat alapján az adatközlők körülbelül 80%-a tett különbséget a két igeidő között. A legfőbb szempontok a már fentebb is taglalt evidenciátípus, az informativitás és a bizonyosság (pontosság) mértéke. De emellett egyéb tényezők is megjelentek, mint a beszélői részvétel, beszélői elkötelezettség, temporális és aspektuális viszonyok (igaz, ezek nagyon változatos módon jelentek meg a vizsgálati anyagban), illetve a szöveg típusa és stílusa is hatással lehet az igeidők használatára. Az is megállapítható, hogy habár az első múlt idő az alapértelmezett múlt, kontextuálisan kapcsolatba hozható az evidencia direktségével, illetve olyan pragmatikai kiterjesztésekkel, melyek a direkt evidenciájelölőkre jellemzők (pl. tényyszerűség, az ismeret pontos, megbízható mivolta, általános tudás kifejezése). Ennélfogva az első múlt idő evidenciális stratégiának tekinthető. Figyelembe véve a második múlt idő kvalitatív szempontú elemzését, illetve azt, hogy egyéb használati körei is összefüggésbe hozhatók az evidencialitás kategóriájával, a második múlt idő grammatikai evidenciálisként értékelhető és nem evidenciális stratégiaként.¹⁴¹ Így tehát az udmurt evidencialitás tipológiai besorolását illetően úgy vélem, hogy nem egy direkt – indirekt evidenciálisjelölőt tartalmazó rendszert célszerű feltételezni, hanem egy evidenciálisan neutrális és egy indirekt markerből állót, azzal a kitételrel, hogy a neutrális elem evidenciális stratégiaként használható a direkt evidencia kifejezésére.

Az értekezés a két igeidő viszonyának taglalása mellett egy külön fejezetben (11. fejezet) tekintette át a második múlt idejű alakok és egyéb nyelvtani kategóriák együttes előfordulását. Jellemző, hogy ezen szempontokat, habár megjelenítette a korábbi szakirodalom, csak egy-egy mondat vagy példa erejéig mutatta be őket.

A második múlt idő *pe* kvotatív partikulával való használata során megfigyelhető, hogy mindkét elem megtartja evidenciális értelmezését, és a *pe* partikula tovább specifikálja a második múlt idő révén kifejezett általános indirekt evidenciát. Ez összhangban van a korábbi szakirodalom megállapításával. Emellett a kérdőíves és az interjú vizsgálat alapján a *pe* partikula episztemikus értelemben is módosíthatja a megnyilatkozást. Az indirekt

¹⁴¹ Más terminológia alapján a második múlt idő Lazard (1999) ”mediatív” megnevezésével azonosítható.

evidenciálisalakok és az első személy kapcsolatát vizsgálva az udmurtban nem található formai megszorítás az alakok használatát illetően. Az első személyű alakok értelmezésüket tekintve a cselekvő kontrollhiányát fejezik ki, de emellett a mirativitás tartalma is hangsúlyosan megjelenik bennük, továbbá azokban az esetekben is használhatók, amikor a beszélő csak mások elmondása alapján értesült saját cselekedeteiről.

Szintén tárgyalásra került a második múlt idő és az alárendelő és kérdő mondatok kapcsolata. Az evidencia indirektségének jelölése lehetséges alárendelő mellékmondatokban. Elsősorban olyan tartalomkifejtő mondatokban jelenik meg, melyekben érzékelést, kognitív folyamatokat vagy mondást kifejező igék szerepelnek. A második múlt idejű alakok kérdő mondatokban történő megjelenése kapcsán elmondható, hogy eldöntendő és kiegészítendő kérdésekben is szerepelhet. A kérdő mondatokban az evidenciálisjelölő a kérdező információforrását jeleníti meg, és így a kérdéshez kapcsolódó előfeltevést módosítja. Emellett, az első és második múlt idővel formált kérdő mondatok kapcsán néhány anyanyelvi beszélő különbséget állapított meg a kérdés típusára (informálódó vagy speciális), illetve arra vonatkozóan, hogy milyen mértékben jelenítik meg a kérdező mentális és érzelmi állapotát.

Végezetül az indirekt evidenciális és a nem-kijelentő módok és modális szerkezetek kapcsolatát taglaltam. Az eddigiekhez képest fontos különbség, hogy csak a létige egyes szám harmadik személyű alakja (*vylem*) szerepelhet ezekben a szerkezetekben. A nem-kijelentő módokban, illetve a modális szerkezetekben a létige múlt idejű alakjai (tehát nem csak a *vylem*, hanem a *val* alak is) modális partikulákként jelenhetnek meg, melyek funkciója a modális erősség értékének csökkentése. Az adatközlők válaszai alapján továbbá különbség fedezhető fel a létige múlt idejű alakjainak modális értelmű használata között, illetve a második múlt idejű alak a megnyilatkozó attitűdjét is megjeleníti a propozíciós tartalommal kapcsolatban.

Az értekezés az evidencialitás tipológiai szakirodalmának újabb eredményeire alapozva részletes elemzést kínált az udmurt nyelv evidenciálisrendszeréről, a rendszert alkotó első és második múlt idő funkciójáról, kontextuális-pragmatikai kiterjesztéseiről, szerkezeti sajátosságairól és az igeidők egymáshoz való viszonyáról. Fontosnak tartom, hogy a vizsgálatot többféle nyelvi anyagon sikerült elvégezni, továbbá, hogy lehetőség volt az anyanyelvi adatközlőkkel történő elmélyült konzultációra is. Az értekezés eredményei nem csupán az udmurt nyelvre vonatkozóan, hanem az udmurthoz hasonló kis evidenciálisrendszerekkel bíró nyelvek kapcsán is aktuálisak és relevánsak lehetnek.

Irodalomjegyzék

- Abondolo, Daniel (szerk.) 1998. *The Uralic Languages*. London/New York: Routledge.
- Aikhenvald, Alexandra Y. – Dixon, Robert M. W. 1998. Evidentials and Areal Typology: A Case Study from Amazonia. *Language Sciences* 20. 241–257.
- Aikhenvald, Alexandra Y. 2004. *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press.
- Aikhenvald, Alexandra Y. 2012. The essence of mirativity. *Linguistics* 33. 435–485.
- Aikhenvald, Alexandra Y. 2015. Evidentials: their links with other grammatical categories. *Linguistic Typology* 19/2. 239–277.
- Aikhenvald, Alexandra Y. 2021. *The Web of Knowledge*. Leiden/Boston: Brill.
- Arkhangelskiy, Timofey. 2019. Corpora of social media in minority Uralic languages. *Proceedings of the fifth Workshop on Computational Linguistics for Uralic Languages, Tartu, Estonia*, 125–140.
- Asztalos Erika. 2018. Szórendi típusváltás az udmurt nyelvben. Doktori disszertáció. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- Baker, Robin W. 1983. Komi-Zyryan's second past tense. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 45. 69–81.
- Bartens, Raija. 2000. *Permilasten kielten rakenne ja kehitys*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Bergvist, Henrik. 2018. Evidentiality as stance: Event types and speaker roles. In: Foolen, A. – de Hoop, H. – Mulder, G. (szerk.) *Evidence for Evidentiality*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 19–43.
- Bernárdez, Enrique. 2017. Evidentiality: a cultural interpretation. In: Sharifian, F. (szerk.) *Advances in Cultural Linguistics*. Szingapúr: Springer. 432–459.
- Bhadra, Diti. 2020. The Semantics of Evidentials in Questions. *Journal of Semantics*. 1–57.
- Bíró Bernadett. 2014. Cselekvésneves szerkezetek a manysiban. PhD-értekezés, Szeged: Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- Boye, Kasper. 2010. Semantic Maps and the Identification of Cross-Linguistic Generic Categories: Evidentiality and its Relation to Epistemic Modality. *Linguistic Discovery* 8. 4–22.
- Boye, Kasper. 2012. *Epistemic Meaning. A Crosslinguistic and Functional-Cognitive Study*. Berlin: De Gruyter Mouton.

- Brugman, Claudia M. – Macaulay, Monica. 2015. Characterizing evidentiality. *Linguistic Typology* 19/2. 201–237.
- Bybee, Joan – Perkins, Revere – Pagliuca, William. 1994. *The Evolution of Grammar*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Comrie, Bernard. 1976. *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cornillie, Bert. 2018. On speaker commitment and speaker involvement. Evidence from evidentials in Spanish talk-in-interaction. *Journal of Pragmatics* 128. 161–170.
- Curnow, Timothy J. 2001. Evidentiality and Me: The Interaction of Evidentials. *Proceedings of the 2001 Conference of the Australian Linguistic*. (<http://www.als.asn.au/proceedings/als2001/curnow.pdf> utolsó látogatás: 2022. 01. 07.)
- Curnow, Timothy J. 2002. Types of Interaction between Evidentials and First-person Subjects. *Anthropological Linguistics* 44/2. 178–196.
- Curnow, Timothy J. 2003. „Nonvolitionality expressed through evidentials.” *Studies in Language* 27. 39–60.
- Суранов, J. А. [Цыпанов, Е. А.]. 2002. К вопросу о факторах определяющих I и II прошедших времен в коми языке. *Linguistica Uralica* 38. 165–175.
- Csepregi Márta. 2014. Evidencialitás a hanti nyelvjárásokban. In: Havas, F. – Horváth, K. – Kugler N. – Vladár Zs. (szerk.) *Nyelvben a világ. Tanulmányok Ladányi Mária tiszteletére*, Budapest: Tinta Könyvkiadó. 99–109.
- Csúcs Sándor. 1990. *Chrestomathia Votiacica*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Csúcs Sándor. 1998. Udmurt. In: Abondolo, D. (szerk.) *The Uralic Languages*, London/New York: Routledge, 276–304.
- de Haan, Ferdinand. 1999. Evidentiality and epistemic modality: Setting boundaries. *Southwest Journal of Linguistics* 18. 83–101.
- de Haan, Ferdinand. 2001. The Place of Inference within the Evidential System. *International Journal of American Linguistics* 67/2. 193–219.
- de Haan, Ferdinand. 2013. Semantic Distinctions of Evidentiality. In: Dryer, M.–Haspelmath, M. (szerk.) *The World Atlas of Language Structures Online*. (<http://wals.info/chapter/77> utolsó látogatás: 2022. 01. 07.)
- de Haan, Ferdinand. 2005. Encoding speaker perspective: Evidentials. *Linguistic diversity and language theories* 72. 379–417.
- de Haan, Ferdinand. 2010. Typology of Tense, Aspect and Modality Systems. In: Song, J. J. (szerk.) *The Oxford Handbook of Linguistic Typology*, Oxford: Oxford University Press, 445–464.

- DeLancey, Scott. 1997. Mirativity: The grammatical marking of unexpected information. *Linguistic Typology* 1. 33–52.
- DeLancey, Scott. 2001. The mirative and evidentiality. *Journal of Pragmatics* 33. 369–382.
- Dendale, Patrick – Tasmowski, Liliane. 2001. Introduction: Evidentiality and related notions. *Journal of Pragmatics* 33. 339–348.
- Dickinson, Connie. 2000. Mirativity in Tsafiki. *Studies in Language* 24. 379–422.
- Diewald, Gabriele – Smirnova, Elena. Introduction. Evidentiality in European languages: the lexical-grammatical distinction. In: Diewald, G. – Smirnov, E. (szerk.) *Linguistic Realization of Evidentiality in the European Languages*, Berlin/New York: De Gruyter Mouton. 1–15.
- Edygarova, Svetlana. 2014. The varieties of the modern Udmurt language. *Finnisch-Ugrische Forschungen*. 61/1. 376–398.
- Edygarova, Svetlana. 2015. Negation in Udmurt. In: Miestamo, M. – Tamm, A. – Wagner-Nagy B. (szerk.) *Negation in Uralic languages*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 265–291.
- Ekberg, Lena – Paradis, Carita. 2009. Editorial paper: Evidentiality in Language and Cognition. In: Ekberg, P. – Paradis, C. (szerk.) *Functions of Language* 16., Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 5–7.
- Ethnologue*. 2018. <https://www.ethnologue.com/language/udm> (hozzáférés dátuma: 2018. 09. 17.).
- Evans, Nicholas. 2007. Insubordination and its uses. In: Nikolaeva, I. (szerk.) *Finiteness: Theoretical and Empirical Foundations*, Oxford: Oxford University Press. 366–431.
- Evans, Nicholas – Bergqvist, Henrik – San Roque, Lila. 2018. The grammar of engagement I: framework and initial exemplification. *Language and Cognition* 10. 110–140.
- Faller, Martina. 2002. *Semantics and Pragmatics of Evidential in Cuzco Quechua*. PhD értekezés. Stanford: Stanford University.
- Fokos-Fuchs Dávid – Munkácsi Bernát. 1952. *Volksbräuche und Volksdichtung der Wotjaken*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Forker, Diana. 2018. Evidentiality and Its Relations With Other Verbal Categories. In: Aikhenvald, A. Y. (szerk.) *The Oxford Handbook of Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press. 65–84.
- Georgieva, Ekaterina. 2018. *Non-finite adverbial clauses in Udmurt*. Doktori értekezés. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Doktori Iskola.

- Givón, Talmy. 2001. *Syntax. An Introduction*. Vol.1. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Gusev, V. Ju. [Гусев, В. Ю.] 2007. Эвиденциальность в нганасанском языке. In: Храковский, В. С. (szerk.) *Эвиденциальность в языках Европы и Азии: Сб. ст. памяти Наталии Андреевны Козинцевой*, Szentpétervár: Наука. 415–444.
- Gusev, Valentin. 2017. On the etymology of auditive in Samoyedic. *Finnisch-Ugrische Mitteilungen*. 41. 132–151.
- GSzUJ 1962 = Vahrusev, V. M. [Вахрушев, В. М.] – Alatyrev, V. I. [Алатырев, В. И.] – Pozdejeva, A. A. [Поздеева, А. А.] – Tarakanov, V. I. [Тараканов, В. И.] – Perevoscsikov, P. H. [Перевощиков, П. Н.] (szerk.) *Грамматика современного удмуртского языка, Фонетика и морфология*. Izsevszk: Удмуртское книжное издательство.
- GSzuJ 1970 = Alatyrev V. I. [Алатырев, В. И.] (szerk.) *Грамматика современного удмуртского языка, Синтаксис простого предложения*. Izsevszk: Удмуртия.
- Hadrovics László. 1985. *A Cirill betűs szláv nyelvek neveinek magyar helyesírása; Az újjörög nevek magyar helyesírása*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Helinski, Eugene. 2003. Areal groupings (Sprachbünde) within and across the borders of the Uralic language family: A survey. *Nyelvtudományi Közlemények* 100. 156–167.
- Horváth, Katalin. 2013. *Epistemische Modalität im Deutschen und Ungarischen*. Budapest: Beiträge zur Germanist. 66. kötet. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Iatridou, Sabine 2000. The Grammatical Ingredients of Counterfactuality. *Linguistic Inquiry* 31/2. 231–270.
- Izvorski, Roumyana. 1997. The present perfect as an epistemic modal. *Semantics and Linguistic Theory* 7. 222–239.
- Jalava, Lotta. 2016. Evidentials based on non-finite constructions in Uralic languages. konferenciaelőadás.
(https://www.academia.edu/28884462/Evidentials_based_on_nominalizations_in_Uralic_languages utolsó látogatás: 2022.01.07.)
- Janhunen, Juha. 1982. On the structure of Proto-Uralic. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 44. 23–42.
- Jefremov D. A. [Ефремов, Д. А.] – Selmeczy Soma. 2018. The comparative and the superlative in Udmurt and Hungarian. *Ежегодник финно-урогских исследований "Yearbook of Finno-Ugric Studies"* 12/4. 6–14.

- Kaysina, Inna. 2013. The adoption of Russian conjunctions in Udmurt. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri* 4/2. 131–144.
- Kehayov, Petar – Siegl, Florian. 2007. The evidential past participle in Estonian reconsidered. *Études finno-ougriennes* 38. 75–117.
- Kel'makov, V. K. [Кельмаков, В. К.] 1998. *Краткий курс удмуртской диалектологии*. Izsevszk: Издательство Удмуртского университета.
- Kel'makov, V. K. [Кельмаков, В. К.] – Hännikäinen, Sara. 1999. *Udmurtin kielioppia ja harjoituksia*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kel'makov, V. K. [Кельмаков, В. К.] – Saarinen, Sirkka. 1994. *Udmurtin murteet*. Turku/Izsevszk: Turun yliopiston offsetpaino.
- Kittilä, Seppo. 2019. General knowledge as an evidential category. *Linguistics* 57/6. 1271–1304.
- Kittilä, Seppo, – Jalava, Lotta – Sandman, Erika. 2018. What can different types of linguistic data teach us on evidentiality? In: Foolen, A. – de Hoop, H. – Mulder, G. (szerk.) *Evidence for Evidentiality*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 281–304.
- Klumpp, Gerson. 2016. Semantic functions of complementizers in Permic languages. In: Boye, K. – Kehayov, P. (szerk.) *Complementizer semantics in European languages*, Berlin/Boston: De Gruyter Mouton. 529–586.
- Kozmács István. 2008. *Az -šk- képző az udmurt (votják) igeképzés rendszerében*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem.
- Kozmács István. 2002. *Udmurt nyelvkönyv*. Szeged: JATEPress.
- König, Christa. 2013. Source of Information and Unexpected Information in !Xun—Evidential, Mirative and Counterexpectation Markers. In: Aikhenvald, A. Y. – Storch, A. (szerk.) *Perception and Cognition in Language and Culture*, Leiden/Boston: Brill. 69–94.
- Krifka, Manfred. 2011. *Questions*. In: von Stechow, K. – Maienborn, K. C. – Portner, P. *Semantics. An International handbook of natural language meaning* Vol. II., Berlin/Boston: Mouton de Gruyter. 1743–1784.
- Kubitsch, Rebeka. 2018. Evidencialitás a mai udmurt nyelvben. In: (Schiebl Gy. szerk.) *Lingdok 17. konferenciakötet*. Szegedi Tudományegyetem. Nyelvtudományi Doktori Iskola. Szeged. 251–270.
- Kubitsch, Rebeka. 2019a. Az udmurt indirekt evidenciális miratív jelentésárnyalata. In: (Schiebl Gy. szerk.) *Lingdok 18. konferenciakötet*. Szegedi Tudományegyetem. Nyelvtudományi Doktori Iskola. Szeged. 25–40.

- Kubitsch, Rebeka. 2019b. Az evidencialitás és az első személy kapcsolata az udmurt nyelvben. *Nyelvtudományi Közlemények* 115. 85–108.
- Kubitsch, Rebeka. 2020. A létige múlt idejű alakjai mint modális partikulák az udmurt nyelvben. *Nyelvtudományi Közlemények* 116. 97–137.
- Kubitsch, Rebeka. 2021a. Past tense forms of the verb 'be' in modal constructions in Udmurt. *Ежегодник Финно-угорских исследований "Yearbook of Finno-Ugric Studies"* 15/4 599–618.
- Kubitsch, Rebeka. 2021b. The indirect evidential marker in interrogatives in Udmurt. In: *Типология морфосинтаксический параметров/ Typology of Morphosyntactic Parameters*. 4/2. 62–80.
- Kubitsch, Rebeka 2022. The Semantic Profile of the Past Evidential in Udmurt in Contemporary Texts. In: de Saussure, Louis; Baranzini, Laura (szerk.) *Aspects of Tenses, Modality, and Evidentiality*. Leiden: Brill. 262–287.
- Kugler Nóra. 2015. *Megfigyelés és következtetés a nyelvi tevékenységben*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kugler Nóra. 2017. Az evidencialitás és a modalitás. In: Tolcsvai Nagy G. (szerk.) *Nyelvtan*, Budapest: Osiris Kiadó. 464–494.
- Künnap, Ago. 2002. On the Enets evidential suffixes. *Linguistica Uralica* 2. 145–153.
- Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd. 2015. „Évek óta mást se csinálunk.” A többes szám első személyű deiktikus elemek működésének vizsgálatához. In: Bárh J. – Bodó Cs. – Kocsis Zs. (szerk.) *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. Budapest: ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, 501–514.
- Lau, Monica – Roorick, Johan. 2017. Aspect, evidentiality and mirativity. *Lingua* 186-187. 110–119.
- Lazard, Gilbert. 1999. Mirativity, evidentiality, mediativity, or other? *Linguistic Typology* 3. 91–109.
- Leinonen, Marja. 2000. Evidentiality in Komi Zyrian. In: Johanson, L. – Utas, B. (szerk.) *Evidentials*, Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 419–440.
- Leinonen, Marja – Суранов, Яевгенуиј А. [Цыпанов, Евгений А.] 2009. Эвиденциальность в коми языке (на материале модального перфекта). *Linguistica Uralica* 1. 23–35.
- Leinonen, Marja – Vilkuna, Maria 2000. Past tenses in Permic languages. In: Dahl, Ö. (szerk.) *Tense and Aspect in the Languages of Europe*, Berlin/New York: Mouton de Gruyter. 497–514.
- Lyons, John. 1977. *Semantics*. Oxford University Press: Oxford.

- Mañoso-Pacheco, Lidia – Juárez-Escribano, Beatrix 2019. Reportive evidentiality. A theoretical revision. *Revista Inclusiones*. 189–206.
- Maslova, Elena. 2003. Evidentiality in Yukaghir. In: Aikhenvald, A. Y. – Dixon, R. M. W. (szerk.) *Studies in Evidentiality*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 219–235.
- Metslang, Helle – Pajusalu, Karl. 2002. Evidentiality in south Estonian. *Linguistica Uralica* 38/2. 98–109.
- Mexas, Haris. 2016. Mirativity as realization marking: A cross-linguistic study. MA Thesis, Universiteit Leiden.
- Mohay, Zsuzsanna. 2018. *Múltidő-használat a középmagyar korban. A múlt idők középmagyar kori funkcióinak vizsgálata*. Doktori disszertáció. Budapest: Eötvös Lorán Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.
- Naszibullin, R. S. [Насибуллин, Р. Ш.] 1984. О некоторых аналитических формах глагола в удмуртском языке. In: Vahrusev, V. M. [Вахрушев, В. М.] (szerk.) *Вопросы грамматики удмуртского языка*, Izsevszk: Удмуртский научно-исследовательский институт. 38–44.
- Németh, Zoltán. 2019. A functional analysis of the analytic past tenses of the Udmurt language.. *Ежегодник Финно-угорских исследований "Yearbook of Finno-Ugric Studies"* 13/3. 520–527.
- Nikolaeva, Irina. 2014. *A grammar of Tundra Nenets*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Orlova, Svetlana V. 2018. Semantics of evidential particles in Northern Selkup. In: Szemjonova, K. P. [Семёнова, К. П.] (szerk.) *Малые языки в большой лингвистике*, Moszkva: Буки Веди. 159–166.
- Palmer, Frank R. 2001. *Mood and modality*. második. Cambridge: Cambridge University Press.
- Peterson, Tyler. 2010. Examining the mirative and nonliteral uses of evidentials. In: Peterson, T. – Sauerland, U. – (szerk.) *Evidence from evidentials*, University of British Columbia Working Papers in Linguistics 28., 129–159.
- Peterson, Tyler. 2015. Mirativity as Surprise: Evidentiality, Information, and Deixis. *Journal of Psycholinguistic Research* 45. 1327–1357.
- Peterson, Tyler – Déchaine, Rose-Marie – Sauerland, Uli. 2010. Introduction. In: Peterson, T. – Sauerland, U. – (szerk.) *Evidence from Evidentials*, The University of British Columbia: The University of British Columbia Working Papers in Linguistics 28. 1–8.
- Plungian, Vladimir. 2001. The place of evidentiality within the universal grammatical space. *Journal of Pragmatics* 33. 349–357.

- Plungian, Vladimir. 2010. Types of verbal evidentiality marking: An overview. In Diewald, G. – Smirnova, E. (szerk.) *Linguistic Realization of Evidentiality in European Languages*, Berlin: De Gruyter Mouton. 15–58.
- Pomozi, Péter. 2014. A magyar múltidőrendszer térben és időben az evidencialitás tükrében. In: Fazakas E. – Juhász D. – T. Szabó Cs. – Terbe E. – Zsemlyei B. (szerk.) *Tér, idő, társadalom és kultúra metszéspontjai a magyar nyelvben*, Budapest/Kolozsvár: ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék/Nemzetközi Magyarorságtudományi Társaság. 85–100.
- Rédei, Károly. 1988. Geschichte der permischen Sprachen. In: Sinor, D. (szerk.) *The Uralic languages*, Leiden/Boston: Brill. 351–394.
- Salánki, Zsuzsanna. 2007. *Az udmurt nyelv mai helyzete*. PhD értekezés. Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2007.
- Salánki, Zsuzsanna – Kondratieva, Natalia 2018. Interferencia és kódváltás a mai Udmurt beszélt nyelvben. In: Csepregi M. – Salánki Zs. (szerk.) *A többnyelvűség dinamikája. Budapesti Finnugor Füzetek 23*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar. 165–207.
- San Roque, Lila – Floyd, Simeon – Norcliffe, Elisabeth. 2017. Evidentiality and interrogativity. *Lingua* 186-187. 120–143.
- Saraheimo, Mari. 2022. The temporal, modal and narrative functions of the Udmurt pluperfect. *Finnisch-ugrische Forschungen* 67. (megjelenés előtt)
- Siegl, Florian. 2004. The 2nd past in the Permic languages. MA Thesis, University of Tartu.
- Siegl, Florian. 2013. *Materials on Forest Enets, an Indigenous Language of Northern Siberia*. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 267. Helsinki: Finno-Ugric Society.
- Siegl, Florian. 2016. Evidentiality in the Samoyedic Languages – a reply to Usenkova. *Ural-Altaische Jahrbücher* 26. 190–214.
- Sipőcz, Katalin. 2014. A manyisi evidencialitásról. *Folia Uralica Debreceniensia* 21. 121–141.
- Skribnik, Elena – Janda, Gwen. 2012. Northern Mansi Miratives. Eurobabel Final Conference, Leiden. (előadás)
- (http://www.babel.gwi.uni-muenchen.de/media/downloads/grammar/NorthernMansi/Syntax/Northern_Mansi_Miratives.pdf utolsó látogatás: 2022. 01. 07.)
- Skribnik, Elena – Kehayov, Petar. 2018. Evidentials in Uralic Languages. In: Aikhenvald, A. Y. (szerk.) *The Oxford Handbook of Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press. 525–555.

- Slobin, Dan Isaac – Aksu, Ayhan 1982. Tense, aspect and modality in the use of the Turkish evidential. In: Hopper, P. J. (szerk.) *Tense-aspect: Between semantics & pragmatics*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 185–200.
- Spets, Silja-Maija. 2020. Marin kielten menneen ajan tempusten evidentialisuus ja sen alustavaa vertailua tšuvassiin. Thesis. University of Turku.
- Stivers, Tanya – Enfield, Nick J. – Levinson, Stephen C. 2010. Question-response sequences in conversation across ten languages. *Journal of Pragmatics* 42/10. 2615–2860.
- Sutov, A. F. [Шутов, А. Ф.]. 1999. *Гунотаксис в удмуртском языке: пособие для студентов по синтаксису*. Izsevszk: Издательство "Удмуртский университет".
- Szabó Ditta 2017: Evidencialitás az udmurt nyelvben. MA szakdolgozat. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Finnugor Tanszék, Budapest.
- Szabó Ditta 2019a: Funkcióváltás vizsgálata lexikális-funkcionális grammatikai keretben udmurt példán, magyar kitekintéssel. In: Bagyinszki, Szilvia et al. (szerk.), *Anyanyelvünk évszázadai 4*. Budapest: Kalota Művészeti Alapítvány – ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék. 45–52.
- Szabó, Ditta 2019b: Semantic complexity in Udmurt evidentials and its representation in LFG. In: Kubinyi, Kata – Nagy, Judit – Tamm, Anne – Tóth, Gabriella (szerk.), *In memory of Anne Vainikka conference contributions*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem. 111–114.
- Szabó Ditta. 2020. Evidenciálisok az udmurt egyetemisták nyelvhasználatában. *Folia Uralica Debreceniensia* 27. 215–248.
- Szerebrennyikov, V. A. [Серебренников, В. А.] 1960. *Категории времени и вида в финно-угорских языках пермской и волжской групп*. Moszkva : Издательство академии наук СССР.
- Szerebrennyikov, V. A. [Серебренников, В. А.] 1963. *Историческая морфология пермских языков*. Moszkva : Издательство академии наук СССР.
- Szerebrennyikov, V. A. [Серебренников, В. А.] 1986. Синтаксис древнеудмуртского языка – синтаксис тюрко-татарского типа.. In: Vahrusev, V. M. [Вахрушев, В. М.] – Kelmakov, V. K. [Кельмаков, В. К.] (szerk.) *Вопросы фонетики и грамматики удмуртского языка*, Usztyinov (Izsevszk): Научно-исследовательский институт при Совете Министров УАССР. 116–123.
- Szeverényi Sándor. 2016. Egy nganaszan episztenciális finit ige lexikalizációja. In: Forgács T. – Németh M. – Sinkovics B. (szerk.) *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX*, Szeged: Szegedi Tudományegyetem. 303–317.

- Szeverényi Sándor. 2020. Az evidencialitás kulturális magyarázatának lehetséges történeti vonatkozásai az északi szamojéd nyelvekben. *Folia Uralica Debreceniensia* 27. 286–306.
- Tamm, Anne – Argus, Reili – Suurmäe, Kadri 2018. Uralic perspectives on experimental evidence for evidentials. Early interpretation of the Estonian evidential morpheme. In: Foolen, A. – de Hoop, H. – Mulder, G. (szerk.) *Evidence for Evidentiality*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 145–172.
- Tánczos Orsolya. 2015. *Causative constructions and their syntactic analysis in the Udmurt language*. Doktori (PhD) értekezés. Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar, Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- Tarakanov, I. V. [Тараканов И. В.]. 1998. Условное наклонение, его значения и происхождение суффикса -сал в удмуртском языке. In: Tarakanov, I. V. [Тараканов И. В.] (szerk.) *Исследования и размышления об удмуртском языке. (Сборник статей.)*, Izsevszk: Удмуртия. 168–180.
- Tarakanov, I. V. [Тараканов, И. В.]. 2011. Каронкыл. In: Tyimerhanova, N. N. [Тимерханова, Н. Н.] (szerk.) *Удмурт кылэн вераськонлюкеттодосэз (морфологиез)*. Izsevszk: Удмурт университет Издательство. 138–254.
- Tenny, Carol L. – Speas, Peggy. 2003. Configurational properties of point of view roles. In: De Scullo, A. M. (szerk.) *Asymmetry in grammar Volume 1: Syntax and semantics*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 315–343.
- Teptiuk, Denys. 2019. *Quotative Indexes in Finno-Ugric (Komi, Udmurt, Hungarian, Finnish and Estonian)*. Dissertationes Philologiae Uralicae Universitatis Tartuensis 21. Tartu: University of Tartu Press.
- Tolcsvai Nagy Gábor. 2017. A múltak átalakulása. Jelentéstani és narratív lehorgonyzó módosulások a magyar múlt időkben a 18. század után. *Magyar Nyelv* 113. 10–26.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest: Osiris kiadó.
- Турпльясина, Т. И. [Тепляшина, Т. И.] – Lytkin, V. I. [Лыткин, В. И.] 1976. Пермские языки. In: Lytkin, V. I. [Лыткин, В. И.] – Majtinszkaja, K. E. [Майтинская, К. Е.] – Rédei K. (szerk.) *Основы финно-угорского языкознания*, Moszkva: Наука. 97–228.
- Udmurt corpora*. http://udmurt.web-corpora.net/index_en.html (hozzáférés dátuma: 2022. 01. 07.).
- Uspenskiy, B. A. 1973. *A Poetics of Composition: The Structure of the Artistic Text and Typology of a Compositional Form*. Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press.

- Van Der Auwera, Jan – Plungian, Vladimir 1998. On modality's semantic map. *Linguistic Typology* 2. 79–124.
- Wagner-Nagy Beáta. 2002. *Chrestomathia nganasanica*. Szeged/Budapest: SZTE Finnugor Tanszék/MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Wagner-Nagy Beáta. 2019. *A Grammar of Nganasan*. Leiden/Boston: Brill.
- Wagner-Nagy Beáta – Budzisch, Jozefina 2017. A survey grammar of Northern Selkup. (kézirat).
- Willett, Thomas. 1988. A cross-linguistic survey of grammaticalization of evidentiality. *Studies in Language* 12. 51–97.
- Winkler, Eberhard. 2001. *Udmurt*. München: Lincom.
- Winkler, Eberhard. 2011. *Udmurtische Grammatik*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Zubova, Iulia. 2018. *Discourse particles in dialogue questions in Beserman Udmurt*. (konferenciaelőadás)
(https://www.researchgate.net/publication/330117089_Discourse_particles_in_dialogue_questions_in_Beserman_Udmurt utolsó látogatás: 2022. 01. 07.)

A blogszövegek forrásai: ¹⁴²

burdjos.ru
 inzhelka.tumblr.com
 kepics.tumblr.com
 krestyaninova.blogspot.ru
 kyshnomurt.ru
 kualaluly.ru
 marjamoll.blogspot.ru
 muketulon.tumblr.com
 pavel-vahrushev.livejournal.com
 pushdun.blogspot.ru
 sankobatyr.blogspot.ru
 tubat.blogspot.ru
 udmurto4ka.blogspot.ru
 vamentul.blogspot.ru
 vuflower.blogspot.ru
 zangarik.ru

¹⁴² A kepics.tumblr.com, a kyshnomurt.ru blogok már nem elérhetők, a tubat.blogspot.ru pedig csak külön meghívóval olvasható. Az általam felhasznált bejegyzések megtalálhatók az online Udmurt corpusban.

Az értekezés témakörébe tartozó saját publikációk

2022

The Semantic Profile of the Past Evidential in Udmurt in Contemporary Texts. In: de Saussure, Louis; Baranzini, Laura (szerk.) *Aspects of Tenses, Modality, and Evidentiality*. Leiden: Brill. 262–287.

2021

Past tense forms of the verb 'be' in modal constructions in Udmurt. *Ежегодник Финно-угорских исследований "Yearbook of Finno-Ugric Studies"* 15/4 599–618.

The indirect evidential marker in interrogatives in Udmurt. In: *Типология морфосинтаксический параметров/ Typology of Morphosyntactic Parameters*. 4/2. 62–80.

2020

A létige múlt idejű alakjai mint modális partikulák az udmurt nyelvben. *Nyelvtudományi Közlemények* 116. 97–137.

2019

Az udmurt indirekt evidenciális miratív jelentésárnyalata. In: (Schiebl Gy. szerk.) *Lingdok 18. konferenciakötet*. Szegedi Tudományegyetem. Nyelvtudományi Doktori Iskola. Szeged. 25–40.

Az evidencialitás és az első személy kapcsolata az udmurt nyelvben. *Nyelvtudományi Közlemények* 115. 85–108.

2018

Evidencialitás a mai udmurt nyelvben. In: (Schiebl Gy. szerk.) *Lingdok 17. konferenciakötet*. Szegedi Tudományegyetem. Nyelvtudományi Doktori Iskola. Szeged. 251–270.

Függelék

1. számú függelék – Az interjúban felhasznált mondatok és a résztvevők szociográfiai adatai

Az interjúban felhasznált mondatok

Mivel az adatközlők a mondatokat azok eredeti kontextusa nélkül kapták meg, az egyes megnyilatkozásoknak többféle értelmezése is lehetséges volt. Az utolsó sorban olvasható, hogy az adott mondat milyen funkció vagy szerkezet vizsgálatára fókuszált. A táblázatokban megadott értelmezési lehetőségek a mondat eredeti kontextusából adódnak. Az adatközlők az interjújuk során természetesen ettől eltérő magyarázatot is adhattak. A kiemelt alakok több vizsgálati szempontot is megjeleníthettek. A félkövérrel kiemelt elemek álltak a beszélgetések fókuszában, illetve, az egyes mondatok módosított alakjaiban is elsősorban a kiemelt elemeken változtattam. Az adatközlők a mondatokat az itt látható sorrendben kapták meg.

- (1) *Oχ, myn-ono vyl-em samol'ot-en.*
EXCL megy-PTCP.NEC van-2PST[3SG] repülő-INS

Otyn 3 čas gine Piťer-ož.
ott 3 óra csak Pétervár-TERM

'Oh, repülővel kellett volna/kellene menni. Úgy csak három óra Pétervárig.'

modális szerkezetben történő használat (necesszív participium)

- (2) *Vorgoron muvöj biznes-en no vyr-em ni.*
férfi kőolaj biznisz-INS is foglalkozik-2PST[3SG] már

'A férfi a kőolaj bizniszben is dolgozott.'

indirekt evidencia (értesülés)

- (3) *Uj-in, pe, mon verašky-ny kutski-škem, eššo ki-me*
éjszaka-INE QUOT én beszél-INF kezd-2PST[1SG] még kéz-ACC.POSS.1SG

val'es ulyš š'ep! kary-sa pol vyle kušti-škem.
ágy PP.ELA ONO csinál-CVB padló PP.ILL dob-2PST[1SG]

'Éjjel állítólag beszélni kezdtem és még a karomat is egy hangos csattanással a padlóhoz csaptam.'

második múlt idejű ige első személyben

második múlt idő és a *pe* kvotatív partikula együttes előfordulása

- (4) *Vuil'Pam* *voštišk-on-jos!*
 érkezik-2PST[3PL] változik-NMLZ-PL
 'Változások érkeztek!'

indirekt evidencia (következtetés)
 mirativitás

- (5) *Kyzy azlo 12 nylypi-os-yn ul-o vylem?*
 hogyan régen 12 gyerek-PL-INS él-PRS.3PL van-2PST[3SG]
 'Hogyan éltek régen 12 gyerekek?'

második múlt idejű alak kérdő mondatban

- (6) *Soos žuk pöžty-sal-zy vyl-em, leša.*¹⁴³
 ők kása főz-COND-3PL van-2PST[3SG] talán
 'Talán kását főztek volna/főznének.'

második múlt idejű alak feltételes módú igével
 második múlt idejű alak modális módosítószóval (*leša* 'talán')

- (7) *Vöz-am syl-iš eš-e-len syče-ges ik*
 PP-INE.POSS.1SG áll-PTCP.IMP barát-POSS.1SG-GEN ilyen-COMP PTC
malpan-jos-yz vyl-i'Pam, vyl-dy.
 gondolat-PL-POSS.3PL van-2PST[3PL] lehet

'A mellettem álló barátomnak is hasonló gondolatai lehettek.'

indirekt evidencia (okfejtés)
 második múlt idejű alak modális módosítószóval (*vyl-dy* 'lehet, bizonyára')

- (8) *Lešty vyl-em!*¹⁴⁴
 csinál.IMP.SG van-2PST[3SG]
 'Kérlek szépen, csináld meg!'
 'Bárcsak megcsinálnád/megcsináltad volna!'

második múlt idejű alak felszólító módú igével

- (9) *Idnakar-yš, pe, šed'ti-P'Pam krež, kud-iz-len struna*
 PN-ELA QUOT talál-2PST[3PL] krezs amely-DET-GEN húr
bervyl-ez tuž mur, pe, vylem.
 nyom-POSS.3SG nagyon mély QUOT van-2PST[3SG]

'Állítólag Idnakarban találtak egy krezt,¹⁴⁵ aminek a húrja alapján nagyon mély hangzása volt.'

második múlt idő és a *pe* kvotatív partikula együttes előfordulása

¹⁴³ Ezt a mondatot az értekezés szerzője alkotta.

¹⁴⁴ Ezt a mondatot az értekezés szerzője alkotta.

¹⁴⁵ Udmurt tradicionális hangszer.

- (10) *Kalašnikov kul-em.*
 PN **meghal-2PST[3SG]**
 'Kalasnyikov meghalt.'

indirekt evidencia (értesülés)

- (11) *Mama mon-e 2-ti kurs-yn dyšetsky-ku-z vord-em.*
 anya én-ACC 2-ORD évfolyam-INE tanul-CVB.SIM-POSS.3SG szül-2PST[3SG]
 'Anya akkor szült engem, amikor a második évfolyamon tanult.'

indirekt evidencia (értesülés)

- (12) *Vižmo-ješ ik so vaškala-os vyli-ŕŕam!*
 okos-PL PTC az régi-PL van-2PST[3PL]
 'Okosak voltak a régiek!'

indirekt evidencia (következtetés)
 mirativitás

- (13) *Otyň no vyli-škem, so-in-yz no vetli-škem,*
 ott is van-2PST[1SG] az-INS-DET is jár-2PST[1SG]
ta-in-yz no veraški-škem...
 ez-INS-DET is beszélget-2PST[1SG]

'Ott is voltam, azzal is jártam, ezzel is beszélgettem...'
 második múlt idejű ige első személyben

- (14) *Učk-yny dotovo kapčī vylem, noš lešt-yny...*
 néz-INF igencsak könnyű van-2PST[3SG] de csinál-INF
lešt-on-ja tybyr čigišk-o-z!
 csinál-NMLZ-ADV hát eltörik-FUT-3SG

'Nézni igencsak könnyű (volt), de csinálni...a csinálásba beleszakad az ember!'
 mirativitás

- (15) *Jake derem kuž-ges kule, jake derem*
 vagy ruha hosszú-COMP kell vagy ruha
ule make diša-no na vylem.
 PP.ILL valami felöltözik-PTCP.NEC még van-2PST[3SG]

'Vagy hosszabb ruha kellene/kellett volna, vagy a ruha alá kellene/kellett volna még valamit felvenni.'

modális szerkezetben történő használat (necesszív participium)

- (16) *Mi ul-i-m Fleischbankgasse uram-yn (Fleisch – sil',*
 mi él-1PST-1PL PN utca-INE hús (n.)¹⁴⁶ hús
- bank – žus, skamja, gasse – prolka)*
 pad (n.) pad pad (o.) köz (n.) köz (o.)
- tatyn azvyl sil' vuza-l'a-zy, dyr.*
 itt régen hús árul-FRQ-POSS.3PL talán

'A Fleischbankgasse utcában laktunk (Fleisch – hús, bank – pad, gasse – köz), itt régen talán húst árultak.'

logikai érvelés kifejezése

- (17) *Bert-e vylem jegit-jos!*
 visszajön-IMP.PL van-2PST[3SG] fiatal-PL
- 'Gyertek vissza, fiatalok!'
 'Bárcsak visszajönnének a fiatalok!'

második múlt idejű alak felszólító módú igével

- (18) *I kyžy azlo tyl-tek uli-l'am?*
 és hogyan régen áram-CAR él-2PST[3PL]
- 'És hogyan éltek régen áram nélkül?'

második múlt idejű alak kérdő mondatban

- (19) *Ali vala-ny kutski-škod, ta kar-yn*
 most megért-INF kezd-PRS.2SG ez város-INE
- tros kalyk ul-e vyl-em.*
 sok nép él-PRS.3SG van-2PST[3SG]

'Most kezdted megérteni, hogy ebben a városban sok ember él/élt.'

mirativitás

- (20) *Tunne vaň us-em lymy šuna-m.*
 ma összes esik-PTCP.PRF hó olvad-2PST[3SG]
- 'Ma az összes leesett hó elolvadt.'

indirekt evidencia (következtetés)

¹⁴⁶ A példában az (n.) rövidítés a német nyelvet, az (o.) rövidítés az orosz nyelvet jelöli.

- (21) *So kule vyl-em lobž-yny so samol'et-yn,*
 ő kell van-2PST[3SG] repül-INF az repülő-INE
*kud-ze terrorist-jos začvat'it' kar-i-zy.*¹⁴⁷
 amely-ACC.DET terrorista-PL eltérít-INF csinál-1PST-3PL

'Azzal a repülővel kellett volna repülnie, amit a terroristák eltérítettek.'
 második múlt idejű ige modális szerkezetben (kule 'kell' modális segédige)

- (22) *Škaf-yš šed't-i džinsovyj kurtočka-me,*
 szekrény-ELA talál-1PST[1SG] farmer.ATT dzseki-ACC.POSS.1SG
kud-iz šaryš vuneti-škem kyl'em tulys-e.
 amely-DET PP elfelejt-2PST[1SG] előző tavasz-ILL

'A szekrényben megtaláltam a farmer dzsekimet, amelyikről tavaly tavasszal teljesen elfelejtkeztem.'

második múlt idejű ige első személyben

- (23) *Nu, jaram, kyžy ke ožy vu-i-m obššėžit'ije*
 PTC PTC hogyan ha úgy érkezik-1PST-1PL kollégium
dor-y (kyd'okyn-ges ik vyl-em univeršitet-leš).
 oldal-ILL messze-INTS PTC van-2PST[3SG] egyetem-ABL

'Hát, jól van, valahogy megérkeztünk a kollégiumhoz (jó messze volt az egyetemtől).'

mirativitás

- (24) *Ješšo vera-lo, čto vaškala-os ažlo*
 még beszél-PRS.3PL hogy régi-PL régen
kurda-lo vyl-em požar-jos-leš, so-in
 fél-PRS.3PL van-2PST[3SG] tűzvész-PL-ABL az-INE
topol'-jos tros mertty-lo vylem.
 nyárfa-PL sok ültet-PRS.3PL van-2PST[3SG]

'Még beszélnek, hogy a régiek féltek a tűzvésztől, ezért sok nyárfát ültettek.'

indirekt evidencia (értesülés)

¹⁴⁷ Ebben az esetben érdemes az első múlt idejű igére is fókuszálni (illetve arra, hogy hogyan változhat a jelentés/kontextus a második múlt idő használatával), mivel egyértelmű, hogy a beszélőnek csak közvetett evidenciája van a repülőgépek eltérítéséről.

- (25) *So pijaš, pe, ekzamen-yn odig zadaća-ly*
 az fiú QUOT vizsga-INE egy feladat-DAT
valekton šed'ty-mte no, šužimy-sa,
 válasz talál-NEG.2PST[3SG] is megőrül-CVB
dyšetis-ly kižan-ze vožmaty-sa byžy-sa
 tanár-DAT férfiasság-ACC.POSS.3SG mutat-CVB fut-CVB
pot-sa košk-em...
 kimegy-CVB megy-2PST[3SG]

'Az a fiú, állítólag, mivel a vizsgán egyik feladatra sem tudta a választ, megőrülve, a tanárnak beintett és elrohant.'

második múlt idő és a *pe* kvotatív partikula együttes előfordulás

- (26) *So šulmašk-em leša, piči nunok-jos-yz*
 ő aggódik-2PST[3SG] valószínűleg kicsi unoka-PL-POSS.3SG
budon-ja-zy no tolalte kynmy-sa medam vetl-e.
 felnőtt-ADV-POSS.3PL is télen fázik-CVB NEG.OPT jár-CNG.PL

'Aggódhatott, hogy a kisunokája télen nehogy megfázzon.'

indirekt evidencia (okfejtés)

második múlt idejű alak modális módosítószóval (*leša* 'talán, valószínűleg')

- (27) *Mon so šory kyžy ke olomar kad'*
 én ő PP.ILL hogyan ha valami mint
učki-škem=a mar=a, so eš-ez-ly šu-e:
 néz-2PST[1SG]=Q mi=Q ő barát-POSS.3SG-DAT mond-PRS.3SG
 „Čto-to mñe stydno sta-lo”...
 valami én.DAT szégyell válik-PST.NEUT

'Valahogyan úgy nézhettem rá vagy mi, (mert) azt mondja a barátjának: valamitől elszégyelltem magam.'

második múlt idejű ige első személyben és a *mar=a* 'vagy mi' partikulacsoport

- (28) *60-ti ar-jos-y kolhoz-jos vorsa-šky-ny kutski-P'am, noš*
 60-ord év-PL-ILL kolhoz-PL bezár-RFL-INF kezd-2PST[3PL] és
gurt kalyk muket až-e košk-em.
 falu nép más terület-ILL megy-2PST[3SG]

'A 60-as években elkezdtek a kolhozokat bezárni és a falusiak más területre mentek el.'

indirekt evidencia (értésülés)

- (29) *Tunne gurt-yn tyl-ez kysi-PPam.*
 ma falu-INE áram-ACC lekapcsol-2PST[3PL]
 'Ma a faluban lekapcsolták az áramot.'

indirekt evidencia

- (30) *Kotyr vož nules-jos gordeky-sa syl-o, pispu-os kuli-PPam.*
 környék zöld erdő-PL vöröslík-CVB áll-PRS.3PL fa-PL meghal-2PST[3PL]
 'A környékbéli zöld erdők vörösen állnak, a fák meghaltak.'

indirekt evidencia (következtetés)

- (31) *Lymy vylyn kyl'ly-sa, kynmy-ny kutsk-em no*
 hó PP.INE fekszik-CVB fázik-INF kezd-2PST[3SG] és
kopak vyli diškut-se kušt-em.
 teljesen felső ruházat-ACC.POSS.3SG levesz-1PST[3SG]
 'A havon fekve fázni kezdett és a teljes felsőruházatát levetette.'

indirekt evidencia

- (32) *Dyši-škem iŋi prosto problema-os*
 megszokik-2PST[1SG] már csak probléma-PL
šaryš verašky-ny, vid'imo.
 PP beszél-INF úgy_tűnik

'Úgy tűnik, megszoktam már, hogy csak a problémákról beszéljek.'

második múlt idejű ige első személynem

második múlt idejű ige modális módosítószóval (*vid'imo* 'úgy tűnik')

- (33) *Zem-ze no ožy vyl-em.*
 igaz-ACC.DET PTC úgy van-2PST[3SG]
 'Tényleg úgy volt.'

mirativitás

- (34) *Kylem ar kusp-yn Rossi-yn uliš-jos*
 előző év köz-INE Oroszország-INE lakos-PL
8 milliard l'itr sur jui-PPam.
 8 milliárd liter sör iszik-2PST[3PL]

'A tavalyi év alatt az oroszországi lakosok nyolc milliárd liter sört ittak meg.'

indirekt evidencia (értésülés)

- (35) *Nu, tuž pot-e vyl-em, so udmurt klub*
 PTC nagyon kimegy-PRS.3SG van-2PST[3SG] az udmurt művelődési.ház
kyržan- ekton inty-ly gine meda-z pörmy.
 ének tánc hely-DAT csak NEG.OPT-3 válik.CNG.SG

'Hát nagyon jó lenne/nagyon szeretném, hogy az az udmurt művelődési ház ne csak táncos-zenés helyé váljon.'

második múlt idejű alak modális szerkezetben (*pote* 'akar' szerkezet)¹⁴⁸

¹⁴⁸ Az udmurtban a 'valaki akar/szeretne valamit csinálni' szerkezet az alany genitívuszi alakjából, a befejezett melléknévi igenév birtokos személyjellel ellátott alakjából és a *potyny* 'kimenni' ige egyes szám harmadik személyű formájából épül fel: (experiens-GEN) ige-PTCP.PRF-POSS + *pote* 'kimegy' 'valaki akar/szeretne valamit csinálni'.

Szociográfiai adatok (az adatfelvétel időpontjai: a _01–_11-es azonosítóval bíró adatközlők esetén: 2019 május, a többi adatközlő esetén: 2020 március)

1. táblázat: Az interjút adók szociográfiai adatai

azonosító	kor	nem	anyanyelv(ek)	nyelvjárás ¹⁴⁹	foglalkozás	Kiskorától fogva udmurtul beszélt?	születési hely	lakhely
190518_01	20	nő	udmurt ¹⁵⁰	középső	egyetemi diák (filológia)	igen	Szelti járás Suromosur falu	Izsevszk
190522_02	21	férfi	udmurt orosz	középső	egyetemi diák (filológia)	igen	Vavozsi járás Bolsaja Gurež- Pudga falu)	Izsevszk
190523_03	20	férfi	udmurt	középső	egyetemi diák (filológia)	igen	Vavozsi járás Icsi-Dokja falu	Vavozsi járás Icsi-Dokja falu Izsevszk
190528_04	20	nő	udmurt orosz	északi	egyetemi diák (filológia)	igen	Balezinói járás Kotegovó falu	Izsevszk
190528_05	49	nő	udmurt	perifériás déli irodalmi nyelv	egyetemi adminisztrátor	igen	Tatárföld, Kukmori járás Szrednyij Kukmor település	Izsevszk
190529_06	20	nő	udmurt orosz	középső	egyetemi diák (filológia)	igen	Igrai járás Szep falu	Igrai járás Szep falu Izsevszk
190529_07	20	nő	udmurt orosz	középső	egyetemi diák (filológia)	igen	Igrai járás Kabacsigurt falu	Izsevszk
190529_08	20	nő	udmurt orosz	északi	egyetemi diák (filológia)	igen	Debeszi járás Legomuvyr falu	Izsevszk

¹⁴⁹ A nyelvjárás meghatározása a születési/lakóhely alapján Kel'makov – Saarinen (1994) és önbevallás alapján történt. Amennyiben ellentmondás volt a szakirodalom és a beszélő saját bevallása között, a táblázatban a szakirodalom alapján valószínűsíthető nyelvjárást tüntettem fel. Emellett feltüntettem azt is, amennyiben az adatközlő saját bevallása szerint az irodalmi nyelvváltozatot beszéli.

¹⁵⁰ Az orosz nem minden adatközlőnél szerepel anyanyelvként, mivel ennek meghatározása önbevallásos alapon történt. Ugyanakkor mindegyik adatközlőről elmondható, hogy vagy anyanyelvi, vagy nagyon magas szinten beszéli az orosz nyelvet.

azonosító	kor	nem	anyanyelv(ek)	nyelvjárás ¹⁴⁹	foglalkozás	Kiskorától fogva udmurtul beszélt?	születési hely	lakhely
190529_09	20	nő	udmurt	középső	egyetemi diák (filológia)	igen	Igrai járás Kabacsigurt falu	Izsevszk
190530_10	19	nő	udmurt orosz	déli	egyetemi diák (filológia)	igen 3 éves koráig oroszul, utána udmurtul is	Izsevszk	Kijaszovói járás Karamasz Pelga falu Izsevszk
190530_11	20	nő	orosz udmurt	északi	egyetemi diák (filológia)	igen	Balezinói járás Sur falu	Balezinói járás Sur falu Izsevszk
200310_12	23	nő	udmurt	déli	specialista (Népek Barátságának Háza)	igen	Alnasi járás Kuzebaj falu	Izsevszk
200311_13	53	férfi	udmurt	északi	udmurt nyelvész	igen	Glazovi járás Vylgurt település	Izsevszk
200311_14	21	nő	udmurt	perifériás déli	egyetemi diák (filológia)	igen	Tatárföld, Mengyelejevski járas Monaszevo település	Mengyelejevski járas, Monaszevo település Izsevszk
200311_15	22	férfi	udmurt	déli	egyetemi diák (mérnök)	igen	Mozsgai járás Porsur település	Izsevszk
200312_16	40	nő	udmurt	északi	iskolai tanár	igen	Balezinói járás Iszakovó falu	Balezinói járás Iszakovó falu
200312_17	62	nő	udmurt	északi	iskolai tanár	igen	Balezinói járás Karjyl falu	Balezinói járás Iszakovó falu
200312_18	60	nő	udmurt	északi	iskolai tanár	igen	Balezinói járás Iszakovó falu	Balezinói járás Iszakovó falu
200312_19	36	férfi	udmurt	északi	iskolaigazgató	igen	Balezinói járás Iszakovó falu	Balezinói járás Iszakovó falu
200313_20	21	nő	udmurt	perifériás déli	egyetemi diák (filológia)	igen	Tatárföld, Kukmor járás Nyizsnaja Rusz település	Izsevszk

azonosító	kor	nem	anyanyelv(ek)	nyelvjárás ¹⁴⁹	foglalkozás	Kiskorától fogva udmurtul beszélt?	születési hely	lakhely
200313_21	18	nő	udmurt	perifériás déli	egyetemi diák (filológia)	igen	Tatárföld, Kukmor járás Verhnyij Kukmor falu	Izsevszk
200317_22	57	nő	udmurt	középső irodalmi nyelv	egyetemi tanár	igen	Uvai járás Koszojevó falu	Izsevszk
200317_23	58	nő	udmurt	középső irodalmi nyelv	egyetemi tanár	igen	Uvai járás Bolsoj Kuzsgesz település	Izsevszk
200318_24	28	nő	udmurt	déli	szociálpedagógus	igen	Alnasi járás Alnasi falu	Izsevszk
200319_25 ¹⁵¹	29	férfi	orosz	irodalmi nyelv	specialista (Népek Barátságának Háza)	nem	Malaja Purgai járas Malaja Purga falu	Izsevszk
200319_26	24	nő	udmurt	középső	specialista (Népek Barátságának Háza)	igen	Malaja Purgai járas Ivanovó- Szamarszk falu	Izsevszk
200319_27	65	nő	udmurt	középső irodalmi nyelv	egyetemi könyvtári alkalmazott	igen	Vavozsi járás Bolsaja Gurezs- Pudga falu	Izsevszk

¹⁵¹ Ez az adatközlő csak felnőttként tanulta újra az udmurt nyelvet. Ennélfogva válaszai jelentősen eltértek a többi adatközlőtől és külön kerültek kiértékelésre.

2. táblázat: Nembeli eloszlás

Nő	Férfi
21	6

3. táblázat: Életkor szerinti eloszlás

18<	2
20-29	16
30-39	1
40-49	2
50-59	3
>65	3
Átlagéletkor	32,2

2. számú függelék – A felhasznált kérdőív udmurt és magyar nyelven, illetve a válaszadók szociográfiai adatainak összesítése

A kérdőív udmurt nyelven az alábbi linken is elérhető:
<https://forms.gle/vpXoMMcJkmtopcbY6>

A könnyebb érthetőség kedvéért a kérdőív magyar fordítását az egyes mondatok után közvetlenül szerepeltetem. A magyar fordításban szögletes zárójelben jelzem a kérdésben szereplő igealak idejét (első vagy második múlt idő).

1. szakasz

Туннэ гуртын тылэз кысйллям.

1. Кызы малпаськоды, та предложениез верась аядми, кытысь тодыны быгатэ, тылэз кысйллям шуыса?

- 6) Со умой тодэ, ку но малы тыл кысэмын вал.
- 7) Со но кинлэсь ке кылйз но мадиз Тйледлы.
- 8) Солэн гуртаз тыл жуатэмез потэ вал но тыл ой вал.
- 9) Со умой уг тоды, ку но малы тыл кысэмын вал.
- 10) Другой:

2. Та предложениез верась аядми азьло ик тодэ ни вал, тылэз кысозы шуыса?

- 7) Бен, со азьло ик тодэ ни вал.
- 8) Уг, со али гинэ валаз, тыл өвөл шуыса.
- 9) Уг тоды вал, со көня ке паймыса вера.
- 10) Предложения валантэм, со азьло ик тодэ ни вал яке уг тоды вал, тылэз кысозы шуыса.
- 11) Важно өвөл, со тодйз-а, өз-а, со котькинлы тодмо факт сярысь вераське.
- 12) Другой:

3. Тйляд малпамдыя, предложениез верась аядми малпа, зэм ик но тылэз кысйллям шуыса?

озы уг малпа

озы малпа

1

2

3

4

5

6

Ma a faluban lekapcsolták[2PST] az áramot.

1. Mit gondol, az ezt a mondatot mondó ember honnan tudhatja, hogy lekapcsolták az áramot?

- 6) Jól tudja, hogy miért kapcsolták le az áramot.
- 7) Valakitől hallotta, és most elmondja magának.
- 8) Otthon megpróbálta felkapcsolni a villanyt, de nem volt áram.
- 9) Nem jól tudja, hogy miért kapcsolták le az áramot.
- 10) Egyéb: (szabadon kitölthető)

2. A mondatot mondó személy előre tudta, hogy le fogják kapcsolni az áramot?

- 7) Igen, már előre tudta.
- 8) Nem, csak most értette meg, hogy nincs áram.
- 9) Nem tudta, és kicsit csodálkozva mondja.
- 10) A mondatból nem derül ki, hogy előre tudta-e, hogy le fogják kapcsolni az áramot.
- 11) Lényegtelen, hogy tudta-e előre vagy sem, egy mindenki számára ismert tényről közöl.
- 12) Egyéb:

3. Véleménye szerint a mondatot mondó személy úgy gondolja, hogy tényleg lekapcsolták az áramot?

nem úgy gondolja

úgy gondolja

1

2

3

4

5

6

Воргорон муvйй бизнесэн но выриз ни.

4. Та предложениез лыдзъса, кызъы малпаськоды, та воргорон кӧня дыр чӧже ужа ни нефть бизнесын?

- 1) Со кема дыр чӧже та бизнесэн выриз но али уг выры ни.
- 2) Со вакчи дыр чӧже та бизнесэн выриз но али уг выры ни.
- 3) Со кема дыр чӧже та бизнесэн выриз но али но выре на.
- 4) Со вакчи дыр чӧже та бизнесэн выриз но али но выре на.
- 5) Другой:

5. Та предложениез верась адыми кытысь тодыны быгатэ воргоронлэн ужез сярысь?

- 1) Та воргорон ачиз вера солы.
- 2) Верась адыми зеч тодэ, адзёмын яке соин чӧш ужамын.
- 3) Кыче ке мукет адымилэн верамысьтыз (яке кыче ке мукет источникысь) тодэ.
- 4) Другой:

6. Та предложениез верась адымилы информация паймымон-а потэ?

- 1) Бен, со кӧня ке пайме, воргорон муvйй бизнесэн но выриз шуыса.
- 2) Уг, та информациез факт кадь вера.
- 3) Предложения валантэм, со пайме-а, уг-а.
- 4) Другой:

7. Тйляд малпамдыа, предложениез верась адыми малпа, воргорон зэм ик но муvйй бизнесэн выриз?

озъы уг малпа

озъы малпа

1

2

3

4

5

6

A férfi már az olajbizniszben is dolgozott[1PST].

4. A mondatot olvasva mit gondol, ez a férfi mennyi időn át dolgozott az olajbizniszben?

- 1) Hosszú időn át dolgozott ebben a szakmában, de már nem ebben dolgozik.
- 2) Rövid időn át dolgozott ebben a szakmában, de már nem ebben dolgozik.
- 3) Hosszú időn át dolgozott ebben a szakmában és még mindig ebben dolgozik.
- 4) Rövid időn át dolgozott ebben a szakmában és még mindig ebben dolgozik.
- 5) Egyéb:

5. A mondatot mondó személy honnan tudhat a férfi munkájáról?

- 1) A férfi maga mondta neki.
- 2) A mondatot mondó személy jól tudja, hogy mivel foglalkozott a férfi, mivel látta vagy vele együtt dolgozott.
- 3) Egy másik ember elmondása alapján (vagy valamilyen egyéb forrásból) tudja.
- 4) Egyéb:

6. A mondatot mondó személy számára meglepő ez az információ?

- 1) Igen, valamennyire csodálkozik, hogy a férfi az olajbizniszben is dolgozott.
- 2) Nem, az információt tényként közli.
- 3) A mondatból nem derül ki, hogy csodálkozik-e vagy sem.
- 4) Egyéb:

7. Véleménye szerint a mondatot mondó személy úgy gondolja, hogy a férfi valóban az olajbizniszben dolgozott?

nem úgy gondolja

úgy gondolja

1

2

3

4

5

6

Иднакарысь, пе, шедьтйлям крезь, кудйзлэн струна бервылэз туж мур, пе, вылэм.

8. Та предложениез лыдзыса, кызы малпаськоды, адымиос крезез утказы-а, өз-а?

- 1) Бен, соос утказы, утказы но шедьтйзы.
- 2) Öz, соос шөдтэк-шорысь шедьтйзы.
- 3) Соос утказы, но уг малпало вал, шедьтозы шуыса.
- 4) Предложения валантэм, утказы-а, өз-а.
- 5) Другой:

9. Та предложениез верась адыми кытысь тодыны быгатэ крезьлэн шедьтэмез но струнаез сярысь?

- 1) Со газетысь лыдзиз яке телевизорысь адзиз.
- 2) Со лы кин ке вераз, кин отын крезез шедьтыку вал яке берлогес ачиз ас синмыныз крезез адзиз.
- 3) Со лы сыче адыми вераз, кин ачиз но мукет адымилэсь кылйз.
- 4) Крезез шедьтыку со ачиз отын вал яке берлогес ачиз ас синмыныз крезез адзиз.
- 5) Со научной уж вылэ пыкыськыса маде крезь сярысь.
- 6) Другой:

10. Та предложениез лыдзыса, кызыы малпаськоды, та крезез кемалась-а шедьтйллям?

- 1) Бен, кемалась.
- 2) Өвөл, алигес, туж кемалась өвөл.
- 3) Кемалась но, алигес но луыны быгатэ.
- 4) Предложения валантэм, ку ортчемын действие.
- 5) Другой:

11. Та предложениез верась аядми, Тйляд малпамдыя пайме-а, та крезь шедьтэмын шуыса?

- 1) Бен, со пайме, уг малпа вал, шедьтозы шуыса.
- 2) Уг, со уг паймы. Огшоры гинэ шуэ.
- 3) Предложения валантэм.
- 4) Другой:

12. Тйляд малпамдыя, предложениез верась аядми малпа, крезь зэм ик но шедьтэмын вылэм но солэн струнаез туж мур пуке вылэм шуыса?

озьы уг малпа

озьы малпа

1

2

3

4

5

6

Állítólag Idnakarban találtak[2PST] egy krezt, aminek a húrja alapján nagyon mély hangzása volt[2PST].

8. A mondatot olvasva, mit gondol, az emberek keresték ezt a krezt?

- 1) Igen, keresték, keresték és megtalálták.
- 2) Nem, ők váratlanul találták meg.
- 3) Keresték, de nem gondolták volna, hogy megtalálják.
- 4) A mondatból nem derül ki, hogy keresték-e.
- 5) Egyéb:

9. A mondatot mondó személy honnan tudhatja a krezs megtalálásáról és annak hangzásáról?

- 1) Az újságban olvasta vagy a tévében látta.
- 2) Valaki olyan mesélte neki, aki ott volt, amikor a krezt megtalálták, vagy később maga látta ezt a krezt.
- 3) Valaki olyan mesélte neki, aki szintén csak egy másik embertől hallott a krezsről.
- 4) Ő maga ott volt, amikor a krezt megtalálták vagy később saját maga látta a krezt.
- 5) Egy tudományos munkára támaszkodva mesél a krezsről.
- 6) Egyéb:

10. A mondatot olvasva mit gondol, régen találták meg ezt a krezt?

- 1) Igen, régen.
- 2) Nem, mostanában találták meg, nem túl régen.
- 3) Régen és mostanában is lehet.
- 4) A mondatból nem derül ki, hogy mikor történt ez az esemény.
- 5) Egyéb:

11. A mondatot mondó személy Ön szerint csodálkozik, hogy megtalálták ezt a kreztst?

- 1) Igen, csodálkozik, nem várta, hogy megtalálják.
- 2) Nem, nem csodálkozik, csak tényt közöl.
- 3) A mondatból nem derül ki.
- 4) Egyéb:

12. Maga szerint a mondatot mondó személy úgy gonodolja, hogy tényleg megtalálták ezt a kreztst, és a húrja alapján tényleg mély volt a hangzása?

nem úgy gondolja

úgy gondolja

1

2

3

4

5

6

Кылем ар куспын Россиын улйсьёс 8 миллиард литр сур юизы.

13. Та предложениез верась адями кытысь тодыны быгатэ, көня сур юэмын вал шуыса Россиын?

- 1) Со кыће ке официальной документысь лыдзиз яке ачиз кыће ке статистика адзиз/лэсьтйз.
- 2) Со газетысь лыдзиз яке телевизорысь адзиз.
- 3) Со мукет адямилэн верамысьтыз гинэ тодэ. Мукет адями ачиз но кытысь ке кылйз.
- 4) Варась адями мукет адямилэн верамысьтыз гинэ тодэ. Со мукет адями статистика лэсьтйз.
- 5) Другой:

14. Кызбы малпаськоды, та предложениез верась адямилы информация выль-а потэ?

- 1) Уг, со азьло но тодэ ни вал та сярысь, но али со факт кадь гинэ вера.
- 2) Бен, информация солы выль потэ, со али гинэ тодйз та сярысь.
- 3) Бен, информация солы выль потэ, со али гинэ тодйз та сярысь но информация көня ке паймымон потэ со понна.
- 4) Предложения валантэм, информация выль-а, өвёл-а.
- 5) Другой:

15. Тйляд малпамдыя, предложениез верась адями малпа, Россиын зэм ик но 8 миллиард литр сур юизы шуыса?

озыы уг малпа

озыы малпа

1

2

3

4

5

6

A tavalyi évben Oroszország lakossága 8 milliárd liter sört fogyasztott[1PST].

13. A mondatot mondó személy honnan tudhatja, hogy mennyi sört ittak meg Oroszországban?

- 1) Valamilyen hivatalos dokumentumot olvasott vagy ő maga valamilyen kimutatást látott/készített.
- 2) Az újságban olvasta vagy a tévében látta.
- 3) Egy másik ember elmondása alapján tudja, aki szintén csak hallotta valahonnan.
- 4) Egy másik ember elmondása alapján tudja, aki ezt a kimutatást készítette.
- 5) Egyéb:

14. Mit gondol, a mondatot mondó személy számára ez új információ?

- 1) Nem, már korábban is tudott erről és most csak közli ezt aényt.
- 2) Igen, új információ, csak most tudta meg.
- 3) Igen, új információ, most tudta meg és valamennyire csodálkozik rajta.
- 4) A mondatból nem derül ki, hogy új információról van-e szó vagy sem.
- 5) Egyéb:

15. Ön szerint a mondatot mondó személy úgy gondolja, hogy Oroszországban valóban 8 milliárd liter sört ittak meg?

nem úgy gondolja

úgy gondolja

1

2

3

4

5

6

Ну, ярам, кызы ке озы вуим общежитие доры (кыдөкынгес ик вылэм университетлэсь).

16. Та предложениез верась адыми азыло но малпа вал, общежитие университетлэсь кыдөкын шуыса?

- 1) Бен, со азыло но озы малпа вал.
- 2) Уг, отчы мыныкуз гинэ валаз.
- 3) Со умой тодэ, макем кыдөкын общежитие университетлэсь.
- 4) Со отчы вуыса гинэ валаз, общежитие университетлэсь кыдөкын шуыса.
- 5) Предложения валантэм, мар со малпаз.
- 6) Важно өвөл, мар со малпаз, со огшоры, ваньмызлы тодмо факт гинэ вера.
- 7) Другой:

17. Та предложениез лыдзсыса, кызы малпаськоды, та общежитие али но университетлэсь кыдөкын интыяське-а?

- 1) Бен, общежитие али но университетлэсь кыдөкын интыяське.
- 2) Общежитие азыло но университетлэсь кыдөкын интыяське вал, али но .
- 3) Öвөл, общежитие азыло кыдөкын вал, нош али со воксё öвөл ни.
- 4) Предложения валантэм, та общежитие али но университетлэсь кыдөкын интыяське-а, уг-а.
- 5) Другой:

18.Тйляд малпамдыя, предложениез верась адями малпа, общежитие зэм ик но университетлэсь кыдэкин вылэм шуыса?

озьы уг малпа

озьы малпа

1

2

3

4

5

6

Na, jól van, valahogy megérkeztünk a kollégiumhoz (hát jó messze volt[2PST] az egyetemtől).

16. A mondatot mondó személy korábban is úgy gondolta, hogy a kollégium messze van az egyetemtől?

- 1) Igen, korábban is úgy gondolta.
- 2) Nem, csak akkor jött rá, amikor már odafelé tartott.
- 3) Jól tudja, milyen messze van a kollégium az egyetemtől.
- 4) Csak akkor jött rá, hogy a kollégium messze van, amikor már megérkezett.
- 5) A mondatból nem derül, hogy mit gondolt.
- 6) Nem fontos, hogy mit gondolt, egy mindenki számára ismert tényt közöl.
- 7) Egyéb:

17. A mondatot olvasva, mit gondol, a kollégium még mindig messze van az egyetemtől?

- 1) Igen, a kollégium még mindig messze van az egyetemtől.
- 2) A kollégium régen is messze volt az egyetemtől, most is messze van.
- 3) Nem, a kollégium régen messze volt az egyetemtől és most már egyáltalán nem létezik.
- 4) A mondatból nem derül ki, hogy a kollégium most is messze van-e az egyetemtől vagy sem.
- 5) Egyéb:

18. Ön szerint a mondatot mondó személy úgy véli, hogy a kollégium tényleg messze volt az egyetemtől?

nem úgy gondolja

úgy gondolja

1

2

3

4

5

6

2. szakasz

Мыноно вылэм самолётэн. Отын 3 час гинэ Питерозь.

19.

Кызы малпаськоды, верась адями кинлы та чуръёсыз вераны быгатэ?

- 1) Верась адями ачиз аслыз вера.
- 2) Мукет адямины дэмлан сётэ.
- 3) Озы но, тазы но луыны быгатэ.
- 4) Предложения валантэм, кинлы вера.
- 5) Другой:

20. Та предложениез лыздыса, кызбы малпаськоды, верась адями Питере самолётэн-а мынйз?

- 1) Бен, со самолётэн мынйз.
- 2) Өз, со кыче ке мукет транспортэн (машинаен, поездэн) Питере мынйз.
- 3) Предложения валантэм, маин мынйз.
- 4) Другой:

21. Та предложениез веракуз, адямилэн луонлыкез вань-а на Питере самолётэн мыныны?

- 1) Али өвөл ни, со мукет транспортэн кошкиз ини, берытскыны уг луы ни. Мукет дырья гинэ мыныны быгатоз самолётэн.
- 2) Бен, со али малпаське гинэ, кызбы Питере мыноно.
- 3) Предложения валанэм, солэн али луонлыкез вань-а на самолётэн мыныны.
- 4) Другой:

22. Тйляд малпамдыя, предложениез верась адями малпа, самолётэн зэм ик но Питере мыноно вылэм шуыса?

озыы уг малпа

озыы малпа

1

2

3

4

5

6

Repülővel kellett volna/kellene menni.¹⁵² Azzal csak 3 óra Pétervár.

19. Mit gondol, a beszélő kinek mondhatja ezt a mondatot?

- 1) A beszélő magának mondja.
- 2) Tanácsot ad egy másik embernek.
- 3) Mindkét eset lehetséges.
- 4) A mondatból nem derül ki, kinek mondja.
- 5) Egyéb:

20. A mondatot olvasva mit gondol, a beszélő repülővel ment Pétervárra?

- 1) Igen, repülővel ment.
- 2) Nem, valamilyen más módon (autóval, vonattal).
- 3) A mondatból nem derül ki, hogy mivel ment.
- 4) Egyéb:

21. Ezt a mondatot mondva a személynek van lehetősége még repülővel menni Pétervárra?

- 1) Most már nincs, valamilyen más módon utazott. Csak máskor tud már repülővel menni.
- 2) Igen, még van, csak most gondolkodik, hogy miként menjen Pétervárra.
- 3) A mondatból nem derül ki, hogy van-e lehetősége repülővel menni.
- 4) Egyéb:

22. Maga szerint a mondatot mondó személy úgy gondolja, hogy valóban repülővel kellene/kellett volna menni Pétervárra?

nem úgy gondolja

úgy gondolja

1

2

3

4

5

6

¹⁵² Az eredeti udmurt mondat a necesszív participiumot és a létige második múlt idejű alakját tartalmazza.

Уйин мон вераськыны кутскиськем, эшшо киме валес улысь шлөп! карыса пол вылэ куштйськем.

23. Та предложениез лызьыса, верась адыми кытысь тодыны быгатэ мар со уйин кариз?

- 6) Со лы та сярысь чуказяз мукет адыми маде.
- 7) Со ачиз тодаз вае, мар со уйин кариз шуыса.
- 8) Со уйин вераськыса сайказ.
- 9) Предложения валантэм, кытысь со тодэ уйин мар каремез сярысь.
- 10) Другой:

24. Кызьи малпаськоды, верась адыми уйин юри-а вераськыны кутскиз?

- 4) Бен, солэн мар ке верамез потэ вал.
- 5) Öz, со ачиз но өз шөдылы, өз тоды, мар со кариз уйин.
- 6) Другой:

25. Тйляд малпамдыя, предложениез верась адыми малпа, уйин зэм ик но вераськыны кутскем шуыса?

озьы уг малпа

озьы малпа

1

2

3

4

5

6

Éjjel beszélni kezdtem[2PST], és a karomat is egy hangos csattanással a padlóhoz csaptam[2PST].

23. A beszélő honnan tudhatja, hogy mit csinált éjszaka?

- 5) Egy másik ember mesélt róla neki.
- 6) Éjjel felébredt, miközben beszélt.
- 7) A mondatból nem derül ki, honnan tudja, hogy mit csinált éjszaka.
- 8) Egyéb:

24. Mit gondol, a beszélő szándékosan kezdett el beszélni éjszaka?

- 4) Igen, mert valamit mondani akart.
- 5) Nem, ő maga nem volt tudatában annak, hogy mit csinált éjjel.
- 6) Egyéb:

25. Ön szerint a mondatot mondó személy úgy gondolja, hogy éjjel tényleg beszélni kezdett?

nem úgy gondolja

úgy gondolja

1

2

3

4

5

6

Лэсьты вылэм!

26. Тй «Лэсьты вылэм!» предложениез верасалды-а?

- 1) Мон озьы уг вераськиськы, мукетьёсызлэсь но кылылэме ой вал.
- 2) Бен, кыче ке учырын озьы вераны луэ.
- 3) Мон озьы уг вераськиськы, но тодйсько адямиосыз, кингёс озьы верасько.
- 4) Другой:

27. Тйляд малпамдыя, кыче предложенилэн яке предложениослэн значенизы тупа «Лэсьты вылэм!» предложенилэн значениезлы?

- 1) Лэсьты вал!
- 2) Лэсьты!
- 3) (Курьсал ке,) лэсьтысалыд-а?
- 4) Лэсьтоно вал
- 5) Лэсьтоно вылэм
- 6) Одыгез но уг тупа.
- 7) Лэсьты вал, пожалуйста!
- 8) Лэсьты, пожалуйста!
- 9) Другой:

28. Кыззы малпаськоды, верась адыми кинлы тазы вера?

- 1) Со мукет адымиез мае ке карыны куре.
- 2) Со мукет адымиез мае карыны косэ.
- 3) Со ачиз аслыз вера.
- 4) Предложения валантэм, кинлы вера.
- 5) Другой:

29. Тйляд малпамдыя, предложениез верась адыми малпа, зэм ик но предложение верамья мае кароно шуыса?

озьы уг малпа

озьы малпа

1

2

3

4

5

6

Bárcsak megcsinálnád/megcsináltad volna!//Légy szíves, csináld meg!¹⁵³

26. Maga mondaná a „Лэсьты вылэм!” mondatot?

- 1) Én így nem beszélek és másoktól se hallottam.
- 2) Igen, bizonyos helyzetben lehet mondanai.
- 3) Én nem beszélek így, de tudom, hogy vannak emberek, akik így beszélnek.
- 4) Egyéb

¹⁵³ A mondat egy felszólító módú igéből és a létige második múlt idejű alakjából épül fel. A mondatnak kontextustól függően több értelmezése is lehetséges.

27. Ön szerint melyik mondat vagy mondatok jelentéséhez áll közel a fenti mondat tartalma?¹⁵⁴

- 1) Kérlek, csináld meg!
- 2) Csináld meg!
- 3) Ha kérném, megcsinálnád?
- 4) Meg kellene csinálni/meg kellett csinálni.
- 5) Meg kellett volna csinálni/nagyon jó lenne, ha meg lenne csinálva.
- 6) Egyik sem jó
- 7) Kérlek, csináld meg, légy szíves!
- 8) Csináld meg, légy szíves!
- 9) Egyéb:

28. Mit gondol, a beszélő kinek mondhatja ezt a mondatot?

- 1) Egy másik embertől kéri, hogy csináljon meg valamit.
- 2) Egy másik embertnek megparancsolja, hogy csináljon valamit.
- 3) Saját magának mondja.
- 4) A mondatból nem derül ki, hogy kinek mondja,
- 5) Egyéb:

29. Ön szerint a mondatot mondó személy úgy gondolja, hogy a mondat alapján valamit meg kell csinálni?

nem úgy gondolja

úgy gondolja

1

2

3

4

5

6

3. szakasz

Кылем ар куспын Россиын улйсьёс 8 миллиард литр сур юиллям.

30. Та предложениез верась адями кытысь тодыны быгатэ, көня сур юэмын вал шуыса Россиын?

- 1) Со кыче ке официальной документысь лыдзиз яке ачиз кыче ке статистика адзиз/лэсьтйз.
- 2) Со газетысь лыдзиз яке телевизорысь адзиз.
- 3) Со мукет адямилэн верамысьтыз гинэ тодэ. Мукет адями ачиз но кытысь ке кылйз.
- 4) Варась адями мукет адямилэн верамысьтыз гинэ тодэ. Со мукет адями статистика лэсьтйз.
- 5) Другой:

¹⁵⁴ Az udmurt változatban az alábbi szerkezetek jelentek meg: 1) felszólító módú ige és a létige első múlt idejű alakja; 2) felszólító módú ige, 3) kérdés feltételes módú igével, 4) necesszív participium és a létige első múlt idejű alakja, 5) necesszív participium és a létige második múlt idejű alakja, 7) felszólító módú ige és a létige első múlt idejű alakja az orosz *požalujsta* 'kérlek' mondatszóval, 8) felszólító módú ige az orosz *požalujsta* 'kérlek' mondatszóval.

31. Кызьы малпаськоды, та предложениез верась адымылы информация выль-а потэ?
- 1) Уг, со азьло но тодэ ни вал та сярысь, но али со факт кадь гинэ вера.
 - 2) Бен, информация солы выль потэ, со али гинэ тодйз та сярысь.
 - 3) Бен, информация солы выль потэ, со али гинэ тодйз та сярысь но информация кӧня ке паймымон потэ со понна.
 - 4) Предложения валантэм, информация выль-а, өвӧл-а.
 - 5) Другой:

32. Тйляд малпамдыя, предложениез верась адыми малпа, Россиын зэм ик но 8 миллиард литр сур юиллям шуыса?

озьы уг малпа

озьы малпа

1

2

3

4

5

6

A tavalyi évben Oroszország lakossága 8 milliárd liter sört fogyasztott[2PST].

30. A mondatot mondó személy honnan tudhatja, hogy mennyi sört ittak meg Oroszországban?

- 1) Valamilyen hivatalos dokumentumot olvasott vagy ő maga valamilyen kimutatást látott/készített.
- 2) Az újságban olvasta vagy a tévében látta.
- 3) Egy másik ember elmondása alapján tudja, aki szintén csak hallotta valahonnan.
- 4) Egy másik ember elmondása alapján tudja, aki ezt a kimutatást készítette.
- 5) Egyéb:

31. Mit gondol, a mondatot mondó személy számára ez új információ?

- 1) Nem, már korábban is tudott erről és most csak közli ezt a tényt.
- 2) Igen, új információ, csak most tudta meg.
- 3) Igen, új információ, most tudta meg és valamennyire csodálkozik rajta.
- 4) A mondatból nem derül ki, hogy új információról van-e szó vagy sem.
- 5) Egyéb:

32. Ön szerint a mondatot mondó személy úgy gondolja, hogy Oroszországban valóban 8 milliárd liter sört ittak meg?

nem úgy gondolja

úgy gondolja

1

2

3

4

5

6

Туннэ гуртын тылэз кысьы.

33. Кызьы малпаськоды, та предложениез верась адыми, кытысь тодыны быгатэ, тылэз кысьы шуыса?

- 6) Со умой тодэ, ку но малы тыл кысэмын вал.
- 7) Со но кинлэсь ке кылйз но мадиз Тйледлы.
- 8) Солэн гуртаз тыл жуатэмез потэ вал но тыл ой вал.
- 9) Со умой уг тоды, ку но малы тыл кысэмын вал.
- 10) Другой:

34. Та предложениез верась аядми азьло ик тодэ ни вал, тылэз кысозы шуыса?
- 7) Бен, со азьло ик тодэ ни вал.
 - 8) Уг, со али гинэ валаз, тыл өвөл шуыса.
 - 9) Уг тоды вал, со кӧня ке паймыса вера.
 - 10) Предложения валантэм, со азьло ик тодэ ни вал яке уг тоды вал, тылэз кысозы шуыса.
 - 11) Важно өвөл, со тодйз-а, өз-а, со котькинлы тодмо факт сярысь вераське.
 - 12) Другой:

35. Тйляд малпамдыя, предложениез верась аядми малпа, зэм ик но тылэз кысйзы шуыса?

озьы уг малпа

озьы малпа

1

2

3

4

5

6

Ma a faluban lekapcsolták[1PST] az áramot.

33. Mit gondol, az ezt a mondatot mondó ember honnan tudhatja, hogy lekapcsolták az áramot?

- 6) Jól tudja, hogy miért kapcsolták le az áramot.
- 7) Valakitől hallotta és most elmondja magának.
- 8) Otthon megpróbálta felkapcsolni a villanyt, de nem volt áram.
- 9) Nem jól tudja, hogy miért kapcsolták le az áramot.
- 10) Egyéb:

34. A mondatot mondó személy előre tudta, hogy le fogják kapcsolni az áramot?

- 7) Igen, már előre tudta.
- 8) Nem, csak most értette meg, hogy nincs áram.
- 9) Nem tudta, és kicsit csodálkozva mondja.
- 10) A mondatból nem derül ki, hogy előre tudta-e, hogy le fogják kapcsolni az áramot.
- 11) Lényegtelen, hogy tudta-e előre vagy sem, egy mindenki számára ismert tényt közöl.
- 12) Egyéb:

35. Véleménye szerint a mondatot mondó személy úgy gondolja, hogy tényleg lekapcsolták az áramot?

nem úgy gondolja

úgy gondolja

1

2

3

4

5

6

Иднакарысь, пе, шедьтйзы крезь, кудйзлэн струна бервылэз туж мур, пе, вал.

36. Та предложениез лыдзйса, кызы малпаськоды, адымиос крезез утказы-а, өз-а?

- 1) Бен, соос утказы, утказы но шедьтйзы.
- 2) Öz, соос шөдтэк-шорысь шедьтйзы.
- 3) Соос утказы, но уг малпало вал, шедьтозы шуыса.
- 4) Предложения валантэм, утказы-а, өз-а.
- 5) Другой:

37. Та предложениез верась адыми кытысь тодыны быгатэ крезьлэн шедьтэмез но струнаез сярысь?

- 1) Со газетысь лыдзйз яке телевизорысь адзйз.
- 2) Со лы кин ке вераз, кин отын крезез шедьтыку вал яке берлогес ачиз ас синмыныз крезез адзйз.
- 3) Со лы сыче адыми вераз, кин ачиз но мукет адымилэсь кылйз.
- 4) Крезез шедьтыку со ачиз отын вал яке берлогес ачиз ас синмыныз крезез адзйз.
- 5) Со научной уж вылэ пыкыськыса маде крезь сярысь.
- 6) Другой:

38. Та предложениез лыдзйса, кызы малпаськоды, та крезез кемалась-а шедьтйзы?

- 1) Бен, кемалась.
- 2) Öвöl, алигес, туж кемалась öвöl.
- 3) Кемалась но, алигес но луыны быгатэ.
- 4) Предложения валантэм, ку ортчемын действие.
- 5) Другой:

39. Та предложениез верась адыми, Тйляд малпамдыя пайме-а, та крезь шедьтэмын шуыса?

- 1) Бен, со пайме, уг малпа вал, шедьтозы шуыса.
- 2) Уг, со уг паймы. Огшоры гинэ шуэ.
- 3) Предложения валантэм.
- 4) Другой:

40. Тйляд малпамдыя, предложениез верась адыми малпа, крезь зэм ик но шедьтэмын вал но солэн струнаез туж мур пуке вал шуыса?

озы уг малпа

озы малпа

1

2

3

4

5

6

Állítólag Idnakarban találtak[1PST] egy krezst, aminek a húrja alapján nagyon mély hangzása volt[1PST].

36. A mondatot olvasva, mit gondol, az emberek keresték ezt a krezst?

- 1) Igen, keresték, keresték és megtalálták.
- 2) Nem, ők váratlanul találták meg.
- 3) Keresték, de nem gondolták volna, hogy megtalálják.
- 4) A mondatból nem derül ki, hogy keresték-e.
- 5) Egyéb:

37. A mondatot mondó személy honnan tudhatja a krezs megtalálásáról és annak hangzásáról?
- 1) Az újságban olvasta vagy a tévében látta.
 - 2) Valaki olyan mesélte neki, aki ott volt, amikor a krezszt megtalálták, vagy később maga látta ezt a krezszt.
 - 3) Valaki olyan mesélte neki, aki szintén csak egy másik embertől hallott a krezsről.
 - 4) Ő maga ott volt, amikor a krezszt megtalálták vagy később saját maga látta a krezszt.
 - 5) Egy tudományos munkára támaszkodva mesél a krezsről.
 - 6) Egyéb:
38. A mondatot olvasva mit gondol, régen találták meg ezt a krezszt?
- 1) Igen, régen.
 - 2) Nem, mostanában találták meg, nem túl régen.
 - 3) Régen és mostanában is lehet.
 - 4) A mondatból nem derül ki, hogy mikor történt ez az esemény.
 - 6) Egyéb:
39. A mondatot mondó személy Ön szerint csodálkozik, hogy megtalálták ezt a krezszt?
- 1) Igen, csodálkozik, nem várta, hogy megtalálják.
 - 2) Nem, nem csodálkozik, csakényt közöl.
 - 3) A mondatból nem derül ki.
 - 4) Egyéb:
40. Maga szerint a mondatot mondó személy úgy gonodolja, hogy tényleg megtalálták ezt a krezszt és a húrja alapján tényleg mély volt a hangzása?

nem úgy gondolja

úgy gondolja

1

2

3

4

5

6

Воргорон муvöй бизнесэн но вырем ни.

41. Та предложениез лыдзуса, кызы малпаськоды, та воргорон кöня дыр чöже ужа ни нефть бизнесын?
- 1) Со кема дыр чöже та бизнесэн выриз но али уг выры ни.
 - 2) Со вакчи дыр чöже та бизнесэн выриз но али уг выры ни.
 - 3) Со кема дыр чöже та бизнесэн выриз но али но выре на.
 - 4) Со вакчи дыр чöже та бизнесэн выриз но али но выре на.
 - 5) Другой:
42. Та предложениез верась адями кытысь тодыны быгатэ воргоронлэн ужез сярысь?
- 1) Та воргорон ачиз вера солы.
 - 2) Верась адями зеч тодэ, адзёмын яке соин чöш ужамын.
 - 3) Кыче ке мукет адямилэн верамысьтыз (яке кыче ке мукет источникысь) тодэ.
 - 4) Другой:

43. Та предложениез верась адымылы информация паймымон-а потэ?

- 1) Бен, со кӧня ке пайме, воргорон мувӧй бизнесэн но выриз шуыса.
- 2) Уг, та информациез факт кадъ вера.
- 3) Предложения валантэм, со пайме-а, уг-а.
- 4) Другой:

44. Тйляд малпамдыа, предложениез верась адыми малпа, воргорон зэм ик но мувӧй бизнесэн вырем?

озьы уг малпа

озьы малпа

1

2

3

4

5

6

A férfi már az olajbizniszben is dolgozott[2PST].

41. A mondatot olvasva mit gondol, ez a férfi mennyi időn át dolgozott az olajbizniszben?

- 1) Ő hosszú időn át dolgozott ebben a szakmában, de már nem ebben dolgozik.
- 2) Ő rövid időn át dolgozott ebben a szakmában, de már nem ebben dolgozik.
- 3) Ő hosszú időn át dolgozott ebben a szakmában és még mindig ebben dolgozik.
- 4) Ő rövid időn át dolgozott ebben a szakmában és még mindig ebben dolgozik.
- 5) Egyéb:

42. A mondatot mondó személy honnan tudhat a férfi munkájáról?

- 1) A férfi maga mondta neki.
- 2) A mondatot mondó személy jól tudja, hogy mivel foglalkozott a férfi, mivel látta vagy vele együtt dolgozott.
- 3) Egy másik ember elmondása alapján (vagy valamilyen egyéb forrásból) tudja.
- 4) Egyéb:

43. A mondatot mondó személy számára meglepő ez az információ?

- 1) Igen, valamennyire csodálkozik, hogy a férfi az olajbizniszben is dolgozott.
- 2) Nem, az információt tényként közli.
- 3) A mondatból nem derül ki, hogy csodálkozik-e vagy sem.
- 4) Egyéb:

44. Véleménye szerint, a mondatot mondó személy úgy gondolja, hogy a férfi valóban az olajbizniszben dolgozott?

nem úgy gondolja

úgy gondolja

1

2

3

4

5

6

Ну, ярам, кызбы ке озьы вуим общежитие доры (кыдѣкынгес ик вал университетлэсь).

45. Та предложениез верась адыми азыло но малпа вал, общежитие университетлэсь кыдѣкын шуыса?

- 1) Бен, со азыло но озьы малпа вал.
- 2) Уг, отчы мыныкуз гинэ валаз.
- 3) Со умой тодэ, макем кыдѣкын общежитие университетлэсь.
- 4) Со отчы вуыса гинэ валаз, общежитие университетлэсь кыдѣкын шуыса.
- 5) Предложения валантэм, мар со малпаз.
- 6) Важно өвөл, мар со малпаз, со огшоры, ваньмызлы тодмо факт гинэ вера.
- 7) Другой:

46. Та предложениез лызьыса, кызбы малпаськоды, та общежитие али но университетлэсь кыдѣкын интыяське-а?

- 1) Бен, общежитие али но университетлэсь кыдѣкын интыяське.
- 2) Общежитие азыло но университетлэсь кыдѣкын интыяське вал, али но .
- 3) Өвөл, общежитие азыло кыдѣкын вал, нош али со воксё өвөл ни.
- 4) Предложения валантэм, та общежитие али но университетлэсь кыдѣкын интыяське-а, уг-а.
- 5) Другой:

47. Тйляд малпамдыя, предложениез верась адыми малпа, общежитие зэм ик но университетлэсь кыдѣкын вал шуыса?

озьы уг малпа

озьы малпа

1

2

3

4

5

6

Na, jól van, valahogy megérkeztünk a kollégiumhoz (hát jó messze volt [1PST] az egyetemtől).

45. A mondatot mondó személy korábban is úgy gondolta, hogy a kollégium messze van az egyetemtől?

- 1) Igen, korábban is úgy gondolta.
- 2) Nem, csak akkor jött rá, amikor már odafelé tartott.
- 3) Jól tudja, milyen messze van a kollégium az egyetemtől.
- 4) Csak akkor jött rá, hogy a kollégium messze van, amikor már megérkezett.
- 5) A mondatból nem derül, hogy mit gondolt.
- 6) Nem fontos, hogy mit gondolt, egy mindenki számára ismert tényt közöl.
- 7) Egyéb:

46. A mondatot olvasva, mit gondol, a kollégium még mindig messze van az egyetemtől?
- 1) Igen, a kollégium még mindig messze van az egyetemtől.
 - 2) A kollégium régen is messze volt az egyetemtől, most is messze van.
 - 3) Nem, a kollégium régen messze volt az egyetemtől és most már egyáltalán nem létezik.
 - 4) A mondatból nem derül ki, hogy a kollégium most is messze van-e az egyetemtől vagy sem.
 - 5) Egyéb:

47. Ön szerint a mondatot mondó személy úgy véli, hogy a kollégium tényleg messze volt az egyetemtől?

nem úgy gondolja					úgy gondolja	
1	2	3	4	5		
					6	

4. szakasz

Предложениясты лыдэе но пусье вал, Тйляд малпамдыя, макем оскымон информация сэтэм предложеносын.

Olvassa el a mondatokat és jelölbe be, hogy Ön szerint mennyire megbízható a mondatokban szereplő információ.

48. Иднакарысь шедьтйзы крезь, кудйзлэн струна бервылэз туж мур вал.

оскымон өвөл					зол оскымон	
1	2	3	4	5		
					6	

49. Иднакарысь, шедьтйллям крезь, кудйзлэн струна бервылэз туж мур вылэм.

оскымон өвөл					зол оскымон	
1	2	3	4	5		
					6	

50. Иднакарысь, пе, шедьтйллям крезь, кудйзлэн струна бервылэз туж мур, пе, вылэм.

оскымон өвөл					зол оскымон	
1	2	3	4	5		
					6	

51. Иднакарысь, пе, шедьтйзы крезь, кудйзлэн струна бервылэз туж мур, пе, вал.

оскымон өвөл					зол оскымон	
1	2	3	4	5		
					6	

48. Idnakarban találtak[1PST] egy krezst, aminek a húrja alapján nagyon mély hangzása volt[1PST].

nem megbízható						erősen megbízható
1	2	3	4	5		6

49. Idnakarban találtak[2PST] egy krezst, aminek a húrja alapján nagyon mély hangzása volt[2PST].

nem megbízható						erősen megbízható
1	2	3	4	5		6

50. Állítólag Idnakarban találtak[2PST] egy krezst, aminek a húrja alapján nagyon mély hangzása volt[2PST].

nem megbízható						erősen megbízható
1	2	3	4	5		6

51. Állítólag Idnakarban találtak[1PST] egy krezst, aminek a húrja alapján nagyon mély hangzása volt[1PST].

nem megbízható						erősen megbízható
1	2	3	4	5		6

52. Предложениосты лыдзем берады кыче ке малпанъесты кылдйзы ке, гожтэлэ вал!

53. Быдэс анкетаен герзаськем малпанъестэс татчы гожтыса кельтыны быгатйськоды!

52. Ha a mondatokat olvasva valamilyen ötlete, gondolata támadt, kérem, írja le!

53. A teljes kérdőívvel kapcsolatban a gondolataikat/ötleteiket ide tudják írni.

Демографической датаос

Датаостэс нокинлы уг сёты, статистика понна гинэ кулэ соос.

54. Тй...

нылаш/кышномурт

пияш/воргорон

55. Тйледлы көня арес?

56. Кыче Тйляд анайкыл(ъёс)ты?

57. Кыче кыльёсын вераськиськоды?

58. Кытын вордйськиды?

59. Кытын ульськоды?

60. Тй вылй дышетсконниез быдтэмын-а?

- 1) Бен
- 2) Али вылй дышетсконниын дышетскиско.
- 3) Öвөл
- 4) Другой:

Demográfiai adatok

Az adatokat nem adom át senkinek, csak statisztikai okokból szükségesek.

54 Ön...

lány/nő
fiú/férfi

55. Hány éves Ön?

56. Mely az Ön anyanyelve/melyek az Ön anyanyelvei?

57. Milyen nyelveken beszél?

58. Hol született?

59. Hol él?

60. Ön tanult valamilyen felsőoktatási intézményben?

- 1) Igen,
- 2) Tanuló vagyok
- 3) Nem
- 4) Egyéb:

Szociográfiai adatok összesítése

4. táblázat: Nembeli eloszlás

Nő	Férfi
66	10

5. táblázat: Életkor szerinti eloszlás

18<	10
20-29	18
30-39	26
40-49	9
50-59	9
>65	4
Átlagéletkor	34,4